

PUBLICATIONES

ARCHAEOLOGICAE

ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE.

TOM. III.

(NOVA SERIES TOM. I.)

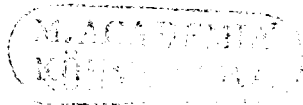
CUM PLURIMIS ICONIBUS.

PESTINI. MDCCCLXIII.

Index Rerum.

	Pag.
I. Basilica styli romanensis Praepositurae Ordinis olim Praemonstratensis in Hungariae Vico Kis-Bény. Auctore EMERICO HENSZLMANN	3
II. Castella Romanorum in Pannonia Hungariae. Auctore FLOR. RÓMER	35
III. Ecclesia styli gothici S. Michaëlis Claudiopoli in Transsilvania. Auctore COMITE JOANNE ESZTERHÁZY	57
IV. Reliquiaria Hungarica. Auctore ARNOLDO IPOLYI	67
V. Patenae Baptismales. Auctore FLOR. RÓMER	127
IV. Inscriptiones Romanae in Transsilvania. Auctore CAROLO TORMA	139
VII. Inscriptiones Romanae in Hungaria. Auctore FLOR. RÓMER	151
VIII. Chronicon Archaeologicum Hungariae. Auctore ARNOLDO IPOLYI	167

306927

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

III. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. I. KÖTET.)

X KÉPTÁBLÁVAL S A SZÖVEGBE NYOMOTT SZÁMOS FAMETSZETTEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXIII.

ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, MAGYAR AKAD. NYOMDÁSNÁL.

A M. TUD. AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

KUBÍNYI ÁGOSTON, Biz. Elnök.

Gr. ANDRÁSSY MANÓ.

ERDY JÁNOS.

HENSZLMANN IMRE.

IPOLYI-STUMMER ARNOLD, Biz. titkár, az Archaeologiai Közlemények szerkesztője.

KUBÍNYI FERENCZ.

MÁTRAY GÁBOR.

PAUER JÁNOS.

PAÚB IVÁN.

RÓMER FLÓRIS.

SZALAY LÁSZLÓ.

TOLDY FERENCZ.

WENZEL GUSZTÁV.

ARCHAEOLOGIAI
BIZOTTMÁNY

TARTALOM.

I. A Kis-Bényi román izlésű egyház. Felvette rajzolta és leírta HENSZLMANN IMRE . . .	3
II. Pannonia területén Magyarországon fenmaradt néhány római várnáról. Irta RÓMER FLÓR.	35
III. A Kolozsvári sz. Mihály egyház történeti s építészeti leírása GRÓF ESZTERHÁZY JÁNOS-tól.	57
IV. Magyar Ereklék. Irta IPOLYI ARNOLD	65
V. Középkori keresztelők medenczék. Irta RÓMER FLÓRIS	127
VI. Római feliratok Erdélyből. TORMA KÁROLY-tól	139
VII. Pannoniai újabb kiadatlan latin feliratok. RÓMER FLÓRIS-tól	151
VIII. Magyar Régészeti krónika. IPOLYI ARNOLD-tól	167

I.

A KIS-BÉNYI

ROMÁN IZLÉSŰ

EGYHÁZ.

~~~~~

FELVETTE, RAJZOLTA ÉS LEÍRTA

HENSZLMANN IMRE,

MAGY. AKAD. LEV. TAG.

I.

A bényi helyiség.

Esztergom megyében fekvő Bény faluról Fényesnél a következőt találjuk:*)

125 l. *Bény* (kis), magyar f. a Garan mellett Bars vármegye szélén. 258 kath. lak. Földje 1-ső osztálybeli, bora kevés. Hajdan volt itt egy Praemonstratensis apáturság, melynek templomát 3 torony ékesíté; jelenleg ezekből csak egy áll fent. Amade István a helybeli templomnak ajándékozván, mostani földesura a kéméndi plebánus, hova t. i. mint filialis tartozik.

Bény (nagy), magyar f. mindjárt az elébbeni helység mellett: 672 kath., 6 zsidó lak. Gazdag róna határ. Nagy juhtenyésztés f. u. h. Pálffy. — 1683-ban a segéd lengyel seregek ezen falut is elpusztíták. — Mind kis, mind nagy Bényt háromszoros régi sán-czok veszik körül, de ki hányhatta ezeket, nem tudatik.

Egy névtelen Bényről bővebben szól:

Statistico-historico-topographica descriptio comitatus Strigoniensis synoptice adornata a quodam historiophilo municipe Strigoniensi. Strigonii mensibus Octobri, Novembri et Decembri 1827. Ex bibliotheca Rumiana. 4-rét, a magyar Akad. kéziratgyűjteményében. *Bény*, Kis Bény, vicus exilis, loco elevatori supra ripam Grani situatus, memorabilis ob praeposituram Praemonstratensium. Monasterii rudera adhuc visuntur, cui olim tria adstabant templa, unum St. Corporis Xi, alta et augusta fabrica, cujus sanctuarium refert formam stae crucis, navi autem a tergo rursus aliud templum decussatum adstructum erat, serviebatque templo majori instar vestibuli; alterum duodecim apostolis sacrum, in similitudinem turris, seu rotundi, et turbinati delubri, quale Turcis mos est excitare; tertium B. Catharinae penes majorem illam Ecclesiam, a qua hoc modica interposita platea distinguebatur in orientem. Haec autem duo posteriora templa, quemadmodum Turcicis tempestatibus una cum claustro temploque magno corruerunt, sunt adhuc in ruinis, primum vero anno 1722. eleganter renovatum est. Nobilis quidam Stefanus Amade pagellum adjectis agris Veresallja dictis, vinetaque trans rivum Sikincze, et nonnulla alia, suppellectile rei familiaris, ecclesiae eidem testamento legaverat, quibus illa hodie utitur, sacra, oeconomicaque administrante, et excelso consilio regio locumtenentiali rationes reddente parochia Kéméndiensi. Accolae sunt Hungari in 25 domibus, ac totidem familiis 163, omnes catholici, etc.

Bény, Nagy Bény est pagus priori contiguus, pertinetque ad ditionem Báthor-kesziensem. Possessio haec cum priori, aliisque vicinis varia fortuna jactata est, etenim jam a barbaris, jam Christianis eversa, ac iterum ac saepius insessa; neque melior ei fortuna affuerit, quum anno 1683 Polonus Kéméndum ferro vastaret. Nam heic etiam confluentem ex vicinia populum, quod de Turcis se certum non fecerat, magna crudelitate delevit, adeo ut aegre nonnulli, qui subjectos Grani lucos trajicere potuerunt, truculentas Poloni manus evaderent. Tantopere enim malò suo exacerbatus est, ut nec sacris parceret. Nam quum ita saevienti sacerdos vici cum sacro, processione pauperum stipatus occurreret, tantum abest, ut furentem demulserit, ut potius in se ipsum, et comites incitavit, ipseque cum reliquis defossus interierit. Magna tum erat loci deso-

---

*) Lásd M. Ország mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. Pesten 1837. 2. kötet.

latio, quae motibus Rákócziánis reiterata est. Locus hic, tum ob ea, quae narravimus, tum praeprimis nobilis ob *vastum* illud, et *antiquissimum vallum*, quo adhucdum includitur: incingit enim eandem ripam agger tergeminus, quorum maximus complectitur ambitu orgias 1219, altitudine orgias 10, par est interior altitudine, sed amplitudine dimidia parte minor, minimus autem qui intimus. Fama est vallum isthoc Kupam, quum Sto Stephano se opponeret, excitasse quiscunque is sit, qui excitavit, opus tamen molitus est toto regno memorabile, stupendi enim et incredibilis operis est, et fidem paene humanam excedit etc.

A fenebbi idézetekből a két Bénynek régibb kori fontossága világos, mind ketteje magas hármassánczczal övezve levén, itt nevezetesebb strategikai ponttal találkozzunk. A sánczok keletkezése idejét és célját történetíróink még nem puhatolták ki eddig; de e sánczokat, mert domborodó részök éjszak felé fekszik, és mert a bányavárosokból Esztergomba vezető út Bényen megy keresztül, az éjszokról jövő és Esztergomot fenyítő veszély elhárítására felhánytaknak hihetjük; ily veszély pedig leginkább Trencsini Csák Máté korában létezett, azért valószínűnek tetszik, hogy a sánczokat az esztergomi érsekség készítette Csák ellen a XIV-ik század kezdetén.

Jelenleg Bényben az említett három építménynek még ketteje létezik.

A kolostor *Ur testének temploma*, és az úgynevezett *Fabrica rotunda*, az előbbi-től néhány lépésnyi távolságban, még pedig a templomtól nyugotra helyezve.

A *körídomú* épületen nincs ugyan semmi nyoma a régiségnek; mindamellett, valamint alakja, úgy elhelyezése is régi voltát sejteti. Ez utóbbi tekintetben nevezetes, hogy ily régi épületek még elég nagy számmal felmaradtak. Weingaertner „*System des christlichen Thurmbaues*“ című Göttingában 1860-ban megjelent munkájában a következőket idézi, Németországon Schulpforteban, Mühlhausenben, Münsterben, és több mást, melyeket a bécsi középonti bizottmány kiadott. Magyarországon is több ily *carinarium* ismeretes, a csallóköziakat Ipolyi idézi „*Csallóköz Műemlékeiben*.“ Az efféle épületnek temetkezési célja volt, s azért a templom előtti temető helyen áll, magában foglalva vagy egyes holt testeket, vagy a temetőhelyen időnként kiásott csontokat, és *carinarium*nak vagy *Kärner*nek nevezetik. Eredetét és idomát Weingaertner a régi rómaiak toronyalakú síremlékeiből, minők egyike Caecilia Metelláé Rómában, magyarázza. Franciaországban a középkorban e körídomú és toronyalakú épület tetején többnyire lámpa égett, s innen az egész emléket „*fanalnak*“ is nevezték. A leghíresebb fanal a fontévraulti, későbbben a fanal vagy lámpatartó kisebb mérvben is alkottatott, ilyen a kassai templom déli előcsarnoka előtt álló úgynevezett „*Mátyás oszlop*“, ez csak a XIV. század vége felé keletkezett, és halotti lámpájával az előtte fekvő temetőhelyet világította, melyen sz. Mihály kápolnája, mint a temetőhely kápolnája áll. — Mondtam, hogy a bényi kerekalakú kápolnán az ószerűség legkisebb nyomát sem vehetjük észre; de ezt talán csak azért nem, mert az építmény már régenten is a legnagyobb egyszerűséggel emeltetett, és mert a későbbi restaurációk azon csekély ószerű jellemét is eltörölték, melylyel eredetileg bírt; vagy talán az eredeti *carinarium* egészen elenyészett, és helyén későbbben a mostani épült? Annyi bizonyos, hogy elhelyezése és fő idoma megegyezik a régi *carinarium*ok alakjával és elhelyezésével.

Bennünket, ezek szerint, egyedül a még fenálló kolostori templom érdekel, még pedig annál inkább, mert abban a régi eredeti építményre ráismertünk, melynek mai boltozata és hajója ablakai az 1722-iki restauratio készítményei ugyan, de melynek többi részait az eredeti építésnek köszönjük. Az egész emlék tehát soha annyira romba nem dőlt, mint azt a „*Statistico-topographica descriptio*“ című kézirat velünk elhítenni akarná.

II.

Chronologiai észrevételek.

a) Általános észrevételek.

Mertens Ferencz Berlinben 1850-ben megjelent „Die Baukunst des Mittelalters“ című munkájával megalapította a középkori építészet chronológiáját. Ő volt, ki legelőször évekig folytatott tanulmányaiból elvonta azon törvényeket, melyek mind inkább érvényeseknek mutatkoztak; ő rendezte későbbben tábláiban a német emlékeket keletkezésük ideje szerint, ő volt végre az, ki ezen rendezést a Németországon kívüli főbb emlékekre is kiterjeszté. Rendezése egészben mai nap is fenáll, némely kivételekről alább szólandok.

Mertens a középkor építményeit kétfelé osztja. Ez első osztályt képezik a régibb nem monumentalis, sőt kevésbé tartós anyagból, mintegy rögtönözve emelt, úgy nevezett *enyészetű, szegényes építmények* (Untergangs, Dürftigkeitsbauten); ezek, kevés kivétellel, a hűbéri kor előtt, azaz a X-ik század kezdetéig képezték a nagy többséget Európában. Kivételképen monumentalszerűleg épített már e korban is, kivált Görög- és Olaszországban, némely nagyobb templom, vagy régibb keresztény, vagy bizanti stílusban Németországban e korból Mertens szerint csak mintegy 20 monumentalszerűleg épült emlék maradt fenn, legnevezetesebb a nagy Károly által bizanti stílusban épített aacheni basilika. Magyarországon az ó keresztény korból csak az egyetlen pécsi templom, és ez is csak részben származik; vagy talán legrégebbi részét épen rómainak kell mondanunk?

A régi keresztény és bizanti modorra következő stíl a román stíl. Ennek első felléptére, vagyis mint mondja teremtésére, Mertens a dijoni sz. benigni templomban, mintegy 1000. körül, ráismer: ha azonban, mit későbbben maga Mertens is valónak átlátott, a német Hartz tövében fekvő gernrodi templom építését vagy épen felszentelését 960. körül kell tennünk, s így e templomot mintegy 40 évvel régibbnek véljük mint a dijont, a román stíl keletkezését is a X-ik századnak mintegy közepére kell tennünk, és eszerint a román stíl Németország kellő közepén szülemlett meg, s onnan ment át a Rajna vidékére és Franciaországba, mit a francziák magok sem tagadnak, midőn a németektől a csúcsíves stíl fölfedezését joggal maguk számára követelvé, őket azzal vigasztalják, hogy benők a román stíl felfedezőit elismerik.

Vannak, kik a román stíl keletkezését régibbnek tartják, így Lenoir azt nagy Károly idejébe viszi át, sőt Mertens is Lombardia több épületeiben, melyeknek építését a VIII-ik és IX-ik századba helyezi, a román stílusnak mintegy sporadikai előkészítőire akar ráismerni. Lenoir nézetét a nagy Károly korából ránk maradt sveiczi sz. gali kolostornak alaptervrajzára alapítja; azonban ezen alaprajz, felrajz nem létezik, oly sok antik elemet foglal magában, miszerint nem hiszem, hogy jogosítva volnánk abban az első román stíl példáját keresni. Mertens, mint Lombardiában sporadikailag feltűnő és a román stílt mintegy előkészítő emlékek közt idézi Milanóbol a sz. lőrinczi és sz. ambrusi, a többi Lombardiából pedig az ivreai, novarai és a modenai egyházakat; ezt Mertens 1850-ben joggal tehetette; azonban azóta Corderonak tanulmányai az idézett emlékek nagy régisége iránt sok alapos kétséget támasztottak; ez jelesen az eset a milanói sz. ambrusi templomra nézve, melynek szentélyéről Mertens „Baukunst des Mittelalters“ című munkájában mondja, hogy ez a fenmaradt adatok és felirat szerint *minden bizonynyal* 790 körül épült; ellenben Cordero és utána Eitelberger, az utóbbi a „Mittelalterliche Kunstdenkmale des öst. Kaiser-

staates“ című, Bécsben és Stuttgártban 1850-ben megjelent II. kötetében világosan kimutatja, hogy az ambrusi templom 1150 körül újra építettett. És így a tudomány mai állásánál fogva a X-ik század közepe táján emelt gernrodi templomot legrégebb román stíli emlékeknek kell tekintenünk, s ezt annál inkább, mert oszlop-fői még bizanti befolyást árulnak el; ezen befolyást pedig ama közlekedésnek tulajdoníthatjuk, mely akkor tájban a német és bizanti császárok udvarai közt létezett, és melynek folytán későbbben Otto császár a bizanti császárné Teophanát vette nőül.

Lássuk már most Mertens törvényeit.

A középkor építészeti történetében az első főpont a *változás* (Mutation). Ismert dolog, hogy a középkor építészeti telkei gyakori változásnak valának kitéve, és épen az ebbéli tanulmányok nagy nehézségei közzé tartozik, valamely régi épületet stíljé után az általános chronológiába kellőleg elhelyezni és meghatározni, vajjon az eredeti épület helyén későbbben újra-építés történt-e vagy sem. E tekintetben *általános törvényként kell elismernünk, hogy az alapítványi vagyis szerzetes templomok a hűbéri korban mind változás alá esnek, vagyis a X-ik és a következő századokban minden régebben alapított templom újra felépült. A kivétel ezen törvény alól igen ritka, Németországban az emlékek egész tömegének alig tévén kétszázadát. A nem szerzetes templomok is az érintett változás alá esnek, mely a XI. század vége felé kezdődik, és a helyiségek szerint majd a XII-, XIII- sőt a XIV-ik századon keresztül tart.*

A második főpont a *documentatio*. A templomok első építésének vagy legalább régebbi lételének adatai fenmaradtak. Mertens e törvénynek csak két kivételét ismeri (nyugot Európában); *azonban ezen documentatio, kivéve a feliratok és leírások ritka eseteit, semmiképen sem függ össze a fenmaradt épületekkel.* A documentatio tehát légben lebegne, és az emléket nem magyarázhatná, hacsak a chronologia a stílből vett ismereteivel nem kötné egybe az emlékeket datumaikkal. De ha megfontoljuk, hogy a chronologia nézetében gyakran csalatkozott, és hogy csak elég későn jutottunk a változási törvénynek elismerésére, világos leend, miként a stíl körüli ismeretek igen nagy befolyást gyakoroltak a chronológiának megegyeztetésére az okmányokkal. Az alapításnál a documentatio mindig kívánatosnak, többnyire szükségesnek látszott, és ezen documentatio okmányok által történt, miknek majdnem mindnyája ránk maradt. Másképen áll az ügy az újra épített emlékekkel; ezek oly körülmények közt keletkeztek, mik az esemény világos megemlégtését nem szükségkép vonták magok után. Ily említés többnyire csak mellesleg és külön alkalmanként történik. Ha azt hisszük, hogy az egyik vagy másik nagy építmény létre nem jöhetett a nélkül, hogy eziránt írásban valami fel nem jegyeztetett volna, ily nézet meg nem egyeztethető a tapasztalással; mert a középkor történelme épen a monumentalszerű építkezés idejében ép oly hanyaggá lesz, mint az akkori benczések iratai; ez az oka miért nem viszi Mabillon is a benczés-rend történetét túl az 1116-ik éven. *A középkor nem ismeri a történelmi iratok folytonosságát.* Innen származik a homályosság és habozásunk midőn a fenmaradt datumokat a fenmaradt épületekre alkalmaznunk kell, s ezért ki kell mondanunk, hogy *a nem világos, alkalmilag felemlített és hanyag datumok leginkább alkalmazhatók a fenmaradt épületekre, és hogy: a világos és okmányi datumok csak az elenyészett építményekre nézve érvényesek.*

A harmadik általános főpont a *teremtés* (die Creation). A történet az okoknak nem életnélküli halmaza, melyeknek összeütközéséből mindent lehetne magyarázni; a történetnek ellenkezőleg személyességhez kell fordulnia. Valamint a csúcsíves, úgy a román stíljében is, ha keletkezését a kellő időpontra helyezzük, a teremtés elvére rá kell ismernünk. Mindig oly meghatározott épületekre fogunk akadni, melytől egész ivadékot, iskolát vagy épen stíljé származtathatunk. Ezen teremtés nélkül bizonyos építési alakzatokat nem magyarázhatnánk: ilyenkor azonban elő kell adnunk hol és mikor keletkezett legelőször ily alakzat.

A teremtés fogalmát Mertens nem írja körül elég határozottan. A valódi művészet általában nem működhet másképen mint teremtés által: a teremtés levén vagy a természeti alaptárgynak vagy az eszmének oly átalakítása vagy megtestesülése, melyben a szervi szükségesség egyaránt képezi valamint a szellemi és technikai munkálkodásnak alapját, úgy a befejezésig tartó működés folytonosságát. A művészi teremtésnek eszméje egyúttal magában foglalja a fejlődés fogalmát is; és jelesen teremtménynek oly épületet kellend mondanunk, mely a régebbi alakzatokból és alakokból szervileg kifejtett új alakzatot vagy alakot tüntetvén elő, az arra következő épületeknek mintául szolgál.

A negyedik főpont a chronológiában az *elsterjedés* (die Praeession oder Propagation), az elsterjedés a teremtésnek szükséges következménye. Ha csak a stílek változtatásáról volna szó az elsterjedés kevesebb érdekléssel bírna, de az elsterjedés a változásban, vagyis az enyészeti épületeknek monumentalszerűekké felcserélésében és általában az építészet minden főmunkásságában mutatkozik. A stílek legkülönbözőbbjei ugyanazon időben és ugyanazon helyen egymás mellett létezhetnek. Így nevezetes például, hogy a benzés rend már megkezdé monumental épületeit, míg a cisterciák az enyészeti építéssel még fel nem hagytak. A láncolatot, mely az okok és eredményeik közt létezik, az építészetben világosabban feltüntethetni mint más collectiv emberi tevékenység nemében. és ezen feltüntetés főfeladata az építészeti történelemnek.

Az előadottakból Mertens okszerűleg azon törvényt vonja ki, miszerint *az építészet chronológiájában semmit sem bizonyíthatni egyes példákban*; és valóban mostani ismereteinkhez csak a fenmaradt emlékek egész tömegének tanulmányozása útján juthattunk, csak a stílek, iskolák és provincialismusok teljes megismerése után sikerült az irott okmányok kellő magyarázata, és azok felosztása olyanokra, melyek a már nem létező régebbi emlékekre, és olyanokra melyek az elenyészett régebbi emlékek helyein később emelt és még létező építményekre vonatkoznak, és ezt dacára annak, hogy az előbbi okmányok világosak és részletesek, és az utóbbiak többnyire csak soványok és darabosak.

Mertens törvényeihez egy újat hozzá adhatunk, mely szerint a stílek teremtése nem a székesegyházakban, hanem a szerzetesek templomaiban veszi kezdetét; így a román stíl a gernrodi női kolostor templomában, így a csúcsíves stíl a sz. denisi benzés kolostor templomában tűnik fel legelőször. De ha a középkor stíljei a szerzeteseknél keletkeznek, kifejlődésüket inkább a székesegyházakban érik el; így a román stíl a német Hartz és Rajnai vidék székesegyházaiban emelkedik tetőpontjára, így a csúcsíves stíl a noyoni, chartresi, párisi székesegyházakban mind inkább fejlődve elvégre a rheimsi, amiensi és kölni domokot teremti. Mult évi értekezéseimben alkalmam volt érinteni, hogy a sz. denisi templom építése korábban a szerzetesek működése nevezetesen hanyatlott, és hogy annak művészeti minősége lajkusok kezébe átmenetelével roppantul haladván, nevezetesen a városok felszabadulása alkalmával új erőt nyert.

A szerzetesek és lajkusok művészetének ily határozott megkülönböztetését magyarországi emlékeinken tenni képesek még nem vagyunk; nem tudjuk mily időpontban történhetett nálunk ezen átvétel, csak az tetszik már jelenleg is valószínűnek, hogy a csúcsíves emlékek nálunk is lajkusok által építettek.

Ha már most Mertens idézett törvényeit a magyarországi emlékekre alkalmazzuk, a *változási* törvénynek azért van csekélyebb jelentékenysége nálunk, mint nyugot Európában; mert legrégebbi fenmaradt emlékeink, már a monumentalszerű építészet korában emeltettek, azaz leginkább a XIII-ik században, azonban az enyészeti korszak nálunk később szűnt meg mint másutt, azért is sz. István alatt épített székesegyházakkal vagy kolostori templomokkal többé nem bírnak, hanem csak helyeiken később épített új templomokkal. A pécsi templom itt kivételképpen egyes egyedül áll, mivel annak keletkezési

ideje még a római korba visszavezethetőnek mondatik, minő joggal? meg nem határozhatom, nem ismervén e templomot másképen, mint alapos megbírálásra elégtelen rajzokból.

A *documentatio* tekintetében nem kérkedhetünk, mintha Magyarország minden elenyészett, sőt maig fenmaradt emlékének első datumát már is ismernők; mert a középkor archaeológiája nálunk még csak néhány éves. E tudomány két fő elemből áll, az okmányok és az emlékek ismeretéből. Az elsőt Fuxhoffer óta bírjuk ugyan némiképen, de az utóbbiban még igen nagyok a hézagok, itt is még csak a lajstromozásnál vagyunk; ezt Ipolyi tagtársunktól várhatjuk, ki is az akadémia utolsó közülésén tartott értekezésében e munkához igen derekasan hozzá fogott, valamint ugyanezt Csallóközi Műemlékeiben, az Archaeologiai Közlemények I. és II. kötetében is tette. Úgy hiszem azonban, már jelenleg is kimondhatjuk, hogy a magyar monumentalszerű építészet a kora román stíllel a XI-ik században kezdődik, és a későbbi román stílben a XIII-ik század 1-ső felébe folytatatik; ez utóbbi korszakban nálunk a legnagyobb építészeti tevékenység mutatkozik, mely 1240-ben a tatárpusztítás által megszakad. Azonban csalatkoznak, kik azt hiszik, hogy a tatárok egyre elpusztították a már fenálló emlékeket; mert ránk maradt legjelesebb román templomainknak majdnem mindnyája a tatár roham előtt épített. Más részt igaz, hogy a tatárjárás megriktíván az ország lakosainak számát és vagyonosságát, az építkezési tevékenységet is sok esztendőre félbenszakasztá, és onnan van, hogy oly ritkán találkozzunk Magyarországon kora csúcsíves emlékekkel, melyeknek keletkezési idejét nálunk a XIII. század második felén túl nem tehetjük. Ilyen kora csúcsíves stíli példákra rá kell ismernünk a kassai templom kriptájában (de csak is abban), a budai parochialis és a Margit-szigeti templom némely részeikben.

A *teremtésre* nézve találkozzunk ugyan nálunk igen dús és díszes román stíli, a XIII-ik század első felében emelt emlékekkel, de nehezen olyannal, melyet teremtménynek nevezhetnénk. Ellenben a kassai templomban bírnak oly másod korszakú csúcsíves stíli teremtménnyel, minek befolyását nem csak a szepesmegyei emlékekben, hanem a budai templom egyik jelenleg befalazott portáljában és a kolozsvári egyház egész tervezetében is felmutathatni.

Magyarországon a stílek *elterjedése* vagy nyugotról, vagy délről jön; középkori építészeti elemeinek legnagyobb része Németországból, de más meg nem vetendő része Olaszországból jött. Olaszországi mintáknak tulajdonítható román stíli templomaink ama símulása a basilikához, miszerint azokban többnyire a kereszthajó hiányzik; mit már Ipolyi barátom kellőleg kiemelt. De ezen hiánnyal nem csak román stíli emlékeinknél találkozunk, mert ez az átmeneti és csúcsíves templomokra is p. o. a zsámbékira, a sz. mártonira, a budai és pozsonyi parochialisokra is kiterjeszkedik. Az olasz befolyás részint Dalmátországon, részint Karinthián keresztül jutott hozzánk. Francia mintára csak az egyetlen egy kassai templom legrégebbi részeiben, és ez után a kolozsvári templom alaprajza készült.

b) A bényi templom chronológiája.

Czinár Mór Fuxhoffer Monasterologiájának új kiadásában, mely munka 1860-ban megjelent, II-ik kötete 6-ik lapján Bényről a következőkben szól:

Praepositura B. M. V. de Béen etc.

„In Kisbény loco elevatiore supra ripam Grani visitur adhuc ecclesia cum duabus turribus e secto lapide, quae fuit Praemonstratensium. Ecclesiae adjacent rudera monasterii, quae ipsemet non semel inspexi, at nulla inscriptio reperitur: imagines quoque quae in refectorio depictae fuerunt, ita deturpatae sunt, ut nihil internosci queat,“ inquit Carolus Wagner e soc. Jesu in manuscripto tomo de Abbatiis et Praeposi-

turis Hungariae. E literis conventus fratrum ordinis praemonstratensis de Sáagh anno 1273. fide publica datis discimus, praeposituram hanc per magistrum Stephanum filium Omodej fundatam fuisse, qui dum ibidem sepeliretur, eius mater, vidua, et soror coram pluribus comitibus et religiosis testibus viva voce declaraverunt, defunctum Stephanum monasterio huic suo de Béen villas Kéménd stb. legavisse. A proprio et originario patre, praeposito Sancti Stephani avulsa est filia Bin, velut in aliis catalogis legitur, Baen praepositura, et subdita abbati montis Sion anno 1294, sed anno 1516 ad praepositum de Sáagh paterniter in Bin praecipiente capitulo generali translata est et penes eum permansit usque dum Turcarum armis Strigonium, ejusque nominis comitatus subacta fuissent anno 1543. E tabulario S. Benedicti de Gron (sz. Benedek) constat, Simonem praepositum propter violente ablatos duos boves et totidem equos per suos homines citatum fuisse per Paulinos Nostrenses anno 1467. Tandem suis primigeniis heris vacuam praeposituram anno 1561. die 1. Febr. Ferdinandus imperator cum abbacia benedictina de Széplak e manibus profanorum erepta, accedente sedis apostolicae adprobatione, contulit societati Jesu pro condendo collegio Tyrnaviae. Ita Samuel Timon e soc. Jesu, in epitome chron. ad hunc annum.

A fő okmány, mely a bényi templom és kolostor alapítására és építkezési esztendejére vonatkozik, s a melyet Fuxhoffer is töredékben idéz, a következő.

Fejér Codex diplomaticus V. II. 138.

A. Chr. 1273. Conventus Praemonstratensium de Sáagh, super donationibus mortis causa per Magistrum Stephanum, filium Omodei, Abbatiae de Been factis testatur.

Nos Conventus Frat. Ordinis Praemonstratensium de Saágh memoriae commendantes significamus Universis; Quod cum Magister Stephanus, bonae memoriae, filius Omodaej, defunctus apud monasterium suum in Bén tumularetur, vocatos misimus Marcum Priorem, et Augustinum Subpriorem, domus nostrae, ad eum tumulandum et testamentum ejus audiendum; ubi mater eiusdem Mag. Stephani, ac relicta et soror praesentibus Comitibus Stephano de Pasztuh, Buben, Desiderio, Johanne, Syba de Borth, et Leuka, ac praesentibus fratribus Praedicatoribus: Fratrem Ladislao de Strigonio, Fratrem Johanne, Hugone et Detrico, et coram Fratribus minoribus, Fratrem Galla Lectore Strigoniensi, et Fratrem Clemente, Socio ejusdem, et Praeposito de Bén primario, Jacobo priore, et Mauritio cantore eiusdem loci, testamentum Magistri Stephani, quod viva voce coram ipsis celebraverat in manifesto, coram dictis testibus dictae Dominae viva voce expresserunt, et fieri permiserunt, tali ordinatione continente: Primo omnium reliquit quandam villam nomine Kéménd cum suis attinentiis, quam et ipse emerat, et *pater suus comes Omodej, cum transviaret cum rege Andrea, pro remedio animae suae, monasterio suo de Bén confirmando donaverat in perpetuum*; item aliam villam nomine Pauli cum sua terra ad praedictum Kéménd coniunctam, donavit dicto suo Monasterio. Item villam Vezekén, quae eum contingebat, donavit suae Ecclesiae, cum mancipio aratore, nomine Month, et cum omnibus suis, ac cum uxore, ad eandem terram reliquit cum sex bobus, quae Domina Magistri mater testata est fuisse suum servum. Item reliquit unum pulsatorem, nomine Syron. Item reliquit duas vineas in Kondej cum vinitoribus, qui culturam exercerent earum vinearum; unum Michaelem nomine, cum fratre suo, nomine Fuzto. Item reliquit unum molendinum cum tribus molis, quod molendinum fuit Hysy, et Jacobi Jobbasyonum Ecclesiae. Item reliquit decem equos de equatia sua, et viginti truncos cum apibus. Quam ordinationem et testamentum praesente Domino Pangratio, filio Kazmerii ordinarunt ipso volente et consentiente, et ad beneplacitum eorum reliquit ordinanda. Datum anno Domini Millesimo, Ducentesimo, Septuagesimo tertio.“

Ex actis Abbatiae Sáagh in collectione Diplomatica Rajcsányi-Mednyánszkyana.

Az idézett okmánynak főhelye „quam (villam Kéménd) *et ipse emerat, et pater*

suus Omodej, cum transuissset (in Palaestinam) cum rege Andrea, pro remedio animae suae, monasterio suo de Bén confirmando donaverat in perpetuum. Ezen helyből világos, hogy a bényi kolostor, és azzal együtt természetesen temploma is már 1217. előtt létezett, mivel II-ik András király palaestina útja 1217-be és 1218-ba esik, és mivel István mester a kolostorról mint már atyjának kolostoráról emlékezik, és kimondja, hogy már atyja ajándékozta örökre Kéméndet a bényi premonstreieknek. A bényi kolostor tehát az Omode család alapítványa volt, és a XIII-ik századnak alkalmasint 2-ik évtizedében épült. Ipolyi is, összeköttetésben András palaestina útjával, határozottan az 1217-ik évet említi mint keletkezése idejét. (L. A középkori emlékszerű építészet Magyarországon). A XIII-ik század kezdetére mutat csakugyan templomunk egész conceptiója; mert itt már a román stíl elemei a csúcsívvvel vegyülnek; az utóbbi elemek még nem jelennek meg oly mennyiségben, mint ugyan ez időtáján Németországban, vagy valamivel későbbben nálunk p. o. a sz. mártóni templomban, mely 10 vagy 15 évvel későbbben építettett. Hozzá járul hogy, mint ezt már Mertens is megjegyzi, az építési fejlődés némely szerzeteknél elébb mutatkozik mint másoknál, így nevezetesen a benzéseknél legkorábban, csak azoktól menvén át a cistercitákra és a premonstreiekre. Innen magyarázható, hogy midőn sz. Mártonban a csúcsíves elemek sokkal gyakoribbak és az épület oly helyein is mutatkoznak, hol kevésbé lényegesek, mint lényegesek a boltozatokban és hevedereikben; Bényben ezen elemek majdnem kizárólag ezen utóbbiakra szorítkoznak, tanuságul szolgálván, miszerint a bényiek a Magyarországon meglehetősen új elemeket csak gyakorlatiabb voltuk miatt fogadták el, de más tekintetben még a régibb megszokott módhoz ragaszkodtak. A körívet tehát Bényben alkalmasint minden nyílásoknál megtartották és egyúttal a régi módra az ablakokat igen kicsinyre csinálták. Ez valóban az eset minden eredetiségében fenmaradt ablakánál, valamint az apsis úgy a toronybéliéknél, miből következtethetni, hogy az 1722-ki restaurációban igen tágasra kitört hajóablakok is eredetileg kicsinyek valának. Mi ezenkívül a bényi templomban még megjegyzésre méltó, ez a pillér- vagy tám rendszer egyszerűsége, mely a sz. mártóni pillérekhez hasonlítva szinte nagyobb régiségnek jele, még pedig mondhatnók, hogy a bényi templom e tekintetben csak nem egész századdal korábbi tekintettel bír, mint a sz. mártóni; mi Mertens fentebb érintett megjegyzése igaz voltának tagadhatlan bizonyosságaul szolgál.

III.

Leírás.

a) Általános leírás.

A bényi templomnak stílje a román stíl, mihez a 70 évvel e templom építése előtt keletkezett francia csúcsíves stílnak elemei még csak csekély mértékben és kevés helyen vegyültek. E helyek a presbyterium alaprajza, és a boltozatok majdnem általában: ellenben a táмок még fallissenákban sincsenek jelentve.

A templomnak csak egy hajója van, e hajó a középső nagyobb apsisal végződik, melynek oldalán két kisebb apsist látunk, az utóbbiaknak az oldalhajó nem felel meg nyugot felé folytatásukként. Kereszthajónak a három apsis előtt lévő tért tekinthetni, mely a középhajó két oldalán nevezetesen túlterjeszkedik. Az egész alapterv elrendezésében inkább a görög Tauhoz, mint a latin kereszthez hasonlít, analogumát nemcsak számos egykorú kisebb templomokban, de még a nagyobb egyházak kriptáiban is találhatni, a keleti rész emlékeztet Karinthiában fekvő Gurk város székesegyházára, mely alkalmasint 1170-től egész 1216-ig épült; a hasonlatosság azonban nem csak az érintett egyszerű részek tekintetében, hanem sok más részletekre mint oszlopfőkre, díszitményekre s. m. e. nézve áll; e karinthiai templomnak befolyását a bényire alkalmasint az utóbbinál valamivel régibb és az előbbihez közelebb fekvő sz. jáki templom közvetítette.

De van a bényi emléknek több oly sajátága, melyekkel ez nem csak egykorú mintáitól eltér, hanem melyekkel részint a ritkább emlékek sorába lép, részint majdnem egyedül áll. Az utóbbiak egyike a középhajónak utolsó osztályzatábani tágulása. E tágítást az ezen osztályban emelkedő keresztkarzatnak (Querempore) két karja követelte. Keresztkarzat Gurkon is van, de ez alig ér túl a tornyokon a templom belsejébe. Másutt, hol a keresztkarzat alkalmazása majdnem minden egykorú templomban találtatik, nevezetesen a Hartzvidéken, e karzat kelet felé terjeszkedvén, saját kisebb oszlopain emelkedik, és ha oldalkarzattal van összeköttetésben, ez utóbbi is bírja saját oszlopait, vagy pilléreit, még ama pillérreken kívül, mik a középhajót a mellékhajóktól elválasztják. Bényben ellenben sem a keresztkarzatnak, sem az azzal összekötött két hosszkarzatnak sincsenek saját egész oszlopai, hanem az oly boltszelvényeken nyugszik, minőket hasonló czélra mai nap emelni szoktunk, és hogy a két hosszkarzatnak boltjai szükséges támaszfalat nyerhessenek, keletfelé szükséges volt a hajó amaz osztályzatát kitégítani, mely felett e két hosszkarzat emelkedik. Hogy pedig karzatunk ezen különös elrendezése a templommal egykorú és nem későbbi mű, erről részint épen az érintett tágítás kezeskedik, de kezeskednek erről ama féloszlopok és sarok-vállkövek is, melyek elsejét valamint alaptervünk, úgy III-ik táblánk γ és δ betűi is adják, és hogy a tribun nem foglalta el az utolsó tágasabb osztálynak egész felső részét, arról kezeskedik a γ és δ betűs oszlopközi harmadik közép oszlop hiánya; mert ily oszlop alapját az általam tétetett ásás sehol sem mutatta. Már eredetileg is e karzatra két lépcső vezethetett, az egyik még pár hónap előtt az éjszaki toronyban létezett, mely az utolsó, 1861-iki restauratio alkalmával innen az előcsarnokba áttétetett, a másiknak nyomát, mely magában a templomban volt látható, szintén e restauratio eltörölte; e nyomok emlékét, a lépcsőt magát alkalmasint már az 1722-iki restauratio megszüntette, III-ik táblánk γ betűje tartsa fen. E lépcső felett még 1861-ben

egy csúcsíves igen csekély fülkének nyomai is látszottak a templomnak benső éjszakai falán, és az 1722-ben kitörött ablak alatt.

Mint ritkaságot, melyhez legalább Magyarországon hasonlót nem ismerünk, fel kell említenem a két torony előtt fekvő nagy előcsarnokot, vagy narthexet. Ezen előcsarnok első pillanatra újabb eredetűnek tetszett; csak hogy egy a templom ajtózata felett észrevehető nyomott csúcsív jelenléte Ipolyi barátommal az előcsarnok eredeti voltát sejtette; e sejtélem erősebb hitté vált midőn hasonló csúcsívek nyomaira az előcsarnok déli részén is akadtunk mostani födele alatt; elvégre e hit bizonyossá lett, midőn a templom mostani építészé, Hild József, az előcsarnok ajtójának oldalán támféle pillérek alkalmazni akarván, (lásd I. táblánk xx. betűit) e két helyen a falat feltörette, és ezen alkalommal a kőművesek régi, a templom többi részeivel tökéletesen egykorú két oszlopra akadtak, melyeknek elhelyezése egészen megfelelt az előcsarnokban levő ama falak fejének, melyek az utolsó restauratio előtt bensejét három hajóra osztották. E fölfödözésből következik, hogy az előcsarnok a templommal egykorú, hogy eredetileg ennek közepén alkalmasint két szabad pillér állott, hogy ennek egész tagozása hihetőleg 1722-ben vakolatköpenybe burkoltatott, és hogy ugyanez történt a középső pilléreknek a zárfalakon megfelelő félpillérekre nézve is; végre, hogy alkalmasint szintén az 1722-iki restauratio a még fenálló s a középpillérek a kapuzattal összekötő falat emelte. Az előcsarnokban jelenleg semmi nyoma a régi díszes építészetnek, mint azt alaptervünk (I-ső tábla) éjszakai oldalán látjuk; a déli oldalon a régi valószínű alakítást kiburkolva mostani falköpenyegéből mutatom be. Az ajtó oldaloszlopain kívül, miket most az xx-féle táмок eltemetik, a többit csak sejtés útján adhatom, nem tudván vajjon ezen előcsarnok eredetileg egészen nyílt, vagy csak ablakokkal volt ellátva? Az előbbi a maubroni kolostor előcsarnokának analógiája után lehetne állítani. A legújabb módosításban a karzatra és a tornyokba vezető lépcsőt az éjszakai torony alól az előcsarnokba átvitték, s így ez utóbbinak eredeti felosztását három hajóra tökéletesen megismerhetlenné tették. A lépcső előbbi elhelyezése követelte, hogy a templom oldalfala és az éjszakai torony pillére közti üreg befalazzassék, elentétben a déli toronycsarnokkal, mely a templom hajójába nyúlik. A falat későbbben áttörték, s így jelenleg semmi nyoma nem maradt, sem ezen sem más lépcsőnek, mely eredetileg a karzatra vezetett.

A csúcsíves stíl befolyása a bényi templom két részen mutatkozik leginkább: t. i. a boltozatokon és a szentély apsisain.

A hajó eredeti boltozata csúcsíves és magasabb volt mint a mostani, mely hihetőleg az 1722-iki restauratióból származik. A régi boltozatnak kikezdéseit a mostani felett a padláson, csúcsíves hevederei nyomait pedig a hajó keleti oldalfalán belőlről láthatni. Midőn a modern boltozat készítettett a régi boltgerinczeknek el kellett tűnniök, s így jelenleg a hajó oszlopai csak egyszerű tagozatlan hevedert hordanak. Az eredeti csúcsívnek nyomai megmaradtak az apsisok félkúpjai fölött, hol amazok igen nyomott állapotban jelennek meg. A déli toronycsarnokban gerincznélküli keresztboltozatot látunk, de a tornyok közti csarnoknak boltozata megtartotta fél-pálcza-idomú ószerű gerinceit. Az előcsarnok boltjai újak.

A templom ablakai többé nem a régiek, ezeket az 1722-iki restauratio kitágította; mert ha az apsisok igen kicsiny és szűk ablakaiból a hajóéira szabad következtetni, ezek sem világíthaták ki kellőképen a templomot.

A tornyok a sisak kezdeteig fenmaradtak, hasonlítván alkotásuk egészében a jáki tornyokhoz, csak hogy a bényiek kevésbé díszesek, azonban a félköríves román párkány ez utóbbiakon is megvan, kettős ablak is található rajtuk, de kerekablak mint a jáki tornyokon, a bényieken nincs. Ily kerekablak találtatik feltűnő egyszerűségben a tornyok közti homlokzaton. Itt az egész emlék tisztán román stílű.

De más az eset a három apsisra nézve, melyek alaptervét az átmenet korszakának elvei és nézetei alkották; mert ez nem félkörű többé, hanem polygon, és nem csak kívülről polygon, mint sok bizanti apsis, hanem belülről is, és nem csak kevés szögletű, hanem feltűnőleg sokszögletű; így a közép vagyis fő apsis a tizennégy szögletnek felét képezi hét szögletével, így a két mellék apsis ötoldalúlag a tíz szögből alkottatott. És e tekintetben a bényi szentély alkalmasint magában áll egykori analogiái közt.

Ha azonban kénytelenek vagyunk a szentély alaprajzától a román stíli tisztaságot eltagadni, annál nagyobb mérvben találjuk e tisztaságot és szigort az apsisok felrajzában mind bensőleg, mind külsőleg; mert itt sem a csúcsívnek, sem a támnak semmi nyomára nem akadunk, sőt még a német romanismusban oly gyakori lissenára sem, ha csak az igen csekély mélyedéseknek határait, mik az apsisok minden oldalain elterjednek, lissenáknak nem akarjuk tekinteni. A II-ik táblán lerajzolt három apsis a bényi templomnak legdíszesebb külső része; mert itt a három 1722-ben, 1800-ban és 1861-ben véghezvitt restauratio legkevesebbet rontott, bemázolta ugyan itt is vakolatával a monumental terméskövet, majdnem ismerhetlenné tette azzal a párkányzat profiljét, de legalább újat nem épített a jobb régi helyébe; és azért e helyütt megint többféle, a bényi templomnak sajátos motivre akadunk. E sajátos motívek a közép apsisnak a mellék apsisokkal összekötésében, a polygonok arkádainak egymás feletti rendes és fokozatos emelkedésében állanak, és a félköríves párkány kis félköreinek nagyobb ívvé átváltoztatásában a fő apsis közép ablaka fölött.

Rendesen a középhajó apsisának külső vagy szélső oldalai a mellékhajók apsisainak benső oldalaival hegyes szög alatt találkoznak, ha t. i. e különféle apsisok basisa ugyanazon vonalon van, mint p. o. a gurki székesegyházban. Ez a bényi apsisoknál is történhetett volna, hahogy építész a közép apsis külsejében csak öt, a mellék apsisokéban csak három oldalt tüntet vala; de ő az előbbinek mind az öt benső oldalát külsőleg is, ha alant nemis, legalább némi magasságban akarta mutatni; innen van, hogy alant az itt három oldalú mellék apsisok és öt oldalú fő apsis közt nem szinte törött, hanem egyenes fal emelkedik, mely mintegy két ölnyi magosságban rézsút végződván, maga felett az eredeti belső polygonokat külsőleg is láttatja, csak hogy itt a főapsis két szélső oldala, azaz az első és a hetedik, nem egyenes, hanem ívkanyarulásban összeforr a szomszéd mellék apsis polygonjával.

Az arkádok egymás feletti emelkedése, mint a bényi szentély második sajátosága, úgy történik, hogy minden apsison a közép arkád a legmagasabb, és innen balra és jobbra az arkádok alacsonyulnak; e tökéletesen keresztül vitt elrendezéshez némileg, de csak messziről hasonlít a gurki mellék apsisok arkádjainak elrendezése. Lásd Heider és Eitelberger „Mittelalterliche Kunstdenkmale des öst. Kaiserstaates“ II-ik kötetének XXVIII-ik és XXIX-ik tábláit.

Ezen a bényi szentély arkádjainak következetesen és rendszeresen keresztülvitt egy más fölötti emelkedéséből folyt e szentély idomainak harmadik sajátosága, t. i. a román félkörívecskék átváltoztatása nagyobb kör-segmentummá, melynek a fő apsis közepén azért kellett beállania, nehogy a kis félkörök megmaradása és fekirányos vonala miatt az itt magasabbra emelkedő mélyedésnek ívét e vonal keresztülvágja.

Az eszme tehát, mely a bényi apsisokat létrehozta, a román stíl mindennapi szokásától eltérvén, eredetét hozott létre ugyan, de a kivitel az eredeti gondolatnak nem felelt meg; mert az építésztechnikát elég hanyagnak kell neveznünk. Sajnos az, hogy csak négy féloszlop láttatott el fejezettel, és a többi hat elég durván összeforr a felette fekvő fallal; valamint sajnos a félkörív-friesnek túlzott egyszerűsége, hogy ne mondjuk durvasága.

A párkányzat jelenleg majdnem tökéletesen el van rontva, eredeti profilje csak a déli mellék apsis csekély részén maradt fen.

Vajjon az apsisok fölött emelkedő kereszthajó, hajdan diszesítve volt-e, vagy sem, ki nem tudhattam; mert egész területét vastag ragaszték, vakolat és mész-réteg fedi: de alkalmasnak találván czéломra a magas falat, azon a középhajó eredeti boltozatának hevederívét pontozott vonallal jeleltem. Az ív nem lehetett nagyon hegyes, sőt inkább nyomott volt, mint a minőt az átmeneti korszak kedvelt. A benső faloszlopok mintegy a külső fries magosságáig felérvén, a boltozat is e magasságban kezdődött, fentője pedig a fő-apsis külső féloszlopai magosságának nagyságával bírhatott.

Az apsisok teteje új, és rendszer nélküli, úgy hogy nem felel meg a polygon oldalainak, hanem mindenütt durva csürköt képez.

b) Oszlopok.

α) Oszlopfők.

Az oszlopfők a bényi templomnak legnevezetesebb részét teszik, mert azoknak legváltozatosabb idomaikon ezen építészeti tagnak majdnem hat százados fejlődését tanulmányozhatjuk, kezdve a sz. Zsófia-egyház korától egész a csúcsíves stílnak kifejtettebb koráig; miért is e templomnak csak azon néhány oszlopfőjét nem adom, melyek a lerajzoltaktól csak keveset vagy éppen nem különböznek. Az alaprajzon α és β oszlopfők egyenlők, és ε és η csak keveset különböznek az adottaktól.

A *constructiv oszlopfőnek* csak két főneme vagy on, t. i. a *domború* (convex) és a *homorú* (concav), *virágkelyh-idomú*. A *csontkötött gúla-idomú* oszlopfő, durva levén, és csak az építészet gyermekkorában használtatván alig bír művészeti jellemmel; úgy szintén azzal a tiszta *kőbidomú* sem bír, melyet egész ridegségében igen ritkán látunk alkalmazva; például nálunk a lébényi templomban, (lásd „Mittheilungen“ 1861-iki évfolyamának 61. lapját), hol a mértanilag szerkesztett köbnek alig van pár diszitménye alsó részén. A középkor legtetszősb kapitael-idoma keletkezik a domború és homorú virágkelyh oly öszvetételéből, melyben az utóbbi az oszlopfő alját, az előbbi felső részét képezi. Ezen alakzattal a román stíl második korszakának legjelesebb maradványaiban találkozunk, s innen ezen alakzat átmegy a csúcsíves stílbe is. A *constructiv oszlopfőnek* tehát csak két főnemét ismerhetjük el; mindketteje az egyiptomi építészetből származik, hol elseje a lotus, másika a papyrus virág mintájára alakított; vagyis az első a bimbajából még tökéletesen ki nem fejlett virágnak, másika a tökéletesen felnyílt virágnak alakját képviseli, és felső- és alsó Egyiptomot jelképezi, valamint e két országrész a teljes kettős pharaoi koronában is jelveztetik. A görög építészet az egyiptominak e két kapitael-alakját átvette, és a domború egyiptomi főből doriai, a homorúból korinthetai kapitaeljét alkotta. A doriainak domborodása az ellentállást fejezi ki, melyet az echinus, az azt megfekvő gerendázatnak terhe ellen gyakorol. Minél magasabb a gerendázat, annál inkább nyomatik a súly által az echinus, annál inkább kell tehát annak egész peripheriáján túl és kifelé szoríttatnia; magassága tehát alább és alább száll, kiszökése nő és profilje inkább s inkább domborodik. Idővel, midőn a görög gerendázat mindinkább alacsonyul és régi súlyából veszít, a doriai echinus is mindinkább fölegyenesedik, kiszökése kevesbedik, magassága ellenben növekszik, és profilje lassan domborodását veszíti, míg végre, p. o. a delosi templomon, tökéletesen az egyenes vonalba megy át.

A korinthetai kapitaelnek nincsen ugyan ily szervi kifejlődése: azonban mégis alakzatának jelentőségét abban találhatni, hogy az idom itt nagyobb könnyűséget vagy tehermentességet fejez ki, és e tekintetben a doriainak ellentéteül szolgál.

A harmadik görög oszlopfőnek, az ióniainak, nincsen constructiv jelleme, vagy kifejezése; mert ez egyszerűen és minden lényeges módosítás nélkül vétetett át a keleti, nevezetesen az assyriai építészetből. Hogy constructiv jelentése nincsen, már onnan látható, hogy fő tagja, a csiga, nem mindig ugyanazon a helyen és ugyanazon állásban alkalmaztatik. Egykét assyriai maradványon ott van hol a görögöknél szokott lenni t. i. a kapitael legfelsőbb helyén és fekirányos állásban, de a perzsák a csigát kapitaeljeiken függőlegesen alkalmazták, és a középkorban a csiga ide s tova fekirányosan ugyan, hanem a kapitael legalsóbb részén látható. Ezekből világos, hogy a csiga sem nem szükséges, sem nem constructiv, hanem csak díszítő, csak esetleges tagja az oszlopfőnek.

Az oszlopfő két constructiv antik alakja átmegy mint lényeges alak a középkori építészetbe, úgy szintén az ióniai csiga is mint mellékes díszítő; és valamint a doriai domború echinus régibb a korinthetai kalathosnál, úgy a legrégebb önálló középkori építészetben is, a bizantiban, a domboralakú kelyhoszlopfő is legelőször jelenik meg e stíl sajátos tagjaként; mert a bizanti építészet mindjárt első felléptében a doriai echinusnak nem ugyan nagyon ügyes, de mégis sajátos átalakításához fogott. Ily átalakítást látunk a ravennai kapitaelekben és a sz. Zsófia oszlopfőjeiben. A doriai echinusnak alapidoma a *csűrökszelvény*, melyet ruganyosnak kell képzelni, úgy, hogy azt a megfelelő teher, mint mondva volt, kiszoríthatja; míg a bizanti oszlopfőnek alapidomai a *félgolyó*, melynek alapja ott vágatik le, hol ez az oszlopfővel érintkezik. Ha az oszlopfőre fektetett félgolyót felülről és négy oldalról leszeljük, ered az úgynevezett köboszlopfő, *chapiteau cubique*, vagy Würfelkapitael. Ezen elnevezés azonban alaptalan; mert ily oszlopfőnek eredetét csak a félgolyó négyszeres megszelvényezéséből magyarázhatni, és éppen nem magyarázhatni a köbnek és golyószelvényeknek öszvetételeiből. A *golyószelvényes* kapitael föltalálását Németország középkori építészetének tulajdonították eddig azért, mert a román stíl első korszakában Németország csaknem kizárólag használta e kapitaelt: azonban mégis mást kell tartanunk, mióta Salzenberg *) kiadta Konstantinápolyban bizanti emlékeit; mert munkája 38-ik és 39-ik lapján, hol Philoxenesnek csatornáját leírja, ezen építmény oszlopfőjeit egyszerű köbkapitaeleknek („einfache Würfelkapitaele“) nevezi, s így valamint a félgolyóidomú oszlopfőt, úgy a golyószelvényest is bizanti találmánynak kell tartanunk. Németország legrégebbi ránc maradt román emlékében, a 960 körül befejezett gernrodi templomban, bizanti befolyás útján az oszlopfők félgolyó alapidomúak, de ezen alak Gernrode vidékén csak hamar golyószelvényessé alakult, és ezen alak alkalmasint innen ment át a Rajna vidékére és Franciaországba, a román építészetnek első korszakában mindenütt fentartván magát, nagyobb vagy csekélyebb változással.

A bényi templomban szintén találkozunk két golyószelvényes kapitaellel; az egyiknek mását IV-ik táblánk ϵ , a másiknak III-ik táblánk ι betűje adja. Az ϵ betűst nem ismerhetjük el igen régi alakúnak; mert itt a félgolyó nemcsak egyszerűen szelvényezett, hanem az ily módon nyert négy lapra más golyószelvényes-hátú négy lap ragasztott; ezen kapitaelt tehát már a régebbi idom módosításának kell tekintenünk. A lapok díszítője phantastikai; mert alakja nagyon eltér a természetben található alakoktól. Hasonló díszítőidomokkal valamint Németországban, úgy bizanti műveken is találkozunk. A Karinthiában levő gurki székesegyháznak egy a miénkhez nagyon hasonló golyószelvényes oszlopfőjét a „Mittelalterliche Denkmale des oest. Kaiserstaates.“ II-ik kötete 159-ik lapján másolva találjuk, egy másikat pedig a „bécsi középponti bizottmány közleményei“ 1861-iki évfolyamának 55-ik lapján. Ez utóbbi Stajerország Seckau városából származik. Miután az említett egyházak egyike 1170, másika 1160 körül építte-

*) Lásd *Altehrstliche Baudenkmale von Konstantinopel aufgenommen und erlaeutert von W. Salzenberg. Berlin 1854.*

tett, világos az út, melyen a bizanti befolyásnak egyik része a bényi templomig jutott; közép közvetítő építménynek itt a jáki templomot kell tekintenünk.

Az egyszerűbb, s így régibb idomú dombor kelyhkapitaelek sorába tartozik III-ik táblánk *ι* betűje alatt másolt oszlopfő. Ha a bényi templom keleti ajtaján belépünk azon oszlop, melynek ez kapitaelje, balra fekszik; az oszlopnak csak felső részét láthatjuk, mert alsó részének helyét a karzatot támasztó alacsonyabb oszlop foglalja el.

Nevezetes hogy ezen magas oszlopnak kapitaelje a bényi templomban az egyetlen egy, melyen semmi növény díszítmény nem látható. Itt vadászat képeztetik; csoportozatát két vadász, kutya, ló, szarvas, medve és nyúl teszik; a négy utolsó állat közti fejét nem bírom magyarázni. Nem tudom vajjon itt csak fejét akart-e adni a szobrász, és minő állat fejét vagy pedig egész állatot, melyet en face kellene látnunk? Mert a fő alatti részek rongáltak. A ló feletti fejét napnak tartom, annak jelentésül, hogy a vadászat fényes nappal történik. A vadászat a középkorban symbolikai előadásnak tekintetett ugyan, mert Rabanus Maurus mondja „venator autem est diabolus“; mindamellet nem hiszem, hogy a mi előadásunknak ily jelképes értelme lenne, mert ily értelemben a templomnak nem belsőjében, hanem inkább külsőjén alkalmaztatott volna, hol az ördögnek szabad a híveket a templomtól visszatartóztatni, vagy őket kísértetbe vinni. A dombormű előadása nem különös, a lóra csak szerszáma, a szarvasra csak szarva, a nyúlra csak füle után lehet ráismerni, a kutya szerfelett nagyra ütött ki, a két ember testarányai elhibázottak, feje túlságosan nagy; és míg teste, épen úgy mint az egyiptomi és minden kezdődő szobrászat reliefjein, en face jelenik meg, lábai en profil vannak rajzolva. Mindamellet nem érdektelen e két alakon, melyek egyike pórázon vezeti a kutyát, másika ívvel van ellátva, a XIII-ik századi magyarországi pórruházattal megismerkedni, mely nem más mint zeke, és nem különbözik nagyon az ugyan ez időtájban viselt francia blousetól, csak hogy a magyar zeke hosszabb, álló gallérral bír, és a test körüli blouse övét nélkülözi. A mostani szűk magyar ruha tehát nem ősi eredeti, mert alakjaink bő köntöst viselnek, mely csak kezeik körül szűkűl meg kissé; megvan a magyar csizma is, mert egykorú francia vagy német képleteken a lábruházat inkább szár nélküli cipőből áll. Nem határozhatom meg, vajjon ezen, a mai nemez csizmához hasonlítható régi csizmának volt-e vagy nem volt talpa? Ilyen ruhában kellene megjelenjen Tiburcznak „Bánk Bánban.“ A bajusz magyar idomú, szakál és barkó hibázik; a magyar tehát már a XIII-ik században borotválkozott, és ha nem is általában, legalább némely néposztályai borotválkoztak, mely divat más tartományokban általánosan uralkodott e korban. A legjobb alak, mely ezen oszlopfőn előfordul a medve, itt az állatfajra nemcsak tüstént ráismerhetni, hanem annak mozgásai sem idegenek a természetnek némi tanulmányozásától. A dombormű technikája ügyetlen, csak keveset emelkedik ki a kapitael színe felett, a részletek kidolgozására kevés figyelem fordítatott.

Állati vagy emberi alakot ezen oszlopfően kívül még két más kapitaelen és a templom ajtajának bal pilasterfejen találunk. Ugyanis a vadászatot előállító oszlopfő kapitael párjának (III. táblának *z* betűje alatt) két levél sora közt három kácsa orrú madarat veszünk észre, melyek eledelőket az alsó levélsor tetején keresni látszanak. A madár az egyiptomi művészet óta lelket jelvezett, Egyiptomban a király vagy Pharao lelke karvalyalak alatt képeztetett, és a közönséges ember lelke oly madáralak alatt, mely madárfő helyett emberét viselte testén; az előbbit ifjabb Champollion *âme royal*-nak, az utóbbit *âme humaine*-nek nevezi. Egyiptom ezen jelvénye, épen úgy mint a lelkek mérlegezése, átszármasztott a keresztény symbolismusra, csakhogy az utóbbiban a madár mellett, még a csecsemős gyermek alakja is a testétől elvált vagy elváló lelket jelenti.

A ξ betűs (IV. tábla) oszlopfőn ismét emberi fejét látunk. Az ajtóbélnek északi pilasterfejen emberi alakkal találkozunk, mely az alatta levő levélből mintegy kinől.

Az alak az antik, atlantok módjára az ajtó fekirányos zárkövét támasztja. A motiv ugyan, mint mondám, antik, de csak általában véve, mert például az agrigenti atlantok könyökükkel hordják a terhet, míg Bényben a kezekre fektetik a súly, és hogy ezek a fej fölébe ne emelkedjenek, a kar elég rideg módra derékszögbe hajtatik meg.

Azon szokás, miszerint az oszlopfőkön emberi és állati alak alkalmaztatik Francia- és Németországban leginkább a XII-ik században divatozott, de ily kapitaelek a XIII-ik században már igen ritkák Franciaországban. Oka alkalmasint az, hogy az építészetnek gyakorlata ott már az előbbeni században a szerzetesek kezeiből a lajkusokéiba menvén át, és az utóbbiak a symbolismust kevésbé értvén, a jelképes előadásoktól mindinkább tartózkodtak, és helyöket a constructiv elemekből vett díszitményekkel tölték be.

Másrészt a korinthetai kapitael homorkelyhű idoma, melyet a középkor nemcsak Olasz-, hanem Franciaországban fenmaradt régi példányok után ismert, nem volt annyira alkalmas állati alak alkalmazására, mint az általa lassan-lassan kiszorított golyószelvényes kapitael. A homorúkelyhes, egészben újabb oszlopfő, középső kosárból, kalathosból, és az ezt körülvevő két levélsorból áll; alja a görögöknél akanthos; felseje nádlevelekből képezetett (a szelek tornyán Athenében); vagy megfordítva alja volt nádleveles és felseje akanthos-leveles (Lysikrates emléke kapitaeljein). A nádlevelet a görögök már Egyiptomban találták alkalmazva, míg az akanthoslevél, Egyiptomban nem teremvén, sajátos alkalmazása a görögnek. A két levélsorhoz hozzájárulhat az ioniai csiga is, mely későbbben soha sem hagyatott el Romában, valamint itt a két sor is általában akanthoslevélből szerkesztetett. A rómaiak ezen szigora a levelek és a csiga minősége és helyére nézve, a renaissance embereinek alkalmat szolgáltatott külön római oszloprend felállítására, melyet rómának vagy összeszerkesztettnek (composit) neveztek; azonban e csekély módosítás, melyet a korinthetai kapitael Romában tapasztalt, egy új rend felállítására elégtelen. Egyébiránt a középkor a korinthetai oszlopfőt csak római példányai után ismerte, és csak az utóbbit utánozta vagy alakítá át saját nézeti és technikai ügyessége szerint. Ezen időszak legrégebb korában az olaszok, kik az antik maradványok bőviben voltak, azok oszlopaít egyszerűen az újabb épületekbe átvitték; miközben sokszor történt, hogy régi oszlop nem találtatott elegendő számmal, vagy hogy alacsonyabb vagy magasabb volt, mint a minő kellett, sily bajokon utánzással, foltozással és kurtítással segítettek addig, míg a bizanti stíl új oszlopalakjával nem lépett fel. Ez utóbbinak sajátosága maga után vont a korinthetai akanthostól eltérő növények alkalmazását még Olaszországban is, nem zárván ki azonban az antik korinthetai oszlopfő utánzását, mely fokról fokra alább szállott az értelem és technikai ügyesség hiánya miatt. Nevezetes itt azon körülmény, miszerint a XII-ik század körül oly korinthetai kapitaeleket látunk keletkezni, melyek nem bevégeztek, hanem csak félig kész classikai minták utánzásai: az utánzás itt könnyebb volt, mint ha a szigorúan és metszőleg meghatározott befejezett minták előképére történt volna, és azért az ügyetlen technikának inkább megfelelt; mindamellett azonban még ezen hiányos gyakorlat is megtermé későbbben jó gyümölcsét, midőn t. i. élettelen művészekre találván, bennök a teljes és vastag levelű kapitael eszméjét fölkelte, mely a román stíl második korszakát jellemzi Francia- és Németországban.

Így keletkezett Bényben is az oszlopfők többsége, közvetítve ugyan, de mégis a korinthetai kapitael mintájának utánzásából. Közvetített eredetökhöz legközelebb áll III-ik táblánk μ betűs és IV-ik táblánk ξ betűs oszlopfője. Az előbbi párja az λ betűsnek és mindketteje a hajó középső oszlopa feletti; az utóbbi párja a ν betűsnek, mindketteje azon két oszlophoz tartozik, mely a közép apsis és a szentély hossza által képezett szögletben áll, és mely nem fut föl a templom aljától, hanem csak az apsis félkúp eredetének magasságában rézsútos kezdettel szökik ki a falból. A μ betűs oszlopfő két levélsoros, a felső sor levelének gerinceze mindig az alsó sornak két levélközéből eredvén, a kétsor levelének

állása váltakozó (alternatív), épen úgy mint az antik korinthei oszlopfőn. A felső sor levelei közt, szintén mint a korinthei oszlopfőn, levél- vagy virágszálak helyezvék, melyek azonban nem mint az antik korinthei rendben csigába, hanem egy harmadik virág- vagy levélsorba mennek át, ezen harmadik sor jól elrendezett kanyarodásaival a fenmaradt legfelsőbb helyet tölti be. A kapitael két alsó sorának levele csak nagybani vázlatával hasonlít az akanthoslevélhez, ily idomú levelet a román stílusban igen gyakran találhatni, s eredetét, mint már érintve volt, valószínűleg a még csak nagyjában tervezett régi római korinthei kapitaelek maradványainak utánzásából magyarázhatni. A ξ betűs a fejlődés magasabb fokán áll; mert itt már a levéltekereszt és virágbimbót vesszük észre, mely a román stílusnak átmenetét a csúcsívesbe jellemzi. Ugyanis az előbbinek egyenesszögű lapos hevederei felváltatván az utóbbinak pálcza- és horonytagozatú gerinczetével, szervinek találatott a kapitaelben is a pálczaidomú gerinczrésznek megfelelő kidomborodó idomokat alkotni. Régibb időben megnyugodtak erre nézve a levelek általános vastagabbra tételében, de későbbben a levelek meghajtott teste is mindinkább testesekké alakítottak, míg végre e jellemzési törekvésből Franciaországban a XII-ik század 2-ik felében az úgynevezett *levél- vagy virágbimbós kapitael* eredt (*chapiteau à bouton*). Az ily levelet, mert a természetben közvetlen mintájára nem akadunk, *stilizálnak* nevezik; alkalmaztatott pedig ezen idom az egész átmenet korszakában, sőt későbbben is, míg a csúcsíves stílus teljes kifejlődése korábban a szobrászat a természet mintáira visszatért, azokat emlékei környékének florájából vevén; de itt többnyire azon hibába esett, miszerint egyedül az oszlop magvát, a kalathost tekintette fő tagul, az utánzott levelet csak csekély domborodásban fűzvé a kalathos körül, kevés tekintettel az oszlopfő felett emelkedő gerinczet tagozására. Ily oszlopfőket a francziák soványoknak (*maigre*) neveznek. Bényi kapitaelünk mind alsó mind felső levélsorában a levelek mindnyája bimbóba végződik. Az alsó sor középső levele tülemelkedik szomszédjain, oly bimbót képezvén, mely nemcsak levélsomóból, hanem virágból is szerkesztetik, az alacsonyabb levelek tekerése némileg a görög építészet ökörszem nevű díszítményére hasonlít; ezen csomóféle idom a román kapitaeleken gyakran előfordul, és hogy e részben a bényinél valamivel régibb templomra figyelmeztessen olvasóimat, a jákit említem, melynek ilyféle oszlopfőjét a „Mittelalterliche Denkmale des oest. Kaiserstaates“ I. kötete 89-ik lapjának 14-ik száma alatt találhatni. A bényi ξ betűs magasabb levele alján háromszoros háromlevelű lóhere emelkedik. A felső sornak virágbimbóba végződő levelei egymástól nevezetesen eltávoznak; mi által a kapitael felső része sokkal nagyobb kiterjedést nyer, mint a minőt alján bír, a két levél közti üres tért tehát kitölteni kellett, s erre egy emberfő álarczát használták.

A római-korinthei kapitael körrajzáéhoz hasonló körrajzúakat látunk még III. táblánk γ és δ betűje alatt. E két kapitael azon két alacsony oszlophoz tartozik, mely a templom hajójában a karzat északi és déli részét támogatja. A γ betűs oszlopfő három egymás feletti levélsorból áll, a második és harmadik sor közé még ezenfelül vékony csigatekereszt van szorítva, mi az egészet némileg túlterheli. Egyszerűbb tekintettel bír a δ betűs kapitael, hol csak két levélsorral és a felett a csigával találkozunk. A nagyobb levelek a román stílus második korszakában használt levelek; de a γ betű legfelsőbb kis leveleiben némi hasonlatosságot láthatni az akanthoslevelekkel, mert mindkettejének közös jelleme az, hogy szélei mélyen vannak bevágva a levéltestbe, és hogy minden végződése vagy kimenete hegyes.

Régibb idomú a négy épen érintett oszlopfőnél a IV-ik táblának α és ϑ betűs kapitaelje. Az α betűs főnek oszlopa elválasztja a déli toronycsarnokot, a közép-csarnoktól, és tökéletesen megegyezik idomában β betűs párjával (β betűt az alaprajzon kell keresni). Itt két levélsor felett a csigák egész sorozatával találkozunk; az alsó sor a közönséges román levelű, míg a felsőnek levele oly szabályszerűleg hegyesített és kiszökte-

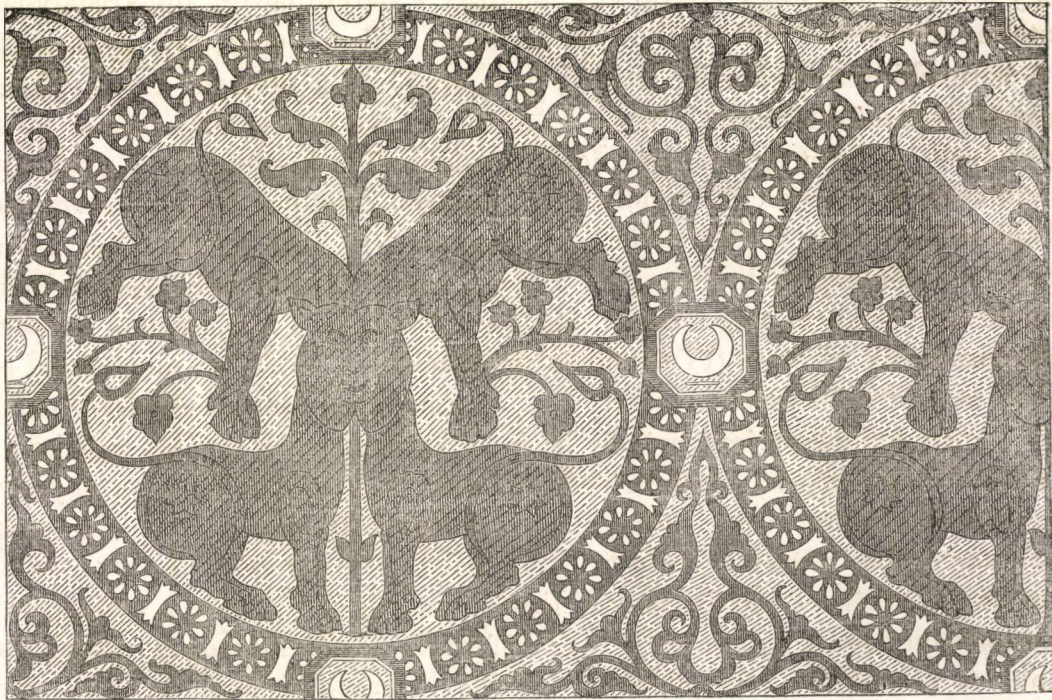
tett, hogy a felette levő csiga aljával egy, mintegy e helyre bevert köb-kristálynak nyomát mutatja; domború köb-kristályokkal a román stílusban pedig igen gyakran találkozunk. A harmadik sor csigái számosabbak és laposabbak a korinthetai kapitaeleken alkalmazottaknál; laposságuk okozza, hogy az oszlopfő felső része csak kevésbé terjedelmesebb az alsónál, és hogy így az egész idom távolabb áll a korinthitól. Ugyan ily csigasorral találkozunk a cisterciák rendének az ausztriai Zwetlben levő kolostori temploma egyik kapitaeljén, mely a „Mittelalterliche Denkmäler“ II-ik kötete 53-ik lapján van rajzolva, a különbség csak abban áll, hogy a zwetli csigák inkább egy cylinder idomú oszlopfőt vesznek körül, míg a bényi csigasor a fölötté levő nyolezoldalú csonkított gúlához alkalmazkodik. ϑ betűs (IV-ik táblán) kapitaelünk η betűs (az alapterven) párjával a két előbbi oszlopfővel szemközt van helyezve, a torony közti csarnok ellenkező oldalán; itt is a ϑ és η közti különbség igen csekély lévén, a kettőnek csak egyikét rajzoltam le. Az alsó sor levele közönséges, a felső ritkább idomú; itt a korinthetai felső sor egyegy levele két tekeresvégű levélre van osztva, mely szőlőgerezdet fogad közbe; e diszitmény tehát csak nagyjában vétetett a korinthetai hason helyű levél sorától, de részletes kivitelében a román stílus tökéletes sajátjának tekinthető, annál fogva is, mert a szőlőgerezdet határozott keresztényi jel. A legfelsőbb helyen előforduló csigák másképen vannak elrendezve, mint α és β betűkben, emezek belülről kifelé, amazok kívülről befelé kanyarodnak, de laposságuk mindkét rendben ugyanaz lévén, a ϑ betűs egész idoma sem közelíti meg inkább, mint az α betűs, a korinthetai oszlopfő körrajzát.

A ϑ betűs felső leveleinek idomával találkozunk, de már itt nagyobb mérvben, a IV-ik táblának ν betűs kapitaeljén; és éppen azért mert a levelek itt sokkal nagyobbak, nem maradt helye a csiganak, valamint a fő korrajz is itt kevésbé, mint más példányokban, a középső kalathos idoma után határozottatott.

Európa nyugoti részében gyakran használt román stílusú kapitaelekhez legjobban hasonlítanak a bényi szentély külsején látható féloszlopok kapitaeljei; ezek két sor levelűek, a levelek a kalathosból csak keveset szöknek ki, elrendezésöknek jól felel meg a fölöttök levő hevederek tagozása; ily öszhangzat a kapitaelek és gerinczek közt uralkodott-e eredetileg a templom belsejében is? azért nem tudhatjuk többé, mert a kapitaelek feletti boltozatok, kivéve a toronycsarnokéit, általában újak és gerincz nélküliek. A szentély külsejének kapitaeljeit IV-ik táblánk aljának közepén adom, az itt látható virág csak egyetlen egy oszlopfőn fordul elő, a többin úgy a virág mint a csiga hiányzik.

A templom felső emeletén, a karzat azon két ajtajának belső oldalán, melyek a két toronyba vezetnek, fenmaradt még két oszlop, melyeknek magassága csak 53,417 hüvelyknyi; kapitaeljeit lásd IV. táblánk alján jobbról és balról. Az 1722-iki restauratio alkalmával, midőn a templom mostani boltozata készült, letörettek a régi boltozatnak gerincei is, melyek e két oszlopon emelkedtek, s így jelenleg e két oszlopkánkknak nincsen ugyan constructiv jelentékenysége, de annál nagyobb a táblánk bal oldalán levő oszlopfő virágdiszitményének fontossága. A bécsi középponti bizottmánynak*) 1860-iki februári, martiusi és májusi füzetében Springer Antal „ikonographiai tanulmányok“ című értekezésében a középkor diszitményeinek amaz osztályát tárgyalván, mely a vallásos symbolismus útján nem magyarázható, állítja, hogy ezen diszitmények nem csekély része a régi gazdag ruha kelmék és kárpitszőnyegek képleteinek utánzásából vette eredetét, és hogy, mivel e szövetek Bizanczból és még távolabb keletről hozattak Európába, a keleti műgyakorlatnak befolyását, főképen a középkor diszitményeire tagadnunk nem lehet. Ide vonatkozólag Springer Bocknak a bécsi közlemények IV. kötete 257-ik és köv. lapján adott értekezéséből lemásolja az itt is látható magyar kir. palást bélésének részét. Bock a palást föliratát idézván „Casula

*) „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale.“ Wien 1860.

haec data et operata est ecclesiae St. Mariae, sitae in civitate Alba, anno ab incarnatione Christi MXXXI. indictione XIV. a Stephano rege et Gizela regina, " s egyszersmind tanúskodván arról, hogy a palást bélése nem későbbben varratott a hímzett szövetre, az előbbi készítése idejét 1000 körül teszi; készítése helyének azonban nem ismeri Bizanczot, hanem a muhamedankeletet, miről bizonyosságot tesznek, valamint az itt előforduló félholdak, úgy a leopardok (?) farán látható héthegyű csillagok; Springer ellenben a négy testű és egy fejű állatot oroszlának mondja, és állítja hogy ama csillagot több oly középkori szobrászati munkán találta, mik kétség kívül Perziából és a Sassanidák korából eredtek. Ebben Springerrel egyet kell érteni, annál inkább, ha nem vele, hanem ellene az oroszlánok farka végén, nem mint ő növényi véget, hanem oroszlánfulánkot látunk. Ugyanis az assyriaiak azt hitték, hogy az oroszlán farka fulánkba végződik; mely hitről nem csak régi írók tesznek tanúságot, hanem számos assyriai oroszlánok is, melyek a british museum domborművein képezvők. Az assyriaiak nézete az oroszlán fulánkjáról átment a perzsákhoz, és Persepolis királyi palotájának romjaiban ma is vannak oly reliefek, nevezetesen a lépcsőzet falain, melyeken az oroszlán fulánkos farkkal képeztetik; nincs tehát valószínűbb, mint hogy a természetten e hibás nézete az Achmaenidák korából átment a későbbi perzsa világra is, és hogy már maga ezen fulánk is királyi palástunk bélését perzsa szövetnek árulja el; valamint azt is bizonyítja, hogy ezen állat nem leopard, hanem oroszlán. Egyébiránt bennünket e helyen nem annyira az oroszlán, mintsem az oroszlánok közti levél- vagy virágszál érdekel; mert ennek a szobrászatba átvitt hasonmását látván bényi kapitaelünk csigái közt; felette valószínűnek találjuk, nemcsak Springer nézetét, miszerint a keleti szövetek díszai befolyással voltak a középkor díszítményeire, és azt hogy a bényi szobrász e díszítményét közvetlenül a magyar királyi palásttól vette, hanem egyszersmind új világ derül sok olyan román stílusú díszítmény felett, melyet sem a középkor symbolismusából, sem a nyugoti növény- vagy állatországi tárgyak utánzásából eddig magyarázni nem bírtunk. Így magyarázhatjuk már most nemcsak ez érintett kapitael csigái közt látható díszítményt, hanem az oldalokról középek felé tekergetett leveleket, melyeknek kettőjét ugyanezen kapitael alján látjuk, és melyek ismétlésével a ϑ és ν betűs kapitaeleken és a kapuzat egyik oszlopfaján találkozunk. De így magyarázhatunk egy más rendű díszítményt is t. i. az ε betű alatt (IV-ik T.) előforduló phantastikai leveleket, melyek a bi-

zanti szobrászat és miniatur festészetnek hasonnemű leveleire utalnak. Egyébiránt a magyar királyi palást érintett diszítványához hasonlót találunk a jáki templom párkányzatán is, melynek másolatát a „Mittelalterliche Kunstdenkmale des oest. Kaiserstaates“ című Bécsben 1858-ban megjelent munka I. köt. 87. lapján láthatni; sőt Magyarországon kívül a morvai trebitschi templomban is, (lásd ugyane munka 1859-ben megjelent II. köt. 86. l.)

Az előbbieken olvasóimat kettőre figyelmeztetem: mint folyt be az antik korinthetai kapitael kétszeres akanthos levélsorával a román hasonnemű kapitael nagybani elrendezésére, és mint változtatott át az akanthoslevél idoma, — egyrészt mert nem kész antik kapitaelből vitetett át, másrészt a középkori szobrászok ügyetlensége miatt, — ama sajátos levél idomra, mely vastagabb testével sem az akanthoshoz, sem más a mi növény világunkban található levélnemhez nem hasonlít; figyelmeztetem továbbá olvasóimat azon constructiv okra is, miszerint a vékony testű levelek mindinkább vastag testűekké váltak. Most felismervén a keleti szövetek diszítványeinek befolyását ily kérdések támadhatnak:

Vajjon a román stílus levelek mind inkább vastagodását a fentebbi okokon kívül, nem kellene-e még annak is tulajdonítani, hogy ezek részben vastagabb testű keleti növények mintájára készültek? vagy:

Vajjon a kelméken talált egészen lapos minták nem korlátozták-e, éppen e laposáguk miatt, kevésbé a szobrász képzelő tehetségét, mint korlátozta volna saját hazájának természeti mintája határozott vékonyságával? Tagadhatlan levén, hogy a művészeti gyakorlatban az ellenzés általában ellenkezőhöz visz.

De legyen ez bárhogyan is, annyi bizonyos, hogy ugyanazon időben, melyben a középkor építészeti szobrászata a hazai növény-országot kezdi utánozni, megszűnik a levelek, virágok, vagy levél- és virág bütykeinek vastagsága és tömörsége, megszűnik nevezetesen a kapitael megfelelni bimbaival a gerincezet kidomborodó tagjainak, megszűnik az utóbbiaknak előkészülése az előbbieken.

A vallásos symbolismusnak roppant befolyása van a középkor művészetére és roppant fontossága annak magyarázatában; de a symbolismus mellett és azonkívül állanak tagadhatlanul a művészetnek amaz oldalai és elemei, melyek közvetlen összefüggésben vannak a feldolgozott anyaggal, és az ezen földolgozásra használt eszközökkel; mert valamint az anyag, úgy az eszközök használata csak meghatározott physikai törvények követése mellett vezethet célhoz. Így nevezetesen az építészetben sokkal nagyobb súllyal bírnak a statika törvényei, mint a symbolismus követelései. A physika törvényei azonban nagyobb szabadságot engedvén a szobrászatban és még nagyobbab a festészetben, hol az anyag majdnem egészen eltűnik, a symbolismus is a szobrászatba, és innen is a festészetbe menekül, minek tagadhatlan bizonyosságaul kivált a görög egyház képei szolgálnak.*) A jelviségnek ezen menekülése azon arányban történik, melyben az építészet és szobrászat anyagainak törvényei a gyakorlatban válnak világosokká mindinkább, vagyis melyben mindketteje inkább a valódi művészet fokára lép. E törvények szerint a romanismus első korszakában jelves emberi és állati alakok foglalják el a golyó-szelvényes kapitaelek e célra nem igen alkalmas domborodását és képezik az úgynevezett chapiteaux historiés-ket; de későbbben a homoridomú oszlopfő díszítésére sokkal alkalmasabb, ámbár nem jelves, növényidom amaz alakokat egészen kiszorítván, a szobrász mintáit keresendő a keresztény világtól sőt hazájától is mintegy elfordúl, és részint az antik világ délszaki akanthosához, részint a kelet növényeihez folyamodik, míg később-

*) Ezt bizonyítja idősebb Didron „Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine“ című 1845-ben Párizsban megjelent munkájának majdnem minden lapja. Fordítását kiadta Schaefer Godeh. Trierben 1855-ben e cím alatt „Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos aus dem handschriftlichen neugriechischen Urtext übersetzt mit Anmerkungen von Didron d. Aelt.“

ben, azaz a csúcsíves stíl idejében visszatér, nem ugyan a keresztény symbolismushoz, hanem mégis hazája sőt vidéke növényeihez, azokat használván leginkább mintájául; de ekkor szorosabb utánzásával egyszersmind eltér azon elvtől, miszerint a szobrászatot a monumental építészetben alá kell rendelni anyaművészetének; vagyis itt már a szobrászat az építészettel többé karöltve nem jár, hanem önállólag törekszik fellépni. A bényi templom kapitaeljei ezen utóbbi korszakig nem terjednek, azokra a keletkezésük korában még Franciaországban is csak kifejlődésben levő csúcsíves stíl befolyással nem volt, még pedig legtökéletesebbjeire sem, minőknek a portal kapitaeljeit elismernünk kell.

β) Oszlopfő-váll.

A román stíl oszlopfő-váll (Kaempfer) közönséges idoma a megfordított attikai oszloplábé, azaz: valamint az attikai oszlopláb legfelsőbb tagja a kisebb pälczatag, középső a horony, alsó tagja pedig a nagyobb pälczaidomú tag, úgy a román stílben e tagok megfordított rendben szoktak alkalmaztatni a kapitalek felett. Bényben azonban csak a tagok erende, de nem egyszersmind idoma tartatott meg az oszlopfővállakon, megmaradt a horony, de a nagyobb pälczaidomú tag lapos abacussá változtattatott át. E fő tagok közé még más csekélyebb egyenes szögű tagok szurattak, annak bizonyítványaul hogy itt már túlhaladtunk a romanismus első korszakán. Az épen leírt alakzattal találkozunk III-ik táblánk α , μ , ι , λ , γ és δ betűs kapitaeljein, és IV-ik táblánk ϵ betűs, valamint a templom felsőbb emeleti kapitaeljein. Az eddig említett oszlopfő-vállaktól különböznek IV-ik táblánk ξ és ν kapitaelvállai; mert itt a kisebb pälczaidomú tag valóságos karniessé vált, még pedig madárorr-al ellátott karniessé. E két váll volna tehát Bényben a legkifejlettebb, ellenben a legegyszerűbb a szentély külsejeé, mert itt az oszlopfőt csak abacus fűdi. A legőszerűbb vállakkal találkozunk bensejében, a toronycsarnok négy kapitaelje fölött, kettejét IV-ik táblánk α és ϑ betűi adják. Itt a kapitael fölött tulajdonképen nem oszlopfővállat, hanem új kapitaelt látunk, melynek czélja a kurtára nőtt oszlopot magasabbá tenni, hogy ugyanazon czélú szomszéd oszloppal (p. o. az ϵ betűssel) mérközhessék. Ha ezen nyolcz oldalú gúla lapja diszesítve volna, semmivel sem ütne el ama hason idomú ószerű kapitaelektől, melyeket a legdurvább ókeresztény sajtáságos kapitaelkisértetnek neveztünk.

γ) Oszlopláb.

Erre a bényi építész semmi figyelmet sem fordított; mert mint azt III-ik táblánk λ betűjéből látjuk, itt az oszloplábnak csak két tagja vagy, a felső pälczaidomú és az alsó rézsút; a szentély külsején az oszloplábat csak egyszerű rézsút teszi, és a templom alacsonyabb oszlopainak épen semmi lábára sem találtam, p. o. a toronycsarnok oszlopain; hogy pedig itt a hiány nem csak látszólagos, mintegy onnan eredt, hogy az eredeti padolatot mélyebben fekvőnek kelljen gondolni, mint a mostanit, s így az oszloplábat az utóbbi alatt kell keresni, — hogy e hiány, mondom, nem csak látszólagos és hogy a mostani padlózat alatt oszloplábak nem léteznek, azon körülményből kitetszik, miszerint az oszlopok talpkörei ma is a mostani padozat felett fekszenek, mint azt alaptervünkön láthatjuk. Egyébiránt a mai padlózat nem sokkal magasabb az eredetinél; mert midőn a múlt év végén az új oltárt felállították, a mostani padlózattól pár hüvelyknyi mélységben az eredeti padlózat nyolczszögű tégláira akadtak, úgy hogy a szentély, melybe jelenleg egyetlen egy lépcsőn juthatni a kereszthajóból, régenten alkalmasint ugyanazon színvonalon feküdt a többi templommal. Természetes hogy az oszlopláb ily csekély kifejlődése miatt Bényben sehol sem találkozhatunk a saroklevelekkel, melyek másutt a román oszloplábakon oly nagy szerepet játszanak.

c) Kapuzat.

A bényi templomba jelenleg csak egyetlen egy nyílás, a keleti ajtó, vezet. Nem tudhatni vajjon ez régenten is így volt-e, vagyis, vajjon az előcsarnokból eredetileg nem nyílt-e még két oldalajtó a templomba, és vajjon nem lehetett-e, mint ez más kolostori templomoknál az eset, a keresztkarzatra a kolostor volt háló tereméből (dormitoriumából) jutni? Jelenleg csak egy kapuzattal bírunk, de ez a templomnak művészetileg legjobban concipiált része, mondok concipiált része; mert ámbár az oszlopszat és az e feletti archivolt még technikailag is legjobban vannak bevégezve, mégis természetesen már a portál keletkezése előtt létező toronycsarnoknak nem pontos elhelyezése maga után vont, hogy az archivolt kellőleg nem tétethetett fel többé az oszlop fejeire, a mint azt V-ik táblánk világosan mutatja. E tábla bal oldalán a portál felét úgy adtam, mint minővé az szabályszerű elrendezés mellett válhatott volna, míg a rajz jobb oldalfele a kapuzat mostani voltát képezi. Ezen fele alatt adom az oszlopszat alaprajzát, míg a másik fele alatt az archivolt alaprajza, vagy profilje látható.

A hibás kivitelnek oka a következő. Ha az alapterven (I. tábla) az egész toronycsarnok szélességét mérjük, $409'' 6'''$ -ot fogunk találni; ezekből esik:

a déli toronycsarnokra	a középcsarnokra	az éjszaki toronycsarnokra
a) $111'' 3'''$	c) $5'' 6'''$	h) $120'' 6'''$
b) $\frac{5}{6}$	d) $32 \quad 3$	i) $\frac{5}{6}$
k) = $116'' 9'''$	e) $90 \quad 6$	m) = $126'' 0'''$
	f) $33 \quad 0$	
	g) $\frac{5}{6}$	
	l) = $166'' 9'''$	

$$\text{mert } 116'' 9''' + 166'' 9''' + 126'' = 409'' 6'''.$$

De összehasonlítván a két k) és m) toronycsarnoknak szélességét, találjuk, hogy az éjszaki torony (m) csarnoka $9'' 3'''$ -el szélesebb mint a déli (k) torony csarnoka; ez tehát az első hiba mely a kivitelben elkövetetett, a másodikat találjuk az e) betű mértékénél; mert itt a kapunyílás $90'' 6'''$ -ra üt, holott a valódi nyílás csak $83'' 9'''$ -ra rúg, tehát kelletnél, $90'' 6''' - 83'' 9''' = 6'' 9'''$ -al kisebb.

E két hiba okozta először, hogy a kapu tengelye a templom tengelyétől $9'' 3'''$ -al délfele eltér, és másodsor, hogy a kapu feletti tympanum meg levén előlegesen a rajzban határozva $52''$ -re (tulajdonképen $52, 522''$ -re), és a kapunyílás $6'' 9'''$ -al megszükkítettén, hogy, mondám, az archivolt pálczaidomú tagjai nem tétethettek többé az azoknak megfelelő oszlopok fölé; továbbá, mert az ajtónyílás szűkítettett, a tympanum ennek arányában túlságosan nagyra ütött ki, kivált alja, mely nem a kettős fentő szerint $52'' \times 2 = 104''$ -nyi, hanem a hanyag kivitel miatt még $3''$ -el több, azaz $107''$ -nyi; végre, mert a mit a tympanum nyert azt az archivolt veszített, s hogy ez utóbbinak egyes tagjai sem a kellő vastagságot, sem a kellő magasságot meg nem nyerhették.

Mindezen hibákat a pontosabb kivitel eltüntette volna. A két torony csarnok k) = $116'' 9'''$ m) = $126''$ középszáma $121'' 4, 5'''$; e mérték tehát egyegy toronycsarnoknak szimetrikai szélessége, ha ezen összevesszük kétszeresét a $409'' 6'''$ -nyi egész szélességből levonjuk, marad a középcsarnok szélességére, mint azt fentebb l) betű alatt láttuk, $166'' 9'''$, miből ily szabályos fölosztás következik:

a déli csarnok	a közép csarnok	az északi csarnok
a) = 115" 10, 5'''	c) = 5" 6, 0'''	h) = 115" 10, 5'''
b) = 5 6, 0	d) = 32 7, 5	i) = 5 6, 0
k) = <u>121 4, 5'''</u>	e) = 90 6, 0	m) = <u>121" 4, 5'''</u>
	f) = 32 7, 5	
	g) = 5 6, 0	
	l) = <u>166" 9, 0'''</u>	

mert $121" 4, 5''' + 166" 9''' + 121" 4, 5''' = 409" 6'''$.

Miből kitetszik, hogy a kapu félnyílásának, $90" 6'''$ -ot, felosztva kettővel $45" 3'''$ -at, kell mérni, míg jelenleg, $83" 9'''$ -t felosztva kettővel, csak $41" 19, 5'''$ -t mér. E számadás pedig annál biztosabb, mert úgy nem csak az archivoltot kellőleg fellehet tenni az oszlopszatra, (mint ezt V-ik táblánk bal oldala mutatja); hanem a kapunyílásnak szélessége is stílszerű aránynyal bírand, e nyílás magosságához úgy állván mint $\frac{4}{4}$ az $\frac{5}{4}$ -hez; mert $90, 5'''$ -nek öt negyede $113, 125''$, mi a valóságos magasságtól, melyet $115" 8'''$ -nak mértem (azaz $115, 666''$) csak $2, 541''$ eltér.

E kiigazított hibákat nem tekintve, a bényi kapuzat művészeti tekintetben a bényi templomnak legjelesebb része; mert valamint oszlopai, úgy pilasterjei és archivoltja a templom más részei fölébe emelkednek mind felfogásukban mind előadásuk módjában.

IV. táblánk felső része az e kapuzaton előforduló négy *oszlopfőt* mutatja, melynek ketteje némi ellentétben áll más kettejével; a benső két kapitael levelével inkább simulván a korinthetai akanthos leveleihez, míg a külső kettő jobban megegyezik a román stílus legkifejlettebb korszakának kapitaeljeivel; mert az előbbieken a mélyen bevágott, több osztályú hegyesített levél teszi a többséget, míg az utóbbi idoma körrajzát a levél és virág bimbóitól nyeri, az előbbinek levele új és elmés módosításban jelenik meg a déli kapuból pilasterfején is, melyet IV-ik táblánk közepének jobb oldalán látunk, míg bal oldala az érintett pilasterfő északi párját mutatja, a már érintett atlantféle alakkal. Tekintve ezen oszlop és pilaster kapitael technikáját, nevezetesen, miként itt a szobrászat sokkal nagyobb bátorsággal, határozottsággal és értelemmel lép fel, mint a templom akár-mely más részén; úgy, hogy a körrajzok és belidomok feltűnő biztossággal dolgozva látszanak, sőt ide s tova a levelek, virágok vagy gyümölcsök a kapitael többi testétől egészen elválván ezen a jour bevezetésre nézve a szobrásztól nem tagadhatjuk el a mesteri ügyességet. Itt mindenesetre sokkal értelmesebb és technikailag sokkal kimíveltebb egyén dolgozott, mint voltak azok, kik a templom egyéb szobrászati műveit készítették. Nem tudom kell-e e miatt a kapuzat keletkezési korát későbbre tenni, talán 1273-ba, mikor a kolostor újabb donatiót nyert, vagy megelégedhetünk-e azzal, hogy a kapuzat nagyobb műértelmét egy jelesebb mester működéséből magyarázzuk? E kérdésekre csak akkor felelhetni némi biztossággal, ha hogy az előcsarnok jelenleg vakolatba burkolt pillérjei és oszlopai egykor köpenyegöktől megszabadulván, fölfogásukat és technikáját is új útmutatóul használandhatjuk.

Az *oszlopfő vállai* még inkább felelnek meg antik mintáknak, mint a IV. táblának ξ és ν betűs kapitaelvállai; mert alsó taguk valóságos madárorral ellátott karnies, mely egy kis horony közbeesésével a legfelsőbb helyen levő egyszerű abacustól elválasztatik. Az antik alakzat talán még inkább mint itt befolyását gyakorolta az oldalagos a kapuzatot magok közt foglaló pilaster-kapitaelvállak conceptiojában; ezen oszlopfővállak sokkal magasabbak a mellettök levő kapuzaténál, felülről azokat keskeny abacus kezdi, mely tagra ketté vágott magos karnies következik, erre kis foszlány, végre pedig szalagtag. Ha a kapitaelváll csak eddig terjedne, azt antik modorúnak nevezhetnők; de a szalag alatt és attól mintegy oszlopnnyakkal elválasztva, oly tagot látunk, melylyel legin-

kább csúcsíves stílusú párkányzatokon találkozni szoktunk t. i. szalaggal, melyet felülről és alulról rézsút körülvesz. A két oldalpilasterhez két, keletről nyugot felé kiterjedő, és mintegy 13"-nyi vastag fal támaszkodik. E falat újnak kell tartanunk, keletkezése alkalmasint nem levén régiebb az 1722-iki restauraciónál. E fal az előcsarnok keleti részét mintegy három hajóra osztotta fel 1861 előtt, de jelenleg ez még csak déli oldalán az eset; mert az előcsarnok északi oldalán lépcsőt készítettek, ama lépcső pótlására, mely 1861 előtt az északi toronycsarnokban létezett.

A kapuzat *oszloplábai* különösen érdekesek azért; mert a templom más oszlopai a lábat, vagy legalább a tagozott lábat nélkülözik; itt tehát elvbéli eltéréssel találkozunk. E lábnál feltűnő igen csekély kiszökése; mi a kapuzat oszloplábjánál gyakran azon okból fordul elő, hogy az ajtónyílás minél kevésbé szűkíttessék. A láb tagozata nem az attikai, hanem sajtáságos román stílusú, felül rézsútos foszlány, szalag, igen csekély horony, új foszlány, mire az alsó vánkös következik és ez alatt az egyenes talapzat.

Az *archivolt* igen egyszerű, majdnem csupa ismétlése a kapitaelvállak alatt előforduló tagozatnak, kivételt csak a külső oldaltagok tesznek, melyek egy kis horonykából, és kis pálczából állanak, ez utóbbi aztán átmegy a nagyobb horonyba, melytől fogva egész a tympanumig az ismétlés tökéletes.

A *tympanum*, mint mondva volt, kivitelében tökéletlen; mert átmérője 3" nagyobb kétszer vett fentőjénél. Abból soha dombormű nem emelkedett ki, sőt mostani befestése előtt sem találtattak rajta valami régi falkép nyomai; mi arra látszik mutatni, hogy e részben a kapuzat munkája nem volt befejezve; mert az egészen síma lap meg nem egyeztethető a középkori építészet jellemével.

IV.

A r á n y o k.

Azon alaplármérték, miből a régi építészek, még pedig nem csak a középkoriak, hanem már a görögök, sőt az egyiptomiak is, építményeiknek több mértékeit származtatták *Egységnek*, *Unitas*, *Unitas*-nek neveztetik. Ezen egység a templomnál a cellának, vagy a középhajónak szélessége, az utóbbit úgy értve, hogy a hajó egyik oldala oszlopainak vagy töveinek középpontjától az ellenkező oldal oszlopainak középpontjáig méretik. Hol ily két oszlopsor hiányzik, vagy csak egyszerű cella található, ott az egységet e cellának világa képezi, egyik falától a másikig mérve; de még oly templomokban is, hol az oszlop nem egészen szabad, hanem csak felével vagy nagyobb részével szökik ki a falból, az egységet nem a cella világa, hanem a két oszlopsor középpontja közt létező szélesség határozza; és ez az eset a kisbényi templomban is.

A középkor építészeinek mértéke a 12 hüvelykre osztott régi római láb volt. A láb nemzetiségét már Boisserée bebizonyította, midőn a kölni dom egységét épen 50 régi római lábúnak találta; tökéletesen oly nagynak találtam én is a rheimsi székesegyháznak egységét is, és reducalván több mint száz különféle középkori templomnak egységi mértékeit a régi római lábra, meggyőződtem, hogy egységeik csak ezen mértékben fejezhetők ki tört számok fenmaradása nélkül: azaz, hogy kisebb mint hüvelyknyi szám a reductionnál nem maradt, sőt hogy a fenmaradó hüvelyk száma is a lábnak legegyszerűbb töredéke szokott lenni, mint fele, kétharmada, vagy háromnegyede. Boisserée továbbá állítja, hogy a középkor mesterei a római lábat csak tíz hüvelykre osztották, saját tapasztalásom azonban duodecimál felosztásra mutat, minek valószínűségét tanúsítja már azon körülmény is, miszerint a háromnegyed láb mértékét a decimal rendszerben nem fejezhetni ki tört szám nélkül, míg az a duodecimal rendszer útján kilencz hüvelyket teszen, sem kevesebbet, sem többet.

Ezeket előrebocsátván vizsgáljuk a bényi templom egységét. Az egyetlen hajójában, belső faltól mérve a szemközti belső falig, találtam 273 bécsi hüvelyknyi szélességet; de ezen szélesség még nem az egység; mert az oldalfalából oszlopok szöknek ki, melyek $\frac{2}{3}$ -okkal szabadok, az oszlopok átmérője pedig levén 11," kiszökésök $7\frac{1}{3}$ " hüvelyket teszen, és így középpontuk mintegy 2"-nyire a faltól belebb esik a templomba, az egész 273"-re talált szélességből tehát mindegyik oldalon el kell vonni 2"-et, egészben 4"-et; mi a már most kisebb egységet 269 bécsi hüvelykre határozza, vagyis 22' 5"-re. Ha ezen mértéket a régi római lábra reducaljuk, vevén annak arányát a bécsihez, mint 13090-et a 14011-hez, akkor nyerünk kerek számban 288"-et vagyis 24 régi római lábat egységnek, sem többet, sem kevesebbet; miből világos, hogy a kisbényi templom építésénél, szintúgy mint más középkori templomnál, a régi római lábat használák mértékül, és hogy az egységet nem a hajó egysége, hanem az egymással szemközt eső oszlop-középponti távolság után határozták, mindkettőért kezeskedvén e távolságnak töretlen 24 régi római lábra határozott mértéke.

Az egységből a származtatás következő módon történik:

Az egységnek a b mértékéből (lásd I táblánkon a fő apsis táján finom vonalokkal rajzolt alakot) az a b c d betűs négyeg alakíttatik, melynek c d vonalát határozatlanul hosszabítjuk; ha a négyeg b d diagonálját átvisszük e meghosszabított alapvonalra, ez c-től e-ig fog terjedni, és ha a b pontot összekötjük az e ponttal, nyerendünk b e vonal-

ban oly mértéket, mely ugyanazonos egy az a b c d négyegből készített köb diagonáljának mértékével, és így

$$\begin{aligned} ab = bc = cd = da & \text{ lévén az egység} \\ ce = bd & \text{ lesz az egység négyegének diagonálja, és} \\ be & \text{ lesz az egység köbének diagonálja.} \end{aligned}$$

Ezen nagy háromszögöt már Stiglitz *) Röbernek Dresdában tartott előadásából ismerte, és megmutatta, hogy a régi németek templomaik arányait e háromszög oldala nagyságai szerint határozták meg. Ezen nagyobb háromszögöt, mivel a köbből eredt, *köb-háromszögnek* nevezem, és ehez adom a hasonló kisebb d e f háromszögnek ismertetését, melyet Stieglitz egészen elhanyagolt. E két háromszög hat oldalának matematikai értéke a következő:

a nagyobb b c e háromszögben

$$\begin{aligned} \text{az a b egységnek értéke lévén} & \text{ — — — — — } 1,000000 \text{ lesz.} \\ \text{a ce=bd vonalnak, mint a négyeg diagonáljának értéke} & \text{ — } \sqrt{2} = 1,414213 \text{ „} \\ \text{a be vonalnak, mint a köb diagonáljának értéke} & \text{ — — } \sqrt{3} = 1,732050 \text{ „} \end{aligned}$$

a kisebb d e f háromszögben

$$\begin{aligned} \text{az e d nagy oldalának értéke} & \sqrt{2}-1 & 0,414213 \text{ „} \\ \text{a d f kis old. ért. } \sqrt{2} : \sqrt{2}-1 = 1 : x & \frac{\sqrt{2}-1 \times 1}{\sqrt{2}} \text{ vagy } \frac{\sqrt{2}-1}{\sqrt{2}} & 0,292893 \text{ „} \\ \text{az e f hypothenusáé } \sqrt{2} : \sqrt{3} = \sqrt{2}-1 : x, \text{ v. } \frac{\sqrt{3} \times \sqrt{2}-1}{\sqrt{2}} \text{ v. } (\sqrt{2}-1)\sqrt{\frac{3}{2}} & & 0,507305 \text{ „} \end{aligned}$$

Ha már most az a b egységet az unitást $\mathbb{H}'$ betűvel, a c e négyzög diagonálját $\mathbb{D}'$ -vel, és a b e köb diagonálját $\mathbb{D}''$ -vel, a kis háromszögnek e f hypothenusáját $\mathbb{F}'$ betűvel, e d nagy oldalát, nagy kathetját, $\mathbb{K}'$, és d f kis oldalát, kis kathetját, $\mathbb{k}'$ betűvel jelentjük, és e betűk számtani értékét a bényi templom egységével, azaz 269 bécsi hüvelykkel sokszorozzuk, a bényi templomnak következő hat mértékét nyerendjük.

<i>elvileg</i>	<i>bényi egység</i>	<i>Bényben alkalmazott mérték</i>
be = $\mathbb{D}'' = 1,732050$	$\times 269'' =$	465,908 bécsi hüvelyk
ce = $\mathbb{D}' = 1,414213$	$\times 269'' =$	380,366 „ „
ab = $\mathbb{H}' = 1,000000$	$\times 269'' =$	269,000 „ „
fe = $\mathbb{F}' = 0,507305$	$\times 269'' =$	136,383 „ „
de = $\mathbb{K}' = 0,414213$	$\times 269'' =$	111,366 „ „
df = $\mathbb{k}' = 0,292893$	$\times 269'' =$	78,787 „ „

Ki az itt adott számokat összeveti francia nyelven irt munkámnak**) 8-ik lapján adott számokkal, meg fogja látni, hogy itt az egység = 1,000000 és a kisebb háromszög hypothenusája = 0,507305 közt nagy hézag vagy on, melyet amott B=0,942809

*) Stiglitz ezen arányokról „Geschichte der Baukunst“ című Nürnbergben 1827-ben Campenál megjelent munkájában az első szövegben nyilvánosan, de kimondja hogy tudományát Röbertől vette, ki erre nézve semmit sem közölt nyomtatásban. Stieglitz a háromszögöt csak rajzban adja, de nem adja oldalainak algebrai és számtani értékét, ugyan így határozták arányait a régi mesterek is; onnan van, hogy ezek csak ritkán egyeznek meg egészen a calculált mértékkel, melyeket tehát eszményieknek kell tekintenünk; de másrészt a különbség az eszményi és a valódi nagyság közt annál csekélyebb lévén, minél szigorúbb és pontosabb az emlék befejezése, matematikai biztossággal következtethetni, hogy a gyakorlati eltérések okát egyedül a rajz és a kivitel hiányosságának kell tekintenünk. Így nevezetesen a legpontosabb mérés útján tapasztaltam, hogy a rheimsi székesegyház középhajójának egysége csak öt milliméterrel kisebb 50 régi római lábánál, de még ezen itt hiányzó öt millimétert is megtaláltam a szentélynek tökéletesen 50 régi római lábat mérő egységében; miből következik hogy a szentély alkotásánál még nagyobb pontossággal működtek, mint a több esztendővel újabb hajó építésénél.

**) Théorie des proportions, appliquées dans l'architecture par Eméric Henszmann. Paris chez Arthus Bertrand 1860. szöveg 4-rét, atlas nagy-folio.

$C=0,769800$, $D=0,628539$, $a=0,816496$ és $b=0,666666$ számai, és illetőleg mértékei pótolnak, és hogy amott a köb diagonálja fölött még ezekénélis nagyobb számokkal találkozunk, minők az I, II, III, 2, 3, 4 stb. jelek számai és mértékei. A hézag és a hiány onnan származik, hogy a hagyomány nem pontosan tette át a középkorba a régiak köbháromszögének alkotását. A hiányos rajznak következménye volt, hogy a középkor a nagyobb mértékektől, kivéve a nagy háromszög három oldalát, egészen elesett, és rendszeres kisebb sorozatos mértéket csak a $\mathfrak{H}'=0,507$ . . számától kezdve bírt; ha tehát a középkor mesterei a $\mathfrak{D}''$ $\mathfrak{D}'$ és $\mathfrak{U}'$ nagyságain kívül, más nagyobb mértéket alkalmazni akartak, ezt csak a kisebb háromszög oldalainak sokszorozása, vagy összetétele által lehetett elérniök; vagy ha épen még a $\mathfrak{D}''$ $\mathfrak{D}'$ és $\mathfrak{U}'$ számainál nagyobbakra volt szükségök, ezeket az épen érintett három nagyságnak szinte sokszorozásából vagy összetételéből kellett vala származtatniok, még pedig *nem szervileg, hanem önkényesen*. Az utóbbi eset mindig beállott a templomok egész hosszának meghatározásánál, és többnyire egész magasságának meghatározásánál is: amazt, t. i. hosszát 2 vagy több egységre tették, emezt t. i. a magasságot két egységre, vagy egységre + négyeg diagonáljára, vagy négyeg diagonáljára + köb diagonáljára s. i. t. Az antik világban a dolog egészen másképp állott; mert itt elegendő egy tagban rajzolt vagy calculált nagyság vagy mérték volt a választásra, és mindezen nagyság egyenesen és szervileg származtatott az egységből.

A középkor legrégebbi templomainak hossza, kivéve a Rómában épített roppant basilikákat, eleinte csekély volt, $2\frac{1}{2}$ egység, későbbben 3 és $3\frac{1}{2}$ egység, még későbbben 4 egész 5 egységig, elvégre 8 és több egységre nőtt. A bényi templom hossza egészben $4\frac{1}{2}$ egységre terjed, mely, mint azt I. táblánk mutatja, a következő részletre oszlik fel:

α) a szentély apsis falának vastagsága	—	32"	9'''	=	32" 9'''
β) a szentély apsisának fentője	—	111		=	111
		8			
		9	6		
		9			
γ) a hajó első osztályzatának egész hossza		87	2	=	211
		9			
		82	10		
		5	6		
		5	6		
δ) a hajó 2-dik osztályzatának egész hossza		184	4	=	212 9
		8	5		
		12	—		
		2	6		
ε) a hajó 3-ik kitágított, osztályzatának hossza		155		=	155 0
ς) a toronycsarnok keleti hevederének vastagsága		52	4	=	52 4
η) a torony közti csarnok hossza	—	100	0	=	100 0
θ) a toronycsarnok nyugoti hevederének vastagsága		32	0	=	32 0
ι) a kapuzat egész mélysége	—	38	10	=	38 10
κ) az előcsarnok első osztályának hossza	—	103	3	=	103 3
λ) az előcsarnok második osztályának hossza	—	113	11	=	113 11
μ) az előcsarnok zárfalának vastagsága	—	32	6	=	32 6
ν) az egész épületnek hossza	—	1195"	4'''	=	1195" 4'''

Érintém, hogy a bényi templomnak egész hossza 4, 5 egységben alapított meg, azaz $269" \times 4, 5 = 1210,5"$, ehez a mérés által talált $1195" 4'''$ -nyi összegben mintegy $15"$ hüvelyk hibázik, de e hiány kiviteli tévedésen alapszik; mert az előcsarnok egész hosszát nem ι) κ) és λ), azaz $256"$ -re kellett volna venni, hanem azt felosztva

két egyenlő osztályra, mindegyikének ξ' mértékét, azaz $136,383''$ -at kellett vala adni, $2\xi'$ pedig tesz $272,766''$ -ot, miből $256''$ -ot levonva, marad $16'' 6'''$, és ezt hozzáadva az az $1195'' 4'''$ -hez, az egész $1112'' 2'''$, mely összeg a 4, 5 egységnek $1210, 5$ összegétől nem tér el két egész hüvelykkel. Ezen igazítást azért tartom szükségesnek, hogy a 4, 5 egység hossza jobban megközelíttessék; mert ily megközelítések jellemzik a középkori templomok arányhatározásait, még pedig úgy, hogy minél pontosabb valamely templomnak conceptiója és kivitele, annál közelebb jár részletei hosszának összege az egységnek meghatározva sokszorozott összegéhez, melyet azonban tökéletesen elérni csak akkor lehet, ha a részletek mértékének egyike vagy ketteje nem határoztatik önállólag, hanem az eleve meghatározott összeg kiegészítésének vétetik. Ilyen eset azonban ritkább az előbbeninél. Néha a falak vastagsága nem tekintetik az összeadásban, néha csak a nyugoti zárfa adatik a templom benső teréhez, vagy világához, néha az egységek sokszorozása nem az egész épület hosszára, hanem csak kizárólag a templomra nézve áll.

A román stíl első korában a kivitel sokkal pontosabb mint 2-ik korszakában; az előbbi eset a csúcsíves stíl korszakában is gyakrabban előfordul. A legpontosabb kivitel találtam a kölni domban, és a rheimsi székesegyházakban, hol a pontosság rendesen egész a millimeterig összevág az eszményi számokkal; ellenben a leghanyagabb kivitelnek példái közé tartozik a St. Germain des Prés nevű párisi templom román része; mert annak tornyaiban nincsen egyetlen egy épszög. A nem pontos kivitel többnyire azon korszakot jellemzi, melyben a szerzetesek, kik századokon át templomaikat maguk építették, Franciaországban a XII-ik, Németországban a XIII-ik században, és nálunk még későbbben mindinkább hanyagokká váltak, míg végre az építkezést voltaképen lajkusokra bízták, és ezek a pontosságot újra visszahelyezték az építkezésbe. A bényi templomban a pontosság nem igen példás; mert itt a század söt ötvened résznyi különbségek a calculus és a kivitel közt elég számosak; mi a két nagyság következő részletesebb vizsgálatából ki fog tűnni.

A szentély apsisának fentője β $111''$ -nyi, mi tökéletesen megfelel a $\xi' = 111,366''$ -nyi összegnek, vagyis a kisebb háromszög nagy oldalának. A harmadik kitágított hajó osztályzatának ε $155''$ -nyi hossza megfelel e háromszög kisebb k' oldalának kétszer véve, azaz a $2k' = 157,574''$ -nyi mértékének. Ezen utóbbi számot úgy is nyerhetjük, ha a ξ' mennyiséget a $\sqrt{2}$, azaz $1,414$ számmal sokszorozzuk; miből világos, hogy a templom első része úgy áll utolsó részéhez, mint 1 a $\sqrt{2}$ -ből. A hajó két nagyobb osztályzatának hosszát γ -ét $211''$ -nyinek, δ -ét $212'' 9'''$ -nyinek találtam; természetesen, hogy mindkét nagyságnak azonosnak kellett vala lennie; még pedig a $2k' = 157,574''$ -nek négy harmadának, azaz $210,1''$ -nyinek. Ha az előcsarnok két osztályának eltévedt nagyságát úgy igazítjuk, mint fentebb tettem, akkor mindegyike úgy áll a templom utolsó osztályzatához mint $2k'$ a $2\xi'$ hoz, vagyis mint az egység a köbdia-gonáljához, 1 a $\sqrt{3}$ -ból. Ime tehát a templom hosszának nagyobb mértékei a kisebb háromszög mértékei szerint határozottak; mert itt a k' ξ' és ξ' közti arányokkal találkozunk.

Menjünk már most át a II. táblánkon rajzolt szentély külfelrajzához. Itt a fő-apsis oszlopai egész magassága (oszlopfő $11'' 3''' + tő 135'' 9''' + láb 11''$) $158''$ -nyi, vagyis megint $2k'$, mint a hajó utolsó osztályzatának hossza, $= 157,574''$; az oszlop feletti tér pedig egész a tetőig $111''$ vagyis $\xi' = 111,366''$, mint a fő apsis fentője, tehát megint a $\sqrt{2}$ -ből és az 1 közti arány; vagy öszvesen az egység: mert $2\left(\frac{\sqrt{2}-1}{\sqrt{2}}\right) + \sqrt{2} - 1 = 1$.

A mellék apsisok mértéke egyenlő a fő apsis oszlopai fölötti tér mértékével, azaz $112'' 4'''$, vagyis $\xi' = 111,366''$; de már itt ezen oszlopok fölötti tér nem úgy áll a k' -hoz mint a $\sqrt{2}$ -ből az 1-hez; különben volna $k' = 78,787''$, azonban ez a valóságban csak

62" 11". Ezen csekélyebb magasságra : z építész azért volt kényszerítve, hogy a mellékapsis félkúpja és teteje elegendő helyt nyerjen az egységnyi magas kereszthajó teteje alatt.

A főapsisnak és a kereszthajónak magassága tehát az egység, azaz 269", a középhajónak magassága pedig a négyszög diagonálja = 380,366" tehát itt is előfordul az 1 és a $\sqrt{2}$ -ből közti arány.

A hajó féloszlopjainak magasságát a III-ik táblán λ betű alatt adom, hol az oszlopfő 28"-re, töve 153" 1"-re, lába 2" 9"-re és talpazata 40" 10"-re vannak jelelve. Ezen mértékek összege teszen 224" 8"-at, minek megfelel a kisebb háromszögnek nagy oldala kétszer véve, vagyis $2 \cdot \sqrt{3} = 222,732$ "; világos tehát hogy itt is az arány a $2 \cdot \sqrt{3}$ magas szentély féloszlopai és a $2 \cdot \sqrt{3}$ magas templom féloszlopai közt megint az 1 és a $\sqrt{2}$ -ből közti arány.

Van a hajónak nagy oszlopain kívül még két kis oszlopa is (γ és δ a III-ik táblán), mely a karzatot hordja, ezen oszlopok egész magassága $26" + 49" 3" = 75" 3"$. Ha ezen magasságot, hasonlítjuk a toronycsarnok oszlopaiéval, mely 105"-nyi, akkor e két magasság közt megint az egység és négyszög diagonálja közti arányt fogjuk találni; mert $75,25$ sokszorozva 1,414-el ad 106,4 hüvelyket.

Elvégre ugyanazon arányt találunk a hajó két kisebb oszlopa és a kereszt-karzatán levő két oszlop (lásd kapitaeljeit IV-ik táblánk aljának bal és jobb oldalán) magasságaik közt; mert elseje $75" 3"$ és másika $53" 5"$ levén, $75,25$ felosztva 1,414 által adand 53,217 hüvelyket.

Az előadottakból következik, hogy a bényi templom uralkodó aránya az egységnek aránya a négyszög diagonáljához, vagyis 1 a $\sqrt{2}$ -höz, és hogy, mivel ugyanezen arány az oszlopok magasságának meghatározásában mindenütt, de ezenkívül is az alapterv hosszainak egymásközti viszonyában előfordul, következik, mondom, hogy ezen arányt az építész nem esetleg, hanem szántszándékkal és öntudattal alkalmazta.

A kapuzat arányzásánál szintén ezen az 1-nek a $\sqrt{2}$ -ből viszonya többször van alapul véve, mint azt alant látandjuk.

A kapu rendszerezett nyílásának (l. a 24. lapot) $90" 6"$ -nyi szélessége $115" 8"$ -nyi magasságához úgy áll, mint $\frac{1}{4}$ -ed az $\frac{5}{4}$ -hez; mert $90,5$ felosztva négygyel ad $22,625$ -et, mely összeg sokszorozva ötten tesz $113,125$, mi a $115,666$ -tól csak $2,541$ -el tér el. Ezen arány megfelel a zenészetben a prim alsó terczezi arányának: mert ha egy húrnak primehosszát $\frac{1}{4}$ -re osztjuk, e hossza $\frac{1}{4}$ -eddel szaporítva a következő alsó terczet fogja zengeni. A nyílás imént rendszerezett magasságát, azaz $113,125$ -et felosztván, a $\sqrt{2}$ -ből azaz, 1,414 el nyerendünk 80 egész hüvelyket, melynek fele $40"$ közel jár ama $38" 10"$ -hez, mely mértékül van véve az oszlopszat alaprajzát határozó háromszög két oldalánál (lásd V-ik táblánk jobb oldalának alját); s így tehát a kapuzat magassága egész kiszökéséhez úgy áll, mint a $\sqrt{2}$ -ből a fél egyhez. Ezen arány még világosabban tünt volna fel, ha a kapuzat egész magassága nem $115" 8"$ -ra, hanem $\sqrt{3} = 111,366$ véte-tik, és a kiszökés $\frac{1}{2} \cdot \sqrt{3} = 39,393$ -nek; de akkor a kapu szélességét is, hogy a $\frac{5}{4}$ -nek a $\frac{1}{4}$ -hez arány megtartassék, valamivel csekélyebbre kellett volna venni, tehát nem $90" 6"$ -nak, hanem $\frac{111,366}{5} = 22,273" \times 4 = 89,092$ -nek. Igaz hogy a kapunyílás szélességének magasságához ily aránya csekély, de a román stílt épen az jellemzi, hogy a magasságok fejlődésére nem törekszik, és beéri e tekintetben a mulhatlan szükségessel, ellentétesen a csúcsíves stíllel, mely gyakran túlzottan emeli építményeit.

A román stíltben, sőt még a csúcsívesben is szokás a kapuzat előszökő testének alaprajzát egyenszárú háromszög alapján úgy szerkeszteni, hogy e háromszög hypothenusája képezi a portal tagozatának alapvonalát (lásd ötödik táblánk alját); ezen általa-

nos szokásnak azon hiánya van, miszerint a kapuzat oldalainak kifejlődésre nem elegendő hely adatik, vagyis az egész portal szűkebbnek tűnik fel, mint ha az érintett háromszög nem egyenszárúnak képeztetik, hanem helyette a köbháromszög használtatik, oly móddal hogy kisebb oldala a kapuzat mély részét, nagyobb kathetje pedig oldalfejlődését vagy szélességét határozza; azonban, mint mondám, a köbháromszögnek használata e helyen még a csúcsíves stílusban is a ritkaságok közé tartozik. A kassai kapuzatoknál e háromszög van alkalmazva. Az egyenszárú háromszög hypothenusája a régibb kapuzatoknál, s így a bényinél is, egyenlő részekre osztatik, s így a fokozatok vagy lépcsőzetek száma mindig egygyel több, mint az egyenlő részek száma, Bényben a hypothenusa ötrészre osztatván, hat fokozatot nyertek; de ezen felosztás nem a legpontosabb, miért is a talapzaton kiszökő épszögek oldalai sem válhattak egyenlőkké; az egész háromszög elég rendszeresen van alakítva; mert egyik vonás a kapunyílás oldalfalára alkalmazva, azon ponttól, melyben a két vonás egymással érintkezett, valamint a mélységet, úgy a szélességet egyaránt $38'' 10'''$ -nak, s így az alapháromszögöt egyenszárúnak találtam ugyan; de a fokozatok részleteinek összege ezen összegnek nem felel meg tökéletesen; mert (lásd V-ik táblánk alját) a kapuzat talpán a

mélységnek részletei: a szélességnek részletei: és az archivolt profiljének részletei:

8'' 0'''	8'' 0''	1'' 2'''
6 9	7 6	11 2
7 6	6 8	4 5
		10
6 7	7 6	4 4
6 8	8 4	6 9

tesznek összesen $35'' 6'''$ -at   összesen $38'' 0''$ -at   összesen $37'' 10'''$ -at;

miből világos hogy az egyenszárú háromszög nem egyszersmind épszögű; mert ha az volna és ha a fokozatok egyenlők volnának, az egy tagban talált $38'' 10'''$, vagyis inkább $\frac{1}{2} k' = 39,393$ összegnek ötöd része, azaz, $7,8786''$ lett volna minden egyes fokozatnak valamint mélysége úgy kiszökése is. Számos más egykorú példányok analogiajából biztosan következtethetjük, hogy a bényi kapuzat tökéletlensége nem elven, hanem, vagy hiányos rajzon, vagy hiányos kivitelén alapszik.

Az alkotó hypothenusa egyenlő felosztása által nyert fokozatokon kiszökő fél-oszlopok, felváltva épszögű pilasterekkel emelkednek; Bényben hat fokozat levén, három fél-oszlopnak is kellene lenni minden oldalon; de itt a harmadik, azaz a külső oszlop a háttart képező nagy oldalszilaster szélessége miatt elmarad, és e helyett két épszögű tag alkalmaztatott úgy, hogy szélsője már az említett nagy pilasterben foglal helyet. Az épszögű pilasterek mindnyájának épszögén a talapzat fölött horony van kivájva, mely árnyékkal valamint itt, úgy az archivoltban, melybe szinte átmegy, a tagozást eleveníti.

Ha az oszlopokon kapitaelek egész magasságát az egész talapzattal összehasonlítjuk (lásd V. táblánkat) azaz, $17,833''$ -et $25''$ -el, akkor újra az egynek a $\sqrt{2}$ -béli aránnyal találkozunk; mert $25''$ felosztva $1,414$ -el ad $17,882''$ -et; s így ezen a templom többi részein annyiszor alkalmazott arány a kapuzaton is kétszer fordulván elő, fentebb kimondott meggyőződésemet erősíti, miszerint a bényi régi építész öntudattal és szántszándékkal alkalmazta a háromszögnek ezen szemebetűnő arányát.

V.

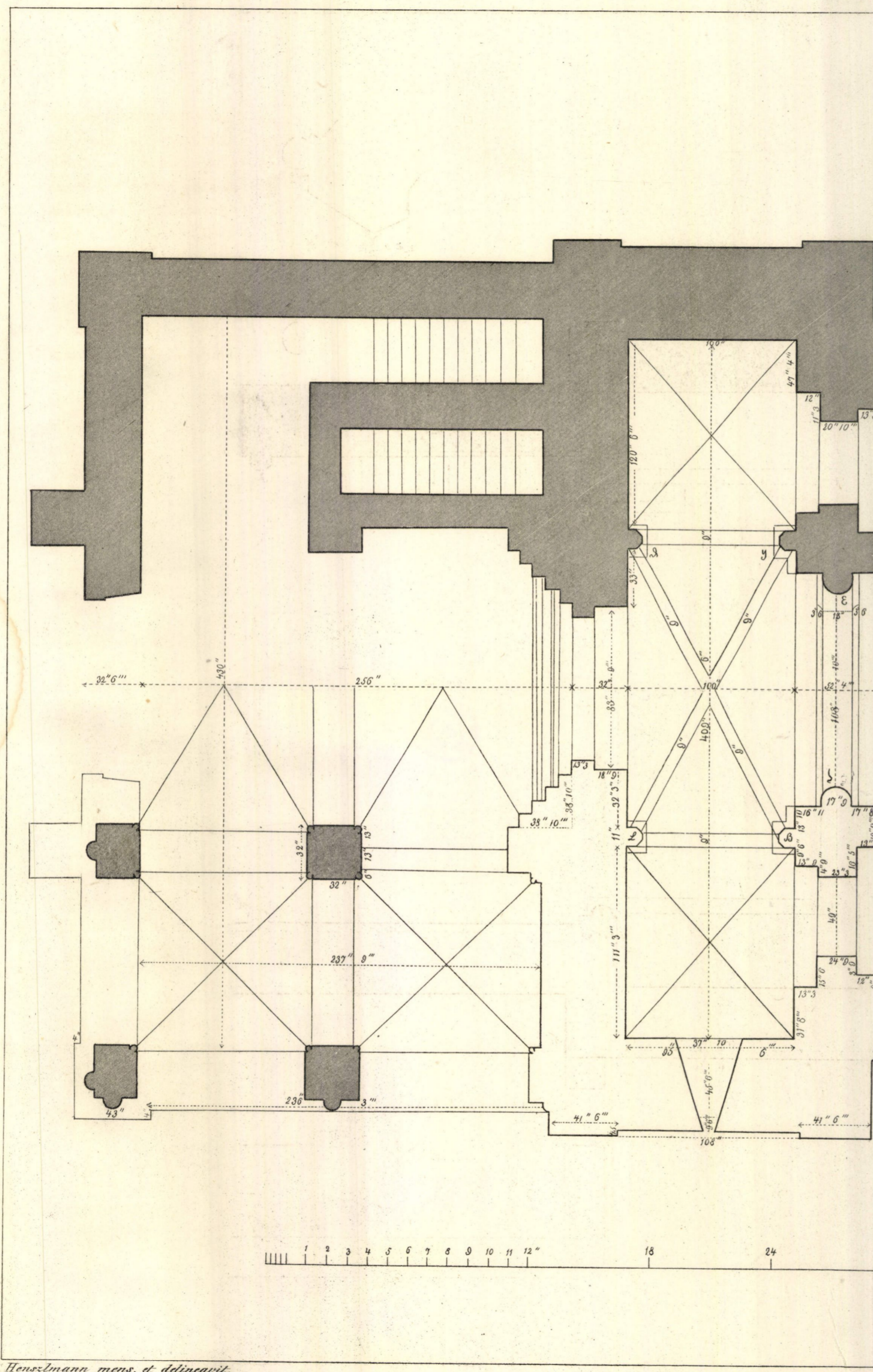
R e s t a u r a t i o .

Nyugat-Europában a történeti emlékek restauratiojában azon elv van elismerve miszerint nem elég az emléket a romlástól megóvni, vagy azt, ha még használatban van ily használat folytatására alkalmassá tenni; hanem egyszersmind lényegesnek, sőt a restauratio főczéljának tartják, hogy az az emlékek eredeti jellemét visszaállítsa. Az építészek, ki ily munkálkodáshoz fog, tehát nem csak építészek, hanem valóságos archaeolognak is kell lenni. A közkívánat ily építészeket teremtett valamint Francia- és Angol- úgy Németországban is. Mi magyarok eddig a pusztá szükségleti restauratiókon alig emelkedtünk túl; miért is nálunk nincs még gyakorlati építész, ki egyszersmind archaeolog is volna. Mindamellett a nm. magyar helytartótanács akademiánkhoz tavall intézett leiratában kimondta abbéli kívánatát, miszerint központi archaeologiai bizottmány felállításával valamint a gyakorlati, úgy az archaeologiai, vagyis nemzet-emléki restauratiókat előmozdítani vagyis inkább megteremteni óhajtja. Mennyire szükséges ily intézkedés, mennyire kívánatos hogy ez minél előbb jöjjön létre: a bényi templomnak csak a múlt évben is sajnálatunkra *nagy archeologiai tudatlansággal* véghezvitt restauratiója mutatja, ha annak csak főhibáit is röviden e helyütt tekintjük.

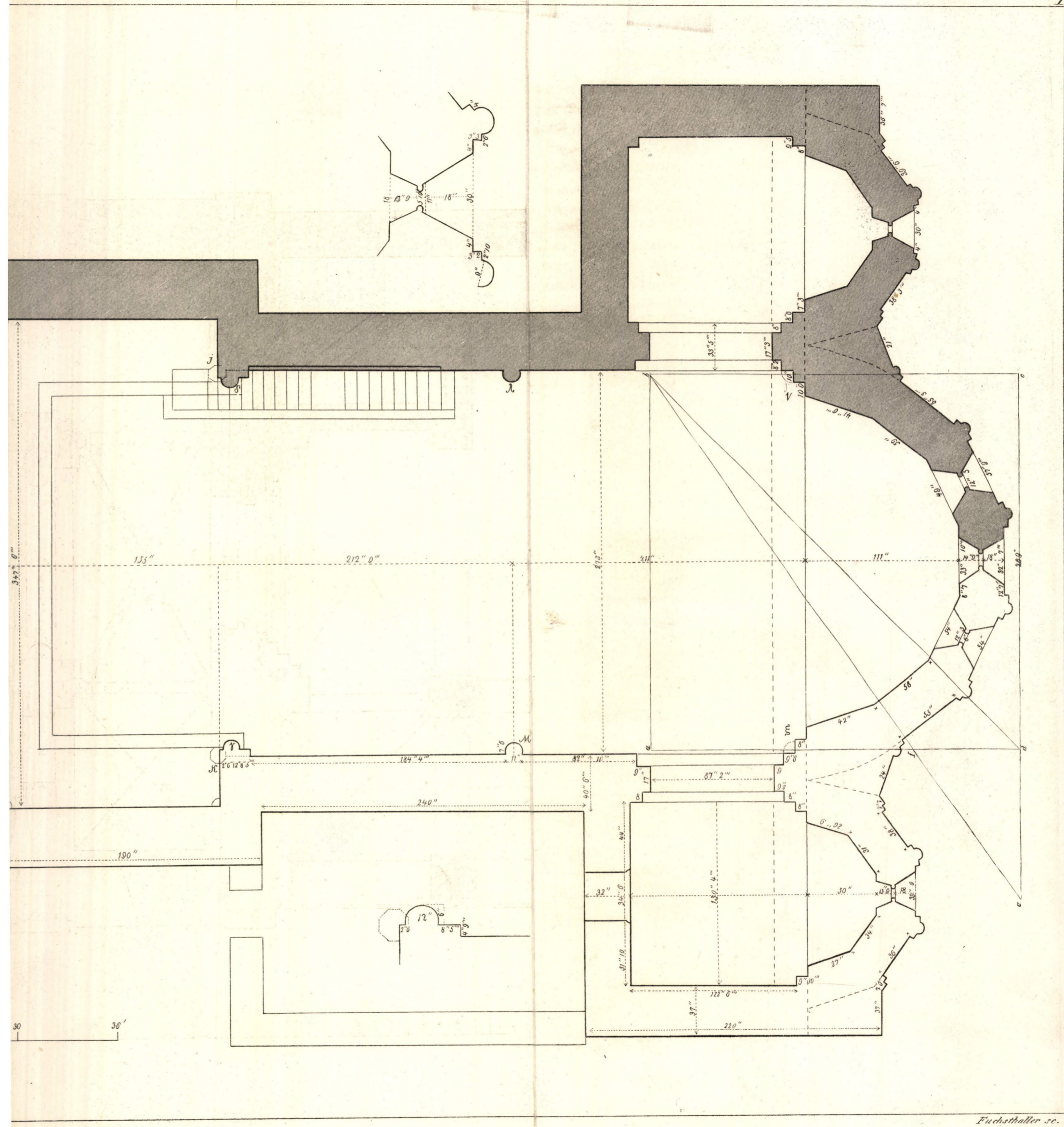
A régi emlékek érdeme abban áll, hogy azok emelésénél kellő tekintettel voltak az építési anyag tartósságára, s így nem volt a régieknek oka tartós anyagot színelni, hanem törekedtek a használt anyagot, mely legyen bár kő, bár téglá, mindig jó volt, mindenütt felmutatni; innen eredt a *kő- vagy téglatermésépítés* (Rohbau). Midőn a bényi restauratio tehát a terméskövet befedte a sokkal csekélyebb mészvakolat rétegével, a becsesebb anyagot rosszul értett csinosítási elvből betakarván, első főhibát követett el, mivel az emlék eredeti jellemét elrontotta. Kötelessége volt ellenben az 1722-iki és 1800-iki restauratiókból fenmaradt vakolatot is levakarni, s így az eredeti szerkezetet szegényes köpenyegétől megmenteni. Ha magyar középponti bizottmány létezik, és a restaurationalis terv elébe terjesztetik, az intézet az építész eltiltja régi emlékünket ily elferdítésétől.

Érintém hogy hazánkban a bényi templom az egyetlenegy, melyen a még másutt is ritka előcsarnok, vagy narthex előfordul. *E narthexnek eredeti voltát* kétségen kívül helyezte a falnak az építész által megrendelt feltörése alkalmával talált két oszlop. E fölfödözés folytán, ha az építész nem csupán gyakorlati, hanem egyszersmind tudományos férfiú, kötelessége vala elállani előbbi szándékától, miszerint az előcsarnok oldalához meglehetősen szegény képzelőtehetséggel concipiált, és másképen is egészen szükségtelen támfalait oda állítja. Ha magyar középponti bizottmány létezik, és az építészek a fertelmes vakolat leszedését parancsolja, az előcsarnok régi volta már korábban kiderül, és az építész megmentetik támfalai föltalálásától. Ellenben a mint az ügy most áll, az alakítandó bizottmánynak első teendői közé tartozandik, a meglehetősen összegbe került ferde restauratiót megsemmisíteni, mielőtt még újabb valóságos restauratióhoz fognia lehetne. Jelenleg Bényben ámbár van, még sincs, mert nem látható, az eredeti előcsarnok.

A román stíliú tornyok *többszörre nyolczoldalú sisakba*, vagy gulába végződnek; ha ez négyszögű toronyra tétetik fel, ez utóbbi szögletén üres hely marad, mit a régiek néha meghagytak, ez az eset sz. Jákon, vagy pedig kisebb, a fősisakkal összeforrasztott gulákkal betöltötték, mint ez az eset Francia- és Németországban és több helyütt hazánkban is. Az 1722-iki vagy a 1800-iki restauratio alkalmával az építész nem okoskodott ferdén, hanem a régi alkalmasint kőből készített, de az égés által megrongált és ledőlt toronygúlát úgy pótolta fából és téglából készített újjal, hogy idomára a legalsóbb részén valószínűleg meglevő maradványainak útmutatását fölhasználta. Ellenben az 1861-iki építész másképen okoskodott, neki az üres helyt valamivel be kellett töltenie; ha archaeolog, megint nem győtri képzelőtehetségét oly alak feltalálásával, mely visszajesztő czopfos idomával az egyszerű román stíl alakjaiból kirí, hanem használja Francia- és Németország ismert megoldásait, és megkíméli az építkezőt a költségek nem csak hasztalan, hanem célelles szaporításától, megkíméli az alakítandó országos középponti bizottmányt attól, hogy az építész műve megsemmisítésével kezdje munkálkodását, és megkíméli saját személyét azon megrovástól, melylyel munkámat befejezni az ügy érdekében elkerülhetlennek tartottam

Henslmann mens. et delineavit.

Kis Bény

Fuchshalter sc.

200
 62' 11"
 58' 0"
 510"
 112' 4"
 48' 0"
 11"

50"
 113"
 330"
 103'
 11' 3"
 57'
 612"
 135' 0"
 60"
 11"

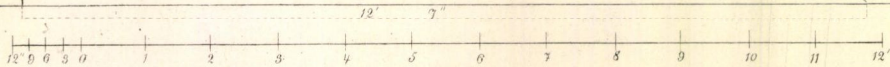
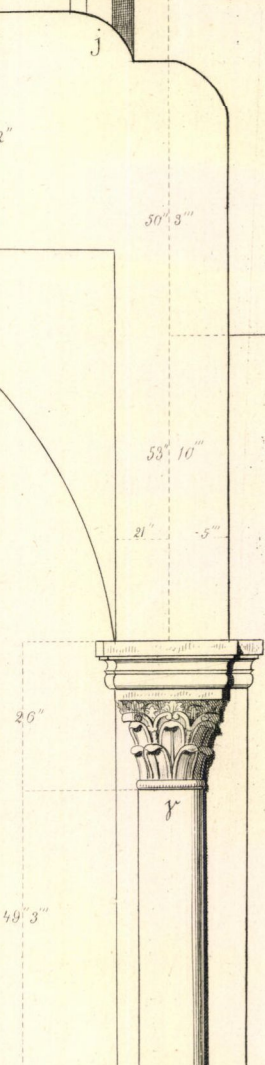
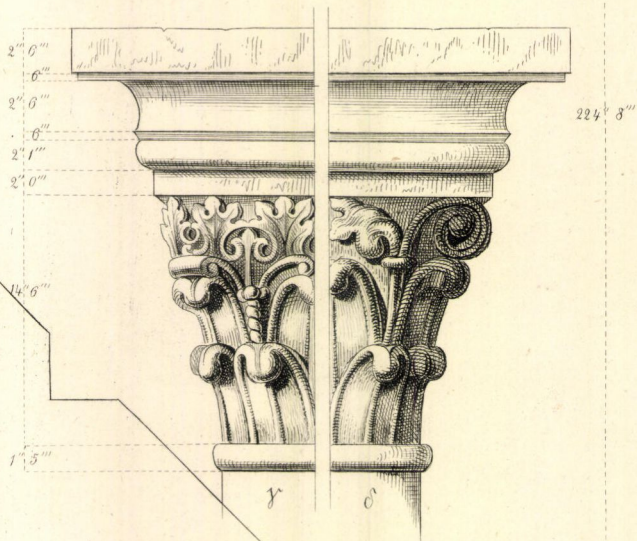
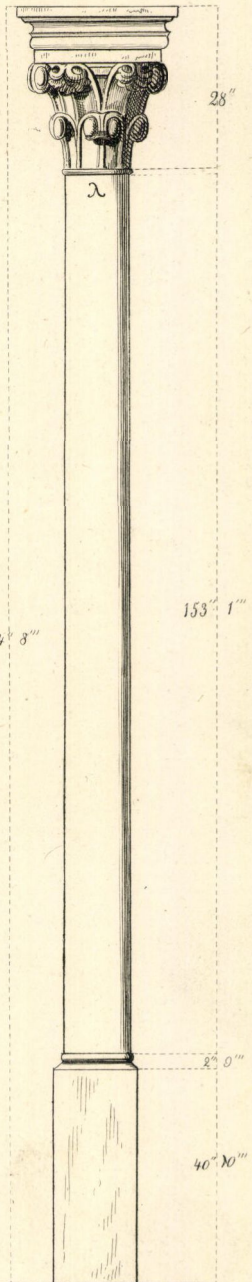
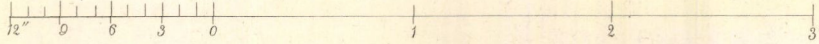
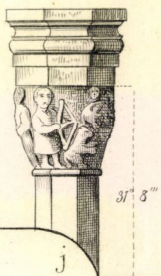
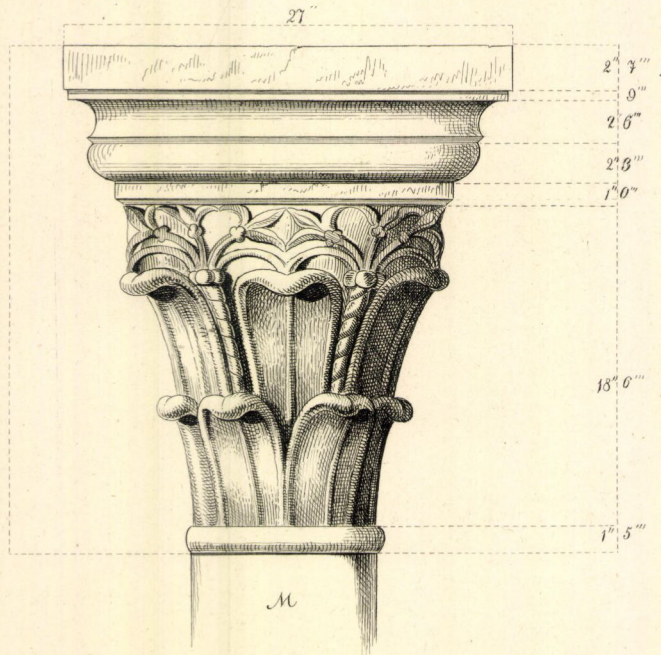
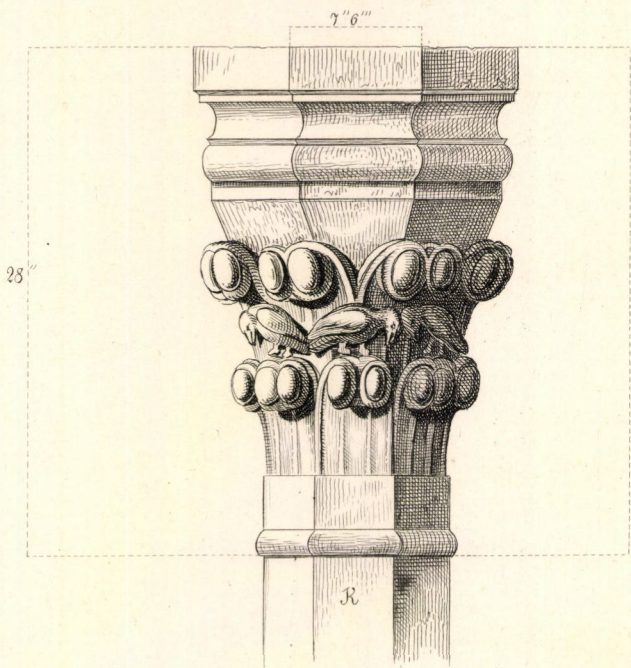
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 15 18 21 24 30'

Henslmann mens. et del.

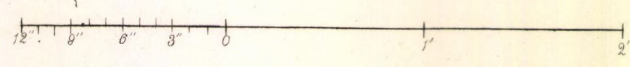
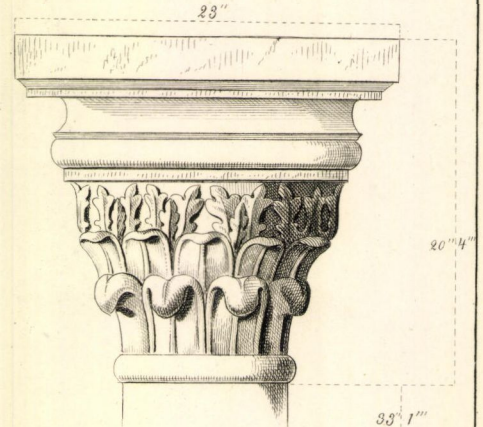
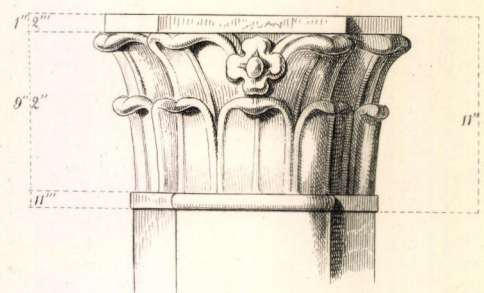
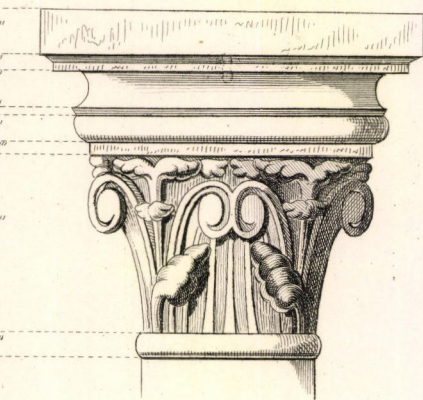
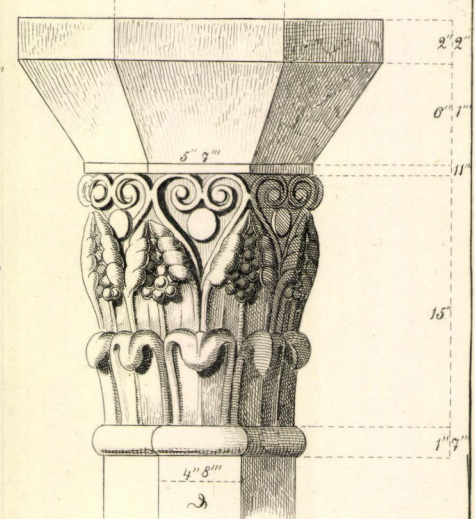
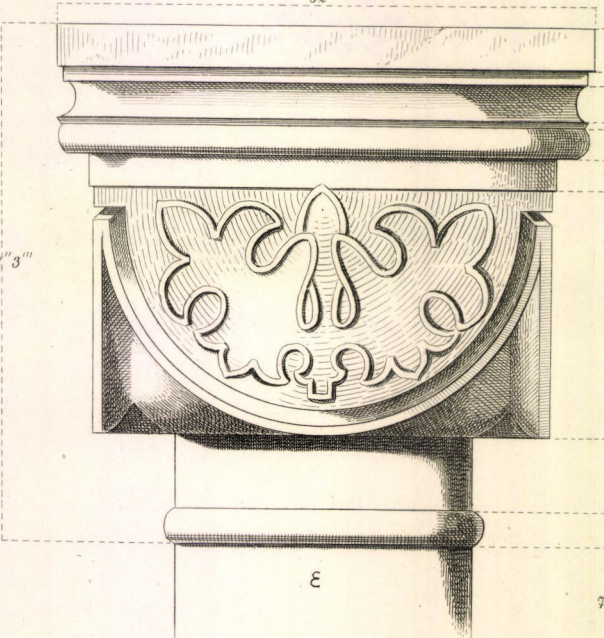
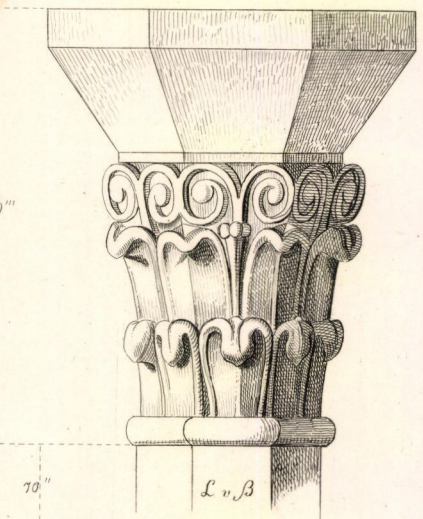
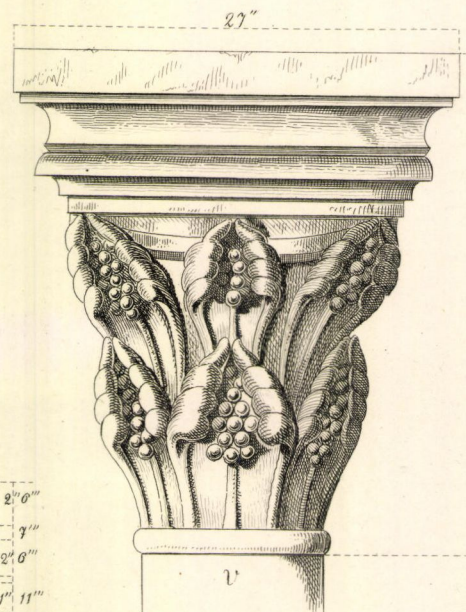
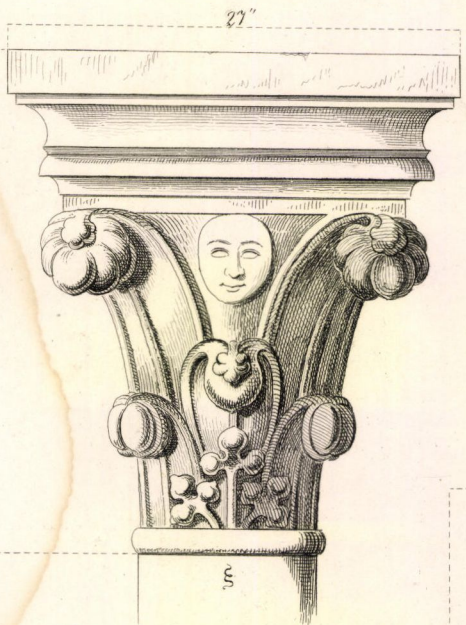
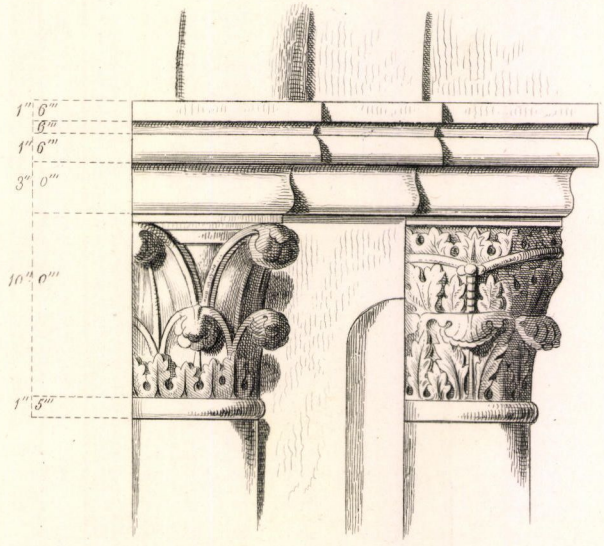
Kis Bény

Fuchstaller so

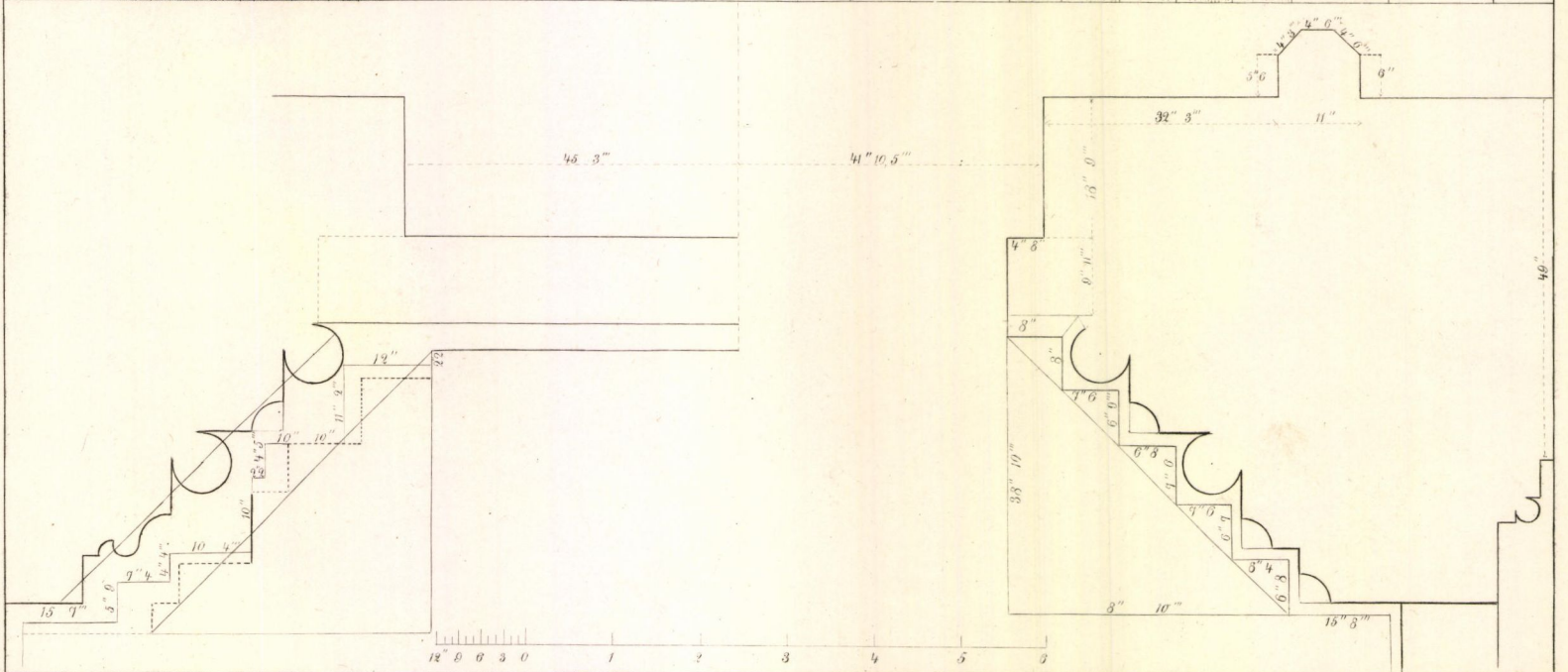
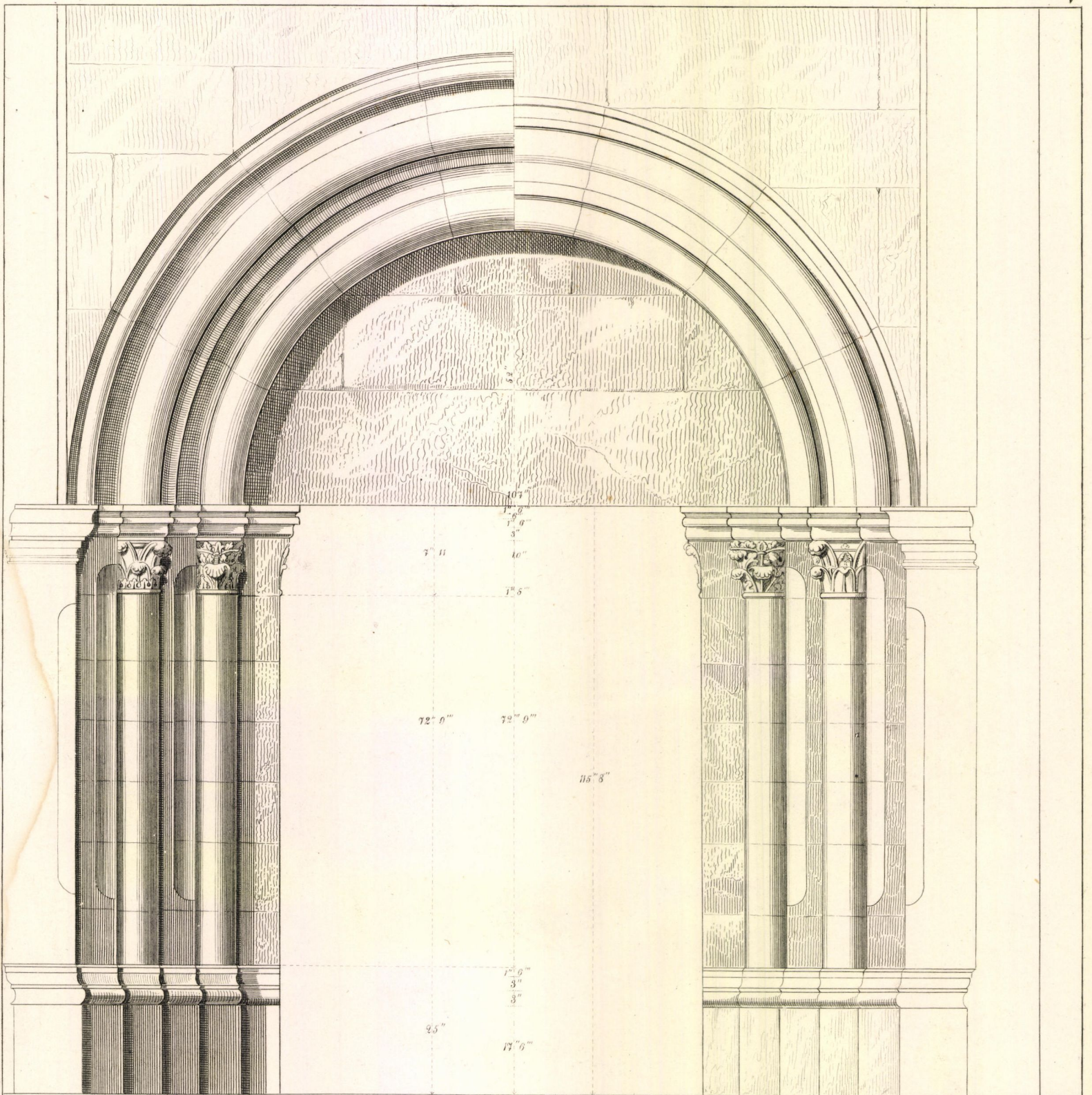

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

III. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. I. KÖTET.)

II. FÜZET.

III. KÉPTABLÁVAL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXII.

PEST, 1862 EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKAD. KÖNYVNYOMDÁSZ.

PANNONIA TERÜLETÉN

MAGYARORSZÁGBAN FENNMARADT

NEHÁNY

RÓMAI VÁRNÁRÓL.

ÍRTA

RÓMER FLÓRIS,

M. AKAD. L. TAG.

I.

Hat éve annak, hogy ezen helyen, a külföldön is tisztelettel említett epigraphistánk, Paur Iván tagtársunk felszólalt, és érzékenyen panaszkodott, hogy a római régiségeket képviselő irodalmi táborban számra fogynak a munkatársak; és íme újra felszólalok én is, minthogy hiszem, hogy a római világalalom történeti jelentőségét hazánkra nézve épen nem szabad nem ismernünk, mellőznünk vagy felületesen átugornunk. Jól tudjuk, hogyha Pannónia a rómaiak alatt nem lett volna avvá, mivé ők előrehaladt magas művelődésöknél fogva tevék, a barbárok, kik utánuk itt letelepedtek, még sokáig meg nem ismerkedtek volna a polgárosodás áldásával, nem élvezhették volna a rómaiak fáradozási gyümölcseit. ¹⁾

Csodálatos, hogy míg azon dicső, a fél ó-világot elfoglaló nemzetnek nyelvét, mint a valódi humanismus egyik védpaizsát, mint történelmi emlékeink hű magyarázóját és egykori szabadságunk és nagyságunk egyik védeszközét, kegyelettel tanuljuk, és féltékenyen őrizzük; érmeit, síremlékeit, házi bútorait, és mind azon apróságokat, melyek azon kornak a mienktől való eltéréseit tanusítják, legnagyobb figyelemmel kísérjük, gyűjtjük és híven le is írjuk ²⁾: addig katonai óriás műveit, elpusztíthatlan útait, nagy kiterjedésű erődítményeit kárhozható közömbösséggel ignoráljuk, úgy annyira, hogy addig, míg az emberszerű irányban a remekírók munkái értelményezésében az előttünk haladó nyugoti népeket iparkodunk elérni, hazánkban, hol ők éltek, hol uralmuk, vitézségük, polgárosodásuk annyi nyomait találjuk, az utolsó nagyszerűbb emlékeik, a mindent elnyelő, prosailag kapzsi ipar magzatinak, a gazdasági építéseknek és a mindent dúló és egyenlítő szántásnak és irtásoknak áldozatul esnek, és földünk színéről mindinkább örökre letűnnek.

Valóban attól lehet tartanunk, hogy egy-két század múlva sok ily emléknek alig fogjuk biztossággal helyét is mutathatni, és meghatározhatni, hol mozogtak, laktak, hol vívták ki honunkban a világhódító rómaiak ³⁾ diadalait; pedig még számtalan ily

¹⁾ Bredeczky Sopron vidékéről a rómaiak alatt szólván, a gesztenye erdőről, mint a rómaiak egykori ittlétük jeléről emlékezik, sejtítvén azt, hogy a gesztenye, mondola, dió és baraczk e vidékre tőlük hozott; legalább „bizonyos“, folytatja, „hogy majd mindenütt, hol a rómaiak letelepedését bebizonyíthatjuk, említett gyümölcsnek is találtak.“ Topographie III. 207. Legtöbb helyen a szőlőről is ugyanazt lehet állítani.

²⁾ Alig lesz valahol a római régiségeknek annyi gyűjtője mint nálunk, úgy hogy sokszor el kell bámulnunk azon kincseken, melyek hazánkban mindenfelé elszórvák; de ezek leginkább érmekre, fegyverekre, házi eszközökre szorítkoznak; építményeikre, útaikra, erődítményeikre csak úgy, mint másutt, nálunk is kevés gond fordított. Ez nem csak a római, hanem a középkori keresztény műemlékekről is igaz. Okát pedig abban vélem rejteni, hogy valami *csinos egész*, mit önzésünknél fogva magunkkal vihetünk, fel is állíthatunk, mindig több vonzó erővel bír, mint az elhagyott dűledék, a haszontalan tégladarabok, az eredetiségéből kivetkőztetett gátöny — sáncz — melynek alakját csak a gyakorlott szem sejdítheti, s melynek ismerete szükségét, a régiek történelme kiegészítőjéül, csak a legújabb kor látta be.

³⁾ A *rómainál* sokkal műveltebb, előbbre haladt görög nemzet irányában alig érezzük azon kegyeletet; nyelvét nem tartjuk oly szükségesnek, mert a görög mint nagy befolyású nemzet már akkor megszűnt, mikor a rómaiak Pannoniában letelepedtek, s azért történelmünkkel sincs oly szoros összeköttetésben, mivel emlékeit csak annyiból találjuk honunkban, mennyiből azokat a rómaiak magokkal ide hozták.

emlék van jelenleg; mert még nem enyésztek el mind a várműtöredékek, szétdúlhatlan utak, roppant vízárkolások sat. Érdy Tud. Tár XIII. 59.

Mivel ezen örökölt pusztítási dűhnél fogva alig lehet remélni, hogy hazánk határi közt fölépítményeket egész épségükben találjuk ¹⁾, minthogy ezeknek megkülönböztetése is nagyobb gyakorlottságot, élesebb vizsgáló tehetséget kíván: itten előlegesen csak az erődített táborokra, melyek kiterjedésöknél fogva nehezebben pusztíthatók, és — minthogy majd mind egymáshoz hasonlók — könnyebben felismerhetők, fekvésöknél fogva is már sok fáradság nélkül rómaiaknak mutatkoznak, szorítkozom addig, míg a föléledt tudvágnak sikerülend amazokról is bővebben gondoskodni s őket tanulmányozni.

Nem is lehet kételkedni, hogy nálunk, hol annyi palotaszerű épület-, annyi várdüledéknek romjait találjuk, ne legyenek római falak, tornyok, középületek maradványi; gondoljunk csak a pécsi egyházra, melynek egy részét hazánk legilletékesb bírálói ²⁾ római eredetűnek tartják;—tán a fehérvári bástyának egy része, Veszprém vigyázó tornya, a fűzitői kőhíd, a Mosony megyei egyedtornyok — monopyrkia — szinte azon korból erednek; ezek mind csekélységek, azonban tárgyai lehetnek a rendszeres tanulmányozásnak, hogy honunk ős történelmét e tekintetben is földeríthessük.

Bár hazánkról régibb időben is többször emlékeznek a külföldi tudós utazók, úgy látszik, hogy Marsili gróf volt az első, ki *Danubius Pannonico-Mysicus* nevű pompás munkája első köteteiben hazánkat Duna mentében ezen szempontból nagyobb figyelemre méltatta. Ezen remek mű, mely a múlt század második tizedében nagy költséggel állíttatott ki, könyvtárainknak egyik valódi díszét teszi, maga idejéhez képest, és a régészeti tudomány akkori álláspontjáról tekintetvén, elismerésünket érdemli. Marsili mindenre ügyelt, mi a nagy műveltségű ember előtt figyelemre méltónak látszott; és minthogy saját vallomása szerint 17 évig a katonaságnál szolgálván, az erődítési művekre különös gondot fordított, a rómaiaknak mai nap többnyire csupán földhányásaikban fennálló várnaít*) kellő alaposággal, bár nem mindig az óhajtott terjedelemben is, jegyzette föl és rajzolgatta.

A múlt századnak mintegy vége felé emelkedett a külföld ösztönző példájára minálunk is a remekkor régészete irodalmi magasságra. Mit Schoenvisner, Katanchich, Salagy, Haliczky, Miller, Severini, Szalay, Torkos, Balla, Bredeczky, Weszprémi, Miskolci ezen téren írtak, mai napig egyedül az, mit e tekintetben alap gyanánt, mint vizsgálódásinkban kiinduló pontokul bírunk. És elég sajnos, hogy azóta, míg a nyugoti tu-

¹⁾ Krieg, Geschichte der Militär-Architektur des frühern Mittelalters, 73. lapon a német- és franciaországi római műemlékekről, melyek ott nagyobb számmal, és épebb állapotban találhatóak, szinte azt mondja: „Mivel a római várak és tornyok későbbi időben védő lakásul átídomíttathattak, a várna pedig csekélyebb töltése emelkedésöknél és árkaik mélyedésénél, valamint ideiglenes, egészen lerombolt hajlékaiknál fogva, sem védő-, sem lakóhelyül nem-igen szolgálhattak, eredetiségökből többnyire meg is maradtak, míg az előbbieket sokszorosan átídomíttattak, ha alkalmas építőszer megnyerése végett, szépen faragott köveik miatt szét nem bontattak. Azért mindig nehezebb a váraknál a római eredetnek bebizonyítása, mint a várnaiknál, melyeknél még eddig ritkán emeltettek kételyek.“ Újabbkoriakkal a római gátonyokat épen nem lehet összezavarni; mert az ágyúk behozatala óta változott a gátonyok alakja, föllehetők az ágyúk magasb állásaik; többnyire csak az ellenség felé árkolatnak, míg hátsó részök csekély vagy semmi töltéssel nem, bír, s végre nem találhatnak bennök, mint többnyire rögtönzött földemeléseknél, a falak maradványi: kő, téglamurva maradványok, melyek a római várnaikban, vagy körülöttük, soha sem hiányzanak.

²⁾ Henszlmann Kis-Bényi román izlésű egyház. 5. 8. l.

*) Ezen szót nem én találtam fel, hanem Érdy ur Tudománytár 1841 I. füzet, 63. lapján ajánlja *kis vár* értelmében, megmutatván, hogy *suda*, vagy *zuda* is annyi mint *castrum*. — *Várad* vagy *Várda* szó mellett, mely annyit tesz mint vár, erős hely újabb értelemben, tán megállhat a *várna castellum* szó is ha, ideiglenesen erősített *tábort* akarunk vele kifejezni.

dósok tanulmányaik eredményeit itészetileg megalapították és valódi studiummá emelték, míg ők hazánk határait is járják ¹⁾, hogy látkörüket szélesbítsék, vagy a múlt kor hiányos olvasásait kiigazítsák, addig nálunk — néhány lelkesebb, de már a régibb iskolához tartozó tudóst kivéve, kik e rögzös pályán mintegy elhagyatva, magánosan haladtak, — e háladatos téren kárhozatos pangás mutatkozott ²⁾; és minthogy a közmondás szerint: ki nem halad, míg mások előre rohannak, összetiportatik; könnyen történhetik, hogy idővel meg kellend szégyenpirúlással vallanunk elmaradásunkat, és ezen közönbőségéből még az emlékek rajzait sem fogjuk a tanulni vágyó utókornak hagyhatni. Ezt pedig megtenni annál inkább köteleztetünk, mert Marsili előszavában foglalt intése következtében: lehetetlen, hogy ki ezeket — t. i. a várna-romokat — látja, és a katonai dolgokhoz ért, őket ne csodálja; mivel nem kell ezen tekintetből a régieket oly durvák- és együgyűeknek gondolnunk, minthogy sokban nem csak oda értek, hol mi jelenleg állunk, hanem fölibénk emelkedtek, és a szövétneket előttünk vivék.

Fenek-vár Keszthely mellett.

(I. Táb. 1. ábra).

Ezen bár keserű, de igaz és alapos kifakadásomra alkalmat adott a *fenéki vár*, mely midőn a múlt évi szűnnapok alatt a t. Akademia meghagyásából Szala megyének déli részét régészeti szempontból vizsgáltam, figyelmemet ki nem kerülheté. Kiterjedését, alakját Bergh Károly építész-mérnök barátommal, egyedül a még itt-ott a föld alatt fennmaradt alaptöredékekből, és a rajtuk díszleni épen nem akaró fű sárgaságából, elsatnyulásából gyanítottuk, de mégis fölmértük.

Ámbár a várna vagy erődített tábor praetoriumának vagy propugnaculumának, valamint más építményeinek legtöbb használható faragott köve már a XIV. század végén, a keszthelyi Ferencziek temploma építéséhez használtatott ³⁾: az ottan eltemetett István vajda által, még is megmaradt a nagy kiterjedésű falak, bástyák tetemes

¹⁾ Még sokan emlékeznek Mommsen német tudósra, ki a porosz kormánytól bő költséggel ellátva hazánkban mindenféle kutató a római *írásos köveket*, hogy a régibbek által sokszor hanyagon vagy rosztul leírtakat javítsa, és eredetiségökbe visszaállítsa. Természetes, hogy a nagy tudós leginkább csak a Duna mentében kereste föl azon emlékeket, melyek latin nyelven kiadott régi munkáinkban fennmaradtak, azért maradtam még elég közleni való számunkra is, mint Paur is megmutatta, és nekem is lesz idővel szerencsém bebizonyítani.

²⁾ Ezen pangást okozza minálunk leginkább a tudományos vállalatok ápolására egyáltalán tapasztalható *pénzhiány*, vagy a *pénzesek* szűkkeblősége. A tudós egy-két forintjával mit tehet? — s így kell a földmunka drágasága mellett az időközben találandó kincseket egyedül a vakesetre, és többnyire földjein árkokat húzó, gödröket ásó, vagy csatornákat vezető alsóbb osztályra bízni, kik tudatlanságukban — míg a találmánynak hirtelenséggel a hatóságig, vagy szakértőhöz terjedt — ösztönszerű kincsszomjtól fölgerjedve, és a mammont magoknak biztosítani akarván, mindent összetörnek, összedarabolnak, mi a tudomány előtt érdekes sőt szükséges lett volna. Ezen szomorú pénz szűkének kell azt tulajdonitanunk, hogy az ó-budai műemlékekből oly keveset ismerünk, — hogy a nagyszerű amphitheatrumnak csak helyét tudjuk megmutatni, de kiterjedését, szerkezetét még a homály borítja, hogy a Krempel-malomnál már 40 év előtt Schams és Némethy által fölfedezett hypocaustum, mosaikok, falfestmények még igen sokáig nem fognak ismertetni, ha csak újra valami jég- vagy mészverem ásatása által nem fog a kíváncsiság rövid időre felvillanyoztatni, hogy mint mindenbe, mi a valódi tudomány körébe tartozik hamar belefáradva, újra évezredekig homályba burkoltassék.

³⁾ A halhatatlan Bél Mátyás kéziratában, mely *Szala* megyét tárgyalja, és ezen tudósnak majd számtalan igen érdekes munkáival együtt az esztergami káptalan könyvtárában őriztetik, a 68. lapon ezen várat illetőleg következőket lehet olvasni: *Ultra arcem Szeg-ligeth loco ad lacum depresso, et plano rudera visuntur, Castri cujusdam, si fundamenta aestimes, olim munitissimi. Formam habet Quadranguli, amplitudine, quantum quadrantis horae transitus definiat; hinc et illinc visuntur saxa, et ruinae nobilissimarum aedium; later-*

része egész a legújabb korig, midőn belőlük az uradalmi ménes a hozzá tartozandó terjedelmes épületeivel emeltettek. A várnának nem csak falai, de árcai is annyira eltűntek a föld színéről, hogy csak egy régibb gazda segítségével, ki itt fölnevekedvén az elpusztúlt erődnek minden egyes zögét-zugát ismeré, valánk képesek valamit, mi ezen romoknak megfelelően, előállítani.

Nem tilthatjuk ugyan senkinek, hogy a maga birtokán lévő romokat, mire neki tetszik, használja; azt sem parancsolhatjuk senkinek, hogy ily dűledékeket költségesen tatarozzon, főleg ha azokat már meglehetősen romladozó állapotban veszi át: de azt mégis követelhetné a nemzet, s korunk haladási geniusza, hogy ily érdekes, történeti emlékek, tökéletes lerombolásuk előtt legalább híven lerajzoltassanak, fölméressenek, és helyzetöket vagy kiterjedésöket jelező egyes faldarabok vagy határkövek által a tudványó utókor számára mintegy fenntartassanak. Ily faldarabok úgy sem foglalnak el sok tért a gazdaságtól, és azon egy-két öl követ, mely ott maradna, úgy sem éreznék nagyon a dúsgazdag földesúr!

Ha mindent pusztítottunk, mi a régi századokra emlékeztethetne, megjöhet még azon idő, hogy a nálunk tán kíváncsiabb, buzgóbb, és a dologhoz több előkészülettel, szakavatottsággal hozzáfogó utókor méltán kárhoztatand, és komolyan tarthatunk végre attól is, hogy ezen emlékek eltűnésével az emberek közül emlékezetök is el fog örökre veszni.

Hogy a *fenéki várna* valóban római maradvány, azt alig lehet kétségbe vonni. Tanusítja azt a legrégebbi szájhagyomány; alkalmas helyzete, és a többi hazánkban és azon kívül fennmaradt erődített táborok alakjával megegyező idoma, valamint az itt sűrűn talált római régiségek is.

Igaz, hogy míg az Itinerariumok, a hadjáratok leírásai után a római hatalmas birodalom végső védője, a széles Duna melletti várnakat még név szerint is lehet kipuhatolni; míg a múlt század lelkes tudósai hosszas tollharczokban Pannonia ezen részének régi földiratát biztosabb lábra állították, addig alig vagyunk képesek a mediterraneus helyeknek — az egy Sabariát kivéve — egyikét is biztossággal elkeresztelni. De mint-hogy a *fenéki várnak* a rómaiak alatti nevét határozattan nem tudjuk ¹⁾, annak római eredetét még sem szabad kétségbe vonnunk, részint a már felhozott okokból, részint pedig azért, mivel alsó Pannoniából Sabaria, Bregetio és Carnuntum felé utazóknak majd csak egyetlen egy útja volt a Szala és Mura járhatlan posványain és áttörhetlen berkein át ²⁾

c uli coctiles, quibus muri instructi erant, latiores sunt paullo hodiernis, magisque rubent, quam qui jam coquantur. Totum loci spatium ambiunt valla et aggeres fossis praecincti. Hungari vocant *Fenekvár*, quod fundum significat. At enim Romanam fuisse urbem non forma modo, sed numi quoque Imperatorum Romanorum crebro illic occurrentes subinuunt. Nomen eius genuinum in tantis tenebris haud licet indagare; si calculus Antonini, quo XXX mille passus inter Sabariam et Mogentianam numeravit, stare possit, possibile Mogentianam heic stetisse. Vix enim sex miliaribus distant (?) rudera arcis a ruinis Sabariae, ex quibus *Sárvár* conditum diximus.

¹⁾ Sokan azt vélik, hogy minden tulajdon-név nélkül csak *Castellum*-nak neveztetett, — mint más négytornyú várnak *Quadriburgum*nak, — és hogy *Keszthely* városa neve is innen származtatható; e tekintetből ajánlom az elnevezésekről szóló alábbi állításmat.

²⁾ Nem messze a Szalának a Balatonba való befolyásától találtattak (Mittheil. der k. k. Central-Commission I. 15.) 1854-ben fehér márványból faragott kövek, melyek azonban kereszténykori-aknak tartatnak a közlőtől, és Szala-Apátiba vitettek. Én ezeket nem láttam, de a régi vár helyét mégis fölkerestem. Feküdt ez *Szalavártól* nyugotra, a rétekké átváltoztatott posványok közt, úgy, hogy magához a várhoz csak négy, egymástól távolabbra eső hídon, melyeknek czölöp-sorozata mainap is látható, lehetett jutni. A vár hosszúdad négyszögű volt, kettős egyenközű sáncczal, melyből a szabari út felé, még egy másik gátöny is látszik; nem merem rövid kutatásom után ezen erődöt rómainak mondani, bár, hogy igen régi, tagadni nem lehet. Tán sikerül később erről is biztosabbat állítanom.

és ezen útnak kulcsa volt az előrelátó rómaiak által kellőleg megerősített *fenéki castellum*.

Ha ezen vár (1 ábra) keleti része nem dűlne a Balatonra, és így annak magasabb partja minden irányú vonalait híven nem követné — a mint azt a kőragasz-, téglamaradványokból és kődarabokból mindenhol kimutatni lehet, és másutt is egyáltalán tapasztaltatik, hol az alap szabálytalansága eltéréseket parancsol — tökéletes négyszöget képezne, melynek minden oldala közelítőleg 220 ölet tenne, 48,400 □ ölnyi kiterjedéssel. De a fenebbi ok miatt csak két oldalát bírjuk egész kiterjedésében, t. i. a délit és nyugotit; mindegyikét — a sarktoronyokat levonva — tíz félkörű bástyával, és pedig a nyugoti falban egyenlő — középponttól középpontig számítva — azaz 20 ölnyi távolságban, melynek felében, t. i. 10 ölben, a nehéz dárda- (pilum) hajítás bizonyosan még legteljesb erővel kivihető volt; a déliben pedig változó, 12—30 ölnyi, távolsággal; úgy, hogy ezen fal közepén, a tornyok közelebb állván, lehetett a kapuzatot védő propugnaculum, és így sejdíthetjük azt is, hogy a főút ezen irányban szelheté át a táborhelyet.

Az egyes tornyok belső átmérője 3°; falaiknak, valamint az egész várfalnak szélessége a 2 ölet haladja.

Az északi fal egyenesen nyúlik derékszög alatt az 5-ik és 6-ik ikertoronyig; innen 30 ölnyire éles szöget képez az egyenes vonalon kívül álló 7-ik toronyig, melyen túl a falnak a talapzathoz alkalmazkodó vonalait követni lehet, de a tornyok nyomai többé nem láthatók.

Valószínű, hogy e keleti oldalon, hol maga a Balaton az elég erős határt képezé, s a vár elég védettnek látszott, csak egyszerű, tán erősebb fal emelkedett itt-ott főlebb emelkedő őrtornyokkal.

A felhozott pusztítások után nem csoda, ha sem a falnak anyagáról, sem ennek mimódoni összeköttetéséről építészileg nem szólhatunk, és ezen csalhatatlan jelvényekből e várna koráról bizonyost nem mondhatunk; hogy meggyőzőleg meg nem határozhatjuk, hol állt légyen a praetorium, merre voltak a kapuk, mily módon voltak az utcák beosztva, s több effélét, mit Bél Mátyás idejében, de talán még ezen század elején is lehetett volna tökéletesen bebizonyítani, ha tudósainknak eszökbe jutott volna, bár csak valami felületes rajzot ezen várról készíteni.

Azonban jelenleg minden, mit e *nunc cespes, ubi Fenék fuit*-ből bírunk, gyanítás után három egymással párvonalosan fekvő hosszúdad házhely, mely körül *középkori téglák* hevernek; a Balaton szélén talált római téglák; számtalan kispénz a Constantinusok idejéből; az éjszakkeleti part alatt talált edénytöredékek; nagyobb fekete agyagból gyúrt öblös edények, melyek valamint egy kőkoporsó is oly helyeken találtattak, hová most a Balaton vize terjed; nyomai talán a sekély vízben emelt védfalaknak, előműveknek, vagy posványi lakoknak? melyek legújabbban a külföld tudósait annyira elfoglalják.

Evvvel elmondtam mindent, mit ezen nagysága, erős helyzete miatt hajdan bizonyosan elsőbb rangú várnáról Bergh barátommal meg tudtunk menteni; s ámbár a hálátlannak látszó munka kezdeténél kétkedőleg néztünk egymásra, bár sokat jártunk ide s tova, míg a mérésbe belekaptunk, végre midőn a tökéletes négyszög számai kijöttek, mikor a tornyok helyeit megtaláltuk, az eredményből származott öröm fáradságunkat eléggé megjutalmazá.

Pannonia egyéb várnaírói általában.

Senki se vélje, hogy ezen egy várna emléke némi megmentésével már feladatom be is van fejezve. Célom a tudomány kedvelőit a remekkor ebbeli maradványi leírására és fölmérésére buzdítani, hogy az egyes összehordott kövekből végre képesek legyünk tanulságos egészet összeállítani.

Hogy ezen fáradozásomban rendszeresebben előléphessek, felkutattam mind azt, mit ezen tárgyhoz régibb és újabb írónkban találhattam. A régiek közül egyedül Marsili az, ki a várnaának nagyobb gondot szentelt, és azokat rajzokkal is kísérel; utána legtöbbet tettek Bél és Schoenvisner. Az újabbak közt bár legio azon tudósok neve, kik római régiségekkel foglalkoztak, egyes várnaák ismertetésével mégis csak Haliczky, Érdy és Paur foglalatoskodtak; a nem magyarúl írók közt pedig Schams, Haeufler, Sacken, Ficker, Seidl méltatták római castrumainkat némi figyelemre.

Tárgyam tüzetesb taglalásához visszatérve, csak a Duna mentében fekvő néhány várnaát akarom kiemelni. Bizonyos az, hogy e tekintetben legtöbbet tehetnének az uradalmi vagy megyei mérnökök, kiknek ilyesmi sokszor hivatalos teendőik közé tartozik és egyszersmind a tudomány is kedves szolgálatnak venné.

Nem lehet észre nem venni, hogy minden egyes római vár valami szervezeten összerakott várnaálánzólatnak egy-egy tagja, s így, a hol csak alkalmas hely találtatott ily várna felállítására, ott egynek állania is kellett, mint az illő helyeken talált romok rendszeren bizonyítják. Csak az itt a különbség, hogy eddig már sok helyen föl is fedeztetek, másokon pedig azokat még föl kell fedeznünk.

Eddig többnyire csak a nagyobb kiterjedésűek, még be nem húzott árkuak, a mostani városokhoz közel fekvők gerjeszték inkább kíváncsiságunkat; mostantól fogva szükséges, hogy az egyes magán-álló vagy körülépített tornyokra is ügyeljünk, ha a felső Duna mentében — mire jelenleg leginkább szeretném a tudósok figyelmét irányozni — vagy egyáltalán honunkban létezett pannoni várszerkezetnek képét ki akarjuk egészíteni.

Bár én is *nevetséges dolognak tartom* éles eszű Schoenvisnerünkkel — Comm. Geogr. I. 117. l. — kinek római földíratunk körüli érdemeit a legújabb kor akármily fényes és feltűnő nyomozásai nem fogják homályosíthatni — *a rómaiak minden falút, állomásait és csárdáit feltalálni, és a mi elnevezéseinkhez alkalmazni akarni*: úgy feleslegesnek, sőt eredménytelen fáradságnak tartom azt is, minden római várnaának a még fenn maradt munkákból nevét meghatározni. Eddigi forrásaink oly gyéren kínálkoznak adatokkal s egyáltalán oly bizonytalanok, hogy alig fog sikerülni, miszerint egyikről vagy másíkról valami bizonyost mondassunk ¹⁾.

---

¹⁾ Majd gyerekesnek látszik azon iparkodás, a mostani magyar elnevezésekből — a betűk önkényes elhelyeztetésével — latin hangzatú helyneveket készíteni. Mily joggal származtathatjuk Keszthelyt Castellumtól, Környét Quirinumtól, Mosonyt, Musoniumtól, Császárt Caesareától, Kurta-Keszit Curtától, Marczaltöt Mursellától, Öttevényt Altaviától, Hochstrass, — másoknak hagyom, hogy bebizonyítsák; itt csak az egy *Öttevényre* van észrevételem, minthogy ezen magyar hangzatú szó, rokon az *eresztvény* régi magyar szóval, már 1210-ben *via quae dicitur parata* vulgo vocatur *Étteven* Cod. diplom. III. II. 473., és IV. I. 75. — 1242-ben *magna via quae vocatur Étteven* IV. I. 262. és pedig horvátországi okmányban — valamint az 1421-ben *Ewttwen* X. VI. 377. jö elő. Én azt hiszem, hogy ezen latinizált nevek többnyire a XVI. és XVII. század tudalékos játéka, melyek a remekkor minden alapja nélkül a levegőben lebegnek.

A rómaiak erődítési rendszere.

A rómaiak erődítési rendszere mind egész határvonalokat tekintve, mind az egyes várnákra nézve egyszerű; s majd mindenhol, legalább egyes korszakokban egyenlő volt. Valamint a táborozás bizonyos rendben történt, úgy az ideiglenes vagy állandó erődeikben is ugyanazon szabályokat tartották meg; csak ott, hol a helyviszonyok parancsolák, tettek kevés, lényegtelen változtatásokat.

Az egész világot lassan-lassan lenyűgözni kívánván, még a kincs-szegény, de testi erőben és vitézségökben félelmes barbárokat is kiszoríták őserdeikből, járhatatlan posványaikból; és ezen igazságtalan—mert erőszakolt—birtokukat biztosítani kénytelenek lévén, legalább véghetetlen birodalmuk véghatárain folytonosan fegyverben kellett élniök.

A hol őket az erdők sűrűje, a hegyek meredeksége, a folyók szélessége és mélysége a vad csoportok rögtönzött támadásai ellen védte, elégséges volt a kimért távolságokban az erődített táborok sorozata, a várnarendszer; — a hol pedig a természet maga barbár ellenségeiknek biztos gátot nem emelt, ott keletkeztek az országválasztó gátonyok, mint a caledoniai; Hadrian és Sever császárokról nevezett *vallumok*; a Rhenus és Duna közti, valamint az aldunai és tiszai római sánczok.

Pannoniában a hatalmas *Duna* lévén a római birodalom nagy, legyőzhetetlen — valamelyik Árpádkori királyunk tán még *irrevocabilisnek* is nevezte volna — határvonala, nem csoda, ha a rómaiak irataikban *magnusnak* híják, ha tiszteletére *Salus Reipublicae Danubius* feliratú érmekeket verettek. De ezen legyőzhetetlenségnek csak a melegebb évszakokban volt értelme; mivel a barbárok a hajóhidak építéséhez nem értvén, az innenső partokat tömegesen nem támadhatták meg. — Másképp állt a dolog télen; mint egyszer a Jazygek Antoninus Pius alatt a Duna jegén áttörtek, és Dio-Cassius bizonyossága szerint, az egész birodalmat legnagyobb rémulésbe hozták.

Természetes tehát, hogy a Duna levén Pannonia ütere, e körül kell a legtöbb építményeket, emlékeket találnunk, minthogy itt valószínűleg, már katonai szempontból is a legszamosabb telepítvények gyarmatosítottak. Azonban nem szabad felejtenünk, hogy a rómaiak szervileg foglaltak és telepedtek le, és minden foglalványt rendszeresítették. Bármily jól volt Pannonia a Duna részéről védve, népesítve, benn a tartomány szívében is kellett közvetítő városoknak, faluknak, telepeknek, várnáknak lenniök, melyek a katonai célokra vagy a kereskedésnek szolgáló *útak**) segítségével, a biztos közlekedést, élelmezést és védelmet tették lehetővé.

A földközi — mediterraneus — római várnák meghatározásában és elnevezésökben igen óvatosoknak kell lennünk; mert ők sem ott nem erősítették meg magukat, hol az erősítés szükségtelen volt, sem oly helyeken, hol a várna könnyen az ellenség kezébe eshetett. Megerősítették a folyók átmeneteit, réveit; mert majd minden álló vagy hajóhidnak is voltak hidvárai; — a hegyszorosokat, minek nyomait ma is Erdély szorosaiban találni lehet; — a posványok közti utakat — de mindig úgy, hogy a főerőd a várna leggyengébb oldalát védje.

Azonkívül ezen castrumok kétfélék voltak, aestiva és hyberna. Oly folyók mentében, melyek télen befagytak, többnyire téli várnák voltak, és pedig földöttek vagy

*) Ily elpusztíthatatlan *útak* nyomai mindenfelé lelhetők fel hazánkban, és mindenesetre érdekes vállalat lenne az is, ezeket szorgalmasan följegyezni, és hálójokat összeszerkeszteni. A legnevezetesebbek a felső Duna vidékén: a Győr és Mosony megyeiek, valamint az oroszvári gátok, Horm. Archiv. XX. és XVII. köt.; a Petronelltól Nezsiderig vonuló töltés; a Tolna és Földvár közötti, Mursellától Bregetioig, a füzigtői töltés; Győr és Szombathely közti, a Kikeritón átvezető töltés, a Sopron táji sat.

födetlenek; mind a kettőből keletkeztek a városok, mezővárosok; vagy sokszor épen a városok könnyebben támadható oldalait védették. Bergier: De viis militaribus. Sect. 36. § 8.

Valamint az alsó Duna mentében sűrűen emelkedtek a várdák a harcias dákok ellen, épen így kellett e hatalmas folyó felső részét is a vizeken túli vadnépek ellen védeni, erősíteni. És valóban, ha az említett folyónak hazánkba bejövetelétől jobb partját tekintjük, feltűnnek legelőször azon egyes tornyok, melyek vagy mai nap is a földek közepén állnak, vagy hozzájuk egyházak építetvén, templomtornyokul szolgálnak, vagy tán erődtől körülvétetvén, vigyázó tornyokat képezének. Hasonl. Krieg: Geschichte der Militär-Architektur des frühern Mittelalters, 105, l. Ide tartoznak a Köpcsény és Nemesvölgy közt álló torony, a rajkai és n.-jahrendorfi templomtornyok legalább aljai, ily toronytól vehette talán Féltorony helység nevét, sat. A hagyomány mind ezeket még a pogányoknak tulajdonítja, az újabb kor tudománya fogja ezt elvont elveinél fogva bebizonyíthatni*).

*) Hadd álljanak a fennidézett munkából a római hadi építmények jelvényei: Ezek vagy *igenlegesek* vagy *nemlegesek*. A római katonai építészet sajátosságai római czélokra, általános erődítési előrajzra, egyes várművek elrendezésére, s végre a műtani kivitelre vonatkoznak.

Római *czélok* kutatásában mindenek előtt a történelem határoz, utána a földtér. Oly tartományban, hova a rómaiak fegyvereket soha sem vitték, római várnakat nem szabad keresnünk; épen úgy oly téren sem, mely a védelmet nem engedi; mint p. o. valamely mély hegykatlan fenekén.

Az *erődítési előrajzok* ritkán nyújtanak jelvényes ismertetőket, részint czéljok és a telep változékonyasága által föltételezett sokféleségök miatt, részint mivel majd mintáik, ha nem alapjaik, lettek a későbbkori várműveknek.

A várnák alakjairól akarván szólni, azt kell állítanunk: hogy rendszeren, hol t. i. a föld föllete a magokat gátonyokkal védők elébe akadályokat nem gördített, a táborok alakja a hosszúkás négyszög, vagy tökéletes négyzet volt, melyet rendszeren keletezve (orientirt) találunk. Az ideiglenes valamint az állandósított táborok kijárásai, nem csak az utakat határozzák meg, melyek a táboron, később a várnákon átvonultak, hanem sokszor a tornyok elhelyezését is. Hogy ezt jobban megértsük, szükséges, hogy előbocsátván a római táborok elrendezését, a Pannoniában létezett várnák alakjairól néhány szóval emlékezzünk.

A tábornak rendszeren négy kapuja volt, I. Táb. 2 és 3. ábra *rrrr*, kettő a hosszabb oldal első harmada táján, *porta principalis dextra* r_1 -et *sinistra* r_2 ; a másik kettő a keskenyebb oldal közepén, szemközt állott, és a praetorium előtt nyíló *porta praetoria* r , a quaestorium mögötti pedig *porta decumana* r_3 , hátsó kapunak neveztetett. A táborhely három részre oszlott, *A* elő — *B* közép — *C* hátsó táborra. Az előtábort a középsőtől elválasztá a szélesb *főút* bb , *via principalis*; a középsőt a hátsótól a *via quintana* cc ; a középtábortól a keskenyebb oldal kapujáig terjedt a *via praetoria* aa ; köröskörül pedig a *via angularis* dd ; oldalút, mely a gátonyoktól a sátrakig 10—30 ölet foglalt el.

Az oldalút körül, arczczal a gátonyok felé, el valának osztva a gyalog seregek eee ; ezeken belül az előtáborban — a középtáborral szemközt — álltak a legatusok és kapitányok gg ; a *via praetoria* két oldalán pedig a lovasság fele — álló helyeik átlókkal ellátott téglányokkal jelettetnek — és az *ijászok* ff .

A *középtábor* egész közepét 16—25⁰-nyi szélességben elfoglalja a főhadiszállás — *praetorium*; oldalait támogatja a lovasság és a törzskar ii .

A *hátsó* tábor teszi az élelmezési osztály *quaestorium*, a segédseregek hh , és a már fennemlített gyalogság ee .

A táborok és várnák oldalai hosszából közelítőleg meg is határozhatjuk a védők erősségét. Ha az oldalak hosszát lábokban fejezzük ki és 6-tal osztjuk, kapjuk a számot, mely 5-tel szorozva, (és a kapuk szélét — 6 láb, 5-tel szorozva 30 — levonva) a védők összegét közel adandja. A fennebbi számításnak alapja az, hogy a nehéz fali hajitódárda (pilum), kezeléséhez majd 6 lábnyi tér kellett; ezen távolságban álltak a századok tagjai 5 embernyi mélységben. Ezek közt kettő feun a vártöltésen állt, három pedig felváltókul az oldalúton ¹⁾).

Ha a felhozott számítás szerint oly várna vagy tábor védserégét ki akarjuk találni, melynek oldalai 120'-nyiak, és így egy cohors hosszának megfelelnek, mondjuk: $120 : 6 = 20$ tag védelmi állásban;

¹⁾ A sáncznak ilyenmü védelemre alkalmas szerkezetét még mai nap is látni lehet délnek az óbudai *csigasáncztól* (3. ábra) hol aa töltés kajzsaságát, — bb a vártöltést, melyen a védők álltak, cc a csigasáncz *C* előtti táborhelyét jelöli.

Felső-Pannoniai várak.

Első római várna állhatott talán a *köpcsenyi vár* helyén vagy *Oroszvárt*, hol a dombon, mely a templomtól nem messze emelkedik, valamely erőd nyomai látszanak; alább a posványvédte *Óvár és Mésény*, tovább az *öttevényi erőd* — *Quadrata?* — melynek

egy-egy tagot 5-tel szorozva tesz 100, — a kapu szélét 2 taggal — 10 emberrel levonva marad 90, ezt mind a négy oldalra számítva 360, mely szám épen a cohors létszámának felel meg. Minthogy pedig a *Transacincum* várna ennek épen kettését, 40 ölet, azaz 240 lábat tesz négyzetben, ennek védereje 720 emberből, azaz két cohorsból állhatott.

A pannoniai várak többnyire négyzet alakúak ¹⁾, vagy hosszúdad négyszögűek ²⁾ — minden szögleten egy-egy toronnyal ³⁾, vagy még minden oldal közepén egy — tehát mindössze nyolcz toronnyal ⁴⁾. Néha előfordul egyik szöglete körül körülgátonyozott kisebb négyszög, mely a praetorium helye lehetett, és többnyire lejtős talájnál a legmagasb ponton áll ⁵⁾.

Ezen rendes alaktól sokszor eltérnek a várak ott, hol a helyviszonyok más védelmi módot követelnek. Mind az előbbi, mind a szabálytalan tornyos és tornyatlan várak számos példáját lehet még ezeken kívül Marsili többször idézett munkájában látni.

A *tornyok* leginkább Justinian császár idejéből valók, Procopius állítása szerint.

A *falak* csak ott állnak téglából vagy termésköböl, hol erre elég mészkő, agyag, kavics volt, és minthogy még akkor a hatalmas ágyúk nem voltak, sokkal vékonyabbak lehettek a maiaknál, hamarabb is épültek. A hol ezen anyag és a szükséges fa hiányában voltak, ott földvárakat emeltek, mint hazánk Duna és Tisza közti gátonyaiban. Marsili II. köt. 72. l.

A kettős kerítőfalak szabályszerűleg nem rómaiak, bár Franciaországban és az Alduna mellett is némely helyen találhatunk.

Az *egyes építmények elrendezései*, akár védelmi, akár lakhatási szempontból már több támpontot engednek. **Római eredetűek**: minden sajátlag római melegítési intézkedések, p. o. a hypocaustumok, üres téglák vagy csövek általi hővezetések; épületek, melyek alaprajzait nehezebben lehet alkotni, p. o. a körkörös (Ellipsen), egyenetlen számú sokoldalak, öt-, hét-, kilencz-szögök sat. **Nem rómaiak**: a külső falsort — Mauerflucht — kidülöleg elhagyó párkányzatok, öntölyukak — Giesslöcher, Pechnasen — mindennemű erkélyek, valamint ilyenek alkalmazására szükséges gerendázatok lyukai, végre a kandalló- és kályhaféle fűtőszerek.

A legtöbb és legjelentékenyebb különböztető jelekkel szolgál a római műtani kivétel, melynek valóban nehéz utánzásában csak lassan haladt a középkor.

Római: a *rustica* síma, egyenszerű élszalaggal minden egyes faragott kövön, vagy a nélkül; de mindenkor *simára véssett szalagokkal* az építmény tökéletesen *függélyes élein*; a *négyszöggrakás* ⁶⁾ körragaszszal vagy nélküle, finom alig látható eresztéki metszettel (Fugenschnitt); azon *Pseudoisodorum* ⁷⁾, melynek nagyobb faragott kövei befelé ugró derékszögekkel ellátvák, melyekbe kisebb derékszögű kövek illesztettek; a *köbmű* (Würfelwerk), köbököl vagy egyenlő — 3—4''-nyi — téglányokból, ezekből épültek többnyire a *hálómű* (Netzwerk) — rézsút egymásra fektetett gúlák, melyek belül öntött fallal kitöltettek — valamint az *egyenetlen mű* (opus incertum) — termés köböl, melynek csúcsai kalapácsesal letördeltettek, idomítottak, és az így keletkezett hézagok töredékekkel és bőséges körragaszszal tömettek — oldalai; de ily laza, nem szervileges kötés gyakran úgy elmállott, hogy a jól tömött és körragaszszal kötött termés- vagy hálófal megmaradt, míg a köbös vagy téglányos műdarabok a szegleteken mind kihullottak.

¹⁾ Mint az aquincumiak, transaquincumi, bosisienai, palánkai, trajánhidi, isargiki, starivarosi, gradanitzai lucadizai sat.

²⁾ Mint a rakitniczai, gieli, gialacovai sat.

³⁾ Mint a castolaczi, transaquincumi, két orsovai, gradiscái, palánkazai, lásd 4. ábra, sat.

⁴⁾ Mint az ó-ramai, jeshavai.

⁵⁾ Mint az aquincumi, ó-ramaiban.

⁶⁾ A *köbötés* (Steinverband) nagy-, közép-, kicsinyre osztatik. Az elsőhöz 8''-nyí, az utolsóhoz rendszeren 3—4'', ritkábban 5—6''-nyi faragott kövek használatnak.

⁷⁾ *Isodorum* (egyenalakú) a faragott kövek oly elrendezése, hogy minden egyes sor, felül alúl az egész falon át vízirányos vonaltól határozottatik, de azért nem szükséges, hogy a sorok magassága is egyenlő legyen; — *Pseudoisodorum* (álegyenalakú), ha a faragott kövek egyáltalán külön magasságúak, úgy hogy a végig futó vonalok egészen eltűnnek. — Ha az *Isodorum* kifelé fordított lapjai érdességökben, egyenetlenségökben meghagyatvák, *Rusticáknak*, ha pedig ily egyenetlen faragott kőnek szélei 1—2''-nyira köröskörül síma lejtős szalagja van, mely fölé az érdes közepe 1—1 1/2''-nyira kiemelkedik, *Négyszögkötésnek* Quaderverband-nak hivatik. Krieg. 125. l.

egy romjai a *Barátföldön*, mely valaha a lébenyi apátságához tartozott, és Stronz Antal úr által Mitth. der k. k. Central-Commission II. köt. 24. l. leíratott. Találtatik a mintegy 100 ölnyi sánczban sok termés kő, mész és kőragasz maradék. A hajdani ház- és útca-helyek mindenhol látszanak; nem messze a czukorgyártól emelkedik a *római halom*, valaha temetőhely, mint a számtalan ott talált sír, hamvveder, pénz sat. tanúsítja. A fennemlített sáncztól nem messze van a *római töltés*, mely a Rábczától a kis Dunáig terjed, jól kivehető, és a lébenyi posványon át mai nap is használtatik. Rendeltetéséről sokféle a vélemény. Nagyobb rész azt gondolja, hogy ezen óriás gát Lébeny védelmére emeltetett a gyakran áradó Lajta ellen. Megint egy új indok a dolognak a helyszínén való tűzetesb vizsgálására!

Igen erős hely lehetett már vizek által védett fekvésénél fogva *Arabona*, melytől Szönyig (Bregetioig) bizonyosan voltak még más várnák is. A Győr körüli várak egyike vagy másika, a *gönyüi* régi alap a Duna partján, az *ácsi* szőlődombon talált római maradványok nem fognak-e idővel ily erősítések romjainak bebizonyulni?

Neszmélyt valamint *Újfalunál* római várak vagy Burgok (*πυργος*) állhattak a Duna melletti út védelmére; az *esztergomi* várfok, a *visegrádi* és *sz.-endrei* erődök körül eddig is sok római emlék találtatott, ezen egész lánczolat pedig az *aquincumi* és *contra-* vagy *transaquincumi* várnakkal végződik, hogy Budán túl annál sűrűbben folytattassék; mert Procopius de aedificiis Iustin. Imper. LIV. k. V. fejez. igazán mondja: omnem oram oppidis et castellis praetexuerant.

Ezen castellumok azonban nem építették mindig úgy, hogy bevehetetlenek legyenek; főczéljük volt a gyengébb pontok folytonos megőrzése; a prédára vágó, vagy bosszúálló barbárok visszaretentése; a seregeknek, hol a szükség parancsolá, hovahamarábbi összpontosítása; az élelem- és hadiszereknek fenntartása és oltalma.

A jelen előleges áttekintés után, a Duna mentében egész a fővárosig terjedő kisebb várnakat jelenleg nem is tárgyalván, csak a bregetiumi és aquincumi castellumok taglalásába szándékom bővebben bocsátkozni.

---

*Római mű jelei továbbá: sötétre égett, finom tapintású téglák, melyek hossza 10—15", vastagságuk 15"—2"; rendes mértékek 14—15" hosszaságú, 8—10" szélességű. A széle többnyire kettőse a hosszának. Különösen meg kell itt említenünk az *opus spicatum kalász-művet*, mely téglákból vagy lapos kövekből úgy készül, hogy bizonyos szög alatt egyenszárú háromszög alakban egymás felé tetéztetnek; az *opus mixtum, kevert mű*, hol téglá-sorok, kősorokkal váltogatva használtatnak, mint jelenleg egyáltalán Pesten építenek; végre a *száraz falak*, melyekben kőragasz helyett homok és földből való vegyület alkalmaztatik.*

A *közönséges* téglákon kívül ismerték a rómaiak a mázasokat, üresek és peremés lapuakat is, melyeknek legcsekélyebb darabja bizonyosan római eredetű.

Végre a *kőragasz* (Malter), mely tiszta mész-homok- és apró tégladarabokból és cseréptörédekekből áll, a föld és agyag legkisebb nyoma nélkül. Sokszor találunk benne mogyorónyi mészdarabkákat, melyeket ujjal szét lehet dörzsölni. A mészoltásra különös gondot fordítottak, úgy, hogy a jól kiégetett mészkőnek egészen péppé kellett szétmállania.

Nem *rómaiak*: nem pontos élű *rustica* az épület szegletein, mesterséges púpú *rustica*; egész fölületén simára vésett négyszögű kövek, mindazon derékszögű vízmentes szerkesztmények, melyek vízirányos és függélyes eresztvényei keresztet képeznek, valamint minden durván és szabálytalanul készültek és belső téerekre használt síkboltok; az ajtókon és ablakokon előjövő csúcsív; a tisztátalan agyagtartalmú malter, melyhez apró kavicsok vagy kavics-törédekek kevervék. Mindezek fölött áll a gyakorlat által szerzett biztos tekintet.

Igen kétesek a terméskő építmények, a négyszögmű és *Rustica* a XI-ik század végéről, a mikor már a többi nemzetek faragói a vésővel jobban bántak. De ezen szakban kezdődik a románkori díszítés, mely igen nagy segédeszköz az építmények kora meghatározásában.

Bregetio (Ó-Szőny).

Bregetio, vagy mint némely helyben talált kövön olvasni lehet *Brigetio*, Pannoniának híresebb városai közé számíttatik ¹⁾, minthogy nevével a mérföldeket mutató kövek jeleltettek; — itt volt a Legio I. Adjutrix praefectusa székhelye, s a tudósok véleménye szerint ezen legio kiszolgált katonáitól alapított gyarmat lehetett ²⁾.

Ezen város kiterjedéséről tanúskodik az, hogy Jordanus ³⁾ a Duna melletti romok kiterjedését 1620 ölnyire teszi, mely számot belebb, az országut hosszában, legalább még egyszer annyira lehet emelni, ha meggondoljuk, mily tágas téren ásatnak még ma is a római épületek maradványai.

Magát a régi *castrumot*, mely a régi várostól — mai Ó-Szőny mezővárostól — keletre esik, az említett író a *szőnyi tó* mellett ⁴⁾ kettősnek mondja. A nagyobbat hosszas négyszögnek nevezi, mely 216 ölnyi széles és 266 ölnyi hosszúságú, s így tereméje 57,556 □ ölet tenne.

Ezen tért ma is úgy híja a nép, mint Jordanus idejében, t. i. *Palonya*, *Palunya*, azaz *Pannoniának*, míg a délnyugotit, mely Jordanusnál *Cironia* (Sidonia?)-nak írattik, Szironiának nevezik.

Marsili már fennidézett jeles munkájában — II. rész, 3. l. — Komáromot, lásd 5. ábra, hibásan Arabonának állítván, ezt mondja: Komárom alatt mintegy negyed órányira a Dunán inneni partnál *Zen* városka előtt sok üreg találtatik a földben, és nagy épületek holmi maradványai; a városkán alább haladván roppant nagy *várnát* fog találni; ez mintegy két részre oszlik: egyik nagyobb és a folyótól távolabb esik, trapez (ferdény) alakú, melynek leghosszabb oldala 320°, a legkisebb 240 ölnyi. A kisebb a Dunáig ér ⁵⁾.

A nagyobbiknak (*h*, és 6 ábra) három nyílása van; mindkettő földből készült, azonban itt-ott homokkal és téglákkal keverten találtatik, és sok érmet rejt ⁶⁾.

Kevésbé alább *hordott földből* rakott domb *b* vagyon, melynek tetején csekély hosszúkás erőd — *lesvár* van ⁷⁾.

A *mocsárban*, melyet a Tatától jövő folyócska táplál, vagy előidéz, *vízvezetés d d* nyomai láthatók, mely téglából épült ⁸⁾.

A mocsár keleti részén az azt korlátozó töltés *ff* látszik, melyen két farago tt kőből készült zsilipen a mocsár *c* vize leereszthető, és a közel lévő Dunába foly ⁹⁾.

¹⁾ Schoenw. Comm. Geogr. I. 115. l.

²⁾ U. a. II. 281. l.

³⁾ Apparatus Geogr. Sect. XXVII. n. 422.

⁴⁾ Ma csak rétek, és itt-ott csekélyebb vizállások mutatkoznak.

⁵⁾ Ugy látszik mintha a Duna árja, mely csak ember-emlékezet óta is nagy változásokat idézett elő, ezen erődnek nagy részét már elmosta volna.

⁶⁾ A szőnyi izraelita boltosnál, hová a nép ezen érmekeket viszi, mindig lehet római, pogány-pénzeket és egyéb talált fémapróságokat venni.

⁷⁾ Az Almás és Szomód közötti hegyláncz egyik csúcsát ma is *Leshegynek* híják.

⁸⁾ Ezen *vízvezetés* téglá oszlopaít hiában kerestem az említett helyen; a *Béla majortól* Grebics felé húzódó halmok tetején látszik egy mesterséges árkocska, mely talán az itt-ott talált *ólomcsöveknek* ^{*}), mert ilyenek újabb időben is találtattak, vagy a hévíznek vezetésül szolgált; nem esoda ha annyi század óta az elszórt kő- és téglá-falakat elpusztították és felhasználták!

⁹⁾ Ezen 4°-nyi széles töltés, az említett hiddal együtt, ma is fennáll majd egész épségében, néhány száz lépésnyire a *fűzigői* czukorgyártól. A hid keleti része nincs meg többé eredeti alakjában; a pseudoisodomos falakban csücsives boltozatot, és téglákkal, valamint termés-kövel újabb foltozást mutat; annál szebb az ellenkező oldal, mely a legtisztább isodomot mutatja, oly annyira egymásra illő eresztékekkel, hogy a kő és kő közti tért csak vonalyninak lehet nevezni. Ezen oldal legjobb karban van, belseje termés kövel és apró kavicsos kőragaszszal van kitöltve; vajjon eredeti római, vagy csak római kövekből újra épített-e ezen hid innenső oldala is?

^{*}) Ezen *ólomcsövek*, mint a római vízvezetések és meleg fürdők részei, említettnek több ízben főleg Graevius IV. kötetének 1661., 1663. és 1674. lapján.

Marsili ezen tüzetes leírásához elég hű rajzot kapcsolt, mely szerint a kettős várna 81,000 □ ölet foglalna magában.

Legközelebb mult héten felrándultam Ó-Szőnyre, hogy a többször látogatott *castrum*nak Marsili-féle rajzát (lásd 5. ábra), a fennmaradt sánczokkal összehasonlítsam, és ha mit lehetne kiigazítani, az utókor számára följegyezsem.

Természetes, hogy tudósításom mérnöki pontosságot nem igényelhet, mivel egyedül lépésekkel mértem meg a terjedelmes térséget. Azonban remélem, hogy találkozik a vidéken lakó mérnök urak közt valaki, ki ezen érdekes erődnek szabatos rajzával fogja a tudós közönséget meglepni.

Nagytiszteletű *Varjú* reform. lelkész úr szíveskedett nem csak útba igazítani, hanem a várnának megjárásában is tanácsával és szerzett tapasztalásával munkámat elősegíteni, a miért neki itt legszívesb hálát mondok.

A nagyobb négyszög (II. Táb. 7. ábra), délnyugoti I. tornyánál kezdvén a körüljárást, tapasztaltam, hogy a tornyok, a mennyire igen kétes alapjaik árkolatiból meg lehet itélni, mintegy 5°-nyi szélességűek, falaik 1—1½ ölnyiek lehettek. A II. toronyig vagy bástyáig léptem 70-et, vagyis 35 ölet; a torony maga megint 5 ölnyi vonalt foglalt el; — a III-ig 70 lépés, a torony 5°; a IV-ig 64 lépés. A negyedik és ötödik torony közt 7°-nyi nyílás van, melyen a kövezett út *aa*, a mostani Béla major felé, délkeletnek vezetett. Ezen útnak domborodását most is lehet az urasági répaföldeken át követni azon dűlői útig, mely a várna keleti oldala mellett függélyesen a nevezett major felé vezet.

A töltés tetején mindenütt kő, téglia, kőragasz maradványokra akadunk, magának a töltésnek szemmértékes, nagyobbított átmetszetét pedig ide melléklem. I. Táb. 8. ábra, a II. Táb. 7. ábrának *A—B* vonala szerint; *a* répaföldek; *b* gátöny; *c* felső töltés; *d* a Panonnián át vezető római út *bb*; *ce* belső vár, *fg* külső vár; *h* Duna.

Itt hibás Marsili rajza, mivel a nyílást és utat nem az oldal közepére, hanem inkább a délnyugoti szöglet felé helyezé.

E nyíláson túl, mely alkalmasint a porta praetoria propugnaculumát foglalta magában a VI. toronyig újra 70 lépést, ugyanannyit a VII. és VIII-ig, azaz a délkeleti sarktoronyig számláltam. Ha jól léptem — mi a sok völgyelet, egyenletlenség miatt nehéz vállalat, beleszámítva mindenütt az 5 ölnyi tornyokat, 260 ölet nyertem, mely összeg a Marsili rajza scaláján mérve egészen megegyez; Marsili a tornyok dudorodó árkolataira épen nem ügyelt, azért nála az egész castrum körül csak egyenes vonalokat találunk.

A keleti oldalon már nem lehetett a tornyok helyeit oly szabályos távolságban találnunk. Ennek oka az, hogy a földmivelő a telkét ovó sánczokat ugyan szívesen meghagyá, de a rajtok található építő-anyag kedvéért a falak alapjait kímélet nélkül földülá; és sok helyen a szántóvas századok általi használatával, még az árkokat is a beléjük hányt sánczok földjével kiegyenlíté.

A keleti oldalon tehát a szöglettől 60 lépésnyire mélyedés van a II. torony helyett (2); a III. torony (3) helye 117 lépésnyire van a másodiktól; a IV-ik (4) 85 lépésnyi távolban; innen az útig 100 lépés; az egész tesz mintegy 130 ölet, tíz öllel többet mint Marsilinál. A hajdani — valamint mai — országút mellett erős tornyok (5, 6) falai mutatkoznak, roppant nagyságú táblákkal az alapfalakban, belül pedig az út árkaiból, a római út 60 □ lábnyi lapú simára csiszolt kövezet-táblák ásatnak ki mai napig is; ezen

¹⁾Feltűnő azon hasonlatosság, melyet a szőnyi és Petronell—Német-Óvári, (II. Táb. 9. ábra), várna közt találunk: Petronelltől Német-Óvár felé emelkedik a földtér, mely azonban épen ezen utóbbi hely előtt ereszkedik. A magaslaton 1180 ölnyire Petronelltől, 660 ölnyire Német-Óvártól mutatkozik nagy négyszög, ez 200 ölnyi hosszú (egész hosszát nem lehet megmérni, mivel egyik oldala a Duna felé omol), 160 széles és körülbelül 15'-nyira a többi tér fölött emelkedik. A kerítőfalak széles ároktól körülvéttetnek, mely a folyó kavicsaival ki volt kövezve, jelenleg pedig egészen ki van töltve. Az egész tért mintegy közepén metszi keletről nyugotra az út. — Sacken, Carnuntum 29. lap.

két toronynak az út nyugoti részén szinte kettő (11, 12) felel meg, és ez lehetett a *via principalis* ¹⁾ jobb és bal kapuival.

Innen a szögletig, egy torony (7) nyoma van 90 lépésnyi távolban a kaputól; az északkeleti sarkig pedig 135 lépést — együttvéve 112 ölet — számítottam. Ezen sarktorony (8) öble mintegy 9 ölnyinek mutatkozik, mivel itt valószínűleg az árok mélysége a torony nyomaival egyesül.

Ezen toronytól az északi vonal egyenközüen a délivel 24 ölnyire terjed nyugot *c* felé, hol újra derékszög alatt mintegy 130 ölnyi sáncz *cd* terjed majd a Duna partjáig; e sánczon 60, és ettől 34 ölnyi távolban újra tornyok helyei látszanak.

Ezen második sarktól, melynél a külső Dunára dűlő várnának töltései kezdődnek, az északnyugoti külső sark irányában átlólag vonúlt hajdan egy mély árok *ce*, mely a külső várdát a belsőtől elválasztá; de mai nap az eke majdnem minden nyomát eltörle.

Az északi, Dunával egyenközü vonalon, melynek legnagyobb részét az 1838-ki és 1850-ki árvizek elsodorták, mutatkoznak a nagy kiterjedésű épületek alapfalai *df*, a Dunához levezető csatornák, lépcsők sat. Nagy kőtáblák állanak függélyesen, melyek a házak talpait védék. Felhalmozvák itt a sírkövek, síremlékek, lapos, peremes téglák, mozaik padlatok, számtalan üveg és vörös edény-cserepek, valamint római érmek is.

Hol jelenleg a szőlők kezdődnek, *e g* hosszában ott a castrumnak vége; de még látni a most már bedült árkot, melynek vizei a tulsó posványok vizeivel egyesülvén, a várat bevehetetlenné tették. Sem itt sem a nyugoti oldalon nincsen a toronynak semmi nyoma, de a bástyafalak töredékei mindenhol észrevehetők. Az északi fal a délivel, a nyugoti a keletivel egyenközüen futnak; nem is lett volna semmi ok arra, hogy a szokott négyyszögű alaktól eltávozzanak. Az é.ny. sarktól addig, hol Marsili a külső vár átlós vonalát jeleli, 40 ölet, innen az út kapujáig 168 ölet számítottok, mi megint a Marsili rajzával tökéletesen megegyeznek; ezen pontból a d.ny. sarkig, hol a körüljárást kezdettem, 145 ölet találtam.

Érdekes az, hogy a kettős várnának belső föltülete nem ugyanazon magasságú, l. 8. ábra; mert míg a déli rész az útig majd 2—3 ölnyivel fekszik magasabban a kivülről elterülő lapálnál, az uton túli részben a különbséget a várnán kivülről alig lehet észrevenni; s így azt kell gyanítanunk, hogy a várna építői e helyet, mint természetből már dombosabbat, választották erősségnek, mint a távolabb eső *királyné székét* (így híja a köznép, és egyáltalán az a monda áll fenn róla, hogy hajdan a királyok itt tartották a megyei gyűléseket) — ha csak Marsilinak igaza nincs, hogy e *domb* hordott földből áll, mit vizsgálni elmulasztottam — örutoronynak, *lesvárnak*, mert hogy ezen egész terjedelmes belvár úgy feltöltetett, vagy a romok dűledékei által annyira emelkedett volna, föltenni nem lehet, bár a murvának sok helyen 4—5'nyi rétegei látszanak.

Az erődétől lehetetlen, hogy a *régi út* ²⁾ felé ne fordítsuk szemeinket. Már fennebb említettük, hogy az út melletti árkokból 60 □ lábnyi símára csiszolt kőlapok feszítettnek ki ³⁾. Soknak az út alatt maradnak nagyobb kiterjedésű darabjaik, még végeik az árkokba kiállanak. Ezen árkokban sok síremlék is ásatott ki, minthogy halottaik maradványait az utak mellett szerették fölállítani. Roppant erőlkedés kellett ily utak készítéséhez, mennyi erő, mennyi idő, mennyi költség egy pár mértföldnyi hosszú járda készítéséhez! De a rómaiak voltak az elsők, kik városokon kívül is szerették a kényelmet ⁴⁾, itt tán a lapos

¹⁾ A római utak szervezetéről értekezik Katanchich, *Dissertatio de Columna milliaria*. Cap. III; — Marsili II. köt. 81. sat. lapokon.

²⁾ A Salonichitől Konstantinápolyig terjedő úton és a Via Appián kívül megemlíthetjük itt a Petronell és Hundsheim, valamint Mitrovitz és Gregorovitz közti kövekkel kirakott utakat is; az oroszvár-óvári csak homokkal és kavicsal volt készítve. Marsili id. h. 88. l.

³⁾ Romani primi vias extra urbes lapidibus straverunt. Schoenwisner: *De ruderibus laconici* 5. és k. l.

⁴⁾ In usu Romanis fuit supra paludes *aggeres lapidibus* struere — ut super paludem Ezichianam (Eszék), quae ducebat probabiliter a Mursia in Pannoniam Superiorem. Marsili II. 87. Itt önkénytelenül eszünkbe jő a *Kikerítő* töltése is.

aljat is készítheték őket¹⁾, és így meglelt az örökké tartó közlekedési eszköz, melyet még a legújabb idő kicsidedes rombolási törekvése sem tud egészen megemészteni.

Mi oly óriási tömegekkel restellünk bánni, és örökké sáros vagy poros úttal és útezakkal bírnunk; hordjuk a kavicsot, tördeljük a legszebb emlékeket, fölhalmozzuk az út mellett a majd mind római téglatöredékekből álló anyagot, és senki sem gondolja, hogy azon por, mely szemét bántja, ruháját szennyezi valaha írásos téglá. hírneves síremlék, remek oszlopfő, vagy éppen csodálat szobor porlasztásából eredt. Mennyi itt a történelmi emlék, mely az emberek tudatlansága vagy lustasága miatt örökre elveszett.

Igy sohajtottam fel a száraz út fojtó porfellegei közt; magában a városkában, majd minden ház előtt terjedelmes kőhalmok fekszenek, melyek a szőlőkben vagy szántóföldeken századok óta kiásatnak és majd házalapokban, majd a mindent takaró vakolat alatt el fognak tűnni. A rómaiaknak nem kellett vakolat, mert építményeik faragott kőből állottak, és remekül valának összeillesztve, mi szegénységünket nem csak az aranyozott farámákban, hanem épületeinkben is majdan lehulló vakolattal burogtatjuk.

A lakók házaiban minden emlékeztet a nagy népre. Itt oszlopfőn, vagy kőoltáron, vagy pilléren nyugszik a szépen faragott kőlap, és asztalúl szolgál a konyha előtt; ott a ház tornáczában fekszik egy oldalától megfosztott sarcophag, és a gazda kőpamlagúl használja; itt az ereszek alatt római téglákból készült a járda, míg ott az oszlopderekek, vagy nagy lapok sarkköveknek felállítottak. A világ első népének bámúlt nagysága, a mi törpeségünk támasza; ők nagyok a nagyban, mi nagyok vagyunk az apróságokban.

A kő maga, melyből mind ezen emlékek készültek, az almási vagy leshegyi bányákból való. Ez utolsóból vitetnek mai nap is az óriási kőtömegek a monostorhegyi erődtítéshez a várépítészeti igazgatóság által készítettet vaspályán. De több helyen akadtam vörös márványlapokra is, melyeket mindjárt első pillanattól fogva, a bennök foglalt kövületek miatt *tardosiaknak* ismertem meg. Egy igen szép lapból, melyet Végh József szőlőjében fölszedett, törettem ki egy gyönyörű ammonitet, nemsokára a nemzeti muzeum gyűjteményét díszítendő. Ez magában csekélységnek látszhatik, és mégis örvendetes; így bizonyosan állíthatni azt, hogy ezen bányát már a rómaiak is mívelték, sőt lehetséges, hogy itt -- mint már más helyeken a figyelmes kutatóknak sikerült -- még római faragó eszközöket találhatunk.

Ismerték ezen bányát a középkorban is; mert 1218-ban András király ezen helyet, mely a *Cracoui* — tán Karakói — várhoz tartozott, az *esztergami* érseknek ajánlódékozá, vagy inkább visszaadá, hogy az esztergami egyházat ezen márvánnyal fölépíthesse. Cod. dipl. III. I. 255.

Ugyanezen *tardosi* bányákból láttatik el fél Magyarország vörös márvány-sirkövekkel, fényes ajtóragasztókkal, és azon pompás padokkal és lépcsőkkel, melyek főleg Pesten a palotaszerű építményeknél alkalmaztatnak, és nagyszerűségük valamint tartósságuk által a külföldi útast annyiszor meglepik.

Hogy a várna rombolása, köveinek széthordása nem tegnaptól számítatik, következik abból, mit Szerdahelyi Gábor „*Celebrium Urbium descriptio*“ című munkája 17. l. mond: *Ex hoc loco (Bregetione) 1550 Comaromio arcis, jam antea Matthia Corvino sub annum 1459. egregie illustratae, trigonam munitionem supperadderet Ferdinandus I. Hungariae Rex, cum lapides et saxa apportarentur, non pauca veterum monumenta reperta, docuere tractum hunc ad et supra Comaromium Romanis nobilibus habitatum. Weszprémi ugyanezt bizonyítja: II. II. 414. l. Anno 1654. sub Comite Puchhaim Arcis Comar. Praefecto, cum is ad resarciendos oppidi muros aliquot fossos eruendis dirutae quondam Urbis ruderibus immitteret, inventus sarcophagus, sat.*

De nem csak a komáromi várhoz vitettek ezen faragott kövek; a szőnyi templom,

a magtárak, a komáromi sz. András templomának alja, mint a hagyomány mondja, farragott köveiket mind a bregetioi nagy kiterjedésű várának és városnak köszönhetik.

El nem hallgathatom a Dunán túli várfokot *g*, mely a bregetioi castrumnak megfelelő és mint Varjú lelkész urtól hallám, az úgynevezett szűzvárt teszi Komárom és Isa közt; minthogy szememmel nem láttam, többet én sem állíthatok, azonban valószínű hogy valamint más főpontoknak (Aquincum és Trans-Aquincum) felelnek dunántúli erődített várfokok, hidfok, hogy ilyen ezen híres várának ellenében is feküdt.

Aquincum.

Ha *Marsili* és *Bél Mátyás* munkáiból fölkeressük azt, mit Aquincumról mondanak, látjuk mennyi állhatott még az idézett írók idejében a római castrumokból, melyek a nagy kiterjedésű várost (II. Táb. 10. ábra) két *a, b*, oldalról védték. Irtak ezen nevezetes, meleg forrásai miatt igen kedvelt gyarmatról mások is, de csak egyéb nevezetességeiről emlékeznek, a várnaakat figyelmükre nem is igen méltatták. ¹⁾

Halljuk tehát mindenekelőtt Marsilit: „Az innenső parton — nem messze Uj-Budától, van Ó-Buda nevű falu, nevezetes a két római erődétől, mely ott valami hosszú vízvezetéssel *d d* található. Az északi kisebb, a mocsárnál *F F* fekszik és négyszögű. Homok és téglából, melyek földdel borítottak, épült. — A nagyobbik *b* szinte azon anyagú, de ennek környezetén belül különféle romok találtak; és azon oldalról, mely a Duna felé néz, egész a folyamig árok *c c* terjed. A vízvezetés a hegyekből a posványon át, nem messze az említett ároktól a város végénél végződik és áll csupa téglából (?) épült oszlopokból. Talán nem sokat hibázunk, ha azt mondjuk, hogy a két várna valami nagy gyarmatnak erődje volt. „Danubius Pannonico Mysicus II. rész. 3. l.

Bár nem annyira pontos ezen leírás, mint szeretném, hogy tétova nélkül a két sánczra akadassunk, még is említ néhány pontot, mely után indulva a láposban reá ismerhetünk. A várost a Duna, a posvány s a Dunáig terjedő árok védte, és így hadtanilag sokkal alkalmasb fekvése volt mint a mai Budának, mely a várhegy és Duna közé szorítatva, minden oldalról könnyen veszélyeztethető.

Bél Mátyás majd másfél századnál később (Pest-Pilis megyét tárgyaló III. kötetének XII. §-ban 181. lapon) körülbelül azt mondja: „Előadom a régi város fekvését, milyennek azt szemem látása után találtam. Nyomai az egész lapályban, mely Uj-Buda külvárosától a pilisi hegyek és a Duna között körülbelül XI. stadiumnyira terjed, található. De a város nem csak ezen térre szorítkozott, a szigetekre is átnyúlt, melyek akkor a többi földtérrel össze lehettek kötve, és csak, mint gyakran történik, a folyam változása által elmetstettek. Mindkét helyen fennmaradtak a római ittlétnek emlékei. A szárazon fennlévők, 2000 lábnyira nyúlnak, erős falból állanak, mely azonban már elhordatott, és csak itt ott a domborodásokban fennmaradtak, oly annyira erősek, hogy még az ék segítségével is inkább a sziklától választhatasz el valamit, mint ezen építményből, és a köragasz, idővel megkeményedvén, a miénket sokkal fölülmúlja. Hozzá járul a fal vastagsága, mely a hét lábat majd fölülmúlja. Ezek alatt levő boltozatok tanúsítják, hogy itt vagy élelmzési vagy másféle táruk léteztek; s nem lehet kételkedni, hogy ha kiásatásukra gond fordíthatnánk, nagyobb részét még épségben lehetne találni. Ezen falak alapjai, mint mondtam fél mérföldnyire terjednek; a boltozatok pedig a puskaporos malomnál tovább nem

¹⁾ Aquincumról sokat irt *Schoenwisner* többféle munkájában; az újabbak közül: Schams, Heufler, Ficker, Sacken.

látszanak. ¹⁾ Azon túl posvány van, melyen, lecsulykolt czölöpök nélkül falat emelni nem lehet. Világos, hogy itt Bél is tévedett, midőn a vízvezetés vastag falát, és boltozatát más czélra építetteknek tartja.

Még Schams idejében is sokkal több állt ezen római maradványokból, mint ma látni lehet, és méltán tartok attól, hogy még azon falak is, melyek a vízvezetésnek oszlopokul szolgáltak, részint árvizek által eldöntetvén, részint a szomszéd gazdáktól feldaraboltatván, annyira fognak eltűnni, hogy egy század múlva semmiféle nyomukat látni nem fogjuk.

Feltűnő néhány egészen átfűrt kő, melyek lyukai fél lábnyinál szélesbek, és fél ölnyinél mélyebbek. Ezek egészen hengeres fűrése tiszta, majd simának mondható; és majd biztossággal lehet állítani, hogy a vízvezetés oldalaihoz hajdan alkalmaztatván, a vizet mindenfelé eloszlatták az egyes épületekbe. Ily fiók-vízvezetést egyes családok, *beneficium* gyanánt vették a Római császároktól mint ezt igen gyakran nem csak a senatus consultumokban, de *Frontinus* a vízvezetésekről irt munkájában is olvashatjuk, s így a kapuczinus atyáknál, az alsó emeleti a fűtött tervnekből vagy szobákból a meleget a felső hajlékokba vezető lyuknak, *beneficiumra* való elkeresztelését mindenestre a római korból vett elnevezésnek tarthatjuk.

Voltak e csöveken kívül még — tán téglákkal vagy kőlapokkal kirakott vízvezető árkok is — aqua per rivos defluens — Graev. IV. 1758. lap -- melyek egyikének a sz.-endre uttól a Duna felé futó nyomait, jól ki lehet mai nap is venni, a másik pedig a Béla major darabjain, Szőny mellett észrevehető.

Értekezésem természeténél fogva nem lehet gondom azon építmény maradványokra, melyek mint fürdők, csatornák, vízvezetések a tudósok figyelmét kiérdemelvén, részint föld alatt őriztetnek, részint gondoskodás által a végső enyészettől mentvék. Ezekről találunk terjedelmes munkákat honunkban, de szomszédjainknál is. Én itt is csak a két várnát keresem, mely Marsili rajzán előfordul, melynek leírását fennebb közöltem. Ezek a gazdasági ipar körébe esvén majd egészen eltűntek.

Szabad legyen említenem, hogy Marsili ezen rajza, mi a tájt magát illeti, nem elég hű, hogy a hegyek az a) castrumhoz igen közel állanak; és a tiszta felfogást zavarják. A vízvezetés egyes ducait mint legbiztosabb támpontot vevén, az Ó-Budához közelebb álló várna ott keresendő, hol mai nap a selyem gombolyítóintézet nyomai állnak. Ott találunk római sáncz nyomokat is. Természetes, hogy már alig lehet valamit kivenni, még kevésbé biztosat mondani.

A vízvezetés irányában haladván, a hol az úgynevezett Krempl-malmot érjük, feltűnik egy magasabb sáncz, az úgynevezett *Csiga dombon*. Mennyire ezen nagyszerűbb épületnek vagy erődnek alapjaiból el lehetett igazodni, ez 6 szögű volt 15—30 ölnyi oldalakkal. A malom felé eső oldalon még mainap is látni egy terméskőből épült vastag fal maradványait. Déli oldalán nyílás van, és itt össze volt kötve egy nagy kiterjedésű sánczolattal, melynek árka és töltése még meglehetősen kivehető. Ennek közepén vezet a sz.-endrei út, melynek egyik oldalán a vízvezetés omladékai hevernek. A Csigasáncztól az északnyugoti sarkig tisztán kivehetni a töltést 80 ölnyre, a nyugati oldal tesz mintegy 200 ölet; a déli az utig 160°, azon túl 95 ölet; ezen túl van déltől északnak fekvő hosszúkas homokdomb, e körül szinte lehet észrevenni egy árok nyomait, melynek déli oldala mintegy 78°, a keleti 70°, az északi 50 ölnyi, találni itt köröskörül mésztuff- és párkányos tégladarabokat; de akár merre járunk, akármerre fordítjuk szemünket, nincsen — a posványos helyeket kivéve — talpalatnyi föld, melyen római nyomokra nem akadnánk. Építmények azonban, a csigasáncz faldarabját kivéve,

¹⁾ Hibás tehát Marsili állítása, hogy a vízvezetés a hegyekig terjed, s így rajza sem egészen hű.

még csak az előtte fekvő malom délkeleti részén láthatók, mint a téglá és murva darabok, melyek az út mellett halomra fekszenek, mutatják.

Melyik már most a Marsilitól lerajzolt *várna*, voltak-e azok valóban castrumok, vagy a híres utazó azokat csak mintegy fejből rajzolta-e oda? — Azt vélem, hogy ezen tábla tökéletlen — vagy hogy itt azóta annyira kiegyenlített mindent az emberi ipar, hogy már ma többé határozottan nem akadhatunk e két nagyobb sánczra, bár a pontosabb térképek, az ég mind a négy táján elég független árkolatot mutatnak. Meglehet, hogy valamely véletlen fedezi fel egyiknek, vagy másiknak alapfalait, de mindenesetre tanusítja ezen zavar is eléggé, hogy már ideje, miszerint, ha nem akarjuk hogy mindezeknek emléke örökre elpusztuljon, leginkább e városok közelében, mint jelenleg lehet, mindent pontosan fölmérjünk.

Hogy még is valamit mondjak, mi épen nem lehetetlen, azt vélem: hogy az egyik várna ott állt, hol ma a selyemgombolyító árkat mutatják, a másikat pedig a csigasáncznak tartom, a mellette látható árokkal; és pedig az egészet a még el nem pusztult, vízvezetés romjai fekvéséből ítélve.

A vízvezetés tehát azon egyedüli támaszpont, melyre véleményemet építhetem, bár itt Marsili hibázott, midőn annak romjait egészen az *Aranyhegy* alá viszi. Én e romokat egész az utolsóig követtem, ez a puskaporzúzóig terjed, ennek bő forrását emelték a rómaiak mintegy két ölnyire, és valóban a fennmaradt egyes oszlopok boltozatán felül, melyek leginkább az 1838-iki jégzajlás alkalmával bedültek — és melyek 8—9 lábnyiak, még a csatorna falait nem látni, miből annak magasabb létét gyaníthatjuk.

Igaz, hogy ott, hol a *meleg malom* áll a hegy oldalán, szinte szép, bő forrású tó vagyon, hogy nem messze ettől elég nagy, külső sánczolt vízfogó látszik, és hogy ezt talán szinte használhatták a rómaiak vízvezetőjük szaporítására, annál inkább, mivel a víz befolyásának iránya a puskaporzúzó felé tart; de minthogy eddig nem sikerült a posványon át csak egy oszlopmaradékot találnom — míg biztosabb adataim nem lesznek, a mellett maradok, hogy a vizet az említett zúzótól vezették be a városba.

Ez tehát — elég sajnós — mind az, mit e gyönyörű téren a régi Aquincumból felmutathatunk. Schams említ még a Krenpl-malom táján egy hypocaustomot, melyet Német Camara Praefectussal, hirneves régészszel talált, s mely a Florián-téren lévőhez hasonlít; ásatott-e ebből valamit, vagy csak a malom körül fekvő alapfalak-e mind az, mi napfényre jött, határozottan nem merem állítani.

Trans-Acincum; QVADRIBVRGVM, VINCENTIA.

Végre szólnom kell Trans-acincumról is, melyet már Haliczky ur a Tud. Gyűjt. 1820-ki III. 9—26. lapján leírt, és ha csakugyan az, a magyar Akadémiai Értesítőben Paur Iván barátom 1858. jun. 30-án megismertetett. (1857. évi folyam 227-ik lapon.) A különféle dülők elnevezése az egymásutáni birtokosok neveitől zavarba hozhatna; de a helyi leírás azt mutatja, hogy azon várna, melyet nem rég fölmértem, és a közöltek, melyeket említett urak megismertettek, ugyanegy, és pedig annál inkább, minthogy mind Paur *Transaquincuma*, mind Haliczky *Vincentiája* a Duna parton fekszik, és pedig ez utóbbi várnája, csakugyan egyez Érdy-Pauréval; mert szemközt vele van a *Fürdő-sziget*, melyre Haliczky a hid könnyebbi építését alapítja, s mely az 1817-iki árvíz óta eltűnt; de forrása még a Duna csekélyebb vizállásánál még mindig látható.

Haliczky az idézett helyen tökéletes négyszögről beszél, melynek széle hossza 40° ölnyi; a falak felső része 3 téglá sorból állott, és a polgár, kinek földjén ezen várna

állott 5000 ép téglát hordott el e helyről. Nem bocsátkozom a *Vincentia* ¹⁾ vagy *Quadri-*
burgum név megítélésébe, minthogy erről máskor fognék alkalmilag szólni; csak azt kell
felhoznom: hogy Paur Iván Érdy rajzai és kutatási után egy másik négyszögről látszik ér-
tekezni, az idézett helyen 231. l. mondván: „E helyen csak sajnálkoznom lehet, hogy a
Teufelsmühle mellett fektött, s Haliczky által említett, szinte transaquincumi más erődre
„*Vicentiára*“ áttérnem az idő rövidsége nem engedi, s így a duna balparti római erődök
Pest-oldali rendszerét ki nem fejthetem.“ ²⁾

¹⁾ Zell, Handbuch der römischen Epigraphik című munkájának 337. lapján állítja, hogy a téglá-
kon található nevek nem jelentik mindig a készítőt, hanem magát az épületet, mely belőlük építendő volt. v.
ö. Schoenwisner: Itineris stb. — II. r. 240. l. — Kétes marad tehát, vajon a *VINCENTIA* feliratu téglák —
mint Haliczky véli — egyik Cohorsát teszi a legio II. *ADIVTRIX*-nek vagy valami épületnek — várnának neve-e?

A mi a *QVADRBVRG* jelű téglákat illeti; itt határozottan mondhatjuk a felírás természetéből,
hogy ezek várna falaiból valók; mert *QVADRIBURGIVM* annyit tesz mint *quadriturrium* — négy torony —
ha a *burgum* szót a görög *πυργος* = toronytól származtatjuk — lásd Schoenwisner: Itineris — et Commentarii
Geographici. Pars II. 241 és köv. lapokat, és Du Cange szótárát *Burgum* szónál. — Minthogy ezen magyará-
zatnál fogva e név más, négy toronnyal ellátott várnára is reá illett — ezt inkább köznévként — nomen
appellativumnak tartom, mint kizárólagos tulajdon névként, körülbelül olyanak, milyen a magyar *Földvár* név,
mely őseinknél divatos földgátönyoknak adatott, és mai nap is különféle megyékben fekvő — mintegy hét
helységben és pusztában feltalálható.

Állításomat hogy a *Quadriburgum* elnevezés (*Quadrata* t. i. castra — tán torony nélküli — várna
is volt *Ötveny*táján, Schoenwisner idézett munkája. I. r. 118. l.) — több várnának tulajdonított, bebizonyi-
tom avval, hogy Ammianus Marcellinus szerint. (LIB. XVIII. c. 2.) alsó Germániában is volt *Quadriburgum*; — a
Notitia Imperii alsó Pannoniában említi *Quadriburgumot*, melyet mint a *Cimeliotheca* 134 lapja említi a tudósok
a Tolna megyei *kömlödi* várnában vélik feltalálni, Bán helység közelében, hol négyszögű épület nyomai van-
nak, Katanchich: Istri adcolarum Geogr. Vetus I. 476 l.; és hogy ezen bélyeggel találtattak téglák *Sárisápon* Esz-
tergom megyében, l. Schoenwisner többsz. idézett munkája II. r. 242. és a Görögféle atlaszban a 8 táblán, — és
Esztergomban: Arx Strigoniensis autore Máthes 70. l. és *Széles György* az esztergomi templom feliratai lei-
rásában is, s így tehát nem esoda, ha a *TRANSAQVINCVM* telepítvény egyik erődjének is *Quadriburgum* volt
neve a négy toronytól, melyek nyomai ma is feltalálhatók.

²⁾ Ezen hely azt hiteté vélem, hogy Paur barátom csak ugyan talált az itt érintett várnán kívül
más gátönyokat is, melyekre a *Vincentia* név illett volna. Irtam tehát Paurnak. Feleletében ez áll: „Tán nem
Te egyedül vagy zavarban, csak hogy nem tudod eltérni, — pedig hiában; nem lehet minderről és *kivált*
határozottan írni; el kell néha ismernünk, hogy keresztuton állunk. Azonban majd engem is zavarba hozasz,
mihez persze nem sok kell; és pedig zavarba az által, hogy *Trans-Acincumot* és *Vincentiát* együtt és úgy em-
lited, mintha mindkettőről azt tartanád, hogy egy és ugyanazon vagy legalább hasonló célú és kiterjedésű,
egészen önálló építmények lettek volna. Szerintem ez nem áll; *Trans-Acincumot* én legalább nagyobb telepü-
lésnek tartom, ugymint csak nem minden város mellett találunk *váralját* vagy *Neustiftet*, melynek részei le-
hettek talán *Quadriburgum* és *Vincentia* erődök . . . . Rövid válaszom tehát ez: én epigraphicus vagyok,
voltam és maradok; azt, mit *Quadriburgumról* és *Vincentiáról* mondtam, csak is mint ilyen mondtam, mert
azt tartom, hogyha az általam említett erőd *QVADRBVRG*-féle téglákból épült, és annak romjaiban nem is talá-
tattak más feliratuak, úgy ez nem más nevű mint *QVADRIBVRGVM*; — hogy tehát azon erőd, melyből a
VINCENTIA feliratu téglák kerültek ki, ellenben nem lehetett azonos *Trans-Acincumban* épült *QVADRIBVR-*
GVM-mal, hanem valami más erőd anyagából.

Azonban én egész Palotáig gyalogoltam és igen ismerem a tájéket, és épen az általam az Archaeol.
Közlem. I. kötetében közölt palotai kövek igazolják azt, hogy a *Barbaricumban* több római nyom is lehet.“

Megengedvén azt, hogy *QVADRIBVRGVM* *Trans-Acincum*nak erődje volt, nem tartom mégis szük-
ségesnek, hogy a *VINCENTIA* feliratu téglák miatt más, *VINCENTIA* nevű erődöt is teremtsünk, minthogy
számtalan példa mutatja, hogy gyakran a *készítők* nevei is fordulnak elő a téglákon, és így Haliczky vélemé-
nyét lehetne elfogadni, hogy *Vincentia* a Legio II. *ADIUTRIX*-nak Cohorsa volt, ha nem lenne divatban, hogy
a hadtest neve eleibe folyvást annak minősége is kitéssék, mint például a Leg. I., II., *Gemina* stb.

Bár helyesnek tartom Paurnak — mint epigraphicusnak — okoskodását: ha a *QVADRIB.* téglák
a *quadriburgumi* erődét jelentik, s *VINCENTIA* feliratu tégláknak, *Vicentia* nevű várnát kell jelenteniök;
mindazonáltal más szempontból nem tarthatom szükségesnek e két várna lételetét: mert a két feltételezett várna

A mely erődöt a Paur által leirt helyen mintegy 76 ölnyire délre az ördögároki viz (Paur szerint „*Rákospatakja*“) a Dunába való beömlésétől találtam, II. Táb. 11 ábra, a Duna partjától 5—6 ölnyire emelkedik, árkai különféle magasságúak, átmetszetét a II. Táb. 12 ábra mutatja szemmérték után, megnyitva A—B vonal irányában; úgy mégis hogy az É. Ny., Ék, és délkeleti sarkoknál legmélyebbek, az É. Ny. még posványos is. E három oldal 40 ölnyi, közepe táján az északi és keleti oldal bejárással birhatott; úgy szinte e délnyugati sarkon is lehetett, és tán a fő bejárás. E nagyobb sáncz délnyugoti sarkán van kisebb ároktól övedzett négyszög *m h i a*, melynek oldalai 16 ölnyiek. Terméskőből álló falak csak három helyen látszanak, *c c c t. i.* az észak keleti sark körül, a keleti oldalon jobbra a bejárástól, és a délkeleti sarktól a kisebb várhoz rézsut vezető árokban. Az említett árkádoknak, melyeket a 229. l. fametszet mutatja, semmi nyomát nem találtam, és minthogy már az egész várna alakjából kivetköztetett, kitetszik annak szükségessége, hogy az ilyen régiségeket, mennél jobban ki vannak téve az átváltoztatásnak, annál pontosabban kell felmérnünk és lerajzolnunk.

Evvel zárnam a jobb dunaparti római várnák első körét, remélvén, hogy idővel másokról is vagy magam fogok szólhatni, vagy, hogy lesznek a római erődöknek baráti, kik segédkezet nyujtandnak a *római várnarendszer* további kifejtésére!

---

helyzetre nézve ugyanaz; és minthogy a QVADRIBUR-gumnak nem csak helyét, hanem alakját is tökéletesen be lehet bizonyítani — nem hihető, hogy a feltételesen közel feküdt VINCENTIA minden nyom nélkül eltűnt legyen. Addig tehát még ezt Uj-Pest táján nem találjuk — függőben marad a kérdés; mivel mit Haliczky Tud. Gyüjt. 1820. III. felhoz: hogy az úgy nevezett *Ördögmalma* táján a szántóföldekben imitt amott látni hol mélységeket, hol dombokat, melyek nem a természetnek munkái, hanem kétségkívül *római helységeknek* dűledékei — igaz, hogy itt a föld fölülete részint a Duna holt ágai, melyek a váczi országgal majd egyenközüleg folynak, részint emberi régibb és újabb ásatásokból minden irányban igen átszeltek; de minthogy itt minden irányban, főleg az újjólag felszántott földeken is járván, sehol a római életnek, telepedésnek, épen semmi maradékot nem találtam, szabadjon addig, mig valamely szerencsésb kutató vagy építő rendszeres nyomozás által kézzelfogható biztosítékot nem nyujt, a szabálytalan gátöny-forma emelkedéseket inkább régi téglakeményezék elhagyott medreinek, vagy még törökidőbeli gátönyoknak, mint *római helységek* maradványainak tartanom, és pedig annál inkább, mert Paur maga is nem valami talált várnahelyre, hanem egyedül téglafelírásra alapítja fennebbi állításait.

A
KOLOZSVÁRI
SZ.-MIHÁLY EGYHÁZ

TÖRTÉNETI S ÉPÍTÉSZETI LEIRATA
GRÓF ESZTERHÁZY JÁNOSTÓL.

A monumentális épületekben szegény Erdély, alig képes egy-egy kiválóbb építkezést felmutatni; az is a mi fenmaradt nagyobbára az enyészetnek néz elébe, s midőn más országokban a kormány nevezetes műemlékek fenntartására vagy kijavítására tetemes áldozatokkal járúl, addig nálunk e tekintetben nem történik semmi; e cél elérésére alakulandó magán-egyletekre, az idők oly mostoha viszonyai között alig van kilátás; nem marad tehát egyéb hátra, mint: rajzok és leírások által ily művek emlékét fenntartani, míg szerencsésebb viszonyok e bajon segítődenek. De fogjunk tárgyunkhoz, azaz: ezen egyháznak elébb történelmi, azután építészeti leírásához:

Okmányok hiányában *) e templom keletkezésének idejét pontosan meghatározni nem lehet. Állítólag a tizennegyedik század végén, vagy a tizenötödik első éveiben tévők le alapját a kolozsvári polgárok. — 1400-ban Bonifacius pápának bullája ¹⁾ búcsút engedélyez mind azoknak, kik ezen egyház építkezését elősegítik. — Zsigmond király tetemes segítséggel járulván hozzá, 1414-ben végzé be, az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint ²⁾; mely évszám ugyan a diadalív újabkori feliratával ellentétben áll:

MCCCCXLII. Sigism. Aug. Clementia locat. ³⁾

MCCCXVI. Caroli VI. Aug. Pietate recept.

MCCCCXXXVII. Firmitati et Decori restitut.

Azonban 1422-ben annyira kész volt, hogy György püspök már a felállított oltárok előtt mondandó misékről rendelkezik. ⁴⁾

Alakjából egyébként, valamint szervezéséből kitűnik, hogy huzamosabb időnek folyta alatt épült, vagy legalább többszörös és tetemes újításokon ment át.

1551 ben július 26-kán ⁵⁾, itt ezen egyház főoltára előtt adta át Izabella királyné, tizenegy éves fia, Martinuzi és Ferdinánd követei jelenlétében Castaldónak a szent koronát s a magyar királyság többi jelvényeit, s a főurakhoz fordulva, könyezve fejezé ki azon sejtelmét: hogy e korona magyarnak homlokát nem fogja soha többé díszíteni ⁶⁾.

---

*) E templomnak a különböző hitfelekezetek által történt elfoglalása alkalmával vagy eltévedtek, vagy elpusztultak.

¹⁾ A plebánia levéltárában.

²⁾ Decretum Canonicae visitationis Parochiae R.C. Lat. Ritus Claudiopol. de anno 1822. peractae; melyet méltóságos főtiszt. abbás és károlyfehérvári kanonok, kolozsvári plebános Kedves István úr engedelméből átlapozván, ez alkalommal hálámát és köszönetemet kifejezni el nem mulasztom.

³⁾ Zsigmond császár 1437-ben halván meg; talán csak a templom bevégeztét akarja ez évszám jelelni?

⁴⁾ A plebánia levéltárában.

⁵⁾ A magyar korona feletti küzdelem a 16-ik században. Jakab Elektől, az Erdélyi Múzeum-egylet Évkönyveinek III-ik füzetében 149-ik lapon.

⁶⁾ I. Istvánfi Mikls. Histor. Reg. Hungariae 1758-iki kiadás. 16. könyv. 183. lapon többi között ezeket írja: „sacra in aede majori celebrantur,“ meg kell különböztetni a szent Mihályról nevezett *templum majus*, a *templum minus*től, mely keresztelő sz. János tiszteletére volt szentelve, s melyet historikusaink gyakran felemlitnek. Ez az elébbeni templom déli hajója közelében, alig egy pár ölnyi távolságra állott, ebben gyakran országgyűlések is tartattak, a nagy templomnál elébb keletkezett, és 1733-ban rontatott le az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint. Nyilván még régibb halotti kápolna, úgynevezett *caruarium*, ha nem baptisterium lehetett, amint hogy ily kápolnák rendszeren a régibb főbb egyházak mellett állottak. Lásd Ipolyi Magyar Műemlékek I. Csallóköz 44, 69, 170 sat.

1551-dik év után kerülhetett ezen egyház a lutheránok birtokába ¹⁾, mely alkalommal Petrovics Péter királyi helytartó, temesi bán parancsára az oltárok és szent képek eltávolítottak. ²⁾

1566-ban János Zsigmond az unitáriusoknak adományozá. ³⁾

1603-ban történt, hogy Kolozsvár összes lakossága, a jezsuitákat, elébb rajtok elkövetett legnagyobb méltatlanságok után e városból kiűzé ⁴⁾; de még ez év folytán Basta közeledésének hírére, bosszújától tartva visszahívá, kiknek azután Basta e templomot sz. Mihály napján 29. septemb. adá át ⁵⁾.

A jezsuiták hosszasan nem bírhatták, mert 1604-ben martius végén ⁶⁾ Basta örök búcsút vévén Erdélytől, újolag az unitáriusoknak visszabocsátá ⁷⁾, kik békességé-

¹⁾ Székely Sándor „Unitária vallás története Erdélyben“ című munkájában 49. lapon írja hogy: „Kolozsvár 1540-ben Izabella alatt vevé be a lutheri ev. hitrendszert, Heltai Gáspár plebanus, Omlási egyházi tanító, és Vizaknai Gergely oskolatanító s igazgató mutatván előpéldát,“ — s jóllehet híveinek nagy része követheté plébánusok példáját, még is véleményem szerint a piaczi nagy egyház egy ideig a katolikusok birtokában maradhatott; ugyan is: midőn 1541. év végével vagy 1542. év elején Izabella királyné fiával Erdélybe jön, őt Dévánál a rendek fogadván, Adrianus nevű kolozsvári plebanus, és a királyné tanácsosa beszéddel üdvözlé, Bethlen Farkas tanú bizonyossága szerint: Historia de rebus Transylvanicis 1782. évi kiadás. 3 ik könyv 407-ik lapon. — A hol ugyan nem említettik, hogy Adrianus katolikus plebanus volt, de mivel fennidézett Székely Sándor becses munkájának 90-ik lapja szerint Heltai Gáspár még 1566-ban is mindig lutheran plebanus, és így 1540-től egész 1566 ig, tizenhat év le folyta alatt; 1541-ben pedig Adrianus is kolozsvári plebanus, tehát egyszerre kettő volna? Vajjon nem lehetséges-e hogy eleinte, midőn 1540-ben Luther tana a városban terjedni kezdett, a megmaradott és régi vallásukhoz ragaszkodó katolikusoknak is külön plebanusok, és talán épen Adrianus személyében létezhetett? valamint az is, hogy a nagy templom egy ideig még birtokukban maradhatott? mert hogyan képzelhető másképp hogy 1551-ben, mint felebb láttuk: egy katolika királyné, egy katolikus püspök, később bibornok, és Ferdinand követei hitet fogadjanak lutheranus templomban; továbbá Isthvánfi is a fennidézett helyen azt írja „peracto sacro (világosan sz. misét ért,) adhibiti, aris juravere“ és így 1551. év után, midőn a királyné elhagyta Erdélyt, s a bibornok is orgyilkosok által ki lett végezve, a hitfelekezetek terjesztésére pedig szabadabb tér nyílt, Luther tana annyira elterjedhetett Kolozsvárt is, hogy e templom elfoglalása a katolikus hívek hiányából önként megtörténhetett.

²⁾ Petrovics Péter sírköve 1600-ban a nagy oltár helyén még fennállott, Basta idejében romboltatott le. Székely Sándor Unitaria vallás tört. 110. lap.

³⁾ L. fennidézett Székely Sándor munk. 62. lapján: 1566 ban visszajövé a gyulafehérvári egyházgyűlésről „Dávid Ferencz már a népnek is kezdé hirdetni az unitaria vallást, és hiteles szóhagyomány szerint Kolozsvárt a Torda-útcza szegletén egy kerekkövön prédikációt tartá a nép előtt, mely a kedvelt szónokot vállain vivé be a piaczi nagy szentegyház teremibe, mely addig a lutheránoké vala, és egész Kolozsvár az unitaria vallásra mene által.“ — Ide vonatkozik Hagymási Kristóf, Listhi János kancellárhoz írt, és 1571. majus 27-éről kelt levele, közölve Szalay Lászlótól, ily című munkában: a Magyar Történelemhez I. köt. 12. lap, hol a többi között ezeket írja: „voltak sokan, kik siratták urokat (a meghalt János Zsigmondot), de voltak nem kevesek, kik suttomban kárhoztatták szegény fejét mind vallásáért (János Zsigmond unitarius volt), mind penig egyéb több tetteiért, főképen kolozsvári szásznépek, azért, hogy templomjokat ezelőtti esztendőkbén elvétette vala tőlök, más nemzetnek és vallásnak adván.“

⁴⁾ Erdélyi Történelmi Adatok I. köt. Nagy Szabó Ferencz memorialéja 78. és 90. lapk.

⁵⁾ Isthvánfi Nic. Hist. Reg. Hung. libr. 33. pag. 493.: „Basta . . . . . in templum majus (Claudiopolitanum) quod ab arianae superstitionis asseclis hactenus obtinebatur, ademtum ab iis, patres eosdem (societatis Jesu.) introduxit“; így Bethlen Farkas is 12. könyv. 494. lap. — Nagy Szabó Ferencz memorialéjában 91. lap. meghatározza a napot, melyen a jezsuiták e templomot átvevék, t. i. sz. Mihály napján. — Kazy Histor. Reg. Hung. I. könyv. 27. lap. azt állítja: hogy az unitariusok visszahíván a jezsuitákat, önként adák át templomuk használatát, mindaddig, míg az imint általok szétrombolt egyházok helyreállítatik, és ez által némüleg Bástát kiengesztelni vélték.

⁶⁾ Wolfg. Bethlen: Hist. de reb. Transylv. libr. 13. pag. 26—27.

⁷⁾ I. Székely Sándor sokszor idézett munk. 130. lap. és Szakál Ferencz naplójában közölve Szabó Károly és Szilágyi Sándortól 74. lap. ezeket említi: „hogy Basta György . . . . . ezen templomot elvötte és három esztendőig a mi eleink belé nem járhattak, azután pedig ki akarván menni az

sen 1716-ig használák, a midőn mart. 31-kén azt gróf Steinville tábornok tőlök erőszakkal a katolikusok számára visszafoglaltá ¹⁾; „püspökünket (Almási Gergely Mihályt) így írja Szakál Ferencz naplójában, köntöséből levetkeztetvén, magok (a német katonák) német palástjokat adták a fejére és . . . . . a vallást így csúfolták.“ — Azon 150 év lefolyta alatt, míg az unitáriusok ezen egyházat bírták, háromszor hamvadt el ²⁾, utoljára 1697-ben, május 6-kán ³⁾).

Következik az egyház építészeti leírása. Ezen csarnok modorban alakított szentegyház (Hallenkirche) három egyaránt magas hajóval bír; középsője a nyolczszögből képzett három oldallal záródó s keletre fekvő szentélybe, a mellékajók szintén a nyolczszög három oldalával alakult mellékkápolnába végződnek (l. a templom alaprajzát a képtáb. 1.). A szentélynek a múlt században újra alakított keresztboltozata a falból félig kiálló csoportos támoszlopokra nehezedik, ezek aránylagos rövid, kehely-idomú fejezetei növény díszítmény körözi, egyikén bal felől a vastag mészburok alatt két emberi alak vehető ki szőlőlevél és gerezdek között. Egyik ív zárkővén zöld, à la tempera festett mezőben aranyos Isten-bárány látható, fénykörözött fővel, a jobb lábával emelő vörös zászló felé visszafordulva, a bal előtt kehely áll. Az evangelium-oldal felől egy kis portale ⁴⁾ a sekrestyébe, jobb és balra egy-egy nyomott csúcs ívű tagozatlan ajtónyílás az oldal apsisekbe, melyek csúcsos boltozokat megtarták, vezet. A diadalív, valamint a mellék hajókból az oldal kápolnába vezető magas, tagozatlan ajtónyílások szintén az újítás alkalmával körívíűen alakítottak. Valószínű továbbá: hogy a kápolnák és hajók közti válaszfal is csak újabbkori átalakítás következtében keletkezett.

A hajókat egymástól hárompár egyarányú, leszelt szögletekkel rézsütosan állított talapzatokból felnyúló, félkör és körte alakú hengerekkel, részint kivájt horonyokkal tagozott, fejezet nélküli szabadon álló oszloptámok (lásd 2. szám) s ezeknek az oldalhajókban megfelelő faltömegéből előszökellő féloszlopok választják el; melyekre közvetlenül a csúcsívíűen szervezett csillagboltozatnak horonyokból alakított gerincei (l. 3. szám) és körte élű vál-és kereszt-ívek hevederjei (l. 4. és 5. szám), a támra is átvive, rajtok egybe forrnak. A déli mellékajóban a féloszloptámoknak épen úgy stylizált fejezetei vannak mint a szentélyben; egyikén két szembe álló oroslán mutatkozik, nőországból, ezen templomot úgy *remittálja*, hogy ezen várost (minthogy akkor mind unitáriusok voltak) minden kinesből kifosztja.“

¹⁾ Székely Sándor. 163. lap.

²⁾ Szakál Ferencz naplója 74. lap.

³⁾ Nagyvárad Inczédi Pál feljegyzései, közölve Szabó Károly és Szilágyi Sándortól. 19. lap.

⁴⁾ Ezen ajtózat körívíű födözete felső párkányán, száraz faágakon, itt-ott ugyan letöredezve, madarak vannak faragva, melyek e födözet tympanumán domborún faragott virágfűzérrel játszadozó meztelen gyermek-csoportozatot vizsga szemekkel kísérik; ezalatt egy bajusz- és szakáltalan férfi mellképe van, talán egyházi személy, arc kifejezése német eredetűnek sejteti, hosszú hajfűrtjeit a tizenhatodik században divó kerek barette nevű kalap fűdi, a bő tunika, úgynevezett vestis camisialis, újjasaiból két kiálló kéz szalagot tart, ezen felirattal: D. IOHANNES CLY, valószínűleg a donator, ki ezen szép portaléval ajándékozta meg a templomot, nem pedig az artifex neve, mely utóbbi esetben a D. betű mely annyit jelent mint: Dominus talán kimaradt volna; ezen mellkép alá kezeikben szőlőgereszdeket tartó angyalok helyezvék, kik között felirat nélküli szalag vonul át, kétfelől gúnyosan mosolygó satyrfők szemlélik e scenát, az ajtófeleken ezen angyalok alakjai ismétlődnek szörnyállatokat lábaikkal taposva, mint egy a szenvedélyek felett diadalmaskodó erényt ábrálva; továbbá halálfü, fővényóra, mind magannyi az enyészet és mulandóság jelvei, levél díszítménnyel váltják fel egymást. Heraldikailag az ajtófél jobb talapzatán: nyílt várkapu, felette fogrovátkos tetőzetű három torony, Kolozsvár város czimere, és ezen szám 15.; az ajtófél bal talapzatán: kivájt vértben pelikán, meghajtott nyakkal, csőrével mellét vágja fel és vérével fiait táplálja; e helyen nem a Krisztus magasztos feláldozásának jelve, hanem valószínűleg a donator czimere lehet, mit ezen fölötté álló két betű: I. C. az az Joannes Cly bizonyít; továbbá ezen szám van: Z8. ., mely a jobb talapzaton lévő számokkal az 1528-iki évszámot egészíti ki. Az ajtószárny vasból van, melyen ezen évszám: 1534. és L B betűk vannak vörösen festve.

vénydíszítmény között; míg az éjszaki mellékhajó féloszlopai a boltozat gerinczeivel közvetlenül érintkeznek. Miből azt lehetne következtetni netalán: hogy valamennyi oszloptám fejezettel tervezetett ugyan az első építész által; megkezdődvén az építkezés, a szentély a déli hajóval együtt elkészült. Ekkor azonban állhatott be talán a pénzhány, talán más valamely akadály miatt azon szűnődő, vagy csak lassabbani előhaladás az építésben, melyre a protocollum visitationis utal: „iam saeculo 14-to nobiliorem Ecclesiam cives ad latus veteris moliebantur in honorem sc. Michælis Archangeli, quibus lente proficiscentibus succurrit pia liberalitas Sigismundi.“ Később talán egy más építész, e kornak inkább megfelelő modorban, folytatva a további munkát — idézhető elő a támoszlopok közti öszhangzatlanságot.

A templom nyugoti részében a főbejáró közelében helyezett oszloptámok erőteljesebben vannak a többiekénél szervezve (l. 6. szám.) Ezek közül a déli fejezetes oszlopszálakat képez; úgy szinte a falnak szervezettes vastagsága arra utal, hogy itten két torony volt tervezetben, melyeknek csak egyike, az egyház-homlokzat nyugot-éjszaki szögletén (l. az alaprajzot A betű alatt) lőn felépítve¹⁾; s a múlt század közepéig, kőből faragott négy nagy angyallal ékítve, a hagyomány szerint, fennállott; a midőn ez is, mint sok más műrészlete ezen egyháznak, a romboló vágnak esett áldozatul; a másik torony a délnyugoti oldalon felépítve nem volt. Az egyház ezen részében van két egymás fölé helyezett szobra, (l. az alaprajzot B betű alatt); az alsóban a kolozsmonostori convent okmányai őriztetnek; a felső pedig kincstár, melyben többnyire a múlt század első feléből való templomi eszközök tartatnak; a régiebbek a villongós századokban veszték el, vagy Basta által vitettek ki az országból. — A zárkövek részint üresek, részint domborfaragványokkal ékítvők; a vastag burok alatt ezek vehetők ki: a déli mellékhajóban, melynek két ívhöld tére a többiekénél egyszerűbb, egyik zárkövén: egyaránt négyfelé osztott paizson áll Magyarország czímere. A közép hajóban egy nyílt könyv, melynek lapjain a felírat ki nem vehető; az éjszaki mellék hajóban Kolozsvár város czímere. Ugyanezen hajóban az orgona alatti ívhöld térnek zárkövén: széles kereszt tűnik elő, melynek alsó gerendája kétfelé válva felfelé kanyarodik; hasonló lévén a középkori művész-jegyekhez (úgynevezett Steinmetzzeichen), nyilván benne az egyház egyik építésének vagy kőfaragójának jegye maradt fenn. A szentély ablakain is mutatkoznak a félszeg-újításnak nyomai; ezek kívülről csúcsívezetőket megtarták, de belülről körívűen alakulnak. Művezetőkben is alig maradt meg egynehány kisebb köralak; tagozatlan béléteikben a mészkeg alatt cserfalevelekkel ékített fejezetek látszanak, melyeken egykor magasabban felnyúló csúcsívezetők állhatott. A mellékhajók ablakainak díszművezetében a hármas és négyes félkör, közbe ékelt orr-idomokkal váltják fel egymást, de túlnyomó az úgynevezett halhólyag (flamboyant.)

Az egyház mérték arányai a következők:

A szentély hossz-za belső világában 54', szélessége 22' bécsi láb, magassága 47'

A hajók hossza 128'.

A középhajó szélessége 22', magassága: 57'—6''.

A déli mellékhajó szélessége 21' magassága: 55'.

Az éjszaki mellékhajó szélessége 17' magassága: 55'.

A főkapuzat sajátságosan nem a homlokzat közepére illesztetett a közép ablak alá, hanem egy pár lábbal félre éjszakfelé helyeztetett, hogy a zenekarba felszolgáló kis

¹⁾ L. az 1832. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvet: „habuit (Ecclesia.) olim turrim praeelsam supra angulum chori septemtrionalem, quae per incendium sub unitariis debilitata, postmodum quidem restaurata, sed vix evolutis a sua restauratione viginti annis, ob ruinam, quam templo quoque minabatur, deposita est,“ ezen torony két izben égett le 1653. és 1697. május 6-kán, lásd Történelmi Kalászkok, Thaly Kálmántól, 11. lap. — Inczedy Pál naplóját 19. lap. Csereit etc.

lépcsőzetnek tért adjon. Ezen symetriát zavaró eset előadja magát másutt is, így például a sz. Jakab templom portáléja is Kuttenbergben hasonlóan félre áll ¹⁾. A főkapuzat későgót idomú, laposan átszelt hármos levelű, közepén oszlop által kétfelé választott ívből áll, béléte erőteljesen tagozva; földzete többszörösen kanyarodott szamárhát alakú csúcsív; tympanumán domborfaragványok vannak: sz. Mihály pánczélosan, a mint lándzsájával átdöfi a sárkányt; műbecsnélküli alak, alatta szalag vonul, melyen minuskulákkal írt ezen töredezett felirat vehető ki:

anno dni MCCCCXLII. Sigismundi elem . . . . . toris est loc . . . . . ²⁾

Ezalatt közvetlenül kiterjesztett szárnyú sas alsó félfele áll ³⁾, melynek vértét az alája helyezett lilomos koronán álló angyal karjaival tartja fel; ezenkívül jobbra és balra egy-egy vért, heraldikailag jobbra: Magyarország címere, kettős kereszt jobbra, a négy szelemen balra; — a tulsó oldalon, balra négyfelé osztott paizs áll, melynek jobb felső térében ágaskodó kétfarkú koronázott oroslán, Csehország; balfelől: négy szelemen, Magyarország; a harmadik térben jobbra: koronásfejű kiterjesztett szárnyú sas, Morvaország, a negyedik térben: szélesebb szelemen, Austria címerét ábrázolják ⁴⁾. A portale melledeiseiben egyfelől töredezett sas, túl bagoly, kis vállkövekre helyezve, a középkorban divó jelvek lehetnek; van még a homlokzaton egy már egészen letöredezett faragvány, s ma már alig kivehető néhány töredezett minuscula betű. Erről Letavay Sándor az 1818-dik évi Tudományos Gyűjtemény V. kötetében 138 lapon ezeket írja: „a piaczi templom kőfalán, a déli kapu mellett emberi kép, a mely X parancsolatokat tart kezében.“ Ezen kép valószínűleg Mojzes alakja lehetett, kit a tíz parancsolatokkal kezében többnyire a késő középkorban személyesíteni szokásos volt, hogy az által, annak tartalmával a hívek jobban megösmernedjenek, ily képlet van a merseburgi székes egyházon ⁵⁾. Jelenleg már a töredezett keresztvirágon kívül egyéb ki nem vehe-

¹⁾ L. Mittheilungen der k. k. Centr. Comis. zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. VI. Jahrg. 1861. 257. lap.

²⁾ A már porladásnak induló feliratok hiányosságát, tudós hazánkfia M. Nagy-Ajtai Kovács István kir. tábl. ülnök úr barátságából egészítem ki; ő azokat nagyobb részt még 1840. pontosan lemásolván, vélem közleni szíves volt.

³⁾ Ezen itten félszegen álló sas-résznek félkörű és e közbe ékelt orridomú sugarakkal keretezett paizsa a feljebb érintett szalag alatti töredezett félkör és orridomú keret darabjaival egészen megfelelő lévén, nincs semmi kétség, hogy egykor egy egészet képeztek; de úgy amint most közvetlenül egymásra illesztve vannak, semmikép nem találunk, a mit a paizsnak ki nem egészített geometriai alakja, valamint a szalagra domborúan vésett s értelemzavaró felirat is bizonyít; kellett tehát a szalag és a sas alsó része között egy térnek létezni, melynek hiányát bizonyára Zsigmond császár, mint az egyház építőjének, nagy birodalmi címere egészíthete ki, s mely körül vonulhatott a mostaninál hosszabb felirattal ellátott szalag. Azon kérdés merül fel itten, hogy mikor és ki által történt ezen címercsonkítás? Okmányok, sőt hagyomány hiányában, csak is sejteniünk lehet, hogy talán Szapolyai János, vetélytársa Ferdinánd iránti gyűlöletből távolíthatá el innen a sast, mint a német uralom symbolumát. Akár hogy történt ezen változás, 1566. évig létesülhetett, mert ez időtől fogva az unitáriusok kevés idő kivételével ezen egyház szakadatlan birtokosai lévén, az ő idejökben netalán közbe jött csonkítást, mely egyszersmind a portale lényeges átváltoztatását eszközölheté, valószínűleg sz. Mihálynak úgy is műbecs nélküli képe eltávolítására felhasználták volna.

⁴⁾ Ez méhben hagyott László király címere lehet, ehez hasonló létezett a kolozsvári középutcaizai, most már lerombolt várkapuján, 1449. év számmal, az 1840. Nemzeti Társalkodó második fél évi 62. lapja szerént. — Pray György a Syntagma historicum de sigillis 12. Táblán 2. szám alatt ugyan ezen királynak hasonló címerét közli és a 71. lapon ezeket írja: „Fascie in sigillis in simplicibus emblematicis principem locum tenent, partim cruci patriarchali, partim ditionum familiae Regiae, aut gentilicis armis conjunctae . . . Carolus Robertus Fasciis adjectis Lilia, his vero Ludovicus I. et huius filia Maria Regina struthionem, Elisabetha Ludovici vidua Equitem Lithvaniae, Sigismundus Leonem Bohemiae, Albertus et Ladislaus Fasciam Austriae, Mathias Corvinus Corvum, et Wladislaus II. Moraviae Aquillam conjungere solebant.“ Azonban Morvaország címerét, a koronás fejű sast, már László is használta.

⁵⁾ Otte: Handbuch der Kirchl. Kunst-Archaeologie, 312. lap.

tő; a déli oldalról, a hol azelőtt állott, most a homlokzatra tétetett át; ezen képlet alá kőtábla van illesztve; melyen a leporlott tíz parancsolatokra vonatkozólag ezeket lehet kibetűzni:

audi. israel. precepta. domini. et ea . . . . .
 . . . . . quasi. in. libr. scribe. et. dabo. tibi. terra . . . . .
 . . . . . conserva igitur favorem
 meum et ero inimicus inimicis tuis etc . . . . .

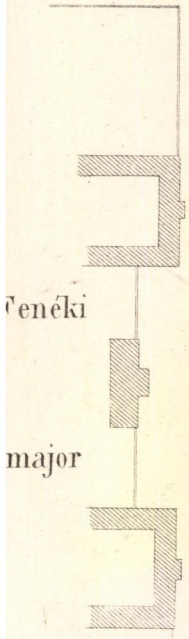
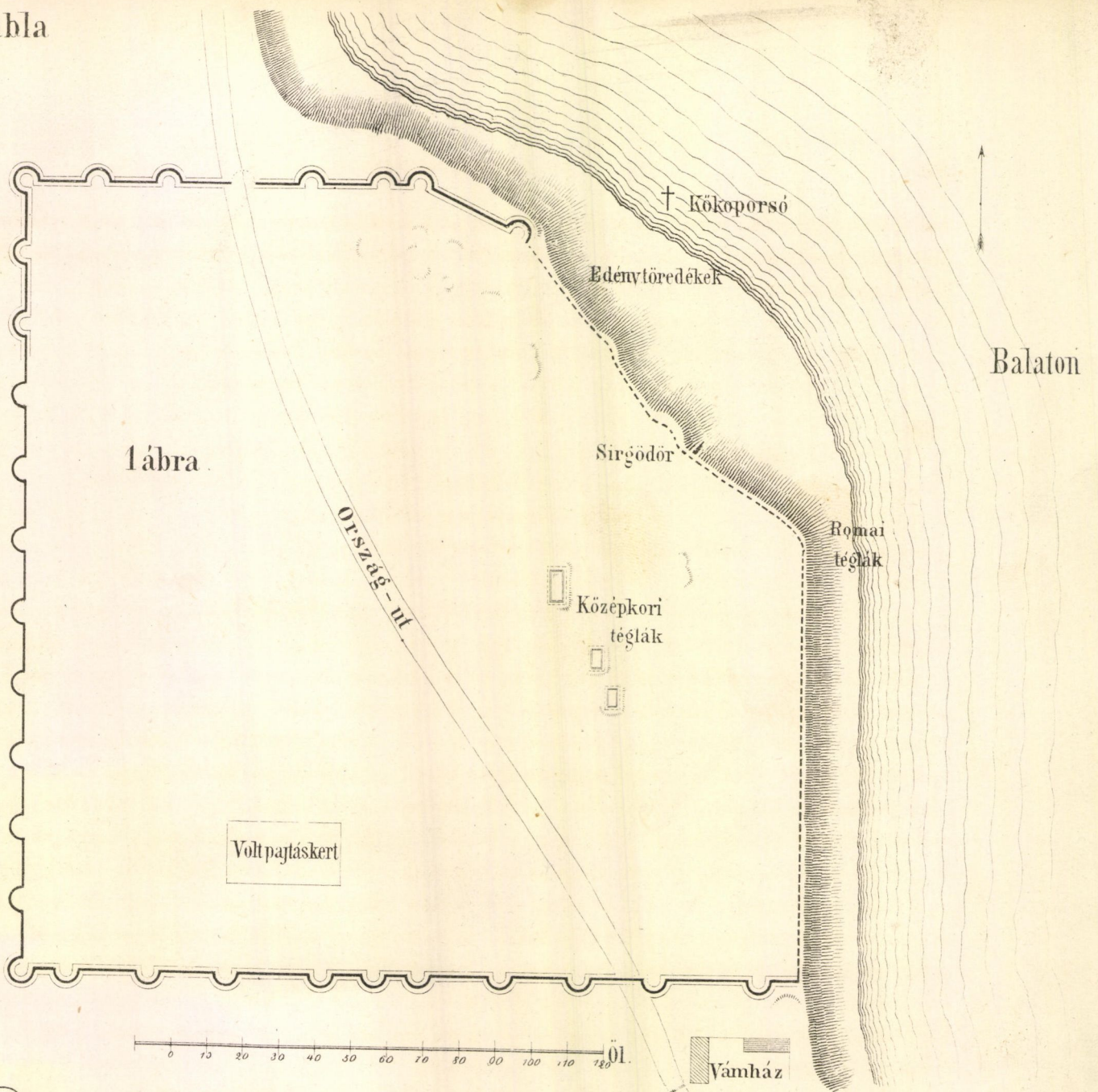
lejebb pedig ez áll:

anno dni M^oCCCC
 X^oII^o posita e. h. ymago
 huic alme ecclie sci Mich
 aelis archangeli.

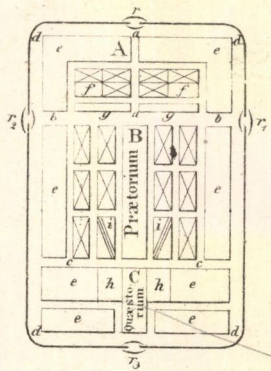
A főkapuzaton és a déli mellékhajóbani kisebb bejáráson kívül, még három nagyobb kétfelé nyíló ajtózat vezet az egyházba: egyik a déli mellékhajóhoz ragasztott körívetű előcsarnokból, mely egyszersmind keresztelő kápolnául (Baptisterium) szolgál; a másik ezzel szemközt, az éjszaki mellékhajó oldalához újonnan épült és a négyszög alapból, a nyolcszögbe átmenő, sisakdad csúccsal tetőzött támtornyocskákkal díszített torony felől; a harmadik ugyanezen hajó oldalába van helyezve (l. az alaprajzot D betű alatt.) A többszörösen tagozott oldaltámok, nem érnek feljebb a párkányzatnál, a homlokzat felőlieknek térei díszművezetel élénkítve, levélsomókkal és keresztvirágokkal ékítvék, a többiek többnyire rézsútosan, vagy élire helyezett homlokcsúcsba végződnek, avagy kivételesen vízvezetékekkel (Wasserschrägen) vannak ellátva. A födél alatti tetőpárkányzatot részint egymásba vágó és száraikkal hármass levelkébe végződő ívecskék (arcatures entre-croisées, intersectes), részint halhólyag és hármasslevelű kerék medaillonok, itt-ott ugyan letöredezve szegélyezik; a merőben faragott kőből épült egyházat nyereg födél tetőzi; a szentély felett kis torony (Dachreiter) áll; a czinterem körül néhol még fenálló falkeletés mutatkozik.

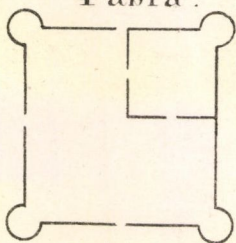
FENÉK.

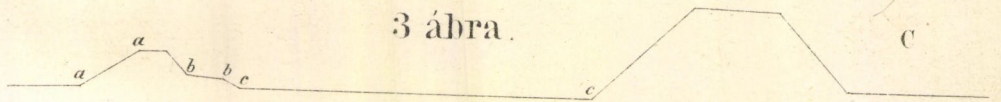
2 ábra.

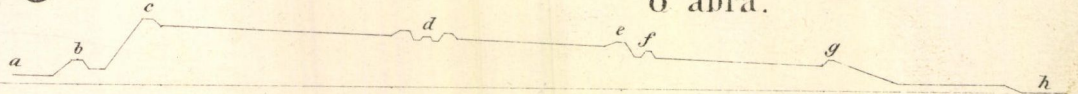
4 ábra.

3 ábra.

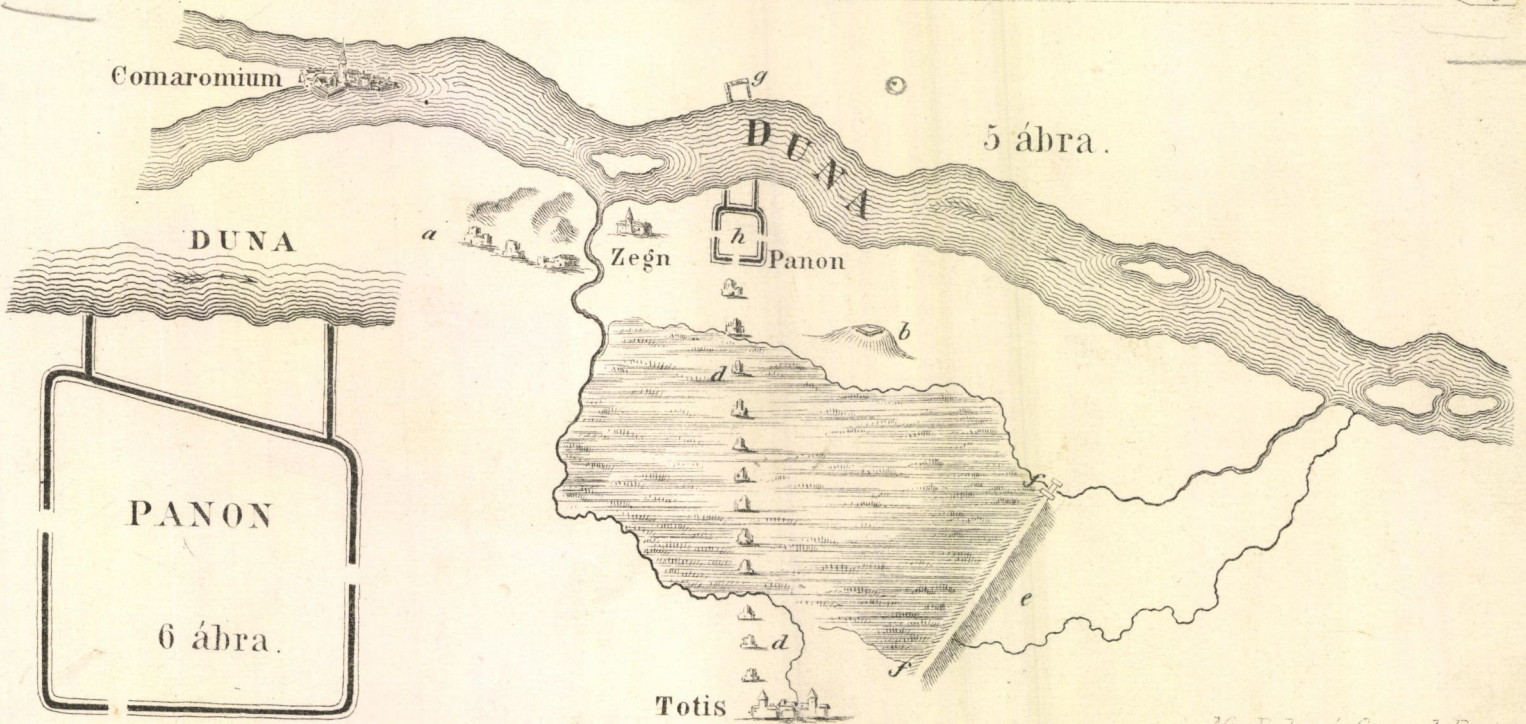

8 ábra.

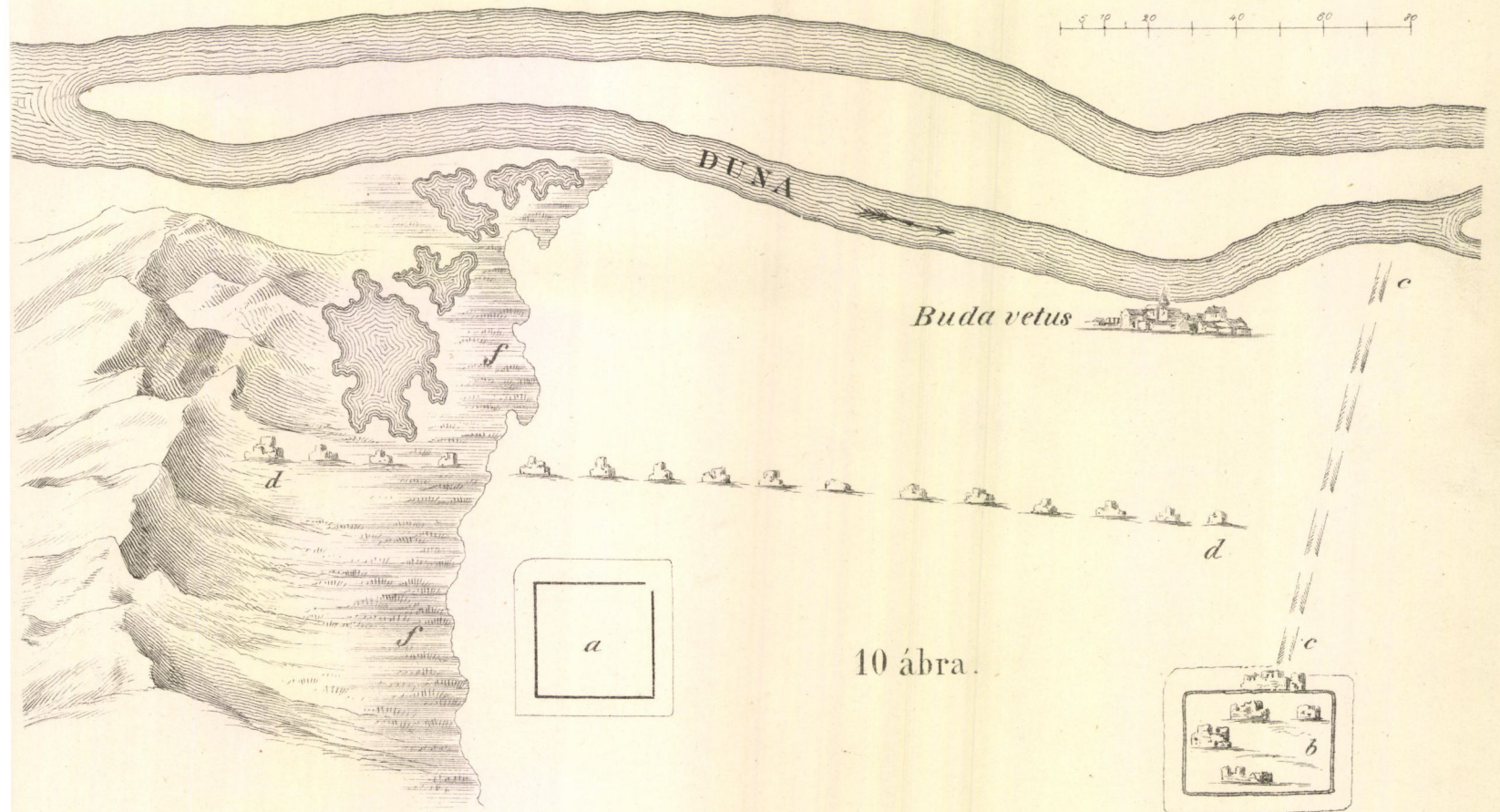
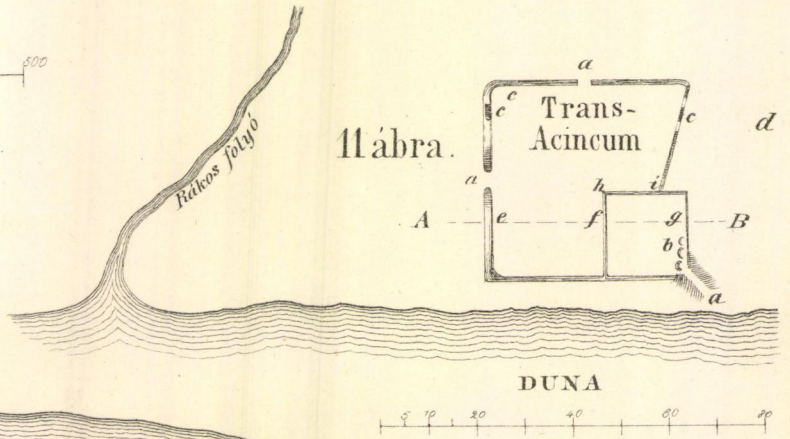
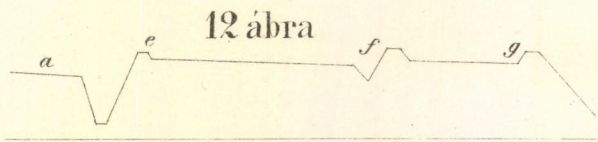
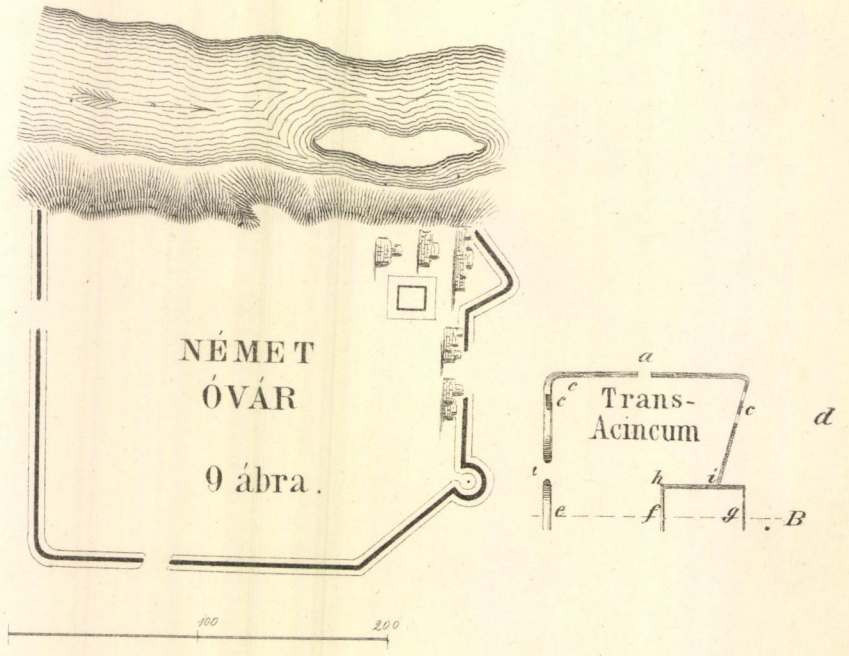
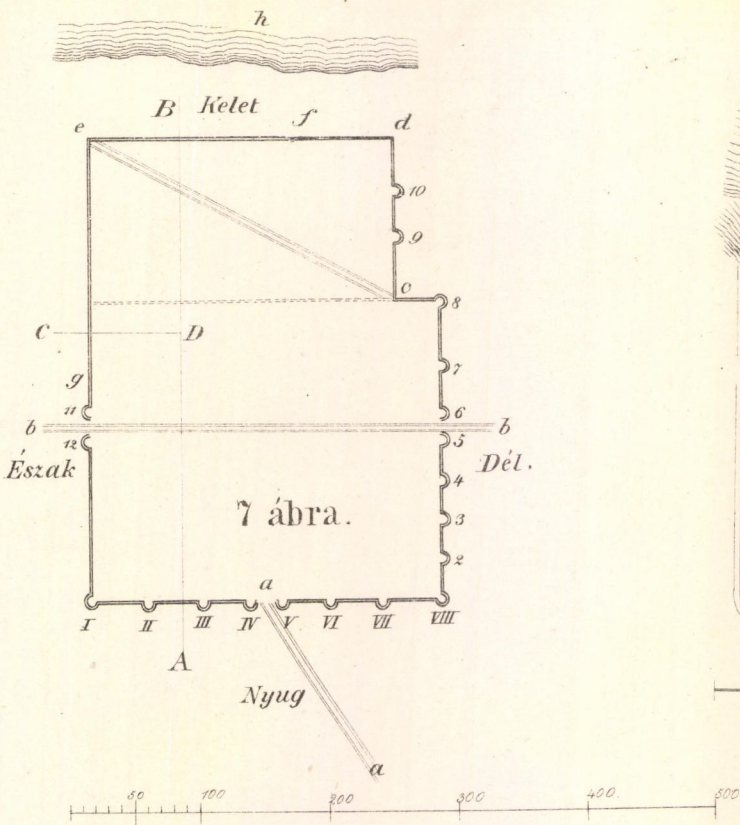

Comaromium

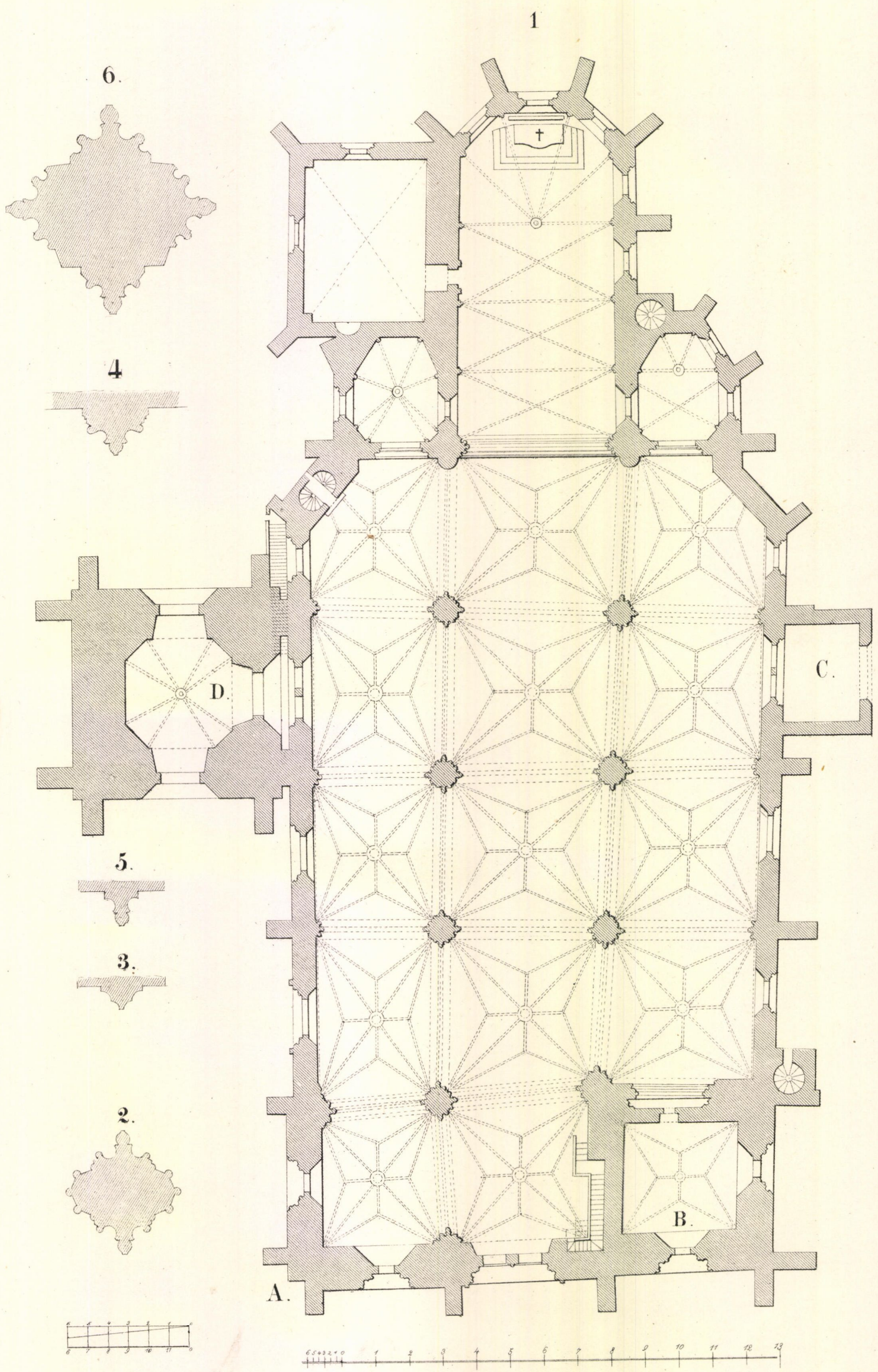
5 ábra.

MAGYAR
EREKLYÉK.

ÍRTA

IPOLYI ARNOLD.

M. AKAD. R. TAG.

PEST, 1862. EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVNYOMDÁSZ.

Nemzeti múltunknak középkori, talán legjelentékenyebb, talán legbámulatosabb, de nem egyedüli műemlékei: az építészeti műemlékek — melyekről eddig szóm vala.

A műépítéssel magával karonfogva jártak már, nevezetesen a középkorban, nem csak a szobrászat és festészet, de a kisebb művészetek is; az ötvös és kovács, az arany-, ezüst és rézművektől kezdve, minden mesterségek egész a szövésig és hímzésig. Sőt épen a középkor bámulatos és sajátos egyházépítészeti irányának sajátja, hogy minden egyéb művészetek mintegy általa feltételezve és szolgálatában állván, nem csak az építészeti műízléseket és műídomokat, de még az építészet külalakzatait is egész a végletekig követik.

Mert a hol egy basilika vagy dom épült a középkorban, ott a szobrász és faragó vésője, a festő ecsetje, az ötvös kalapácsa, a hímző tűje, egyszóval minden művészet és mesterség egész a fényűzésig vetekedett diszítani ezen magasztos műalkotmányokat.

Igy történt, hogy a középkori keresztény egyházi művészetben — kezdve az oltártól egész az ajtókilincsig, a kehelytől egész a csengetyűig, minden egyházi eszköz s edény, egy szóval az összes bútorzat egy és ugyanazon műízlésnek és műíránynak összhangzó s egyöntetű idomában s annál fogva a mesterséget túlhaladó művészi felfogással és tervezettel készült. Elég a műértőnek csak egy ily műnek töredékét, csak egy ily műmaradványt látnia, hogy még most is, századok multán, szabatosan meghatározza annak műkorát és ízlését, — annyira magán viseli minden részlet műjellegét. Ámde ez már magában nem jelent kevesebbet, minthogy minden ily mű, sőt minden ily műtöredék: egy-egy műemlék műtörténeti becsével bír!

A keresztény egyházi művészetnek azonban ezen istentiszteleti dús műtárgyai, szent edényei és díszeszközei közt egy sincs, mely akár művészi kiállítására, akár díszére, akár gazdagságára nézve az *ereklyetartókkal* mérkőzhetnék. Mert míg a keresztény cultusnak legjelentékenyebb s rendszeren legértékesebb eszköze, a kehely is, kiszabott alakjánál fogva a nagyobbszerű s változatos műképzésnek csekély tért enged csupán; addig az ereklyék a középkori egyházi művészetben nem csupán mint jelenleg, egyszerű mutató (*ostensorium*, *monstrantia*) foglaltatásokba vagy keresztbekbe (*pacifical*) alkalmaztattak; de a legdúsabb műváltozatosságú s értékre nézve nagybecsű ékes foglaltatásokban állítottak elő. Majd mint nagyobb és kisebb ravatalok, sarkophagok; majd mint díszes kúpos egyházak, basilikák és gót domok alakjában; majd mint szekrények, ládák, szelenczék, vedrek, vagy keretbe alkalmazott képtáblák; sőt gyakran mint szobrok a legnemesebb érczekből, arany és ezüstből készülve, zománcz és niello-, dombor és kiverett művel, vésetekkel és filigrán munkával, drágakövekkel és gyöngyökkel, gyakran metszett antik gemmákkal: *intagliókkal* és *kameákkal* díszítve voltak. Mi által már is nyilván a középkori művizsgálatra nézve a legnagyobb érdekel bírnak.

Ezen ereklyetartó-foglaltatásoknak azonban egyik legsajátságosabb és legértékesebb, valaminthogy jelenleg már legkritább neme volt az, midőn a szent testek illető tagjainak csontjai, ezeknek megfelelő oly alakokba foglaltattak, a mily testrészekhez tartoztak. Nevezetesen ez volt az eset a *fejnek*, *kéznek* vagy *karnak* részeire nézve,

midőn a fej vagy karesontok vagy csak ezeknek kisebb részei is, hasonlóan arany vagy ezüst fej- és mell- vagy kéz- és kar-alakú foglaltványokba alkalmaztattak. ¹⁾

Ezek között kétségenkívül legbecsesebbek voltak már a *fej-* vagy *mellképek*, *fej-* vagy *mellszobrok*, melyekben a test főbb részeinek, a koponya-, váll-, ajk- vagy mellesontoknak részei alkalmaztattak; s melyek azután az illető szentek alakját nemcsak fémben: ezüstről, aranyból, érczről, zománcz- és drágakövekkel ékítve, fényes, többnyire természetnagyságú mellképekben állíták elő; ennél fogva a középkori egyházi műnyelven majd egyszerűen *caput*, *chef*, *Haupt*, *fej*, majd *cranium*, *koponya*, majd *pectorale*, *mellkép*, sőt gyakran a *classicus herma* kifejezéssel illettették. ²⁾

És valóban, mint az antik classikai késő kor hősei és nagy férfiai hermáit, az ősök dicső emlékeül, s az utókor példányául márványban és érczben képezve előállítá, úgy a keresztény egyház is. Csak hogy hithősei képét nem csak kőből és durva érczről, de arany és ezüstről képezett hermákban állítá ki, beléjük foglalva ereklyéik legjelesebb részét, hogy annál kitűnőbb tisztelet és buzgóbb lelkesedés tárgyául emelje.

Minden nevezetesebb egyház különösen igyekezett már a hozzá kiváló viszonyban álló véd és nemzeti szentek ily kitűnőbb ereklyéi és főrészeinek megszerzésére, hogy azokat hasonló mellszobor foglaltványban kiállíthassa. Így létezik még Aachenban nagy Károlynak hermája; így létezett a párisi legfényesebb egyházak egyikében a Saint-Chapelben szent Lajos királyé, a St. Denisi főmonostorban szent Dénesé, Prágában nemzetünk apostoláé szent Adelberté, Nápolyban szent Januariusé, Székés-Fehérvárott sz. Istváné, Nagyváradon sz. Lászlóé sat.

Mindamellet az egyházi- és mű-archaeologia ezen nevezetes emlékeket, melyeknek *nagybecsű hazai maradványai teszik élen ezen értekezésem tárgyát*, már jó formán csak az egyházak középkori leltárai jegyzékéből ismerte, melyekben az egyházak kincsei és műbecsű tárgyai feljegyzése közt, ezen hermák nem csak a kitűnő tiszteletnél, de a drága foglaltványok nagy becsénél, kincs és műértékénél fogva is, rendesen mindig első helyütt neveztetnek. És midőn nem rég az egyházi műarchaeologiai vizsgálat e tárgynak nyomozására kiindult, egész Európa szerte alig tudott többet egykét ily régebbi emléknél, míg a folytatott kutatásnak sikerült néhányat ide s tova felfedezni.

S most immár kimondhatom: hogy mi is még egykét ily nagy becsű, sőt részben páratlan egyházi és nemzeti műkincset s ereklyét birunk, és pedig dicső és szent királyainknak és nemzeti védszentjeinknek ily *craniumjaiban* és hermáiban.

Nem is volna más hátra, minthogy tüstént ezen ereklyéknek másképp is igen érdekes történeti adatai előadásába és hermáink kitűnő műtörténeti becse méltánylásába és taglalásába ereszkedjem. De a tárgy egyszerű történeti és műérdekén túl is véletlenül oly mélyen elágazik még nemzeti jogrégiségeinkbe, ősi jogszokásainkba, hogy ezek felderítése végett is, nyomozását nekem is mélyebben kell kezdenem. Valaminthogy műtekintetben is alapos műtörténeti taglalása egyrészt szinte általánosabb áttekintést, más

¹⁾ Így mondja Violet-le-duc híres munkájában: *Dictionnaire raisonné du mobilier Français de l'époque Carolovingienne* Paris. 1858. 213. lap: Ce qui caractérise les reliquaires fabriqués en occident, particulièrement pendant les XII-e et XIII-e siècles, (de látni fogjuk, hogy előbb is és később is), c'est qu'ils affectent à l'extérieur la forme des objets qu'ils renferment; est-ce un crâne, le reliquaire est un buste d'or, d'argent ou de cuivre, reproduisant les traits du saint; est-ce une cote, le reliquaire se recourbe en suivant les contours de cet os; est-ce un bras, le reliquaire est façonné en forme de bras vetu, avec la main benissant.

²⁾ Mint az egyházi ereklyetartók kitűnő alakzatát emeli ki már *Boromzi sz. Károly is szabályzó liturgiai művében*: *S. Caroli Boromaei Instructionum fabricae Ecclesiasticae et supellectilis libri*. (Kiadásom: Paris. 1855.) 65: *Sanctorum autem capita, quae a corporibus disjuncta sunt, — separatim a corporibus reponi conveniens erit; inclusa scilicet in theca aurea aut argentea: vel ubi prae inopia non potest, aenea inaurata, quae capitis cum collo dimidiatoque pectore formam similitudinemque exhibeat.*

részt ujdonsága kimerítő műtani vizsgálatokat igényel, melyeket azért mintegy előre bocsájtanom kell.

I.

Az ereklyék tisztelete a keresztény egyházal csaknem egykorú. ¹⁾ De az ereklyék elhelyezésére nézve az egyház különböző korszakaiban különféle gyakorlat merül fel.

I. Az ereklyéknek első, hogy úgy mondjuk ingatlan állapota, midőn az egyház első korszakában a szentek testei és ereklyéi rendesen azon a helyen, a hol elta-
karítottak tiszteltetnek, érintetlenül hagyva sírjaikban, melyek felett az áldozat tartatik, melyek tehát oltárul kezdenek használtatni. ²⁾

II. A második korszak ezen tekintetben is a IV-dik századdal, a keresztény vallás szabadgyakorlatával kezdődik. Az egyház a katakombákból kilépve a szentek ereklyéit is magával viszi. Egymásután ünnepélyesen felvétetnek (elevatio) a szent testek, s az újon épült basilikák oltáraiba helyeztetnek. Számos adat szól ezentúl folyvást a vértanúk és szentek testének átviteléről; és nevezetesen oly távolabb helyekre átküldéséről is, hol vértanúk sírjai nem léteztek. Sőt már e szent testek s ereklyék egyes részecskéi is elosztatnak s olykor külön tiszteletre kitétetnek. De ezen korszakban is még az ereklyék rendes helye az oltárban volt, és többnyire csak átmenőleg tétetnek ki a hívek tiszteletére az oltár fölé. ³⁾

III. A következő korszakban azonban, mintegy a VIII-dik század óta, valaminthogy az oltárra nézve nélkülözhetlenné lőn, az előbbi korszakban már általánossá vált azon szokás, hogy az oltárasztalra ereklyék záratnak ⁴⁾, úgy az oltár fölé helyezésük is mindinkább szokásba jön. A IX-dik századból ismeretes már IV. Leo pápának (847—855.) és a Rheimsi zsinatnak (867.) azon rendelete, melynél fogva az ereklye-

¹⁾ A legkorábbi nevezetesebb adatok erre nézve: Acta S. Ignatii VI. — S. Polycarpi epist. Eusebiusnál Hist. IV. 15. Ugyanannál Hist. VII. 15. Gregor. Nyss. in orat. de Theodoro mart. Hieronym. contra Vigilant. epist. 53. Paulin. Nol. Natales Felicis IX. V. 401. Augustin. L. 20. contra Faust.

²⁾ Adatokat s példákat erre a római katakombák bőven szolgáltatnak. Lásd Aringhi Roma subterranea munkáját s a katakombákról szóló más munkákat.

³⁾ Nevezetesebb adatok erre nézve Nelai Paulinnál XXIX. Natal. XVI. 406. u. o. XIII. 564. Tur. Gregor. Mirac. S. Jul. 33. Beda Hist. I. 3. V. 12. III. 26. Példaul Sz. András testének átviteléről Bizanczba; s-hogy ezen átvitel alkalmával egyes részecskék mások kezébe is jutottak már. Hasonlón szerez Paulinus nolai egyháza számára számos ereklyét. Ezek közül többet Sz. Ambrus küldött neki; valamint Gergely pápa is az angol ténitöket ereklyékkal ellátja. Nagybárá azonban ezen ereklyék, mint a *cinis* és *pulvis* kifejezés jelenti, csak is a vértanúk sírjánál szedett hamvakból állottak; és nagy Gergely pápa Konstantinához, a ki tőle sz. Pál ereklyéit kérte, intézett válaszában (Epist. 31.) határozottan mondja, hogy Rómában nem szokták, legalább még akkor, a szentek testeit szétdarabolni, hanem csak a hozzájuk érintett ruhákat osztják ereklye gyanánt. De már maga Gergely, a ki különösen sürgeti, hogy az oltárok ereklyék nélkül fel ne szenteltessenek, maga is számos ereklyét adományozott mint leveleiből kitetszik (Epist. lib. V. ind. XIV. ep. 50-1. I. VII. i. II. ep. 11, 12, 88, 128. I. VIII. i. VI. ep. 62 3. lib. IX. i. IV. ep. 73. lib. XI. i. VI. e. 20). Az idézett Nelai Paulin adataiból kitetszik szinte, hogy más helyt a szentek testének részei is (fragmenta corporum sanctorum) szertehordattak. De mit sem ő, sem más akkori egyházi írók nem roszallanak, és csak azok ellen kelnek ki némelyek, mint sz. Agoston és a Theodosi törvények, a kik jogtalanul eltulajdonítják a szentek ereklyéit s ezekkel keresetet üznek. Gaudentius V. századi egyházi író tovább már az egyes ereklye részek tiszteletre kitételéről is mint régibb szokásról szól: Veteris observantiae usum attendentes, invenimus non solum sub altaribus claudi Martyrum victorias, sed et foris relinqui praecipua eorum membra, certis diebus cunctis perspicua et adoranda. (E szó itt természetesen tágabb, tisztelet értelmében veendő). L. Binterim Denkwürdigkeiten d. kath. Kirche IV. 1. 133.

⁴⁾ A bevett szokás alapjául nevezetesen már az Apocalypsis VI. 9. felhozva: Vidi subtus altaris animas interfectorum, propter verbum Dei, et propter testimonium quod habent.

tartó szekrények az oltár fölé azon polczra voltak alkalmazandók, mely a gyertyatartók megett emelkedik, (az úgynevezett predellára). ¹⁾

Az ereklyék kitételével nem sokára szokásba jött, hogy azok nagyobb ünnepek, sőt fontosabb események alkalmával is, mint különös tisztelet tárgyai körülhordattak ajtatos menetekkel, a hadjáratokba vitettek, szövetség és békekötésekre, fejedelmek felavatására s eskületételre előhozattak. ²⁾ Ezen új alkalmazásnál fogva az ereklyetartók új nemei keletkeznek. E szerint az ereklyetartók egyik nemét képezik azok, melyek állandóan az oltárokon voltak alkalmazva, míg ellenben mások az átvihető, a körülhordozható ereklyetartók, melyek az alkalom, hely és körülményekhez képest ezentúl a legkülönb nemű alakzatokban állítottak elő.

Az ereklyetartók ily különböző régibb alakzatai egyes, több vagy kevesebb példányokban, nagyobbára már csupán mint műemlékek s az egyházi múarchaeologiai vizsgálatok nyomán ismeretesek jelenleg. Legközönségesebbek és leggyakoribbak még a szelencze, kis láda vagy szekrény alakúak (úgy nevezett capsae, scrinium; francia: chasse, coffre; va-sa, vascula, cistae, ladulae, pixides ³⁾), mely formában leginkább Bizanczból, a sz. földről és általában a keletről hozattak, hol rendszeren zománczozott fémekből, vagy művészileg vésett s faragott elefántcsontból, kagylókból készültek (honét nevek is vascula orientalia, reliquiaria transmarina, scriniola persica); olykor drága kelmékbe, keleti szövetekbe, nehéz selyem ruhákba burkolva zsacsó vagy tarsolyban is találhatóak (bursae, involucra) ⁴⁾. Más közönségesebb alakzat az úgynevezett pacificálék; talapzatra alkalmazott kézi kereszték, melyek hátúlsó lapja nyílik, s belől ür van az ereklyék elhelyezésére. Következnek az úgynevezett mutatók, ostensoriumok, monstrantiák, hasonlóan az előbbiekhöz talapzatra állítva, mely magassabb szárán kristályüveg szelenczét vagy hengert visel az ereklyék számára, mit fődél borít. Majd ismét nemes fémlemezekből készült táblák, keretbe foglalva, a művészi előállításokkal díszített lap közepére helyezett ereklyével: úgynevezett tabulae reliquiarum, vagy sajátlagi: lipsanotheca, hierotheca. Ritkább alakzatok a teke vagy félteke és kerek alakú, sőt napot, holdat vagy galambot képező foglalványok. Gyakoribbak ismét ellenben a kristály hengerek, üvegcsék, keleti ír-tartó edénykékhöz hasonló tégelyek, vedrek. Nagyobbyszerű s kitűnőbb alakítások a nagy szekrények vagy koporsó-szerű ravatalok, sarkophagok, melyek olykor házikó, ritkábban böleső (cunabula), és diszes kifejlődésükben gyakrabban kápolna és egyházalakban képeztettek, követe a román sőt a kúpos bizanczi, később a csúcsos gót templomok műidomait, a mint emeletesen, tetőzettel, hármass és kereszthajóval, homlokzattal, oszlopokkal és arkadokkal, szökívekkel, támokkal és fialákkal, a fülke tagozásokban felállított szobrokkal, téreiken festvényekkel és zománczozattal, legtöbbször pedig áttört faragványokkal ékesítve voltak.

De legérdekesebb mégis ezek közt ránk nézve, már tárgyunknál fogva is, mint említém, az ereklyetartók azon sajátosságos neme, melyek a test főbb részeit, a főt, mell-

¹⁾ Leo IV. Homilia de cura pastoralis. Burkard concil. Rhemense Lib. III. decret. cap. 97.

²⁾ Lásd az erre nézve nevezetes középkori adatokat Ducange Glossariumában a reliquia sz. a.

³⁾ L. ezen ereklyetartók neveit Ducange Glossariumáb. capsae sat. szó alatt.

⁴⁾ A középkorban a szentföldi zarándokoknak s kereszties vitézeknek épen úgy ajtatos szokása volt magokkal ereklyét hozni a szentföldről, mint divat jelenleg az európai turistáknál a romok köveit, nevezetességek töredékeit, ritkaságokat, curiosumokat sat. megszerezni utazásaikban. Érdekes példa ránk nézve azon eset, mely okmánytárunkban előjön. III. Inceze pápa 1205-ben ír II. András királynak, hogy bizonyos papnak a sz. földről Magyarországon átmenet elrabolt vagyonát keríttesse elő. A levél a többek közt a következő ereklyéket s ereklyetartókat említi: unum scrinium ubi erant reliquiae et crux aurea in quo erat de ligno Domini, duodecim vasa eburnea; duo texta evangelii de argento, in quibus erant reliquiae. L. Fejér Cod. diplomat III. 1. 22.

képeket, kezeket, karokat állítanak elő, a szerint a mint ezen testrészek ereklyéit foglalják magokban. Melyekről már hasonló tárgyamnál fogva mindjárt tüzetesebben szólok.

Azon művészi kiállításnál fogva azonban, melylyel mind ezen ereklye foglaltványok általában dicsekedtek, természetesen nem csak egyházarchaeologiai, de művészeti szempontból is tekintve kitűnő érdekekkel bírnak. A legbecsesebb anyagokból, arany és ezüsből, érczből és nemesebb kövekből, vagy kristályból készülve, faragványokkal, vésetekkel, zománczczal és festvényekkel, filigránnal és nielloval, drágakövekkel és gyöngyökkel pazon díszítve, mint mondók, a művészetnek és kézműnek kifejtésére bő alkalmat nyújtottak; s maig a mű- és régészeti tanulmányoknak tág tért szolgáltatnak. A művelt külföldnek régi basilikai és domjai kincstáraiban, sőt részben már a muzeumok, régiségi- és mű-gyűjteményekben maradványaikban is dúsan képviselve, mindenféle nagyszerű és díszes műirodalmi és régészeti munkákban, mint mindannyi műemlékek és megbecsülhetlen történeti kincsek adatnak ki ¹⁾. Mig nálunk szinte azon kevés is, a mi ránk maradt, majd nem ismeretlenül lappang; vagy hogy csak egy és más külföldi kiadásokban közölve, idegenek előtt ismeretesebb, mint sem saját hazájában!

Legnevezetesebb ily emlékeinket, dicső szent királyaink régi hermáit, itt tüzetesen tárgyalva, velük összefüggőleg összes e nemű műemlékeink tárgyalása merült fel előttem, a nélkül, hogy már most ezzel egyszerre a tárgyat akár kimerítettnek vélném, akár kimeríteni akarnám; de ezzel is egyszersmind nagy és szent fejedelmeink emlékeit kiemelve, úgy hiszem, hogy az által egyiránt legbecsesebb *nemzeti, egyházi és művészi* ereklyéinket állítom elő!

¹⁾ Az újabbban művelni kezdett műrégészeti tanulmányoknál fogva ezen tárgynak szorosán vett irodalmáról nem lehet még ugyan szó. De számos régebb s újabb munka, részint mellékesen, részint tüzetesen nagy készletet állított elő e nemben. Ilyen nevezetesebbek:

Lipsanographia seu Thesaurus Reliquiarum Electoralis Brunsvico Luneburgensis. Hannover. 1782. Ugyanez tárgyalva már egy részt a régebb Origines Guelficae III. munkában, újabbban ismét diszkussióban Weber és Deckernél Kölnben.

Bouillart, Histoire de Sainte-Germain des Prez. Paris 1724.

Felibien, Description de Sainte-Denis. Paris.

Violet-le-duc, Diction. raisonné du Mobilier Français. Paris 1858.

Kugler, kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte. Stuttgart 1853.

Laib u. Schwarz, Studien über die Geschichte des Altars. Stuttgart 1857.

Caumont, Abéc. Rudiment d'archeologie. Architect. religieuse. Paris 1854.

Bock, der Reliquienschatz zu Aachen. Bonn. 1860.

Bock, das heil. Köln. Beschreibung der mittelalterlichen Kunstschatze in seinen Kirchen und Sakristeien. Leipzig 1858.

King, The Study-Book of Mediaeval Architecture and art London. 1859.

Bock, der Schatz der Metropolitankirche zu Gran in Ungarn. Wien 1859. (külön nyomat a Jahrbuch d. Centralcommiss. III. kötetéből. Megjelent francia nyelven is; de magyarul még sem.)

Martin et Cahier, Melange d' Archeologie.

Didron, Annales archeologiques folyamain át. Valamint

Mittheilungen der Centralcommission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien 1856.

Jahrbuch der Centralcommission für E. u. E. d. Baudenkmale u. ott és Eitelberger és Heider: Mittelalterliche Kunstdenkmale összes folyamain át.

Przedziecki i Rastawiecki, Wzory Sztuki Sredniowiecznej w dawnej Polsce w Warszawie i w Parysu 1858. Francia cím alatt is: Monumens du Moyen-age et de la Renaissance dans l'ancienne Pologne, páratlan diszmű, melyhez hozzá foghatót irodalmunk e nemben szinte nem bír.

Bock, Catalog über die im Erzbischöfl. Museum befindlichen Mittelalterlichen Kunstgegenstände Köln 1855.

Katalog der von d. Wiener Alterthum-vereine Veranstalteten Ausstellung v. Kunstgegenständen aus dem Mittelalter. Wien 1860.

II.

Hazánk földje, melyen nemzetünk megtelepedett, az ereklyékben szegény volt. A római keresztény üldözések által Pannoniában: Sirmiumban és Semendriában, Sabariában és Scarabantiában (Szerémben és Szendrőben, Szombathelyen és Sopronban) kivégzett azon vértanúknak vére, kikről a martyrologiumok szólnak, már rég elpárolgott volt, s a későbbi térítők nyomainak emléke is úgy látszik elenyészett hazánk előbbi keresztény néptörédekeinél, midőn nemzetünknek keresztény hitre tértével a kereszténység hazánkban véglegesen megalapítottott.

Az ereklyék azonban ekkor már az oltárnak nélkülözhetlen kellékei voltak. Nyilván máshonnét kellett tehát azokat hazánk egyházainak mindjárt a kezdetben megszerezni. Lehet hogy Rómából is a koronával s még inkább Bizanczból a kelet-római birodalommal szoros kereskedelmi viszonynál fogva egy is más is érkezett; valamint hogy már a nyugoti térítők is a többit, legalább a legszükségesebbet magokkal hozhatták.

De ezen szükségen csak hamar segített az új keresztény szántóföld termékenysége, a nemzet saját fiainak erénye és szentsége. A magyar egyház rövid idő múltán a szentek termékeny földjévé lőn. Az országnak saját első fejedelmei és fejedelmnői: sz. István, sz. Imre és sz. László, sz. Erzsébet és sz. Margit, püspökei és szerzetesei: Adalbert és Gellért, Mór és Zoerard András és Benedek sat. szolgáltathatták a magyar egyháznak a legtetemesebb és legbecsesebb ereklyéket oltárai és ereklyetartói számára. Kétségtelen, hogy dús volt ezekben nemzetünk; élénk tanúja csak a néhány maradvány vagy csak emlék is, mely ránk maradt.

Ezen töredékeket és emlékeket itt felszedve, kezdem már e nembn legérdekebb műemlékünkkel, sz. László királynak itt az I. képtáblán előállított hermájával.

Már története, melyet előre bocsátok, felette érdekesen, mint mondám, nemzeti jogszokásainkkal és hagyományokkal vegyül el.

Eredetére nézve ugyan biztosan meg nem határozható, mikor foglaltatott először sz. László fejereklyéje külön ereklyetartóba.

Midőn a dicsőült királynak 1192-ben, a szentek sorába iktatása következtében ¹⁾, teste sírjából felemeltetett, az egyszerű tudósítás eziránt semmi körülményt sem jegyzett fel. Csak a későbbi mellékes felemlítésekéből tudjuk, hogy a szent király sírját ekkor Dénes nevű művésznek fia Tekus nyitotta fel, s ezért III. Béla által ivadékaival együtt szolgálai állapotból a szabadok sorába emeltetett ²⁾. Hasonlón csak esetlegesen értesülünk a sz. király sírjáról vagy ravataláról, — mely lehet hogy felemeltetése alkalmával épen az előbb említett Dénes művész által készítettet, — hogy az fehér márványból volt, mint szent Istvánnak is Hartvik által említett ravatala ³⁾, sőt fényes oszloppal is volt alakítva, mint még a későbbi költő Janus Pannonius énekli:

Cuius splendida marmorum columnis

— — — sepulcra — ⁴⁾,

és mint egy helyíró beszéli, a márvány ravatal még diszesen faragványokkal is vagy vé-

¹⁾ Pray Dissertatio hist. crit. de s. Ladislao Rege Hung. Posonii 1774. 7—11. lap.

²⁾ Várad Regestrum (Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana 726.) 341. cikkében említettik: Tecus filius Dionysii artificis, qui aperuit in eleuacione sepulchrum sancti Ladislai regis et a gloriosissimo rege Bela pro eo artificio perpetua libertate donatus est, cum omni generacione ab eo successura.

³⁾ Sarcophago candidi marmoris imponitur. Hartvici vita s. Stephani. Érdy sz. Istv. kiadja sz. Istv. társulat Pest. 1854. 32. lap.

⁴⁾ Jani Pannonii Poemata. Lib. II. Epigr. V. Traiecti ad Rhenum 1784. I 643.

setekkel volt ékesítve ¹⁾. Ezen márvány ravatalban volt sz. Lászlónak teste „király szintű kamuka lepedőben“ úgymond a régi feljegyzés ²⁾, az az bíborszinű selyemkelmébe burkolva ³⁾, drágakővel vagy gyémánttal diszített arany koronával fején s arany királyi pálczával kezében, ezüst koporsóban letéve ⁴⁾, mely a szent Lászlóróli régi magyar ének szerint:

„Tetemed foglaltaték a szép sár aranyból ⁵⁾....“

úgy látszik dúsan és fényesen meg volt aranyozva. Állott pedig ezen fehér márvány ravatal, a benne foglalt ezüst koporsóval, a nagyvárad székese gyháznak nyugoti oldalán, a főajtón felül, úgy látszik külön kápolnában, a sz. királynak tiszteletére állított oltár és sz. Katalinnak oltára között vagy előtt ⁶⁾.

De vajjon sz. László tetemének ünnepélyes felemelése alkalmával foglaltatott-e már fejereklyéje hermába, azaz mellszobor ereklyetartóba? — mert ily alkalommal rendszeren egyes ereklyerészecskék elválasztattak a többi testtől; — vagy hogy az a sírnak más alkalommal felnyitásokor történt? — mert ilyenről több ízben, nevezetesen a tatárjárás idejéből és Nagy Lajos korából értesülünk, midőn az első ízben úgy látszik, a szent király sírja erőszakosan feltörtetett ⁷⁾; az utóbb említett uralkodó alatt pedig valószínűleg ereklyék vétettek ki belőle, az 1367-ben sz. István, sz. Imre és sz. László tiszteletére általa épített aacheni magyar kápolna számára ⁸⁾, mint azt ott maiglan fenlévő nagy mű-

¹⁾ Reichersdorf Chorographia Transilvaniae, Schwandtnerál: Scriptorum Rer. Hungaricarum I. 778: Civitas Varadiensis — — — ubi divus olim Ladislaus Rex Hungariae felicis memoriae suam habet sepulturam, *marmore eleganter excussam*, tanto principe dignam.

²⁾ Tarródi Jánosnak 1696-ban sz. László testének feltalálásáról írt levelében, Kaprinainak a pesti egyetemi könyvtárban lévő kézírataiban XL. köt. 228. lap „mikor feltalálták azon reliquiákat, szent László király teste királyszinű kamuka lepedőbe volt téve.“ Lásd Podhraczkyt is Sz. László királynak Historiája Buda 1836. II. 64.

³⁾ Kamuka: selyem ruha, l. Toldy: Nádorcodex kiad. szótárában 19. lap. Vestimentum sericeum, a Legenda Aurea fordítása szerint.

⁴⁾ Zeiller Beschreibung des Königreichs Ungarn. Ulm. 1660. 315. lap mondja: In der Frankfurtschen Frühling Relation des 1639. Jahres stehet am 99. Blatt, dass als die Kirch all hie gantz abgebrochen worden, man in December Anno 1638. im durchgraben ein Crufft, und darin einen königlichen Sarek, und in solchen überaus köstliche gülden, und mit Edelsteinen versetzte Cron, ein Scepter, Monstranzen, und andere Mess, oder Kirchen ornat, darunter auch helleuchtenden Diamant, so gross als ein Hüner Ey, beneben silbern Bank und Stangen gefunden habe. L. Pray Dissert. de s. Ladislao, hogy ezen sír valószínűleg sz. László sírja volt. Hasonlón Kapy Gábor levelében, Acta Sanctorum Junii V. 316. mondatik: Senior Rákóczi Georgius sepulturam sancti Regis jussit cryptam eiusdem aperiri *tumbamque argenteam et coronam consecutam abstulit*.

⁵⁾ Kiadva Toldy Handbuch d. ungar. Poesie I. 4. a Peer Codexből újabban Toldy a magy. nemzeti irodalom története II. köt. Példatár XLVII.

⁶⁾ Statuta Capituli Varadiensis de A. 1370. kiadva Battyány Leges Ecclesiast. R. Hung. III. 245: Post canonisationem S. Regis Ladislai institutum fuit ad eius sepulchrum sub eius titulo altare; s előbb: Altare S. Catharinae Reginae iuxta sepulchrum sancti Regis Ladislai; tovább neveztetik: Oratorium S. Ladislai. A 250. l. II. rész. 3. Rubrica mondja ismét: de sancto Rege Ladislao (t. i. missa) ad altare eiusdem, et de S. Catharina ad altare ipsius, situm super ianuam occidentalem.

⁷⁾ Rogerius Carmen Miserabile Cap. 34. Tartari — quia cathedralem ecclesiam subito intrare nequierunt, igne apposito ecclesiam et quidquid in ecclesia erat combusserunt; posthaec sanctorum sepulchra totaliter everterunt et pedibus sceleratis calcaverunt. Ezen adathól, mely egyébiránt sz. László sírját névleg nem említi, és nyilván túlzott, mint Rogér egyéb helyei, nem következik akár az, hogy sz. László teteme ekkor egészen elenyészett, — mert hiszen a kihányt csontokat nem nehéz összeszedni — mire nézve Podhraczký (sz. László historiája 34.) föltevésére sem volna szükség, akár pedig az, hogy ekkor a ravatal egészen szétromboltatott volna.

⁸⁾ Pray de S. Ladislao Rege 25. l.

becsű és Nagy Lajos czímerével ékes ereklyetartói, melyekről még alább lesz szó, tanúsítják. ¹⁾

Legyen ez akárhogy, sz. László királynak fej-ereklyetartóját már 1273-ban találjuk először külön említve, Lodomér nagyváradi püspöknek okiratában ²⁾. A tatárjárás után történt ugyanis, hogy a nagyváradi püspökség és káptalan között kérdés támadt addigi közös javaik iránt. Miután a kihalt előbbi káptalan után következett újabb kanonokok és püspök nem voltak képesek a kérdéses ügyben eligazodni, abban állapodtak meg, hogy az egyház régibb szolgálait és jobbágyságait összehíva, velök János, sz. Istvánról nevezett nagyváradi premontrei prépost és szerzetes társai, valamint Egyed örkanonok jelenlétében sz. *László király fejére az esküt letétették* ³⁾. Mit itt csak úgy érthetünk helyesen, ha sz. László külön fejereklyetartója létezését felvesszük; másképp ugyan is — mint lejjebb hallani fogjuk — ha csak a sírban lévő teteménél történt volna az eskü, ez általánosan említetnék, s nem különösen a fej.

Hogy egyébiránt hazánkban ezen időtájt a XIII-dik században, már ily külön ereklyetartók szokásban voltak, tanúsítja az 1279-diki budai zsinat határozata, melynek 27-dik pontja rendeli, hogy az ereklyék boritékaikból ki ne vétessenek, ha csak nem kivételesen a legfőbb ünnepeleken, és midőn e végre búcsúkat tartatnak ⁴⁾.

Az előbbi adat azonban, miszerint *a nagyváradi székesegyházban sz. László fejére tétetik le az eskü*, nevezetes összefüggésben mutatja már ereklyetartónkat azon érdekes régi jogszokásunkkal, hogy Nagyváradra az ország minden részéből zarándokolnak folyvást a peres ügyekben sz. László ereklyéi felett letenni a döntő vagy próbaesküt.

A váradi regestrum név alatt ismeretes 1201. (helyesebben talán 1214-dik) — 1235. évek-ből származó ítéletek jegyzőkönyvéből ⁵⁾ tudjuk ugyan is, hogy a nagyváradi egyházban tartott ordaliai, istenitéleti tüzesvas próbák helyett a felek gyakran bírói ítélet következtében sz. László sírjára, tetemeire és ereklyéire — melyek gyakran megkülönböztetnek — teszik le a tisztító esküt, vagy a döntő főesküt.

1219-ben ekképen a karaznai (mai Kraszna?) várjobbágyok: Ruben hadnagy, Akhil várnagy, Özöd és Pinna századosok s több más polgárok Vaka ispán (comes) fiát Lulánt pörbe fogván, hogy Pójopatak nevű földjüket elfoglalta; míg az utóbbi azt állítja, hogy mint örökét bírja; a királytól kiküldött Márton bíró Lulánt Nagyváradon sz. László sírja felett leteendő esküre ítélte, a királyi pristald matai Tupnak fia Tamás és a nagyváradi káptalan előtt ⁶⁾.

Ugyanazon felperesek hasonlóan bevádolván Lénardot Ponik fiát, ez is sz. László sírja feletti esküre ítéltetik ⁷⁾. Egy más esetben hasonló esküt kell letennie a kurui apátnak ⁸⁾. Más alkalommal megint különösen említetik azon körülményt, hogy nem

¹⁾ Bock Reliquienschatz zu Aachen 27. 75—6. és Mittheilungen der Centralcommiss. 1862. VII. 114. Die Geschenke Ludvigs des Grossen k. v. Ungarn an die Krönungskirche zu Aachen.

²⁾ Először kiadva Gánóczy Episcop. Varad. I. 121. Utána Keresztúri Compend. Descript. Episcop. et Capit. Varadiens. I. 135. és Fejér Codex Diplom. Hung. V. II. 141.

³⁾ Super Sanctissimum Caput beatissimi Regis Ladislai Domini nostri in terris et Patroni in coelis exegit a praedictis omnibus corporaliter sacramentum, qui praestito huiusmodi corporali iuramento sat.

⁴⁾ Péterffy Sacra Concilia Ecclesiae R. C. Hungariae I. 111. és Endlicher Rer. Hung. Monum. 577. In concilio statutum est, ut a modo reliquiae extra capsam nullatenus ostendantur, nisi in praecipuis festivitatibus, vel ad hoc ex devocione concurrentibus peregrinis, sicut quarundam ecclesiarum laudabilis consuetudo exposcit.

⁵⁾ Bél Adparatus ad Historiam Hungariae 191. Endlicher Rer. Hung. Monumenta Arpad. 640.

⁶⁾ Endlicher i. h. 666. 110. sz.: Super Sepulchrum S. Ladislai iurans.

⁷⁾ i. h. 667. 111. sz.

⁸⁾ i. h. 677. lap. 140. sz.

csak sz. László sírja felett, de ereklyéire is esküsznek. És lehet, hogy ez itt ismét fej-ereklyéjére vonatkozik, mint teteme és ereklyéi legkitűnőbb különvált részére ¹⁾.

Több ily adat közt ²⁾ nevezetesen említve találunk eseteket is, midőn a felek sz. László sírja feletti esküre felhíva nem mernek megesküdni ³⁾. Mások ismét elállnak az eskütől és kibékülnek ⁴⁾; míg a legtöbbször csupán általában említetik az esküveléssel ⁵⁾, mely már rendesen megelőzte az istenítéletet.

Ismeretes már, hogy az istenítéletek a pogány népek ősvallásában divatozván, innét jöttek át a kereszténységbe. Ámbár az egyház részint tiltakozott ellenök, részint befolyásával azokat mérsékelni és szertartásaival enyhíteni igyekezett ⁶⁾. Mivéggett hazánkban is a tüzesvaspróbák, nyilván a nagyobb visszaélések elkerülése végett, a püspöki és káptalani székekre voltak szorítva ⁷⁾, s az egyházban imádság, gyónás, áldozás és megintés által ⁸⁾ készítették elő az illetők; ez által gyakran rá lehetett őket arra is bírni, hogy a próbáktól elálljanak.

De hasonló az eset az esküre nézve is. Az eskü szinte ős idők óta mint istenítéleti cselekvény a valláshoz tartozott ⁹⁾, s így jött a keresztény egyházba is, hol már mintegy a IV-dik század óta a templomokbani, oltár és ereklyék feletti eskü szokásba lépett ¹⁰⁾. Innét általában, mint már említém, a szövetségek- s békekötéseknél, esküvelési fogadásoknál, törvénykezési igazoló eskü letételénél a tény nagyobb szentsége végett bizonyos ereklyék és ereklyetartók használtattak. Ily, közönségesen a törvénykezésnél használt ereklyetartók középkori saját formáit törvénykönyvi régi emlékek még maig fenn tartották ¹¹⁾. Királyaink, mint okiratainkban még gyakran említetik, hasonlóan nevezetes és fontos szerződések sat. alkalmával ereklyékre esküdtek, valaminthogy a koronázási eskü letételre ily külön ereklyetartók a koronázási jelvények közt őriztettek ¹²⁾.

Összefüggőleg azonban az istenítéletekkel látjuk különösen az ereklyékre

¹⁾ i. h. 727. lap. 345. sz. *prestito sacramento super sepulchrum et reliquias S. Regis Ladislai, invicem sibi iurarunt.*

²⁾ mint i. h. 736. lap. 366. sz.

³⁾ i. h. 692. 208: *posuit hoc super iuramentum eorum, quibus iurare non audentibus.*

⁴⁾ i. h. 700. 241. *cumque Mica comes staret ad sanctum sepulchrum iuraturus — reconciliati sunt cum Kelemen et Farkas, és 702. 247.: qui cum ad sepulchrum S. Ladislai regis iuraturi accessissent — actores non ausi sunt eos adiurare.*

⁵⁾ i. h. 645. 13. sz. 648. 34. sz. 649 39. sz.

⁶⁾ Philips über die Ordalien bei d. Germanen in ihren Zusammenhange mit der Religion. *Ipolyi Magy. Mythol.* 197. 206. és Révész Ordaliák *Uj. Magy. Muzeum* 1858. 425. és 445.

⁷⁾ *Corpus Juris Hungarici Decr. Coloman. I. 22.*

⁸⁾ Lásd ezen szertartásokat a váradi regest. kiadásához függelékben Bél Adparatus 247. Révész i. h. 449.

⁹⁾ *Ipolyi Magyar Mytholog.* 544. Révész e. i. h.

¹⁰⁾ L. sz. Ágoston nevezetes helyét. *S. Augustini Opera* (edit. Venet. 1729.) II. 182. *Epist. LXXVIII. ad Clerum et pleb. Eccl. Hipponensis*, hol Nolai sz. Felix sírja feletti esküről szól.

¹¹⁾ *Mittheilungen d. Centralcommiss* 1862. VII. 78. Messmertől. Zur Form der Reliquienbehälter; közöltetik régibb codexek képeiből, nevezetesen egy müncheni codexből s a Sachsen-Spiegelből azon ereklyetartók alakja, melyek itéletek alkalmával használtattak: üveg szelencze vagy henger, oszlopalakú talpazatra állítva, csúcsos fődéllel melyen kereszt áll.

¹²⁾ Igy mondja IV. Béla fia István ifj. király: *Sacrosanctis Dei evangeliis, vivifico dominicae crucis ligno et multorum sanctorum reliquiis coram positis et tactis corporaliter iuramus.* Fejér *Cod. Dipl.* IV. 3. 70. És Miklós pápa III. László királyhoz intézett levelében: *coram ligno crucis solemniter in altari, primo et iterum regia fide data ungarico more iurasti* (Pay *Annales* I. 347). A koronázási eskütételnél használt ereklyéről értendő, mit Schmeitzel *De Clenodiis Regni Hung. C. 9. 4.* mond: *In hunc usque diem in arcis illius (Visegrád) quodam cubiculo cernitur concavitas quaedam instar mediocris fenestrae ex durissimo excita saxo, in qua sacra corona una cum reliquiis, lysanis regiis instrumentisque literalibus asservata fuit.* V. ö. a francia királyi kápolna ereklyéire nézve Ducange *Glossarium a Capella S. Martini-ról* szóló helyet.

esküvést is a középkorban nálunk szinte divatozni; miszerint nem csak rendesen a tüzesvaspróba előtt esküvel erősíté a vádlott ártatlanságát, de gyakran, mint a fennebbi nagyváradi regestrum esetei tanúsítják, a tüzes vaspróba helyett sz. László ereklyéi és sírja feletti esküre mint istenítéletre ítéltettek az illetők a bíróság által.

A mi már most itt erre nézve kitűnő figyelmet igényel az, hogy ámbár a tüzesvaspróbák általi istenítéletek hazánk más egyházaiban is gyakoroltattak, s mint törvénykönyvünk világosan említi, minden székesegyházban s a nagy prépostságok helyén is, mint Pozsonyban és Nyitrán ¹⁾, és mint más adatok tudják Ó-Budán is és Aradon ²⁾ egyiránt tartattak. Szenteknek ereklyéi és tetemei pedig, melyek felett esküdni lehetett, más egyházakban is voltak, nevezetesen már sz. Istváné és sz. Imrée például Székes-Fehérvárott jóval előbb tiszteltetett, mintsem sz. Lászlóé Nagyváradon. Mégis úgy látszik, hogy Nagyvárad kitűnő helye volt az istenítéleti próbáknak, és pedig, mint látjuk, különösen a sz. László tetemei s ereklyéi felett tartott eskü végett ³⁾. Akárhányszor találjuk ugyan is a nagyváradi regestrumban, hogy az ország legtávolabbi részeiből, sőt annak végszéleiről mint Pozsony megyéből, Csallóközből ⁴⁾, Vasvárról ⁵⁾, s oly helyekről, hol szinte tartattak tüzesvas próbák, mint Aradról ⁶⁾, Gyulafehérvárról ⁷⁾, Pozsonyból ⁸⁾, érkeznek egyes felek Nagyváradra istenítéletre és szent László tetemei feletti esküre; nyilván mintegy a bonyolodottabb, kétesebb és terhesebb ügyekben az alsóbb bíraktól ide, a felsőbb vagy legfelsőbb hivatkozási helyre utasítva.

Okot erre nyilván csak sz. Lászlónak itt nyugvó teteme szolgáltatathatott.

Ismeretes ugyan is azon ajtatos hit, hogy bizonyos szentek közbenjárása, bizonyos bajos esetekben kiválólag fogatosnak, hathatósnak tartatik, életöknek vagy haláloknak és csodás tetteiknek ily esetekre vonatkozó körülményénél fogva.

Nevezetes példát szolgáltat tárgyunkra nézve épen ezen tekintetben sz. Ágoston egyik levelében említett azon eset, melyből látjuk, hogy korában sz. Bódognak Nólában fekvő tetemeihez küldettek még Afrikából is, valamint oly helyekről, hol szentek tetemei s ereklyéi voltak, a kétes ügyekben tisztító esküre ítélt felek, hol számos csodák történtek, úgymond, a szentnek közbenjárása által az igazságnak kipuhatólására ⁹⁾.

¹⁾ Corpus Jur. Hung. Colom. decre. I. 22. Judicium ferri et aquae in aliqua ecclesia fieri interdicimus, nisi in sede episcopali et maioribus praepositis, nec non Posonii et Nitriae. Illosvai és Endlicher szövege szerint helyesebben a „nec non“ helyett: ut Posonii et Nitriae.

²⁾ A budai káptalanra Fejér Cod. Dipl. III. 1. 105. és Schwandtnernál Introd. in Diplom. Hung. 2. kiad. 338. Aradira Regest. de Varad. 247. szám. Endlicher i. h. 728. Mind a két helyen társaskáptalan s nagyprépostság volt.

³⁾ Így mondja már Révai is (de Monarchia Schwandtner Scriptorum II. 642.), hogy az ordaliákat nálunk leginkább Nagyváradon tarták; potissimum Varadini; s tovább: Sacramentum item iurisiurandi super sepulchrum S. Regis Ladislai, coram capitulo Varadiensi praestari solitum.

⁴⁾ Regest. Varad. 228. sz. Endlicher 696. 20. sz. Endlicher 644. Lásd e pont csallóközi helyeinek kimutatását Ipolyi Magyarország XIII-dik századi helyirata. 1859. Új Magy. Muz. különnyomat 39. lap.

⁵⁾ Regest. Varad. 364. Endlich. 735.

⁶⁾ Regest. Varad. Endlich. 728. 247. sz.

⁷⁾ Regest. Var. 39. sz. Endlicher 649. és 69. sz. 257. lap.

⁸⁾ Reg. Var. 228. sz. Endlicher 696.

⁹⁾ Közlöm itt bővebb felvilágosításul eredetiben az egész helyet, melyet már Podhraczký is Szent László Históriájában II. 30. ide vonatkozólag helyesen felhoz. S. Augustini Opera felebb idézett kiadás. Epist. LXXVIII. pag. 182. Tartalma: Quidam e monasterio Augustini Spes nomine, accusatus a Bonifacio presbytero, crimen in Bonifacium ipsum transtulit. Cum res evidentibus argumentis cognosci ab Augustino non posset, iussus est uterque adire Sepulchrum S. Felicis Nolani, ut miraculo transigeretur iudicium. — E levélben mondja: Cum — ista me caussa diu cruciasset, nec invenirem, quomodo unus e duobus convinceretur, quamvis magis presbytero credidisset: cogitaveram primo sic ambos Deo relinquere, donec in uno eorum, qui mihi suspectus erat, aliquid existeret, unde non sine iusta et manifesta caussa de nostro habitaculo

Ezen példa magyarázhatja azon jogszokásunkat is, hogy az ország minden részéből a nagyváradi székesegyházi istenítéletekre és szent László tetemei feletti igazsági próbára küldetnek és mennek az ügyes felek. Mert épen sz. László legendájából is ismeretes egy eset, midőn a szent király tetemeinél az idegen vagyon letartóztatója megbüntettetik és az igazság csodásan kijelentetik.

Közlöm a karthausi névtelen magyar legendariuma szövege szerint: „Vala egy vitézlő nemes jámbor, ki egy ezisttálat vetött vala zálagon egy ispánnak, mel ezisttálat adta vala Szent László királ az vitéz atyjának ajándékúl, és az hispán gonosz kívánságból azt veté, hogy övé volt vóna, es őtöle urzották vóna el. Mikoron egymást székben (az az Törvényszék előtt) lelték vóna erette, azt ítélek, hogy az ezisttálat tennék az szent királnak koporsójára, s úristen ott jelentené meg kié vóna törvén szerént; de mikoron az ispán felakarná venni, ottan hátra esék mint egy holt, az szegén nemes jámbor kedég nagy alázatossággal hozjá járulván, nagy halaadással el vevé és házához méne ¹⁾).

Ezen eset, mint a legenda régibb latin szövegének történeti adataiból kitetszik, még László királynak canonisatiója előtt történt volna; valaminthogy már azelőtt halunk a nagyváradi egyházban tartott nevezetesebb eskütételről. Igy 1133-ban majdnem hasonló eset fordul elő, a mennyire t. i. a szent László által alapított s adományozott zágrábi egyháznak egyik erdejét Sudengna nevű horvát főúr lefoglalván, a hosszan fenforgott peres ügy végre a nagyváradi egyházban tartott zsinat elébe vitetett, hol az illetők letévén az esküt, a jószág a zágrábi püspökségnek odaítélték ²⁾. Ámbár ezen adat csak

---

proiceretur. Sed cum promoveri in clericatum, sive illic per me, sive alibi per litteras meas vehementissime conaretur, ego autem nullo modo adducerer ei homini, de quo tantum mali existimarem, manus ordinationis imponere, aut per commendationem meam alicui fratri meo eum subintroducere, turbulentius agere cepit, ut si ipse in clericatum non promoveretur, nec presbyter Bonifacium in suo gradu esse permetteretur. In qua eius provocatio ne cum viderem Bonifacium nolle quibuslibet infirmis et ad suspicionem propensis de suae vitae dubitatione scandalum ferri, paratumque esse honoris sui apud homines damnum perpeti potius, quam in ea contentione, in qua non posset ignorantibus et dubitantibus vel ad male suspicandum proclivioribus suam demonstrare conscientiam, usque ad Ecclesiae perturbationem inaniter progredi: elegi aliquid medium, ut certo placito se ambo constringerent ad locum sanctum se perrecturos, ubi terribiliora opera Dei non sanam cuiuscumque conscientiam multo facilius aperirent, et ad confessionem vel poena, vel timore compellerent. Ubique quidem Deus est, et nullo continetur vel includitur loco, qui condidit omnia, et eum a veris adoratoribus in spiritu et veritate oportet adorari, ut in occulto exaudiens, in occulto etiam iustificet et coronet. Verumtamen ad ista, quae hominibus visibiliter nota sunt, quis potest eius consilium perscrutari, quare in aliis locis haec miracula fiant, in aliis non fiant? Multis enim notissima est sanctitas loci, ubi Beati Felicis Nolensis corpus conditum est, quo volui ut pergerent; quia inde nobis facilius fideliusque scribi potest, quidquid in eorum aliquo divinitus fuerit propalatum. Nam et nos novimus Mediolani apud memoriam Sanctorum, ubi mirabiliter et terribiliter daemones confitentur, furem quendam, qui ad eum locum venerat, ut falsum iurando deciperet, compulsus fuisse confiteri furtum, et quod abstulerat reddere. Numquid non et Africa Sanctorum Martyrum corporibus plena est? et tamen nusquam hic scimus talia fieri. Sicut enim quod Apostolus dicit, non omnes Sancti habent dona curationum, nec omnes habent diiudicationem spirituum: ita nec in omnibus memoriis Sanctorum ista fieri voluit ille, qui dividit propria unicuique prout vult.

¹⁾ Toldy Magyar szentek legendái a Carthausi névtelentől az eredeti codexből. Pest 1859. 113. Bővebb körülményekkel adja az eredeti latin: *Legenda St. Ladislai Regis* (Endlicher Monumenta rer. Hungaricarum Arpadiana 243. lap): Quidam itaque miles urgente necessitate scutellam argenteam, quam patri suo pius rex donauerat, cuidam comiti uenalem exposuit; sed eam idem comes ardore cupiditatis illectus a se furtim sublatam esse confixit, rex itaque *Stephanus* Colomanni filius hanc causam *Valthero Waradiensi episcopo* legitimo fine terminandam commisit, qui de meritis beati regis certissime confidens, per sententiam iudiciariam decreuit, quod ea scutella super sepulchrum sancti regis Ladislai poneretur; ut comprobaret Dominus, quis illorum eam iuste deberet habere, comes ergo nimium de se presumendo, scutellam accepturus ad sepulchrum accessit, statimque cecidit uelut mortuus, et vehementer attonitus neque scutellam meruit accipere, neque de terra potuit resurgere.

²⁾ Kerchelich Hist. Cathedr. Eccles. Zagrabien. I. 1. Katona Hist. crit. III. 480. Keresztúri Descript. Episcop. Magnovaradiensis I. 33.

egyszerűn oltár feletti és nem László tetemeire tett esküről vagy igazságpróbáról szól; mégis látjuk az előhozott adatokból, hogy sz. László ereklyéire s nevezetesen fejereklyéjére való esküvés is régóta kitünő szokásban állott hazai országos törvénykezésünkben; mivégezt már a nagyváradi tüzesvaspróbák kiválólag látogatottak voltak.

Nem kevésbé érdekesen, mint jogrégiségeink, tartá fel ereklyénk emlékezetét régi hadszokásaink hagyományos s népies emlékezte. A magyar krónikák egyik érdekes példányában, az úgynevezett Illyésházy-Dubniczi-féle krónikában ¹⁾ olvassuk ugyan is: hogy 1345-ben Lajos király koronázása utáni 3-dik esztendőben, gyümölcsoltó Boldogasszony táján a székelyek az akkor köztök levő kevés magyarral a tatárok ellen indulván, Isten segítségével a tatárok számtalan sokaságát karddal levágták. A harc három napig folyvást tartott. Beszéli azt is — úgymond a krónikás — hogy addig míg e háború a keresztények és tatárok közt folyt, csodálatos dolog! Szent Lászlónak *feje* a nagyváradi templomból eltűnt. Midőn azért egyszer az egyház őre a főt keresve a sekrestyébe lépett, ott találta a szent fejet helyén fekve, de úgy átizzadva, mintha csak elevenen a legnagyobb munkából, vagy forró hőségben távolról tért volna meg. E csodás eseményt az ór azonnal a káptalannak és sok más ájtatos embernek elmondotta. De egy vén tatár fogoly is bizonyítja, hogy nem is a székely és magyar had, de az a szent László, kit segítségökre hívtak, verte meg őket. Más fogolytársai is ugyanazt állították. Hogy gyors lovon ülő nagy vitéz aranykoronával fején és kezében bárddal, hatalmas ütésekkel tette őket semmivé. A vitéz feje felett pedig a légben csodás fényességű szép asszony látszott koronával fején. Világos azért — teszi hozzá a krónikás — hogy a székelyek Krisztus hiteért küzdve, maga a Boldogságos Szűz és Szent László által segítették a pogányok ellen, kik erejükben és sokaságukban dicsekedtek.

Már valamint azon előbbi véletlen nyomban, hogy a nagyváradi egyházban sz. László fejére esküsznek, mint kimutattam, százados jogszokások egész története lappang; úgy ezen, költőink által maig énekelt ²⁾ szép néphagyományban is nyilván régi hadszokásaink egyike viszhangzik még. — Miképp hordattak körül az ereklyék ünnepe-

¹⁾ Chronicon Dubnicense, Illyésházy Dubniczi könyvtárából jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Eddig csupán egyes, többi krónikáinktól eltérő részleteiben kiadva Endlicher által Wiener Jahrbücher d. Litteratur Anzeige-Blatt 33. sz. és Podhraczkynál a Chronicon Budense kiadásában, valamint ezen hely sz. László Historiájában is I. 84.: „Anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto, post coronationem Regis Ludovici tertio, circa festum purificationis virginis beatae Mariae, Siculi cum paucis Hungaris, qui tunc in medio eorum existebant, contra Tartaros procedentes, Deo auxiliante, innumerabilem multitudinem Tartarorum in terra ipsorum, in ore gladii percusserunt — duravitque bellum inter eos tribus continuis diebus. Dicitur quoque, quod quamdiu bellum inter Christianos et ipsos Tartaros duravit, caput sancti Regis Ladislai, in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res! Cum igitur Subcustos eiusdem ecclesiae, causa requirendi ipsum Caput, sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum Caput in suo loco iacere, ita insudatum, ac si vivus de maximo labore, vel calore aestus aliunde reversus fuisset; quod factum idem Subcustos, non tantum ipsis Canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero praedicti miraculi, quidam ex praedictis Tartaris captivis, valde decrepitis, aiebat: quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in adiutorium suum semper vocant, dicebantque et alii socii sui: quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedebat eos „quidam magnus miles, sedens super arduum equum, habensque in capite eius coronam auream, et in manu sua dolabrum suum, qui omnes nos cum validissimis ictibus, et percussionibus consummebat. Super caput enim hujus militis, in aëre, quaedam speciosissima Domina, mirabili fulgure apparuit, in cujus capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata videbatur.“ Unde manifestum est, praedictos Siculos pro fide Jesu Christi certantes, ipsam Beatam Virginem Mariam, et beatum Regem Ladislaum, contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur, adiuvasse.“

²⁾ Lásd Arany kisebb költeményei II, 136. hol a költői feldolgozásban inkább a véd, segítő nemzeti hősök s azok apothecsisáróli népregei vonást emeli ki, a régi hadszokás azon emlékezte helyett, mely sajátlag e hagyományban lappang.

lyes alkalomkor, mint vitettek a háborúba segítségül, békekötések megszentelésére, szövetségek megerősítésére, mint hozattak elő a koronázás alkalmával, azt már előbb az ereklyék használatáról s az ereklyetartók nemeiről mellesleg szóltomban érintettem. De hogy épen ezen fejereklyetartók is, a hermák, mellszobrok, s a nemzeti szent királyok, hősök, védszentek ereklyéi szolgáltak leginkább ez alkalomra, mutatja például még azon ismeretes szokás, hogy midőn a német király Aachenbe koronázásra bevonult, Nagy Károlynak sz. Lászlóéhoz hasonló ereklyetartó hermája vitetett elébe a város kapujáig, melyet lováról leszállva ájtatosan üdvözölt ¹⁾. Így látjuk még alább sz. Istvánnak hermáját, melyet a szent király régi arany koronája fedett, Ulászlónak koronázásánál ²⁾. S így vitettek a magyar királyok elébe, ha valamely főbb városba megérkeztek, az egyház ereklyéi; mint a zágrábi egyház régi szertartási könyve még említi és körülményesen leírja; hol nevezetesen sz. István királynak, a Nagy Károlyéhoz és sz. Lászlóéhoz hasonló fejereklyetartó hermája is létezett, mint alább látni fogjuk, s nyilván tehát ez is az érkező király elébe vitetett ³⁾.

De így vitetett már nevezetesen elől a háborúban a francia királyok előtt sz. Márton capája, melynek segítségével győzték le ellenségeiket, mint krónikáik gyakran kiemelik ⁴⁾. A bizanci császárok hadjárataiban ismét hasonlóan a birodalom védszenteinek szinte *capa* nevű ereklyetartója hordatott elől ⁵⁾; valamint saját hadjárataink egyikének történetében halljuk, hogy Arbe városának a magyarok általi ostroma alkalmával 1080 — 1086-ban, a szorongatott Dalmát őrsereg védszentjének az óriás Kristófnak fejét viszi a magyarok ellen, kitűzve a toronyra s győzedelmeskedik általa a magyar ellenségen ⁶⁾. — Így hordatott valószínűleg sz. László fejereklyetartója is a csatákba, s különösen talán a tatárok vagy kúnok elleni harcokban, kik ellen életében a sz. király oly hősiessen küzdött. Lehet hogy erre emlékezik még ama sz. László csodájaként legendaszerűleg hangzó magasztos megragadó hagyomány: hogy ilyenkor sz. László feje nem volt található a nagyváradi egyházban, mert csatába vitetett, hogy segítse jelenlétével közbenjárásával a hadsereget.

Ámbár pedig mind a sz. László fejére tett esküről szóló adatban, mind pedig emez utóbbiban, mint látni: egyszerűn csupán a szentnek *feje*, „*caput*“ szóval a latinban, említetik ugyan, de hogy ezalatt szent László azon fejcsontját kell értenünk, mely

¹⁾ Bock der Reliquienschatz zu Aachen 34.

²⁾ Fejér Incunabula et virtus Joannis Hunyad 39. lásd még bővebben alább, hol szent István fejereklyetartójáról lesz szó.

³⁾ Lásd Kercselich De Regnis Slavoniae, Dalmat. Croat. 146: Quando Regem ad civitatem venire continget, clerus totus processionaliter ei occurrere debet. Quare campanae — pulsantur, claves ab Ecclesiis regi offeruntur. Rmus (érte a püspököt) ipse obviam ire debet, regem salutare et ei servire cum canonicis — — cum crucibus, *reliquiis* solemniter clerus et populus obviam pergunt. Rege ex equo descendente — in tapete constituto, dat crucem osculandum sat.

⁴⁾ Monachus Sangallensis: Vita Caroli magni lib. 1. Francorum reges capam S. Martini secum ob sui tuitionem et hostium oppressionem iugiter ad bella portabant. Walafridus Strabo de Reb. Eccles. cap. 31. Capa B. Martini quam reges Francorum ob adiutorium victoriae in proeliis solebant secum habere — — sat. helyek összeállítva lásd Ducange Glossarium Capa szó alatt. Ugyan ott Honorius in Sermone de S. Martino: Hujus capa Francorum Regibus ad bella euntibus pro signo anteferebatur et per eam hostibus victis, victoria potiebantur.

⁵⁾ Ducange glossarium sub, v. Capa: Graecos recentioris aevi Capae nomine appellasse sacras reliquias, quas in expeditionibus bellicis et in ipsis praeliis deferre solebant. Mauricius lib. 7. Strateg. és Theophylactus Simocatta lib. 14. c. 16.

⁶⁾ Gregorius szerint magyarok, ellenben Farlati szerint horvátok vagy normannok volnának, kiken az arbeiek sz. Kristóf ezen feje által győzedelmeskednek. Lásd szinte Eitelberger Mittelelterliche Kunstdenkmale Dalmatiens, Jahrbuch der Centralcommiss. 1861. V. 149.

külön mellkép vagy fejalakú úgy nevezett *caput*, *chef*, vagy *herma* ereklyetartóban állott, nem pedig fejének többi tetemével egyesült sírjában fekvő részét, mutatja már a szöveg értelme; minden kétségen felül emelik azonban a következő adatok is.

Igy nevezik ugyan is a nagyváradi káptalannak 1370-diki rendszabályai egyszerűen *caput*-nak, főnek akkor is, midőn sz. László ereklyéiről szólván, megkülönböztetik annak külön álló fejét, karjait és sírját, hol teteme többi része feküdt ¹⁾.

Sz. Lászlónak ezen fejereklyetartója tehát a XIII-dik század óta folytonosan említettetik, mint láttuk egész a XIV-dik század végeig.

Nem sokára azonban sajátságos eset érte, mint Zsigmond király 1406-dik esztendőben, sz. Lukács Evangelista napján Nagyváradon kiadott okiratában beszéli ²⁾: „személyesen óhajtván, úgymond a király, megismerni birodalma állapotát, bejárván az országot, városokat és várakat; miután néhány napot a vadászat víg örömeiben is eltöltött volna, megemlékezve lelke üdvösségéről, betér Nagyváradra dicsőséges boldog sz. László királynak sírjához és ereklyéihez búcsúra. Itt a szent király nyughelyén s annyi más ereklyék által tiszteletes székesegyházban kívánja saját nyughelyét is előre kijelölni s az egyházat méltó ajándékokkal királyi bőkezűséggel megtisztelni. Ekkor elébe járúl a nagyváradi káptalan s alázatosan előadja a királynak, hogy ámbár régi javainak háborítlan birtokában van, még is a biztosság végett kéri azokat új királyi adomány czíme alatt királyi okirattal megerősíttetni, miután a tatárjáráskor s a következő háborúk pusztításai által okirataik mind elvesztek. De nevezetesen legújabbban is azon, a király s az egész ország tudomására lévő alkalommal, midőn néhány esztendő előtt véletlen eset következtében az egész sekrestye vagy conservatorium elégett; az ott valamikép égve feledett gyertyának lángja a ruhákba és fatáblákba kapván, oly erős tűz támadt, hogy az egyháznak benne levő egész kincse, sz. Lászlónak ereklyetartói, keresztek, kelyhek, ezüst és arany ereklyefoglalványok (*theca*), könyvek, képek, drágakövek, miseruhák s ezekkel együtt a káptalan javairól szóló okiratok is elhamvadtak. Csupán egyet kimélt

¹⁾ Kiadva Battyány Leges Eccles. R. Hungariae III. 218. Statuta Capituli Varadiensis 1370. hol a 254. lapon szólván a nagyprépost jövedelméről, mondja: Et in oblationibus diei coenae Domini, festi pentecostes et festi translationis sancti regis Ladislai offerendis, solum tempore earundem festivitatum ad *caput*, ad utramque memoriam (helyesebben *manum*, az eredetiben nyilván az összevont szó hibásan olvastatott, de hogy itt sz. László két kezének külön őrzött ereklyéjéről van szó, alább következő adatok bizonyítják) Sancti regis; nam illa quae ad eius sepulchrum et orarium vel in lucernis aut dupleriis pro tunc offerentur, dicantur manualia, et inter canonicos solum sicut aliae oblationes extra praedictas festivitates, quolibet anni tempore, ad reliquias Sancti Regis Ladislai offerendis, aequaliter dividuntur. Mit úgy értek, hogy a prépost jövedelméhez tartoztak a zöldesötörtői, pünkösdi és sz. László átvitele ünnepének ajánlatai, vagy is úgynevezett offeroriumai. De csak is azok, melyek ezen ünnepek alkalmával sz. Lászlónak fejénél és mind a két kezénél fel ajánltattak (mert ezek t. i. külön ereklyetartókban voltak egy oltáron kitéve, mint lejjebb hallani fogjuk); mert azok, melyek sírjánál, a testét borító lepelre tétetnek s felajánltatnak: legyenek akár gyertyák, akár fáklyák, kézbeli adományoknak tartatnak, s a kánokok közt egyformán elosztatnak, valamint más ajánlatok is, melyek ezen ünnepeken kívül sz. László ereklyéinél felajánltatnak. Magyarításom nehezebb helyeit azzal okadatokom, hogy ad utramque memoriam kifejezés nem ad helyes értelmet, ha mindjárt a szentnek kettős ünnepét, depositióját és translatióját is erre nézve magyarázatul felveszszük. Míg ellenben, mint láttuk, az utramque *manum* helyes értelmet ad, s felváltása palaeographiai okoknál fogva könnyen magyarázható. Hogy a dupleria alatt itt fáklya, kettősen fonott vastagabb gyertya, az orarium alatt pedig azon ruhalepel, melylyel a szent test borítva van, értendő, a glossariumok (mint Ducange) kétségenkívül helyezik. Nehezebb a manualia szó fordítása, miután ez a glossariumok szerint egyes számban „manuale“ csak kendőt, ruhát, többes számban „manualia“ kisebb szelid állatokat jelenthetne, mint bárányt sat; mi itt még ezen felajánlással sem hozható helyes értelmi viszonyba. Veszem tehát a maig divó stipendium manuale értelemben, mely sz. mise tartására kézbe szolgáltatott adományt jelent.

²⁾ Fejér Codex Diplom. Hung. X. IV. 18.

meg a tűz, bizonyára dicsőséges sz. László királynak érdeménél fogva és szentségének ereje miatt. Sajátságos csoda! és csodálatos századokra szóló esemény — úgy mond az okirat — hogy midőn a sekrestyében lappangó tűz minden eléghetőt megemésztett és *szent László fejének és ereklyéinek borítékait* folyékonyná felolvasztotta; akkor mintegy természetes erejét veszve vagy feledve, szent Lászlónak ereklyéit nem csak el nem égetve sér tetlenül megkimélte, de még csak be sem füstölte, érintetlenül hagyva, úgymond, valamint egykor Mózes csipkebokra a halandó szemeknek lángolni látszott, még is Isten ereje által, ki csodálatos az ő szentjeiben, el nem égett! ¹⁾

Ezen adat szerint tehát sz. Lászlónak nyilván arany vagy ezüst vagy ércz fej-ereklyetartója ezen alkalommal tűz által elolvasztatott volna. De hogy nem sokára ismét új ereklyetartója volt, mutatja az előbbinél nem kevésbé érdekes következő története.

Mintegy negyven év múlva ugyan is, Dominisi János nagyváradai püspöknek idejében, a ki Várnánál Ulászló királylyal elesett, 1443-ban Judica vagy is bőjt ötödik vasárnapján, mely azon évben aprilis hetedikére esett, történt — mint Hunyadi Jánosnak, Magyarország akkori kormányzójának Zrednai János titkára által írt egyik leveléhez Ivanich Pál megjegyzi ²⁾, — hogy a nagyváradai székesegyháznak két tornya közül az egyik hat óra tájban, ebéd idején ledőlt. (Értendő lévén itt t. i. az egyházi karimádságnak hatodik órája, mely déltájban tartatott). Volt pedig a torony alatt egy bolt ³⁾, vagy is boltozott sekrestye, melyben szent ereklyék, nevezetesen pedig *sz. László feje* és mind a két keze őriztettek s a nép által látogattak. ⁴⁾ Mivel pedig a mondott napon az egyházat és az ereklyéket nagy népsokaság látogatta, a templom öre vagy a sok látogató általi várakoztatása miatt kifáradva, vagy nehogy az ebédet elmulasztva sietségből nem tette szent László fejét vissza a szekrénybe, hanem egyszerűn a sekrestye azon oltárán hagyta, melyen kitétetni szokott volt, ha idegenek látogatták; és csak valami vékony takarót ráborítva ott hagyta ⁵⁾ bezárván a sekrestyét elment ebédelni. De alig hogy távozott, mintegy félóra múlva, bedőlt a mondott torony, s az alatta lévő sekrestye boltozatát szétrepesztve, egész falát földig szakította, a főt és többi ereklyéket, melyek a sekrestyében voltak, romokkal s nagy kórakással betemetve. Azonnal lárma támad a püspök udvarában, majd az egész városban, ijedten fut a nép a várba; mert mindnyájan attól tartottak, hogy *sz. László feje* s más ereklyék oly nagy kötömeg ledőlése által porrá zúzottak. De az isteni gondviselés másképp rendelte. Mert midőn összezsúfolódott a népsokaság, a ki csak hozzá férhetett, mintegy ezer ember keze, a ledőlt köveket elhordani kezdték; hat órától (az az mintegy déltől) fogva folyvást dolgoztak a romokat széthányva, míg végre napnyugtkor nagy nehezen rájöttek az ereklyék helyére s az oltárra, melyen *sz. László feje* volt. Midőn pedig jajgatva s egymásnak panaszkodva a szent ereklyéket keresnék, a szekrényeket és ládákat nem csak öszvetörve de öszvezúzva találták, az ereklyéket azonban és legelől is *sz. László fejét*, azon a helyen, a hol hagyatott, ugyanazon terítővel betakarva, épen, minden sérülés nélkül fellelték. Sőt, a mi legnagyobb csodának látszott, fellelte közvetlen oly nagy kő állott, hogy emberi kar körül nem foghatta volna, s ez egy-maga az egyéb romokon kívül természetesen elegendő lett volna arra, hogy a *főt boríték-*

¹⁾ Az idézett eredeti szöveg szerint: etiam *thecas capitis* et reliquiarum ipsius sanctissimi regis in liquidum resolverit; ita tamen naturae suae vires ignis amisit, propriae virtutis oblitus, ut eiusdem reliquias ne dum de combustione servavit illaestas, imo nec aliqua fumositae tetigit.

²⁾ Kiadva Schwandtner *Scriptores rer. Hung.* II. 23. *Acta Sanctor.* Junii Tom. VI. 1715. *Pray Dissert. de S. Ladislao* 35. Podhraczký *Sz. László Historiája* II. 19. 25. 53.

³⁾ Az eredetiben *volta*, az olasz szerint, honnét a magyar bolt.

⁴⁾ In qua sacristia reliquiae Sanctorum et praesertim caput et utraque manus S. Ladislai conservabantur et ibidem a populo solebant visitari.

⁵⁾ Non reposuit caput ipsum ad locum seu armarium, pro eius conservatione deputatum.

jával (caput cum theca) együtt apróra összetörje. De Isten végzése szerint sem a nagy kö, sem a nagy faltömeg ledölése a főnek vagy a szent ereklye csontjainak semmi törést, de csak sérülést sem okozott. — Nevezetesen pedig sz. László két keze is vagy karja, valamint sz. Ágota azon karja, mely a török berohanások miatt az aradi egyházból az ottani káptalan által biztosabb őrizet végett a váradi egyházba áthozatott, a romok közül *ezüst borítékaikkal* épen kivétetettek ¹⁾. A mi midőn Istennek hálátadva megtörtént, a fennevezett püspök felvevén a főt karjaira, a többi ereklyét pedig másoknak átadva, a nép sokaságával napnyugta után még az nap szent körmenetet tartott a szomszéd egyházakba, dicsérve és magasztalva Istent, a ki így dicsőíti az ő szentjeit és dicsőíttetik általok.

De még egy századdal későbbben is, 1549-ben halljuk említettetni szent László fejereklyetartóját. Csak hogy ekkor már az okiratok és egyházi feljegyzések, a legendák és ajtatos hagyományok kegyeletes hangja helyett csupán a hitujítók gúnydalai emlegetik.

A Bornemisza Péter által összeszedett és Detrekő várában 1582. kiadott énekek ²⁾ egyike immár így énekel felőle:

Az Christus mondgya, iertec en hozzam,
Mit futunc Romaban, Bodog Asszonyhoz Coloniaba,
Onnet a nagy Agba bolcsos helyekre,
A szent Jakobhoz a Compostellaba,
A kinec nintsen annyi koltsege,
Mennyen csak Batara avagy Kassára,
Avagy Váraddá, avagy csak Darnóra.
— — és tovább — —

Oly igen feltem, az Töröc Csaszar
Meg ne iargalna Sz. László lovát ³⁾,
Fogva ne vinné sok — papiát,
Az kie kerengie szép koporsoiát, ⁴⁾
Szent László feiét ti imádgjátoc,
Szepen *ezüstbe befoglaltatoc*,
Olaj az teste, mind azt mongyatoc.
Tállyán ez kele uj esztendőben,
Ezer öt százban, negyven kilentzben,
Hogy felebrüllyen minden Istenben
Senki ne éllyen mar tévelygésben ⁵⁾.

A gúnydal úgylátszik hatott. Szent Lászlónak, mint az ének mondja, *ezüstbe foglalt feje* nem sokára veszőfélben volt. Mert a mi a tatárjárást és töröködülést elkerülte, mit az elemi csapások, a tűz és időfoga megkiméltek, az, itt is másutt is, vallási villongások és belháborúk által enyészett el!

Így történt sz. László fejereklyetartójával is. 1565-ben ugyanis Zápolya Zsigmond János engedelmével, megegyezésével-e vagy épen egyenes parancsára-e? Sz. László sírja a nagyváradi székesegyházban feltörtetvén, a szent király csontjai csúfosan széthányattak ⁶⁾. Ez alkalommal tűnt el onnét úgy látszik sz. László fejereklyetartója is. Ka-

¹⁾ Integra simul cum ipsorum thecis argenteis.

²⁾ Enekek három rendbe külömb külömbfelec 187. és 193. lap.

³⁾ Érti sz. László ércszobrának lovát.

⁴⁾ Oláh Hungaria 71. írja, hogy sz. László (v. Zsigmond király sírjánál?) éjjel nappal egymást felváltó kar által zsolosmák mondattak, Zsigmond alapítványánál fogva.

⁵⁾ E vers szerzőjének Horvát András tállyai prédikátor tartatik.

⁶⁾ Sz. Lászlónak Esztergomban lévő egyik ereklyéje mellett következő egykorú, úgy látszik Oláh

tona határozott adata szerint Napragyi Dömötör erdélyi püspök azon protestánsok kezéből váltotta volna meg, a kik sz. László sírját 1565-ben feltörték. Napragyi azután az erdélyi püspökségből, ennek eltörlésével, kiesvén, vitte magával a sz. király ezen fejedeklyetartóját Győrbe.

Kevésbé eltérőleg, de kevésbé is határozottan értesít e felől Hevenessi, hogy t. i. már Erdélynek Magyarországtól elválásakor vitetett volna el sz. László fejedeklyetartója Gyulafehérvárra. Hasonlóan, csakhogy részletesebben tudósít Telekesi egri püspök, hogy Napragyi előre látván már az erdélyi zavarokat, s az eretnekség terjedését, úgy mond, valamint a sz. László által épült híres nagyvárad egyháznak lerontását, (mint ez Rákóczy György által véghezvitetett, ki a várad erősséget építteté a templomból, kiásatván onnét a magyar királyok tetemeit), — Sz. Lászlónak tiszteletreméltó *fejét* már előbb magához vette; midőn Erdélyből Győrbe ment oda is magával vitte, s halála előtt kincseit és ezüstjét a Boldogságos Szűz ottani egyházának hagyta ¹⁾.

Akárhogy is legyen ez, annyi kétségtelennek látszik, hogy a nagyvárad egyháznak a hitújítás alkalmávali elfoglalásakor juthatott sz. László ezen fejedeklyetartója akár Erdélybe a Gyulafehérvári székesegyházba, akár pedig idegen kézre, melyből Napragyi vagy már előbb más valaki által kiváltatott, és így hozatott a Gyulafehérvári egyházba. Hol midőn a hitújítás által ugyanazon veszély fenyegetné mely előbb Nagyváradon, innét vitetett át Napragyinak a Győri püspökségre átmenetével Győrbe. Hogy az előbbi feltevés, mely szerint egy ideig e kincs idegen és kegyeletlen kézben járt,

---

Miklós esztergomi érsek által írott hártyaokmány beszéli: A. D. 1565. 22-a. Junii Sepulchrum Sancti regis Ladislai Varadini, permittente ac iubente Sigismundo Joanne, Joannis regis filio, effractum est. Ossaque eius ibi inventa, post multa ludibria, disiecta sunt. Quo tempore, casu quodam in Templum veniens V. Benedictus Zegedi Canonicus S. Stephani de Promontorio Varadiensis, hanc partem reliquiarum eiusdem divi regis occulte abstulit, eamque magnifico D. comiti Andreae de Bathor donavit, idemque D. comes anno 1566, die 2-a Junii Ecclesiae Strigoniensi dedit conservandam ad honorem et gloriam nominis divini, cuius praeclarum organum dum viveret S. Ladislaus exstitit. Domine Jesu Christe vindica iniuriam Sancto Tuo illatam. Lásd Katona Hist. crit. XXV. 96, és Kemp levelét Podhraczkynál Sz. László Historiája II, 44. és 48.

¹⁾ Mindakét tudósítás olvasható a Bollandistáknál Acta Sanctorum Junii Tom. VI. Antverp. 1715. 261—3. lap, hol Sz. László életéhez Janning Konrád ezen fejedeklyéről általa összeszedett tudósításokat közli. E végett, mint írja, 1700-ban Bécsbe utazott s onnét Győrbe, hogy ezen ereklyét láthassa; valamint felkérte Cseles Mártont és Hevenesi Gábort Jézustársaságbeli társait, hogy az ezen ereklye átvitelének történetéről értesítsenek. Ezt teljesítik a nagyvárad Jézustársaságbeli házfőnököknek, részint pedig Telekesi István, egri püspöknek egykori győri kanonoknak s nagyprépostnak tudósítása nyomán. Hevenesinek effelől szavai: dum Transsilvania fuit avulsa ab Hungaria (mit Podhraczkynál, midőn e helyet Sz. László Historiájában II. 53. idézi, nem az első elválásakor, de Martinuzzi György halála után 1556. vél történetnek) translatum Albam Regalem (nyilván Juliam kellene lenni), ubi cum ob Turcarum infestationes tuto, satis loco non esset, anno 1600. Jaurinum deportatum et venerabilis capituli eiusdem loci concreditum est fidei; atque etiam nunc ibi asservatur ac pie colitur. Telekesi tudósítása szerint (u. ott). Demetrius Napragyi praevicens futura disturbia Transilvanica et ob invalescentem haeresim, eversionem famosi templi B. M. Virginis Varadini a S. Ladislao exstructi, quod etiam factum est per Georgium Rákótzi, qui ex hoc templo propugnacula et arcem Varadiensem exstruxit; effossis illic divorum Regum Hungariae reliquiis, Venerandum caput S. Ladislai iam ante ad se receptum Demetrius (t. i. Napragyi) e Transsilvania excedens, secum asportavit, ante suam mortem totum suum clenodium et argenteriam templo B. Mariae Virginis in coelos assumptae consignavit adhuc in vivis, qui etiam Jaurini mortuus in eadem ecclesia sepultus iacet. Lásd szinte Topographia Magni Regni Hung. és Syllabus Praesul. Jaurienensium 57. V. ő. Pray Dissert. de S. Ladislao 40. A Napragyi általi áthozatalra vonatkozó adatokat vagy okmányokat azonban, valamint már Podhraczkynál számára hasztalan kereste Tót győri kanonok és Czéh János a káptalani és püspöki levéltárakban; úgy ezen alkalommal sem sikerült feltalálni; ámbár Püspök ő méltósága s a ft. káptalan engedelmével Ráth Károly ismeretes szorgalmával szives volt azt számomra keresni; mi közt azonban csak későbbi két más adatra akadt, mit alább közlök. Podhraczkynál (L. László II. 50.) mondja Tót kanonok, hogy valószínűleg akkor enyészett el, ha volt ily régiebb okirat, midőn 1809-ben a francia ostrom alatt a püspöki levéltár egy része elégett. Telekesi tudósítása mégis arra mutat, mintha ő sem ismert volna ily okiratot.

mégis valóbbszinű, tanúsítja azon körülmény, hogy a mellszobor fején összetört s részben úgy látszik hiányzó koronát Napragyi püspöknek 1600 ujittatnia kellett, mint a korona belső karimáján lévő felirat: *Eppus Napragi Pragae renovari curavit. a. d. 1600* és az újabb idom is mutatja. Miután a régi koronából csak egyes kisebb részleteket lehet észrevenni a Napragyi által készített koronán, mint alább műleírásában látni fogjuk, drágakövek helyét is álkövek, úgynevezett csehüveg, helyettesítik; ez nyilván arra mutat, hogy az összetört korona egy része és drágakövei idegen kézen elvesztek, mielőtt az ereklyetartó Napragyi püspök birtokába került.

Az adáz kor nyugtalanságai közt azonban Győrben sem volt még egy ideig biztos és állandó helye. Már Napragyival, ki gyakran biztosabban lakhatott sümegi várában mint sem Győrben, szinte ott lappanghatott egy ideig. Bizonyos, hogy Telekesi mint győri nagyprépost és püspöki helynök 1683-ban a törökháború alatt épen sz. László napján kénytelen lévén menekülni, az egyház levéltárával és kincseivel sz. László ezen fejklyetartóját is magával vitte, s vele másfél évig bujdosott, majd Sopronyban, majd Bécsujhelyt, majd Borostyánkővárában, majd Lékán és Kőszeghen, mig Győrbe szerencsésen visszakerült ¹⁾.

1700. óta azonban — s meg lehet már jóval előbb is — sz. László ezen fejklyéjét régi mellszobor herma alakú ereklyetartójában Győrött folytonosan az egyházban köztiszteletre kitéve találjuk. Így tudósít már erről Janning Konrád jesuita Boland nagyszerű munkájának „Acta Sanctorum“ egyik folytatója; ki e végett, hogy sz. Lászlónak általa kiadott életében ezen fejklyéről is bizonyosat írhasson, Antwerpből Győrbe utazott, s mint mondja a még régi művű ezüst mellszobrot az egyházban kiállítva s ajtatosan tisztelve találta ²⁾.

De a mint a XVII-dik század végén és XVIII-dik elején a nvárad püspökség és káptalan helyre állítatván, tudomására jött, hogy sz. László fejklyetartója Győrött létezik, azonnal visszaadását sürgette. Luzsinszky prépostot e végett Győrbe küldve. S mire ennek fogamatja nem volt, ismételve levéllel is megkereste a győri káptalant; mint a nagyvárad káptalannak 1715, jul. 19-én kelt, s a győri káptalan levéltárában lévő eddig kiadatlan levele mutatja, melyben a győri káptalan újra sürgettetik a sz. ereklye kiadására ³⁾, melyet, úgy mond, eddig csak mint zálogot tarthatott magánál, de

¹⁾ Lásd Telekesi leírását Károlyi Speculum Eccles. Jaurin. 16. és Podhraczký i. h. II. 54.

²⁾ Acta Sanctor. Junii. Tom. VI. 261: Profectus ego — mond Janning — iterum Viennam Austriae indeque excurrans in Hungariam, inveni Jaurini in ecclesia cathedrali sacrum caput S. Ladislai regis decore ornatum, — és: vidi ego Jaurini saepe dictum sancti regis caput in cathedrali ecclesia religiose et decore servari, inclusum in busto argenteo non recentis operis, in cuius vertice aperitur ostiolum rotundum, per quod calvaria conspicitur (lásd alább leírását), atque etiam permittitur illi a venerabundis osculum dari. Ugyanekkor szólítá fel Cseles Márton és Hevenesi szerzetbeli társait a fenebbi adatok közlésére.

³⁾ A győri káptalan levéltárában VI. fők, 2 esomag, 1. szám Ráth Károly tagtársam szivessége által számomra kikutatva; melyet mint eddig ismeretlent egész terjedelmében közlök. Úgy látszik, hogy ez volt azon megkereső irat, melyre Tóth József győri kanonok levele is vonatkozik (Podhraczký Sz. László Hist. II. 49.) s talán csupán hibából mondatik ott 1725. Jul. 19. keltnek. Illssmis, Rdssmis, et Adm Rdis Dominis N. N. Lectori, Cantori, et Custodi, caeterisque dictae Ecclesiae Jaurinensis Canonicis. u. fratribus in Christo Nobis Colendissimis. Per Comaromium Jaurinum. Illmi, Rdssmi, et Adm Rndi Dni, Fratres in Christo Nobis Colendmi, observandmi. Salutem, obligatissimorumque Seruitiorum nostrorum Commendationem. De dato diei 30-mae Mensis Praeteriti ad nos exaratas Praettar Dnaonum Vrarum Literas condecanti cum honore percepimus, ex quibus intelligimus, quod Rndmo Dno Praeposito Luzinszky, qua a nobis credentionato, ad certam, eamque amicam Requisitionem, propter Absentiam nonnullorum e gremio sui Dnorum, genuinam Resolutionem dare non valuerint; cum autem Requisitio illa, utpote in Sacro illo Pignore a Nobis pridem sollicitè quaesito, et nunc feliciter adinuento fundata, longiorem moram trahere non pateretur, verum ad priorem ac a se fundatum redire Locum deberet; Ideo Illmas et Rndmas Dnaones Vras honorifice, simul ac fiducialiter

hozzá adja, hogy ellenkező esetben, ha t. i. vissza nem adatnék, kész e végett a fejedelemhez is folyamodni.

A győri káptalan azonban, valamint már az előbbi felszólításra kitérőleg azzal válaszolt, hogy valamennyi tagjai nem lévén jelen, a tárgyba nem ereszkedhetik; úgy az utóbbira is tagadólag válaszolhatott; mert 1750-dik april 2-dikán Kovács Pál nagyváradi kanonok ez ügyben újra kiküldve Győrbe érkezett, nagyváradi püspök gróf Forgách levelével a győri püspökhöz, s ezzel valamint szóval a püspöknél és káptalannál újra szorgalmazta az ereklye kiadását. De a káptalan ismét tagadólag válaszolt. Határozata körülbelől így hangzott: Ha úgy amint ország és világ tudtára a szentnek teste Nagyváradra az angyalok által vitetett, a fő is csodáson átvitetnék, akkor a káptalan ugyan ennek ellen nem állhatna; máskép e kívánságot soha sem fogja teljesíteni ¹⁾.

Csak 1775-ben sikerült végre a nagyváradi káptalannak annyit utolérni, hogy gróf Kornis Ferencz nagyváradi nagyprépost által gróf Zichy Ferencz győri püspöktől sz. László koponyacsontjából egy kis részecskét megnyerhetett; mint báró Patachich Ádám nagyváradi püspöknek ezen évben kelt okmánya tanúsítja, melyben engedelmet ad székesegyháza káptalanának, hogy ezen ereklyét köztiszteletre kitehesse. A püspök azonban ezen okmányban sem mulasztja el egyháza jogát sz. László ezen egész ereklyéjére világosan kimondani ²⁾.

1763-dik esztendőben június 28-dikán történt nagy földindulás következtében, mely Magyarországon, nevezetesen Komáromban nagy pusztításokat okozott, annak hála emlékeül, hogy Isten Győr városát nagyobb veszélytől megóvta, szent László napjának ünnepélyes egyházi menettel való megülvése határozottatott, mely alkalommal sz. Lászlónak ezen fejereklyéje is a régi ereklyetartóban ünnepélyesen körülhordoztatik ³⁾.

A győri egyházban máskép ezen ereklyetartó úgy látszik már kiállítása óta a mellékhajó azon legfelsőbb oltárán állott, melyen legújabb időig látható volt. Így említi legalább már az 1767-diki egyházlátogatás jegyzőkönyve ⁴⁾, hogy az oltáron egy szekrényben állott; hol eddig csakugyan üveg szekrénybe helyezve volt.

Legújabbban ezen ereklyetartónak nagy műbecse is, nevezetesen a feléledt egyház-műrégészeti tanulmányok következtében felismerve lón és Győrnek jelenlegi buzgó

per has rursus requirimus, velint consolatorium de super Nobis quantocius responsum exhibere, ac Sacrum illud Pignus restituere, alias, pro tam diuturna ac solerti Eiusdem conseruatione debitas reponentes Gratias, suam etiam Mattem Sacratissimam humillime adire parati erimus. In reliquo Praetitulas Dnaones Vras diutissime saluas, et incolumes viuere, et vigere comprecantes, perseueramus Praementionatarum Dnaonum Vestrarum Varadini die 19-a Julij 1715. Serui et Fratres in Christo obligimi Capitulum Varadiense.

¹⁾ Podhraczký i. h. II. 50: „1750. die 2. Aprilis appulit Jaurinum Paulus Kovács Custos et Canonicus Varadiensis, qui litteras Episcopi Varadiensis Forgács adferendo, oraliter etiam, sicut Praesul litteratorie, obtestatus est Capitulum et Episcopum Jaurinensem, ut Cranium S. Ladislai Ecclesiae Varadiensis cederetur et restitueretur: cui negative responsum est, talibus circiter formalibus: „Si sicut Angelorum ministerio Corpus Sacrum Varadinum delatum esse Hungaria, et Orbis novit: ita, virtute Divina Cranium transferetur Varadinum, tunc Capitulum quidem obstare haud posse, alias vero ad hoc petitum nunquam accessurum.“

²⁾ Podhraczký i. h. II. 73: Insignem ex inferiore pretiosi illius Depositi ad Ecclesiam hancee nostram Magno-Varadinensem alioquin pertinentis, et in praefata Jaurinensi Cathedrali tantisper asservati, Capitulis videlicet S. Ladislai, quae gutturi adhaeret, parte, Reliquiam impetrasset.

³⁾ Podhraczký i. h. II. 51.

⁴⁾ Ráth Károly szivességéből közölve: Visitatio Canonica 1767-ből. A győri káptalan sekrestyéjében Arca 23. fasc. 1. Nro. 2. 25. l. Caput 4. De vasis et alijs Supellectilibus Sacris Ecclesiae Inventarium. §. 1. De iis, quae in Ara post Imaginem existente Armario reperta sunt. 1-o Cranium S. Ladislai Capiti argenteo affabre effigiato impositum, corona gemmata ornatum, collo catena aurea appensa: item in rubea sericea ligula pendulus unus aureus magnus, aureorum centum, in capsula argentea inclusus. Item alia capsula appensa ex argento deaurata pro condendis Sacris Reliquijs aptata, vacua. Est etiam cornu argenteum, ac deauratum ex eadem ligula pendeus.

és műpártoló Püspöke Simor János ő méltósága a győri székesegyházbani úgynevezett Hédervári kápolnának régi idomáiban teljes helyre állításával, hazánk fia Aradi Lippert József műépítész mesteri tervezete szerint, megfelelő izlésben, nagy műbecsű, márvánnyal, zománcz és faragványokkal diszesített úgynevezett ereklyeoltárt készíttetett számára, melyen most tartatik, oly díszszel, melynél díszesebben elhelyezve eredetileg is aligha volt!

III.

Szent László fejereklyetartójának hat századon át szóló történetét századról századra, időről időre előadva; átmegegyek már nevezetes történeténél nem kisebb érdekű régészeti és művészi becsének leírására.

Az egyházi középkori kisebb művészetnek, mint mondám, s mint az összefüggés végett itt röviden ismételve figyelmeztetnem kell, legnevezetesebb alakításai egyike éppen az e nemű fejereklyetartók: hermák, mellszobrok, vagy mint történelmi és nyelvemlékeinkben egyszerűn neveztetni hallók: caput, fej-ek voltak.

Bennök az egyházak egyiránt legbecsesebb kincset, nemzeti és védszenteik főereklyéjét, a legnagyobb műremeket, s az arany- és ezüstenél, drágakő- és zománcznál fogva, melyből készült és mely diszíté, a legértékesebb, legdrágább tárgyat bírtak.

De éppen ezért, ámbár mint mondám nemzetek és országok, főegyházak és monostorok vetekedtek velök viszonyba hozott védszentjeik hermáit bírni, mint Aachen Nagy Károlyét, Parisi St. Chapelle Szent Lajosét, Prága Adalbertét, St. Denis Sz. Dénesét, Székes-Fehérvár Sz. Istvánét, Nagyvárad Sz. Lászlóét és száz meg száz más egyház számos más hermát, mind ebből mégis aránylag csak kevés maradt — mintegy hírmondóul; a nagy kincserték, melylyel kiválólag bírtak, oka lőn elenyészteőknek; s midőn, mint mondám, a műrégészet az egyes emlékek s okirati adatok nyomán nem oly rég először kiindult keresésökre és vizsgálatukra, alig talált hamarjában egy kettőt. Az azóta feléledt régészeti tanulmányok és folytatott vizsgálatok által élesedett szemeknek sikerült ugyan felfedezni még egyet és mást, régít s újabbat. De még jelenleg is az eredeti e nemű jelentékenyebb emlékeket majdnem ujjainkon, mint mondani szoktuk, lehet felszámolnunk. Elég legyen erre például felhoznom, hogy az egyházi ereklyetartók műkincseiben hazánknál meglehetősen dúsabb osztrák tartományokban csak egyetlen egy ily hermát azt is romjaiban ismerünk; és mi több, ez is valószínűleg — mint hallani fogjuk — tőlünk került oda; míg hazánk maig több ily emlékekkel dicsekedhetik.

Hogy azonban tárgyunkat műtanilag teljesen méltányolhassuk, adom mindjárt a tudomásra levő nevezetesebb hermák rövid ismertetését. Az összehasonlítás által, mely jelenleg, valamint egyéb tanulmányoknak, úgy a műarchaeológiának is alapja, leginkább tájékozhatjuk magunkat, sajátunknak régészeti műbecse meghatározásában.

Mint eddig ismeretes legrégebb ily emlék, mely már a IX-dik vagy csak X-dik századból származnék, sz. Candid hermája volna Franciaországban. A mű ezüstlemezből áll, mely fára van alkalmazva. A mellszobor haja, szakála, nyaklója arabesk ékitményekkel van diszítve. Kőtalapzatán, melyen állott, a szentnek martyrioma, szenvedése története domborműben állítatik elő ¹⁾.

Egykorú volna ezzel a viennei székesegyházban sz. Móricznak drágakövekkel s arany koronával diszített feje ²⁾.

Legközelebb állana ezekhez tudomásunkra egy ily XI—XII. századi hermá-

¹⁾ Blavignac Histoire de l'architecture sacrée 1853. 7. lap. és Violet-le-duc dictionnaire raisonné du mobilier. Paris. 1858. 216.

²⁾ Violet-le-duc i. h. 217.

nak romja a mölki monostorban Austriában. De erről, mint eredetileg valószínűleg sajátunkról, hazai hermáink során tüzetesebben szólok.

Több ily emlék ismeretes még a XIII-dik századból. A Saint-Germain-des-Prez-i apátság Franciaországban sz. Amand mastriçi püspöknek fejét kapta volt 1266-ban ajándékuł Alfonz spanyol királytól. A mellszobor aranyzott rézlemezből készült, melyen az arcz zománczozva volt ¹⁾.

A párisi fényes St. Chapelle-ban létezett egykor sz. Lajosnak Szép vagy VI. Fülöp francia király által (1286. körül) ajándékozott arany mellszobra, koronával és drágakövekkel díszítve, melyben a szentnek agycsontja tartatott. De melyet jelenleg szinte csak régibb s újabb leírásaiból és rajzaiból ismerünk ²⁾. Ezek szerint a mellszobor arcza arczkép (portraite) hasonlatossággal birt ³⁾.

Szerencsésebben fenmaradt ezen korból Nagy Károlynak fényes hermája az Aacheni főegyhazban. A mű ezüstből kiverve készült, dús aranyzással. A nyolczoldalú talpazatot, melyen a mellkép áll, feketébe játszó zöld zománcz borítja, rajta arany liliumvirágok domborodnak, az ismeretes francia czímerkép alakjában (francica, fleur de lis); mint az itt sajátunk összehasonlításául közlött ábrán látható. (1. szám.)

1. sz.

¹⁾ Bouillart Histoire de l'Abbaye Royale de Sainte-Germain-des-Prez. Paris. 1724. 315. lap. Rajza a 20 táblán.

²⁾ Kiadva Ducange-től: Joinville Histoire de St. Louis 1678, s újabban Violet-le-duc i. h. 218.

³⁾ Lásd az előbb idézetteket. Nevezetes, hogy Joinville-nél is Sz. Lajos kinézése hasonló iratik le, a bibliai hasonlattal, mint Sz. Lászlóé legendáinkban: Et vous promets — mond az ófrancia szöveg — que oneques si bel homme armé ne veis, car il paressoit par dessus tous depuis les espaulés en amont.

Tagodban ékes, termetedben díszes

Válladtól fogva, mindeneknél magasb

mond a régi ének is Sz. Lászlóról legendája leírása nyomán.

A 33" magas mellképet hasonlóan czímertanilag idomított sasábrákkal mintázott öltöny födi, míg széleit vastagabb filigrán szegélyzi, mintegy 186 saphir, rubin, smaragd sat. drágakővel kirakva; melyek közt még több antik gemma található. Kitűnő becsű ezek közül nyolcz jelentékeny nagyságú kamea; rajtok részint római imperatorok, és matronák képei, részint mythologiai alakzatok és jelenetek vannak vésve. Ügyes műkezelést tanusít különösen az arcvonalzat, a szakál és hajfürtözet alakítása. Az arc testszinű zománczczal vagy mázzal volt egykor bevonva, míg a haj az antik chrysocoma módjára, dúsan megaranyozva volt. A hagyomány szerint Nagy Károly testalkatára nézve hét láb magasságú lett volna, tehát szinte mint sz. Lajos és sz. László az emberi természetnagyságot felülhaladta; e mellett rendkívül nagy, erős fejjel, agygyal s arcvonásokkal birt. Mit a művész a természetnagyságot meghaladó colossalis alakítással minden tekintetben utánozni igyekezett. — A fej tetején nyiló fődélre van alakítva, mely alatt a szent király agycsontja alkalmaztatott. A főt, mint látni, több ágú korona köríti ¹⁾.

A St. Denisi monostorban Franciaországban szent Dénesnek a francziák apostolának Vendome apát által 1286-ban készült ékes mellszobra létezett. De mely már szinte elenyészett. Mert azon drágakövekkel és zománczczal diszített püspöksüveges arany fej vagy mellszobor, melynek múlt századi ábrája és leírása ismeretes, már is későbbi mű ²⁾.

Kölnben St. Kunibert egyházban Remete sz. Antalnak megaranyozott rézből alkotott, drágakövekkel és filigránnal diszített hermája ismeretes. Az arczon a testszinezés vörös, fehér és feketés zománcz maradványokban mutatkozik. A szobor vertmű, s a kifejlett román izlésnek XIII-dik századi korszakából való volna ³⁾.

A Hildesheimi domnak kincstárában ellenben a nagy művész püspök sz. Bernward XIII-dik századi, aranyozott ezüstből készült mellszobra, valamint sz. Oswald királynak domborművekkel diszes hermája maig őriztetik ⁴⁾.

Nagybecsű egy ily herma, ugyancsak a XIII-dik századnak elejéről ismeretes még a Fouldféle régészeti gyűjteményben Párisban. A mellszobor megaranyozott rézből áll; az alak bajszos, szakálos; a fürtök kétfelé szétválasztva vannak. Talapzatát domborművek ékesítik. A szobor remekműnek dicsértetik, de nem tudni többé sem azt hogy honnét származik, sem pedig hogy kit ábrázolt ⁵⁾.

A következő XIV-dik századból sz. Zsigmond burgundiai királynak — kinek teste Zsigmond királyunk által a nagyváradi egyházba hozatott — Lengyelországban Plokban létező mellszobrát ismerjük, mely 1370-ben készült, mint az alján olvasható gótbetűjellel felirat tanúsítja: Kasimirus Dei Gratia Rex Poloniae procuravit istud caput argenteum ad honorem Sancti Sigismundi. Sub Anno Domini MCCCLXX. A drágakövekkel diszített korona fején újabb, 1401-ben készült, alóla hosszú haj nyulik le, míg szakála két göndör fürtben válik szét. Az egyszerű öltönyt nyakánál drágakőagraf tartja össze, alól hármalevelű ékitmény köríti, mely felett a felirat áll, s ezen fölül ismét lilomékítmény körfoglalványt képez ⁶⁾.

¹⁾ Bock Reliquienschatz des Liebfrauen Münsters zu Aachen 1860. 51. lap.

²⁾ Felibien Description de Sainte-Denis en France 540. lap. III. képtáb.

³⁾ Bock das heilige Köln. st. Kunibert. 7. lap.

⁴⁾ Correspondenzblatt des Gesamtvereines der deut. Geschichts- und Alterthumsvereine 185. 4. sz. Beilage Beschreibung der in Dome zu Hildesheim ausgestellten Kunstschatze und Merkwürdigkeiten 40. és 38. sz. alatt; és King The Study-Book mediaeval architecture and art London 1859. II. 2. pl. 65.

⁵⁾ Violet-le-duc Dictionnaire du mobilier 217 hol rajza is látható.

⁶⁾ Kiadva Przedziecky és Rastawiecky díszművében Wzory Sztuki Średnowiecznej w dawnej Polsce w Warszawie i w Paryżu 1858. Francia czim és szöveggel Monument du Moyen-age et de la renaissance dans l'ancienne Pologne, arany- és szinnyomatú képe P. p. lapjegy alatt.

Ugyancsak ott s ugyanezen korból maradt fenn sz. Márja Magdolnának hasonló hermája, mely szinte Kázmér lengyel király által készíttetett s egykor Stobnicán létezett. Ezüst mellszobor, női alakot képezve, aranyzott hajjal s fejét takaró kendővel. Rajta következő felirat olvasható: Kazimirus Rex Poloniae fecit istud in honorem Sancte Marie Magdalene MCCCLXX. a Piastok és Lengyelország saszímerével ¹⁾.

Számos érdekes ily mű emlékét tartotta fenn még szinte a prágai sz. Vid egyház kincstárának 1387-ből meglévő jegyzéke; mely szerint akkor a főegyházban sz. Vidnek, sz. Adalbertnek, sz. Márknak, sz. Orbán pápának, sz. Vinczének, sz. Zsigmondnak, sz. Gergelynek és sz. Rikárdnak megnevezett mellszobrán kívül, még 27 más meg nem nevezett ily herma létezett ²⁾.

A következő XV-dik századból ismernők még sz. Benedek mellszobrát, melyet 1401-ben János Berry herceg ajándékozott a St. Denisi apátságnak. Az ezüst mellszobornak feje aranyozva, többi része zománcozva volt; míg mellén antik agát gemmát viselt Domitián császár mellképével ³⁾.

Egy más ezen századi emlék Spoletoi sz. Gergelynek a kölni dom kincstárában fenmaradt ezüst mellszobra. Ezen kiűnő, nevezetesen az arcz természetű alakítására nézve remek herma, vertezüstmű, aranyzott hajjal; öltönye misemondóruhát ábrázol ⁴⁾.

A XVI-dik századból szent Conciusnak ezüst és szent Vinczének megaranyozott ércz szobra található a hildesheimi domban. Az első 1511 ben, a másik 1515-ben ugyanazon művésztől készült, mind feliratuk tanúsítja. Mind a kettő 14—15 hüvelyk magos ⁵⁾.

A sz. denisi szerzetesek által készült volna szinte a XVI-dik században (aprés

¹⁾ Előbb idézett helyen R. lapjegy alatt.

²⁾ Bock Mittheilungen d. Centralcommiss. 1859. IV. 238. közlöm itt az érdekes eredeti feljegyzést: Anno 1387. in sacristia inferiori:

Primo caput sancti Viti sine gemmis.

Caput sancti Adalberti cum infula et duobus zaphiris in summitate infulae, unus a parte anteriori et alter a parte posteriori et in pectore gemmam habens imaginem.

Caput sancti Marci deauratum cum infula gemmata et perlis, in qua infula deficit in parte posteriori unus lapis inter clipeos aquilae et leonis, et in summitate alii duo lapides et una perla a latere dextro.

Caput sancti Urbani papae cum infula papali cum gemmis et perlis, in qua infula deficit unus lapis zaphireus cum lectulo et in inferiori parte a dextris deficit unus lapis et a sinistris secundus, lectulis remanentibus.

Caput sancti Vincentii, dominus Imperator, ut refertur inventarium per dominum Johannem Arrepinum demum Cardinalem anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo nono, in festo Sancti Johannis Apostoli et Evangelistae factum, datum est atque dedit episcopo Meten, sed reliquiae ejus repositae sunt in quandam tumbam velut infra detumbis.

Caput sancti Gregorii confessoris cum infula papali cum gemmis et perlis cum apertura aurea, in qua est zaphirus sculptus admodum capitis pontificalis, et in summitate dictae infulae deficit zaphirus et una perla in media corona dictae infulae.

Caput sancti Richardi confessoris regis Angliae argenteum deauratum cum corona gemmata, in qua deficiunt tres lapides cum lectulis.

Caput sancti Sigismundi regis Burgundiae de puro auro cum duabus coronis, quarum una est pretiosior, quam dedit filia imperatoris marchonissa Brandenburgensis gemmis et perlis decorata, in qua corona deficiunt septem lectuli, quilibet lectulus cum tribus perlis et uno zaphiro, secunda autem est pretiosior quae in diebus dominicis ponitur super caput sancti Sigismundi.

Item una fibula auro deaurata pro pectorali sancti Sigismundi per eandem dominam data, habens undeviginti perlas, tres zaphiros, quinque smaragdos, septem palasios rubeos et sex diamantes sine omni defectu. Summa capitum XXVII.

³⁾ Felibien Description de St. Denis III. tábla 542. lap.

⁴⁾ Bock d. heilige Köln a kép és leírás 42. szám alatt.

⁵⁾ Correspondenzblatt f. Gesch. u. Alterthums-Vereine 1857. 4. sz. Beilage 667. sz. a.

le troubles de la Ligue, úgymond a feljegyzés) 14 márka ezüsből és más régi ezüstdarabokból sz. Hilár poitiersi püspök mellszobra, püspöksüveggel s egyházi öltönyben, dúsan megaranyozva és zománczozva, mellén antik agátkő agraffal, melyen Augustus császár képe volt vésvé ¹⁾.

De még a XVII-dik századból is vannak adataink, hogy hasonló fejereklyetartó hermák folyvást készítették. Így vétetett ki 1665-ben Péter martyr fejcsontja a sz. Denisi egyházban levő sírjából s megaranyozott zománczos mellszobrába tétetett ²⁾. A mű már késő renaissance ízlésre mutat; és még ezen ízlésben is, úgy emez, mint a következő században is készül egy és más; sajátságosan épen hazánkban is, mint sz. Istvánnak zágrábi és fehérvári fejereklyetartója, melyekről még lejjebb tüzetesen szólok. Ez tanúsítja egyzersmind, hogy ezen ereklyetartók hagyományos alakja még a legújabb időkig mintegy öntudatlanul fentartá magát a kézműben, a mint régibb ily mellszobrok újabban időről időre át is alakítottak; mint ez nevezetesen az eset volt már sz. Dénesnek felebb említett hermájával. De már ezek csak is az öntudatlan szokásos kézműnek inkább, mintsem magasabb művészi felfogásnak művei voltak.

Több ily és efféle herma is volna még tudomásunkra, és még több lappanghat ide s tova nevezetesen Olaszországban is, melynek efféle műkincsét a többi európai műirodalom kevesbbé ismeri; és hol nevezetesen, úgy látszik egy hazai nyomunknál fogva is, hogy a legkésőbb időkig fentartotta magát ez ereklyetartók ezen alakzatának készítése is. De az a mi a többi felől nagyobbára csak mellékes felemlítésből vagy történelmi adatokból még ismeretes, annyira kétes, hogy általános megemlézésökből alakjokat meghatározni nem lehet. Így hallottuk felebb, hogy Arbeban már 1080-ban sz. Kristófnak hasonló ereklyetartója létezett; és a Sz. Orsolya egyházban is Kölnben még maig több ily herma léteznék; kilenczet említ még egy mult századi összeírás, épen akkor, midőn úgy látszik ezen mellszobrok már ott is enyésző félben voltak ³⁾. Míg szinte Kölnben a Gereon egyház hét ily szobra említettik ⁴⁾. Hasonlón a fenebbi hildesheimi hermákhoz számítható volna még szinte Sz. Cziczellének egy régibb de határozatlan korú ezüst hermája is ⁵⁾.

Az ereklyehermáknak ezen itt általam, tárgyunk alaposabb ismerete tekintetéből megkísértett első teljesebb összeállítása után azonban átmehetek már ereklyetartónk leírására.

Sz. László király ezen mellszobor alakú fejereklyetartója, melyet az I. képtábla kisebbített alakban fényképi levétel után híven előállít, vastagabb ezüst lemez-ből készült úgynevezett vertmű (opus propulsatum, argent repoussé, getriebene Arbeit); finomabb részleteiben itt-ott vésettél is vagy karczolással (ciselur) dolgozva, nagyobb-részt pedig zománczozal, aranyzással és filigrán művel díszítve. Súlya állítólag mintegy 14 font ezüst, nagysága: 2'2'', az emberi természetes nagysághoz közeljár. Fölülről kezdve a leírást: a főt ékesítő korona, mint alakzatából észrevehető a többinél jóval újabb mű, legalább részben; amennyire t. i. a koronának nagyobb öt ága vagy levelei között

2. ábra.

észrevehető kisebb négy ága régibb, eredeti gót idomzatú, úgynevezett keresztvirágot tüntet elő. (Lásd a 2. ábrát). Ezen részletek tehát a régibb és valószínűleg eredeti korona maradványai volnának még, melyek az új koronára alkalmaztattak; míg ez utóbbi a XVII-dik század elején renaissance modorban, drágakövek helyett csehüvegekkel Prágában

¹⁾ Felibien Description de St. Denis pl. II. 538. és 430. lap.

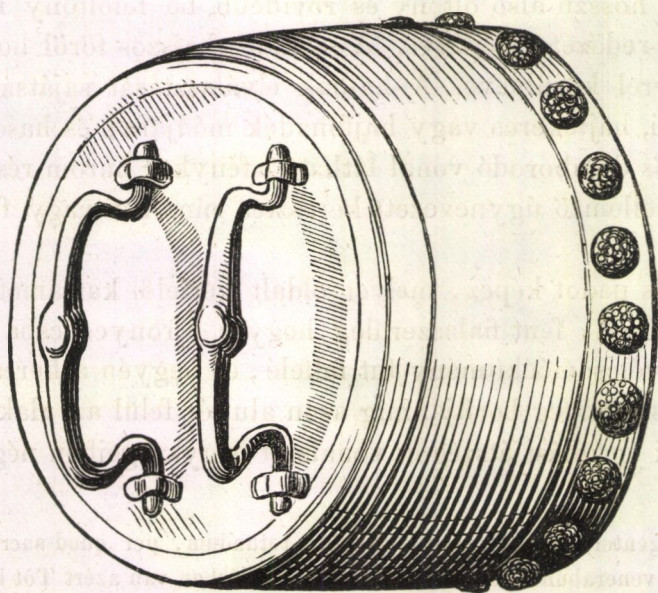
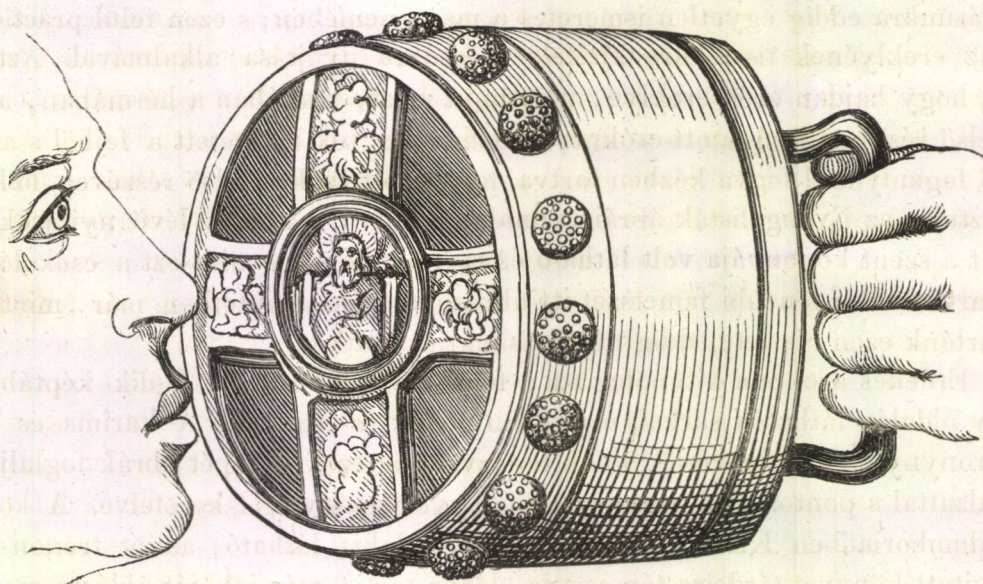
²⁾ Felibien i. h.

³⁾ Bock d. heil. Köln. St. Ursula 25. lap.

⁴⁾ u. ott St. Gereon 23. lap.

⁵⁾ Correspondenzblatt d. Gesch. u. Alterthumvereine i. h. 58. szám alatt.

készítettett Napragyi püspök által, mint a korona karimájának belsején olvasható felirat tanúsítja: Eppus Napragi. Praga renovari curavit. a. d. 1600. E felirat felett áll a püspök czimere bekarczolva: a pajzs aljából kinövő kettős esúcsos háromágú korona, melyben egy hölgynek derekán fölül alakja nő ki, jobb kezében egyenes kardot, hegyén csilaggal tartva. A pajzs felett püspöksüveg és főpásztori bot. — Nyilván tehát akkor, midőn ezen ereklyetartó Napragyi püspök által, mint a történeti részben láttuk, megmentett, a korona rajta összetörve vagy csak tetemesen megsérülve volt. S lehet, hogy ezen előbbinek töredékeiből készülhetett az egész újabb korona. Ámbár drágakövei s a gyöngyök, melyek azt díszíték teljesen elveszhettek, úgy hogy helyökbe színes üvegeket kellett alkalmazni. A korona alatt hátulról a főnek agy vagy koponyarésze fődő módra nyílik. Ez alatt a főnek üregében az itt 3-dik szám alatti képen előállított ezüst-tok látható. Ezen tokban foglaltatik sajátlag az ereklye: Szent László fejének felső része, az áll-

3. ábra.

kapezát t. i. kivéve ¹⁾. A csont rendkívül kemény és erős, s a felső fogsor nagyobbára

¹⁾ Janning Acta Sanctorum f. i. helyén leírván az ereklyét, kitűnik, hogy annak ő csak felső ré-

ép fogakat mutat. Midőn utólszor, legújabbán az új ereklyeoltárra áthelyeztetés alkalmával, a hermából ezen ezüst tok kivétt és felnyitott, egykét kis ezüstérem találtatott benne a fő mellett. Közülök a legrégibb Mátyás király korából való volt. Lehet hogy csak esetleg jutottak oda, talán valamikor felnyitása alkalmával beleesve.

Ezen belső ezüst toknak, — mely a mellszoborban nyakig ér és épen oly nagy és széles, hogy a leirt fő benne elfér, — alján kettős fogantyú látszik (lásd alsó része rajzát); míg felső részén, mely közvetlen a herma koronája alatti nyílás alá esik, egymást keresztben átmetsző és dombor ábrákkal díszített azon pántozás látható, melyet a II. képtábla fénykép után, természeti nagyságban állít elő. Ezen pánt alatt, melynek négy szögében háromszögű nyílások láthatók, jelenleg vörösselyem takaró vagy vékony párna van alkalmazva, mely közvetlen borítja az alatta lévő ereklye koponyáját vagy agycsontját. De ezen háromszögű nyílások alatt egykor valószínűleg kristályüveg lehetett, melyen át t. i. a szent fejének felső vagy is koponya része látható volt és csókoltatott. Azonban ezen egész belső ezüsttok is, mely a sz. király fejét magában tartalmazza, már annyiból is igen érdekes, a mennyire tudomásunkra eddig egyetlen ismeretes a maga nemében; s ezen felül practicusan kezelhető az ereklyének tiszteletre kitétele és csókra nyújtása alkalmával. Azt mutatja ugyan is, hogy hajdan ezen ereklye, nem mint most, magában a hermában, annak felnyitott felső részével nyújtatott csókra; hanem ezen tok kivétt a fejből s az alsó részén lévő fogantyúnál fogva kézben tartva, nyújtatott csókra felső részével, hol a pántokon Krisztus s az Evangelisták ábrái vannak előállítva, a köztök lévő nyílásokon pedig üvegen át a szent koponyája volt látható és csókolható; úgy mint ezt a csókoló arczczal és a kéztartásával a fenebbi fametszet itt ábrázolja. S e tekintetben már, mint mondók, ereklyetartónk ezen részlete eddig tudomásunkra páratlan.

Érdekes azonban kitűnőleg azon felső része is, melyet II-dik képtáblánk mutat. Négy oldalán láthatók sarkai, melyeken nyílik és csukódik. A karima és a pántok szélei horonnyal és hengerrel vannak tagozva, míg ezek közepét ábrák foglalják el, ismét vonalzattal s pontozott úgynevezett gyöngyékítménnyel keretelve. A középső téren vert domborműben Krisztus világmegváltói alakja látható, amint trónon ülve, bal keze a nyitott könyvet térdeire támasztva ölében tartja, míg jobbját áldásra emeli, lehajtott két végső s felemelt három első újjal a latin szertartás szerint ¹⁾).

Testét lefolyó hosszú alsó öltöny és rövidebb bő felöltöny fűdi; mind a kettő dús, de még nem törött redőzetet képezve. A szakálos bajszos főről hosszú hajzat ereszkedik vállaira, fénykörrel körülvéve. A hajnak elválasztását sajátságosan mintegy öt domborodó vonal képezi, hajtekeres vagy hajfonadék módjára; és hasonlóan majd négy, majd három, majd kettős domborodó vonal látható a fénykör három részén is, melyeknek itt talán a Megváltót jellemző úgynevezett keresztres nimbust vagy fénykört ²⁾ kellené jelenteniök.

A trón hosszas padot képez, melyet oldalt kétfelől kartámot ábrázoló gót művezetű tákok vesznek körül, fent fialaszerűleg hegyes toronycsúcsba végződve, melynek oldalszögletein a levélsomóékítmény fut felfelé, és hegyén a keresztvirág áll. A trón padját idomított virágos szőnyeg borítja, míg azon alul és felül az alak háta s lába meggől kilátszó szőnyegnek egymást átszegőn vonalzott négyszögeiben négyeslevelű mustrát

---

szét látta: in cuius (busti argentei) vertice aperitur ostium rotundum, per quod sacra calvaria conspicitur, atque etiam permittitur illi a venerabundis osculum dari. De tévedésben van azért Tót kanonok (Podhraczkynál Sz. László Hist. II. 50. kiadott levelében), midőn szinte csak az ereklye ezen felső részét látván, azt írja: Reliquiae hae constant ex posteriori parte capitis, quod capucia presbyterorum, dum illa apponunt occupare solent, eiusdem circiter magnitudinis, ex puris ossibus absque cute.

¹⁾ L. Ipolyi Deákmonostori Basilika. 101. lap.

²⁾ L. Ipolyi Deákmonostori Basilika. 102. lap.

látni. A háttérben hasonló keresztvonalzatú, s ezek közt több levelű virág- vagy rózsáalak (rosette) mustrával képezett szőnyeg terül el.

Ezen középső kép körül négy oldalt félkörös s levélalakzatú keretszegélylyel s az előbbihez hasonló mustrázott háttérrel a négy evangélista jelvényes alakja látható. Mind a négy kezében mondatszalogot tart, melyen nagyobb gót betűkkel az illető evangélista neve áll. Így jobb oldalt véve **S. MARCUS**: szárnyas s fénykörös térdelő ifjú vagy angyal alakja, dús redőzetű hosszú öltönyben; lent kis oroszlán ábrája vehető észre. A felfelé következő ábra: térdelő, szárnyas, hosszú öltönyű alak, hasonló az előbbihez, csak hogy az emberi vagy angyali fő helyett, fénykörös oroszlánfővel. A kezéből felfolyó mondatszalagon **S. MARCUS** olvasható. Az előbbihez ismét mindenben hasonló, csak hogy bikafővel és fénykör nélkül előállított harmadik alaknak mondatszalogján a **S. IULIUS**, s az előbbiekhez szinte hasonló negyedik sasfővel képezett alaknak mondatszalogján **S. IOHANNES** áll.

Az egész előállítás gyöngén domborodó vertműben készült, s a vésetnek vagy karczműnek (ciselirozásnak) nyomait csak itt ott lehet rajta észrevenni, hol a véső a finomabb részletek kiemelésében után segített, mint például a sas nyakán, tollazatán sat.

A műkivitelre nézve a középső ábra nem épen sikerültnek mondható. A rajz gyarlóságát szembe tüntetik a görbe vonalok, az aránytalanság a trónban s az áldó kéz nagyságában, ámbár ez itt képünkön részben a fényképezés ismeretes hibájának róvható fel. Annál feltűnőbb a mellékalakok könnyed, helyes sőt szép rajza és kivitele. Mi a műjellel azonossága mellett annál feltűnőbb; mintha csak nem ugyanazon kéz készítette volna ezeket s amazt. Lehet hogy a középső kép nem sikerültével, a többinek kivitelével talán más művész bizatott meg; vagy hogy csak az utóbbiakra nézve az ötvös jobb mintákkal volt ellátva. Feltűnő az is, hogy a műjellel a későbbi gót idomzatú trónon kívül, még meglehetősen korábbi s nevezetesen a román merevebb gyakorlatra mutat, mint ezt például, még régibb pecsétnyomóinkon is látjuk ¹⁾. Félreismerhetlen rajta a tipikus előképek, schemák, minták szerinti jelvényes alakítás, a feszes merev alkat; de mely mégis némi méltóságot sőt ünepélyes fenséget mutat ²⁾.

Az előállítás jelentése egyébiránt világos. A középső kép, mint láttuk, Krisztust mennyei dicsőségében trónolva, mint világbirót állítja elő, baljában könyvvel, jobbával áldva választottjait a szenteket, mint a milyennek szinte ereklyéje fölé van alkalmazva. Ezen mennyei dicsőségére vonatkozik a fényes uralkodói trón, a díszes, szőnyegzett háttér; nyilván szinte mint mennyei országának fényes királyi csarnoka, terme vagy hajléka felfogva. Erre vonatkozik a négy mellékkép is, mely a négy evangélistát jellemző jelvényes alakban állítja elő. Az V-dik század óta ismeretes az egyházban az evangélistáknak cherubim-alakbani előállítása, mint ezek az ó- és ujszövetség könyveiben, nevezetesen Ezekiel prófétának és sz. Jánosnak látásában ábrázoltatnak ³⁾; hol az Isten trónját vívő cherubok angyali vagy emberi, oroszlán, ökör vagy bika és sas arccsal jellemeztetnek. Így jön rendesen elő ezentúl a középkori előállításokban is, sőt mint tudjuk maig, Máté képe mellett szárnyas emberi vagy angyali alak; Márk mellett szárnyas oroszlán, Lukács mellett bika vagy ökör, János mellett sas. Gyakran azonban csak e négy állat ábrája jelenti jelvénykép a négy evangélistát. Az ábrázolás mint ismeretes, azzal magyaráztatik, hogy Máté evagéliuma Krisztus emberi születésével, Márké

¹⁾ Lásd például a Titelit, Történelmi Tár. Jerney a káptalanok II. 54. szám kép. V. ö. Ipolyi Deákmonostori basilika 102. lap. 9. jegyz. és 105. lap. és Beiträge zur Siegelkunde Ungarns Mittheil. d. Centralcommiss. IV. különnyomat 11. lap.

²⁾ Ezenkori műábráink jellemét bővebben tárgyaltam Deákmonostori Basilika című művemben 109.

³⁾ Ezechiel I. 10. és 26. v. Apocal. IV. 6. és 7. v.

a pusztával, mely az oroszlán laka, Lukácsé a barmokat áldozó főpap Zachariással kezdődik, míg Jánosé emelkedettségénél vagy a Sz. Lélek kitűnő sugallatánál fogva a sas röptéhez hasonlít ¹⁾).

De ritkább és nevezetesebb azon eset, midőn mintegy azonosítva, az evangelistának emberi de szárnyas testén az angyal-, bika-, oroszlán- vagy sas-fő látható ²⁾). S épen így látjuk nevezetesen sz. László ereklyetartója ezen képén is. Nehezebben volna képünkön megfejthető az, hogy a sz. Mátét jelző angyali alak mellett, ezen felül lent a háttérben még egy kis oroszlán alakja is látható. Sem sz. Máténak rendes előállításain máskép ily oroszlán nem szokott előjönni ³⁾); sem az oroszlán alakjának egyházi dús symbolikája nem ismeri ezen helyzetben jelentését ⁴⁾). Ha csak talán nem Sz. Máté legendájára vonatkozva, e szerint azon szörnyeket vagy sárkányokat jelentené, melyek ellen a szent kiküldve, azok lábai mellett elaludtak ⁵⁾).

A négy evangelistának vonatkozása a középső képre egyébiránt szinte világos. Valamint a dicsőségben uralkodó istennek trónját az ő szövetségben a cherubok tartják és környezik, úgy Kristusnak trónját az ujszövetségben az evangelisták, mint a megváltás hírnökei és terjedésének eszközei. Így jön az elő számtalanszor a középkori műemlékeken előállítva. Nevezetesen hasonló ehhez régibb keresztjeinken, keresztükön s a pacificalékon, kézikereszteken, mint a Taksonyin, számos Szepesin sat. — Hol a kereszték négy ága végén képzett hármaskörben láthatók az evangelisták jelvényei; és részint a kereszttről lehangzott evangéliom terjedésére, részint Krisztusnak a keresztfán is kitűnő istenségére vonatkoznak.

De világos az egész kép vonatkozása a szentre s annak ereklyetartójára nézve is: Krisztus dicsőségében, menyországában az evangelisták által körülvevett trónon székelve áldja a választottat, a szentet. Így jön ez elő gyakran a középkori ereklyetartókon, mint például Szent Castor kardessi ereklyeszekrényének tetején ⁶⁾, és Sz. Oswald királynak fenebb leírt hildesheimi fejereklyetartó ezüst mellszobrán ⁷⁾; hol szinte a négy paradicsomi folyó mellett a négy evangélista képe is látható. De már ezen négy paradicsomi folyó is itt jelvényileg, a mennyire hasonló Istenországa terjedését jelenti, szinte egyértelmű volna az evangelisták jelentésével ⁸⁾).

Tovább folytatva ereklyetartónk leírását, előttünk áll maga az arcz. Első tekintetre meglátszik rajta a modoros munka, nevezetesen a haj és szakálnak kezelésében, mint az a hajszálak merev rendszeres vonalzásában s a bajsz végei csigaalakú tekercei-

¹⁾ Hieronymus Contra Jovinian. Durandi Rationale VII. 44.

²⁾ Didron Manuel d'iconographie chretienne Grecque et Latin. Paris 1845. 308. Menzel Christliche Symbolik. I. 261.

³⁾ Menzel Symbolik I. 261. és II. 114.

⁴⁾ Heider Ueber Thier-Symbolik u. d. Symbol des Löwen in der kristlichen Kunst. Wien. 1849. s. Archaeol. Notizen Physiologus.

⁵⁾ Menzel Symbolik II. 114.

⁶⁾ Organ für die Christl. Kunst 1858. 172.

⁷⁾ King The Study-Book of Mediaeval Architecture and Art II. 65.

⁸⁾ Így mondja Menzel is Symbol. I. 260. Das von Ihren (t. i. Evangelisten) niedergeschriebene Wort ist ausfluss der Gottheit selbst, daher werden sie in den ältesten christlichen Bildwerken mit den vier Flüssen des Paradieses verglichen, und als vier Flüsse dargestellt, die aus einem Felsen fliessen. Hasonlón Crosnier Iconographie Chretienne. Paris 1818, 177. C'est une magnifique pensée du moyen-âge, de réunir dans un même tableau ou de mettre en regard les quatre fleuves du Paradis terrestre, le quatre grands Prophètes, Daniel, Jérémie, Isaïe et Ezéchiël, et les quatre Evangélistes.

Les quatre fleuves portaient dans les jardins d' Eden la fertilité par l'abondance de leurs eaux; les plantes et les arbres de ces vastes jardins puisaient sans cesse de nouveaux sucres et une nouvelle vigueur dans la fraîcheur de ces eaux salutaires. Les quatre Evangélistes sont aussi les quatre sources fécondes qui doivent arroser l' église pour faire germer toutes les vertus, dont le Seigneur nous a donné l' exemple.

ben mutatkozik, valamint a merev szem- és száj- alakításon egyiránt észrevehető. Ezen merevség a középkori művészetnek, különösen előbbi bizanci és román korszakában, kezdve már a hasonló mozaik alakításoktól, a nagyszerű és fenségesnek eszméjét igyekezett gyakran ily ügyetlenül is előállítani. Mellszobrunkon azonban ezen felül még magának az arcz izmainak azon durva, sőt elijesztő torzvonalzata, nem annyira a herma eredeti művészenek hibája, mint inkább a későbbi újítások ügyetlenségének tulajdonítandó. Eredetileg ugyan is, míg az efféle mellszobrokon a haj és szakál rendesen aranyozva volt, a régi ünnepélyes chrysocoma módjára, addig az arcz testszint utánzó zománczczal, vagy színes mázzal volt befuttatva; mint ennek nyomait fenebb Nagy Károly és mások hermáin még látjuk. Csak midőn később sz. László mellszobráról is ezen testszínű zománcz lepattogott, vagy kicserepedett, rontotta el az arczot úgy látszik azon aranyműves véssője, kinek azt javítania kellett volna; mit az ismételt úgynevezett símított aranyzás, mely itt épen nem volt helyén, még inkább elégtelenített. Egy ily aranyzás pedig nem rég, 1850-ben is érte. S erre vonatkozik csupán a mellszobor egyik újításának bekarcolt német felirata is „Hauser Renovirt 1850, 24. juli.“ Eredetileg midőn még az arczot testszin, a szemeket és ajkakat pedig megfelelő színű zománcz fedte, az arcz mai torz kinézése helyett a mű- és korizlésnek jobban megfeleltetett.

A nyak egyedüli ékességét jelenleg csupán egyszerű domború ezüst abroncs vagy gyűrű képezi; mely eredetileg lehet szinte jóval díszesebb volt. Ellenben a vállt és mellrészt mintegy díszes királyi öltöny módjára, dús mintázatú és színezetű zománczozat filigránműbe foglalva borítja. A tagozást ezüst vertműben erősen kidomborodó harántos vonalak képezik, melyek egymást jobbra balra átszelve csürlődés (rhomboidalis) négyszögalakokat, lent és fent pedig, hol csak egyfelől metszik egymást át a vonalok, háromszögeket ábrázolnak. Mindezen négy- és háromszögterét, kivéve egy középsőt, egymáshoz egészen hasonló mintázatú zománczozat borítja.

Maga ezen zománczmű régi hazai zománczkészítési gyakorlatunkra nézve igen érdekes lévén, amennyire eltér a zománczozás közönségesebb nemeitől, helyén lesz itt magyarázatául eleve általában a zománczozás gyakorlatával megismerkednünk.

Zománcznak (electron, encaustum, email) nevezzük általában a fémsavakkal színezett átlátszó azon üvegfoliadékot, mely fémre: aranyra, ezüstre, rézre sat. de egyiránt üvegre is és agyagművekre forrasztható. Ennek a középkorban ismeretes nemei voltak:

A borított vagy kérges zománcz (encaustum incrustatum), mely kétféle, 1-ször az úgynevezett befoglalt vagy sejtes zománcz (email cloisonné, Zellenschmelz), midőn a fém-arany-, ezüst- sat. lapon előállítandó képnek vázát a lapra ragasztott vékony finom fém lemezek képezik, s az ezek közt keletkező hézagok és térek színes zománczczal töltenek ki; miáltal mintegy sejtes és mosaikszerű kinézésűvé lesz az előállítandó kép. Ez a zománcz legritkább és becsesebb neme, mely mintegy az V-dik század óta Bizanczban gyakoroltatott s a kilencedik században Olasz- és Németországban is műveltetni kezdett. Ilyen becses zománcz műveket bírnak szent koronánkon, a Nyitra-ivánkán nem rég feltalált zománczos szinte korona aranylapokon nemzeti muzeumunkban ¹⁾, valamint egy bizanci ereklyetartó táblán az esztergomi főegyház kincstárában ²⁾. — 2-ik neme a borított vagy kérges zománcznak az úgynevezett emeltterű zománcz, midőn magán a fémlapon kivésott rajzok vázlatvonalai emeltebben hagyatnak, míg a kivájt völgyeletek zománczczal betöltenek. Ez az egész középkoron át gyakoribb sőt közönséges neme a zománcznak.

¹⁾ Kiadva Archeol. közlemények II. 65. Érdyől.

²⁾ Kiadva Jahrbuch d. Centralcommiss. III. 140.

A zománcz egyéb neveit, minő a *domború zománcz*, midőn a fémlapra vázolt emelkedő ábrák átlátszó zománczczal vannak színezve, vagy minő a *zománcz festvény*, midőn a zománcz színek egyszerűn és hasonlóan más festéshez ecseteltetnek a fémlapra, mint újabb, maig divatozó kezeléseit a zománcznak, elég legyen itt csupán röviden megemlítenem ¹⁾.

Nevezetes már, hogy a Sz. László hermáján lévő zománczozat, ezen a művészet által eddig kizárólag tárgyalt zománczok nemei egyikéhez sem tartozik sajátlag. A mennyire t. i. itt is a fémlapra alkalmazott lemezek vagy sodronyok képezik a zománczozat különféle színei között a határt, s egyszersmind ez által a rajznak vázát, közéjük lévén a zománcz színek alkalmazva, hasonló volna ugyan már a befoglalt vagy sejtes zománczokhoz. Csakhogy míg a hasonlíthatlanúl gyöngédebb, finomabb befoglalt vagy zárt sejtes zománcznál a fémlemez nem emelkednek felebb a zománcznál, hanem ezzel egyarányban vannak leszelve, s a rajznak csupán vonalzatakint tűnnek elő; addig Sz. László hermáján a zománczot befoglaló fémlemez hasonlóan a filigránsodronyokhoz kiállanak, mintegy önálló diszítványokat képezve; s innét ezen zománcz *filigrános zománcznak* (filigranirter Email) neveztetik.

De érdekes már a zománcz ezen neme különösen ránk nézve azért, mert az épen hazai középkori aranyművészetünkben kitűnőleg gyakoroltatott. Számos aranymű tárgyunkon ott találjuk még folyvást a filigrános zománczot, oly annyira jellemzőleg, hogy ez műtárgyainkon a külföldi szakismerők előtt is feltűnven, gyakorlatát ők is különösen hazánknak tulajdonítják. Így Bock Frigyes, e nemben első tekintélyek egyike, az esztergomi főegyház kincstárának leírásában s a nemzeti muzeumi hasonló tárgyak tanulmányozása nyomán világosan mondja, hogy ily művek, máshol csak ritkán jönnek elő ²⁾. A bécsi 1861-diki régészeti múkiállításon hazánk csak alig hogy egy két helyről és azt is alig egy két tárgygyal lévén esetleg képviselve, mégis már ott is néhány régi kelyhünk ily filigrán-zománczos ékítménye annyira feltűnt, hogy ezen tárgyak leírásában ezen műgyakorlat kitűnőleg hazánknak tulajdonítottatott ³⁾. Valaminthogy a más-honnan dúsan és nagybőségben kiállított tárgyak közt alig került elő egykét hasonló mű ⁴⁾. És valóban hazánk egyházi műkincsei közt még számos ily műemlékekkel bírunk. Tudomásomra is ily zománczozatú kelyhek nagy számban léteznek még az esztergomi és kassaiakon kívül Szepesnek több egyházaiban.

Ezen filigrán és zománcz diszítványek által mellszobrunk csürlődéd alakzatai-

¹⁾ A zománcz művészetet tárgyalják: Labarte Recherches sur la peinture en émail dans l'antiquité et au moyen âge. Paris 1856. — Heider Mittelalterliche Kunstdenkmale II. 58. — U. az Mittheil. d. Centralcommis. 1858. III. Nov. füzet; s u ott 1861. IV. 74.

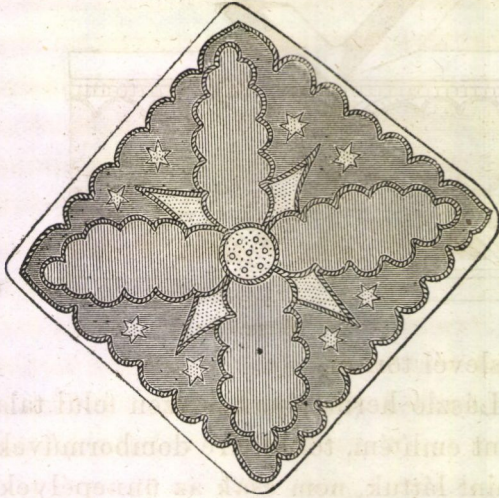
²⁾ Bock Jahrb. III. 110. mondja egy ily esztergomi kehelyről: zeigt die Verbindung des durchsichtigen Emails mit Kunstreich filigranirten Arbeiten, wie wir sie in dieser Weise nur noch selten anderwärts vorgefunden haben.

³⁾ Weiss Mittheil. der Centralcomm. 1861. VI. 46: Mondja ugyan, általában az osztrák művészetnek tulajdonítva ezen műkezelést: Eine eigenthümliche Erscheinung ist endlich bei den, aus österreichischen Handwerkstätten hervorgegangenen Kelchen der zur Anwendung gekommene Emailschmuck an den Flussflächen und dem unteren Theile der Kupa zu bemerken. Es wurden nämlich in Ornamenten von aufgelegten feinen Dräthen verschiedenfarbige Glasfüsse eingeschmolzen, die eine treffliche Farbenwirkung erzielten. De alább bevallja legalább, hogy ily filigrán műveknek csak is Magyarország a hazája: Einen Kelch mit prachtvoller Filigranarbeit, und zwar in jener geschmackvollen Ausstellung, wie ich sie an mehreren Kelchen der Domschätze zu Agram, Graan und Pressburg und überhaupt nur in Ungarn angetroffen hatte, lieferte die Pfarrkirche zu Ebenfurth.

⁴⁾ Ilyenek egy XV-dik századi Klosterneuburgi és Schönbergi; mig maga az egy Kassa 3 ily kelyhet állított ki. Lásd Katalog der Ausstellung von Kunstgegenständen aus d. Mittelalter. 9. lap.

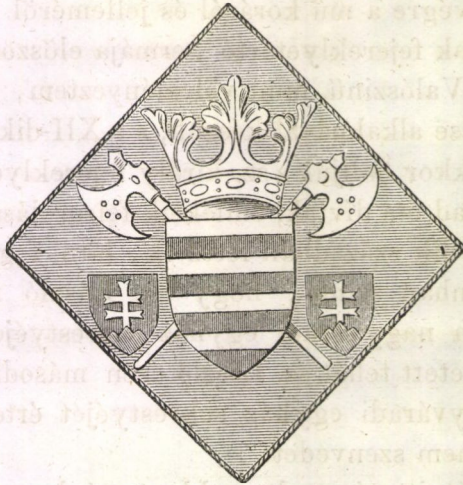

ban képezett mintázatok az itt látható 4. sz. ábra tünteti elő. A filigrán sodrony ap-
különféle színű zománcz-
czal vannak befuttatva.
A filigrán szegélyzet ál-
tal befogott első tér vö-
rös, de az idő által meg-
barnult vörös színt mu-
tat, s rajta párosan, min-
den nagyobb két levél
közt két-két, összesen hat
aranycsillag látható. A
négy nagyobb keresztle-
vél ellenben kék színű,
míg a középső kör sár-
ga, s a kisebb szögekben
kinövő hegyes levelkék is ily színű zománcz-
czal vannak beeresztve.

4. sz.

A középső négyszög ellenben Magyarország czímerét viseli a szokott színek-
ben, mint itt 5-dik ábránk mutatja. A középső vértén, mely felett hármass levelű korona
áll, oldalvást keresztbe
helyezett két bárdal, a
négy szelemen látható.
Míg a két oldalfelőli ki-
sebb vértén a hármass ha-
lom feletti kettős kereszt
jön ismételve elő. Szokott
előállítás az Magyaror-
szág czímerének, mint az
már a vegyesházbéli kor-
szakban előjön, midőn
rendesen az ország ket-
tős keresztje képezi a fő

5. sz.

natkozik csupán, kinek rendesen hősies jelvénye, mint azon fegyvere, melylyel a kúnok
ellen csodásan és vitézül hadakozott; valamint hogy ez s a hármasslevelű vagy lilomos
korona látható már Sz. László legrégibb képén a nagyváradi káptalannak a XIV-dik szá-
zadból ismeretes pecsétjén ²⁾.

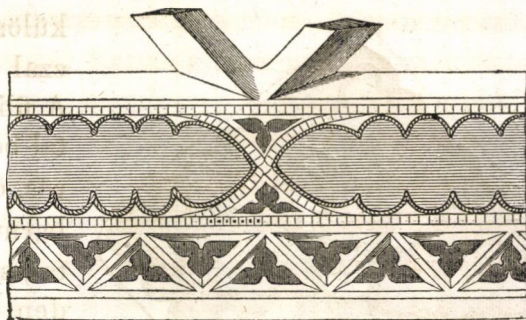
Ezen filigrános zománcz ékítmény itt azonban egészben nyilván a sz. király-
nak mintegy öltözte kelméjét, annak drága, színes szövetét ábrázolja. Ily dús virágos
mustrájú ruhákban jönnek elő a középkori képeken, nevezetesen az üvegfestvényeken a
királyok alakjai. A francia királyok, például sz. Lajos, czímerök lilomjai alakzatával
átszótt kelméjű öltönyben; így az Anjou szentek nálunk is aszepes-váraljai fő szárnyoltár
XIV-dik századi képein; valamint ugyanott sz. királyaink képei is nagy virágos mustrájú
ruhákkal, míg szent Imre vezér ruhakelméje szőlőgerezd mintázatok mutat. Nagy Ká-
roly hermáján, mint a francia királyok öltönyén, látjuk a lilomokat és a német czímer
sasalakzatát; míg más ily képeken a czímer hasonló mint sz. László mellszobrán, csak
egyszer, legalább az övben vagy mellen van alkalmazva ³⁾.

¹⁾ Pray Syntagma de Silgillis I. táb. 6. fig. és II. táb. 1. fig.

²⁾ Ipolyi Beiträge zur Mittelalt. Siegelkunde Ungarns 10.

³⁾ Például a Soissoni képeken Organ für Christliche Kunst. 1857. 10. sz. 114. lap. A heral-
dikai mintázatu ruhákra lásd Essenwein Mittheilungen 1862. VII. 48. lap.

Az öltöny alsó szegélyzete kiválólag ékebben, mintegy csipkészetben végződik, mint itt a 6. ábra mutatja; felső részét ismét filigránból képezett félkörűs végein hegyes levélbe záródó díszítőalakzatok képezik, melyek terét kékszínű zománcz hasonló, de nagyobb hármalevél töri át.

6. sz.

borítja; közben, hol ezen ékítmény végződik, mindenütt hegyes hármalevélű művezettel van áttörve. Ugyanígy alul is, hol az erőteljes tagozással képzett hármalevélű

Valószínűleg Sz. László hermájának is ezen felül talpzata volt még, hasonló más ily mellszobroknak, mint említém, többnyire domborművekkel is díszített talpzataikhoz. Az ily ereklyetartók mint láttuk, nem csak az ünnepélyek alkalmával az oltár predellájára kiállítottak, mint az egyházak fő díszje; de különös ünnepélyes alkalmakkor körmenetben, koronázásokra, sőt háborúkba vitettek. S e célra is saját alkotmányával lehettek ellátva. De minderről jelenleg hermánkra nézve már semmi bizonyosat sem mondhatunk.

Szólnom kell még végre a mű koráról és jelleméről. Mikor és ki által készült vagy készíttetett Sz. Lászlónak fejereklyetartó hermája először? Adataink nyomán biztosan meg nem határozható. Valószínű, mint véleményeztem, hogy már a szent király testének ünnepélyes felemelése alkalmával készült, s a XII-dik század óta létezett egy ily mellszobor; minthogy már ekkor halljuk a sz. király fejereklyéjét külön említetni. Hogy ily hermák már a IX-dik század óta dívtak, emlékeik felsorolásából láttuk; sőt hogy ilyenek hazánkban is már a XII-dik században léteztek, látni fogjuk alább. — Ereklyetartónk történetéből tudjuk azonban szinte, hogy Sz. László régi hermája azon tűzvész alkalmával elolvadt, mely a nagyváradi egyház sekrestyéjét 1406. előtt elpusztította volt. Ezen időtájban készülhetett tehát sz. László ezen második mellszoborra, mely azon újabb vészben, mely a nagyváradi egyház sekrestyéjét érte, midőn az egyik torony ledöntötte, sérülést és kárt nem szenvedett.

Sz. Lászlónak tehát itt tárgyalt ereklyetartó hermája, úgy mint azt képünk előállítja, nyilván a XV-dik század elején, bárha nem Zsigmond király által készíttetett; kivéve a későbbi koronát s az ismételt legújabb aranyzásokat. Megfelel ennek tökéletesen a mű jelleme is. Mert ámbár a koponyát fedő abroncs domború vert műveinek egyes ábráin, sőt egész felfogásán, még régibb román műfelfogás s alakítás nyomai mutatkoznak, valamint a fejnek, arcznak modoros alakításában, sőt a filigrán-zománcz ékítmény is részben még régibb ötvösi kezelésre és műgyakorlatra mutat. Mindamellett a XIV. és XV-dik századi gót ízlésnek határozott nyomai is félreismerhetlenek művünkön. Így látjuk a Megváltót előállító domborképen a tróntámokat teljesen kifejlett gót fialákkal, támtornyocskákkal alakítva. Erre mutatnak szinte az újabb koronán a régibb eredeti koronából alkalmazott gót keresztvirágok; a mellszobor alsószélén az áttört csúcsos hármalevélű művezet, s a szobron látható címernek XIV-dik századi alakja. De a zománcznak ezen kezelése folyvást, még késő gót XV-dik századi kelyheinken is feltalálható.

A történeti adatok tehát egyiránt, valamint a mű jelleme arra utalnak, hogy a XV-dik század elején készülhetett és pedig valószínűleg Zsigmond király által, ki a nagyváradi egyháznak, hol neje, később maga is temetkezett, melynek védnöke Sz. Zsigmond testét is ajándékozta, általában nagy jótévője volt. E tájt a XIV-dik században, épen különös keletnek is örvendettek ezen hermák. A prágai egyház mint láttuk, ezen század-

felé XXVII-etet bírt, és Kázmér lengyel király által is szinte ezen korban készült két ilyennek évfeliratát ismerjük. De nevezetesen épen Zsigmondnak atyja, Károly császár, e tekintetben a világ minden részéből nagy kincset halmozott össze ¹⁾ és páratlan bőkezű volt hasonló ereklyetartók készíttetésében.

Hogy azonban nem csak magyar király által készíttetett, de hogy hazai ötvösünk által is készült, nincs miért tagadnunk. Rajta épen saját középkori egyik nemzeti műgyakorlatunk fényes példáját láttuk filigrán zománczozatunkra nézve, mely arany művészetünknek kiválólag sajátja volt. Más részt nem is oly műremek, hogy azt akár az idegen művészet tőlünk megirigyelve igényelhetné, akár hogy ennél jobbat is szebbet is nem tudott volna aranyművészetünk alkotni épen akkor, legvirágzóbb korszakában, midőn a fényűző Nagy Lajos udvarában például az ötvösök mesterségökért már várnagyokká és alispánokká emelkedtek, birtokokkal adományoztattak ²⁾; és magyar királyleányok déli Olaszországba, olaszkirályfiak a magyar trónra lépve dús kincseket hordottak magukkal, mint még leltáraik s hagyományaik mutatják, melyekre itt lejjebb e nemű műemlékeink jellemzéseül vonatkozni fogok.

Más kérdés, vajjon a herma arczában — természetesen nem mai megrongált, de egykoru zománczozott kinézésében — ne talán szinte sz. László arczképének még némi nyomát kereshetnők-e? mint sz. Lajosnak XIII-dik századi hermája a párisi St. Chapelleben arczképnek tartatott. Mire nézve az inductiót, rávitelt kivéve, minden más érvek hiányában sem nemet, sem igent nem mondhatok.

IV.

Látván sz. Lászlónak régi s nagy műbecsű ezüst mellszobrát, alig lehet kételkednünk azon, hogy nemzetünk dicső első királyának és apostolának sz. Istvánnak, sőt többi fejedelmi és nemzeti védszenteinknek is ily ereklyetartó régi mellszobrai nem birtuk volna; valamint láttuk, hogy más nemzetek is védszenteik hasonló hermaival dicsekedtek.

És valóban, még maig is birjuk egy és másnak emlékét, maradványait vagy csak nyomait. Ez az eset nevezetesen mindjárt sz. István király mellszobrára nézve.

Valamint sz. Lászlónak hermája az általa emelt nagyváradi székesegyházban létezett, hol temetkezett; úgy sz. Istváné is az általa épített székes-fehérvári királyi egyházban létezett, hol a sz. király sírja volt.

Az első adat, melyet felőle ismerünk, későn ugyan és csak mellékesen de mindamelllett is határozottan említi. Midőn t. i. Magyarország rendei 1440-ben a székes-fehérvári országgyűlésen I. Ulászlót királynak megválasztották, az özvegy királyné Erzsébet a szent koronát Visegrádról magával elvivén s nem akarván kiadni, az országgyűlés határozata szerint az újon választott király, az ország koronájának hiányában „szent István azon régi művű koronájával koronáztatott meg — úgy mond az országgyűlési okmány — mely a szentnek fejereklyetartóján eddig nagy tisztelettel tartatott“ ³⁾. Ezen fejereklyetartótoknak, mint a latin szöveg nevezi (theca capitis reliquiarum) nyilván sz. László

¹⁾ Hagek Chronica Bohem. (1718. kiad.) 574. részletesen írja le, hogy járta be IV. Károly császár német- és más országok városait és monostorait ezen célból, majd jószerivel, majd fenyegetésekkel is kényszerítve egyes ereklye kincseik és részek kiadására.

²⁾ Mint Sienai Péter Lajos udvari ötvöse szepesi várnagygyá s alispánná lön s Gemnik helységgel adományoztatott. L. Fejér Cod. Diplom. VIII. III. 529. — Hasonlón Szemeits aranyműves már Béla által nemességre emeltetik. L. Ráth és Rómer Győri füzetek I. 207.

³⁾ Fejér Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad 39—43: Decretum. Nos prae

hermájához hasonló mellszobornak kellett lennie, mert csak ilyennek fején létezhetett a korona; valamint felebb láttuk, hogy sz. László hermája is a latin szövegben toknak, theca capitis, neveztetik. Feltűnő ezen adatban már az is, hogy a korona igen réginek mondatik (s úgy hangzik mintha sz. István saját koronájának mondatnék ¹⁾), vagy hogy csak az egész mellszobor régiségét akarják az erre vonatkozó szavak kiemelni.

Valamint azonban ezen adat sz. Istvánnak fejereklyetartó mellszobráról csak mintegy véletlenül jön elő, úgy tovább sem hallunk többet felőle. Csak újabban Sellyei Nagy Ignác székes-fehérvári püspök által 1778-ban kiadott okiratból értesülünk, hogy sz. Istvánnak koponya ereklyéje, mely 1775-dik évi december hó huszadika óta, királyi átadásnál fogva a pozsonyi káptalani egyház tárában ezüst tokban lepecsételve tartatott, új ezüst ereklyetartóba, vagy is, mint az okmány szavai szólnak, emberi alakot ábrázoló jeles és mesterséges művű aranyozott ezüst (mell-) szoborba foglaltatott, melyet Mária Terézia királynő saját költségén készíttetett s a székes-fehérvári székesegyháznak ajánlékozott, előbbi régi ezüst tokjával együtt ²⁾.

Sz. István ezen ereklyetartó mellszobra mely jelenleg is a fehérvári székesegyház egyik kápolnája oltárán tiszteletre kitéve látható, mint újabb, a fenebbi okmány szerint 1777-ben készült renaissance idomú aranyozott ezüst mellszobor, már a műrégészet körén kívül áll, s leírását itt a 7. sz. alatt közlött képe feleslegessé teszi. De a koponyaereklyének azon régibb tokja is, melyről az okmány szól, s mely jelenleg szinte a mellszobor mellett őriztetik; hasonlóan csak újabb XVII-dik századi renaissance ízlésű mű. Alakjára nézve lapos tálcán, felkőrűn, koponyaszertűleg emelkedve s áttört ezüst művezetel mint egy rácso-
zatot vagy kosarat képezve készült. — (Lásd a 8. sz. ábrát). Rajta angyal, cherub fejek és virágfüzerek, úgynevezett nyitott koszorúk(feston)közt, vertműben két nagyobb kép látható; az egyik Sz. Istvánt, antikszerűleg idomított fejedelmi öltönyben, koronával fején, trónon ülve, keresztbe vetett lábbal s jogart tartva állítja elő; ezen körirattal; CAPUT S. STEPHANI REGIS VNGARIAE. (Lásd a 9. sz. a. ábrát.) A másik képen térdelve állíttatik elő, hasonló királyi jel-
mezben, a mellette levő oltáron a Boldogságos Szűz alakja látható: S. MARIA ORA PRO

7. sz.

lati, Barones sat. Corona aurea operis vetusti beatissimi Stephani regis, apostoli et patroni nostri, in theca capitis reliquiarum eiusdem hucusque magna veneratione conservata.

¹⁾ Hasonlón Sz. István neje Gisela királyné saját arany koronája létezett a veszprémi székesegyházban, melyet II. András az egyház értékesebb kincseivel magával vitt kereszties hadjárata alkalmával a keletre. Fehér Cod. Dip. IX. 7. 646.

²⁾ Kiadva ezen mellszobor képével együtt Verebtyől a Testvérhaza történetkincsei című munka 2 füzeté 26. lapján és Magyar néplap 1857. 66. szám: Nos Ignatius Nagy de Sellye Dei et Apost. sedis gratia Episcopus Alba Regalensis sat. Universis et Singulis Has Praesentes Litteras Nostras inspecturis Fidem Facimus indubiam et attestamu, quod Sacrum cranium Divi Stephani primi Regis Apostolici incorrup-

NOBIS körirattal. (Lásd a 10. sz. a. ábrát). A tálczán vagy lemezen, mely ezen áttört műnek alját képezi kereszt s egyszerű czifrázatok vannak vésve. (Lásd a 11. sz. a. ábrát). Az egész mű, mint a rajzok világosan mutatják, már is a XVII-dik századi úgynevezett Zopf izlésben készült.

8. sz.

9. sz.

10. sz.

11. sz.

Ebből látjuk, hogy sz. István fejének 1440-ben a székes-fehérvári egyházban létezett hermája elenyészett, ámbár fejének ereklyéje megmaradt, mely a jelenlegi ereklyetartóban a koponyából vagy agycsontból áll csupán. A fenebbi okirat szerint, mielőtt ezen ereklye 1775-ben a pozsonyi káptalani egyházban a fejedelelnő által letétetett, nyilván tehát a bécsi udvarban, a fejedelelnő birtokában volt. Hogy jutott oda nem tudjuk. De így említi Cserey Farkas 1774-ben még, Bécsből testvééréhez Cserey Ambrushoz

tum quod a Die Vigesima Mensis Decembris Anni Millesimi Septingentesimi Septuagesimi Quinti ex traditione Regia in authentico conservatorio collegiatae Ecclesiae Poseniensis ad S. Martinum in Theca argentea Sigillo authentico munita asservatum, modo vero ad novum Conservatorium argenteum, seu Statuam argenteam inauratam, humanam Speciem referentem affabre et operose elaboratam, cuius vertex Sacrum Cranium continens ad amplitudinem Sacri Depositi Cristallo vestitus ope claviculae aperiri, et deponi potest, impensis Suae Majestatis Sacratissimae Mariae Theresiae Reginae Apostolicae praeparatum coram Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Francisco e Comitibus Eszterházy de Galantha, Perpetuo Comite de Frakno, Aurei Velleris, et una Insignis Ordinis S. Stephani Regis Apostolici Magnae crucis Equite, Utriusque S. C. A. R. A. Majestatis Camerario et actuali Intimo Status Consiliario, nec non per idem I. Regnum Hungariae Curiae Regiae Magistro, et coram Exmissis ab Excelsa cancellaria Hungarico-Aulica Illustrissimis Dominis Petro Végh et Josepho Űrményi Consiliariis Aulicis, et ordinis S. Stephani Regis Apostolici Equitibus; ac insuper Reverendissimis Dominis Sigismundo Grubanovics Praeposito Majore, et Paulo Szegedi Cantore Cathedralis Ecclesiae Nostrae Alba-Regalensis, ad id peculiariter per Nos Deputatis per Illustrissimum ac Reverendissimum D. Emericum L. B. de Perén canonicum Strigoniensem, Collegii Pazmaniani Viennae Praefectum, Celssissimi ac Reverendissimi Domini Sacri Imperii Principis I. Regni Hungariae Primatis et Archi-Episcopi Strigoniensis Josephi e Comitibus de Batthán etc. etc. Plenipotentiarium, Viennam reverenter transpositum, Filis Sericeis violaceo-rubri coloris reclusum, et Sigillo ejusdem Gentilitio obsignatum, ac per supra nominatos Nostros Deputatos cum S. Cranii *antiqua Theca argentea figuris distincta inscriptionibus munita, tanquam Vetustatis Reliquiis*, Authentici Documenti Loco horsum delatum reverenter recognoverimus, insuperq. funiculo sericeo albi coloris rursus per Nos colligatum ac Sigillo Nostro obsignatum curae Capituli nostri Cathedralis Ecclesiae Nostrae Alba Regalensis, cui pretiosum hunc Thesaurum in pignus perpetuum Altefata Sacratissima Majestas Maria Theresia clementer obtulit, concediderimus, Facultatem in Domino tribuentes, ut in praenuncupata cathedrali Ecclesia nostra Alba Regalensi ad augendam X-ti Fidelium Devotionem et promovendum Divi Stephani Regis Apostolici cultum illis praesertim diebus, qui per Nos ex specialibus motivis constituti sunt, utpote: Secunda Aprilis, seu Die illationis in ciuitatem et Cathedralem Ecclesiam Alba Regalensem per triduum: Die Decima nona Martii, qua Civitas Alba Regalensis a Turcis erepta est: in Festo S. Ladislai, in Festo S. Stephani per octiduum: undecima Octobris, qua olim in Hungaria Festum inventionis corporis S. Regis Stephani celebrabatur: demum in Festo S. Emerici per triduum: publicae X-ti Fidelium venerationi exponatur. Inquorum Fidem Praesentes propria manu Nostra Subscriptas Nostroque Sigillo munitas expediri mandavimus. Datum in Moor in Conventu P. P. Capueinorum in Festo Annuntiationis B. V. seu Die vigesima quinta Martii. Anno Millesimo Septingentesimo septuagesimo octavo. Ignatius Eppus Albensis.

Székes-Fehérvárra írt levelében általában, hogy sz. Istvánnak ereklyéi a bécsi udvari egyházban léteztek, valamint a Jézustársaságbeli úgynevezett professusok házában is, mielőtt e szerzet eltöröltetett ¹⁾). Ellenben az „Acta Sanctorum Hungariae“ című Magyar szentek életirata sz. István életében mondja, hogy Nagyszombatban az akkor ottan székelő Esztergomi érsekség és főkáptalan egyházi kincsei közt sz. István koponyájának nem csekély része, a szent királynak ezüst szobrába illesztve, nagyobb ünnepélyek alkalmával köztiszteletre kitétetett. ²⁾

Vajjon régi volt-e még ezen szobor, és szinte herma volt-e vagy sem? valamint hogy hová lett? semmi bizonyosat sem tudunk. Mert tudomásomra jelenleg ilyen sem a nagyszombati sem pedig az esztergomi főegyházban nem létezik.

Lehet egyébiránt, hogy valamint talán a fenebb említett koponya ereklye, mely a bécsi udvarban létezett, Pozsonyba s onnan Székes-Fehérvárra jutott királyi adományból, úgy talán ennek egyik részecskéje volt az, mely a Jézustársaság eltörlése előtt, annak bécsi házában létezett, s innét jutott még 1774. előtt a nagyszombati főegyházba?

Ezen adatokból is azonban látjuk, hogy sz. Istvánnak egyik hermája régóta és még 1440-ben is Székes-Fehérvárott létezett; koponya ereklyéje egy kisebb részének más ily szobra-e vagy mellszobra? még 1774-ben Nagyszombatban az esztergomi káptalan birtokában volt. Míg fejkoponyájának nagyobb része, mely egy ideig úgy látszik lappangott, 1778-ban új mellszobor ereklyetartóba alkalmaztatott ismét, a fehérvári egyház számára, hol maig létezik.

De ezen felül létezett még, és létezik maig sz. István fejereklyéjének egyik hermája a zágrábi székesegyházban. Jóval, mintegy más félszázaddal előbb, mint a régi székes-fehérvári, említetik már Ágoston zágrábi püspök által (ki 1304. óta ült a zágrábi püspöki széken) egy megyei zsinat alkalmával tartott beszédében: oltárunkon áll — úgymond ő ebben — egész Magyarország védszentének, Sz. Istvánnak arany és drágakőtől fényes feje ³⁾). A zágrábi főegyház oltárán sz. Istvánnak drágakőtől s aranytól fényes feje, nyilván csak ily, 1304-körül tehát már ott létezett aranyos és drágakővel diszített herma vagy is mellszobor alakú fejereklyetartó lehetett. És valóban, ámbár a régibb korból nem szól más adat felőle, az ereklye maig fenlétezik, ha bár jelenleg szinte újabb hermában, de mely nyilván a régi mellszobor helyébe készült.

Sz. Istvánnak ugyan is a zágrábi egyházban lévő ezen régi ereklyetartója 1594-ben, midőn a sziszeki tábor által az egyház kincseitől s nevezetesen arany s ezüst ereklyetartóitól is megfosztatott volna, szinte elenyészett, s az ereklye azóta közönséges

¹⁾ Simon Supplement. ad Dissert. de Dexterâ S. Stephani 60. l. Sancti nostri reliquia servabatur etiam in templo aulico, cuiusmodi reliquia etiam in domo professa (nempe Jesuitarum, donec isti exstabant) solebat exponi omni anno die festiva s. Regis in gratiam Hungarorum illuc convenientium.

²⁾ Acta Sanctor. Ung. ex J. Bollandi continuat. aliisq. scriptoribus. Tyrnaviae 1744. II. 184. Tyrnaviae quoque inter cymelia Metropolit. Ecclesiae Strigoniensis, numeratur pars non modica e calvaria Divi Regis, quae *argenteae eiusdem statuae* inserta, diebus solemnibus venerationi publicae exponi solet.

³⁾ Ferrarius De rebus Hungaricae provinciae ordinis Praedicatorum Viennae 1637. appendix 16. lap: Ágoston zágrábi püspök zsinati beszédének idézett helye: Regale caput eius (S. Stephani) auro gemisque fulgidum; memoria eximiae Sanctitatis, gloriae et honoris augustius, tutelare numen universi Hungarici regni, patriae huiusce nostrae praesentaneum decus, insidet arae sacrosanctae, sicut videtis. V. össze Kereselich Hist. cath. ecclesiae Zagrabiensis I. 109. és Pray Dissert. de sacra dextera divi Stephani 60. l. hol e beszédet Ágoston későbbi életirójának Marnovitus Tomconak hajlandó tulajdonítani. A beszéd, igaz, lehet csinált is. De már 1637-ben Ferrariusnál kiadva olvassuk; míg sz. Istvánnak zágrábi újabb hermája csak 1635-ben készült el — mint alább mindjárt hallani fogjuk; — Marnovitus kortársainak tehát józanon nem szólhatott volna 1637-ben a két évvel ezelőtt készült hermáról úgy, mintha ez már a XIV-dik század elején Ágoston püspök korában létezett volna, ha csakugyan ily előbbi régibb hermájáról nem lett volna neki és kortársainak tudomások.

tokban tartatott egész 1635-ig; midőn Barberini Ferencz bibornok Rómában azon ujezüst mellszoborba foglaltatta, melynek itt rajzát közlöm. 12. sz. a.

12. sz.

Rajta a következő felirat áll:

Sacro

D. Stephani

Ungar. Regis Aplique

Cranio, in Zagrabiensi Eccla.

Eidem dicata, servato,

Decentius asservando

Franciscus TT. S. Laurentii in Damaso

S. R. E. Vice Cancellarius,

Diaconus Cardinalis Barberinus

Pia in S. Regem observantia

Humiliter Offert

Anno Dni MDCXXXV. ¹⁾

Maga ezen mellszobor mint újabb renaissance mű szinte a műrégészeti tárgya-

¹⁾ Farlati Illyrici sacri V. 562. lap tudósít: Donum cardinalis Barberini basilicae Zagrabiensis oblatum Anno 1635. (Joannes Marnovitius) Zagrabiam reversus, insignae ac pretiosissimum donum a Francisco Cardinali Barberino basilicae adtulit; videlicet simulacrum argenteum pulcherrime caelatum, ut in eius capite reponeretur cranium S. Stephani R. Hung., quod vulgari theca inclusum, non eo quo dignum erat, ornatu cultuque, in sacrario eiusdem basilicae, cum aliis sacris lipsanis asservabatur. Anno quippe 1594. pretiosa quaeque sacrarii Zagrabiensis lipsana aureis argenteisque ornamentis exspoliata fuerant, ut sisciensi militi Stipendia solverentur. Barberiani autem muneris ipse Marnovitius auctor extitit et poene hortator; reique huiuscemodi memoriam, et grati animi erga piissimum cardinalem monumentum in citata a nobis dis-

lás körén kívül áll. Elég legyen egyszerűn a képre utalva itt megjegyezni, hogy a más-kép is csinos műnek feje ezüstből, míg többi része aranyzott rézből készült, és topázokkal, ametiszt- és más kristályokkal díszítve van; magassága a talapzattal együtt 42''.

De feltűnő lesz már talán ezután az, hogy sz. Istvánnak tehát három egykorú hermája vagy mellszobra létezett, melyekben egyiránt fejklyéi vagy koponyája részei léteztek volna. A Fehérváriról biztosan tudjuk, hogy ott maig a fejcsont azon része létezik hermájában, melyet koponyának mondunk; de ezt látszik érteni a zágrábinak is leírása, mert az ottani mellszoborban levő szinte craniumnak mondatik ¹⁾; valószínűleg azonban ez is csak része lesz, épen úgy mint a harmadik vagy is nagyszombati mellszoborban létezett, egyenesen csupán ezen fejcsont részletének mondatik ²⁾.

Így könnyen megtörténhetett, a minthogy meg is történt, hogy egy s ugyanazon szentnek több helyütt lehetett hermája, s mindegyikben koponyája vagy feje egyes részlete is befoglalva volt, anélkül hogy azért áleréklyéket kellene ily esetben gyanítanunk. A legvilágosabb példa erre nézve a sz. László hermája leírásában felmerült azon adat: hogy miután a nagyváradi káptalan sz. László ereklyéjének visszaadását hasztalan sürgette, sikerült végre neki a koponyacsontnak egy részecskéjét megnyerni. Ezen részecskét a nagyváradi káptalan méltán hermába, mellképbe foglalva állíthatná elő, úgy a minthogy sz. István koponyájának vagy fejének részei több ily mellszobornak alakítására adtak alkalmat. Hasonlón történt sz. István jobbával is; mely szinte mielőtt visszakerült, nyilván több felé szétszétatott ³⁾, s így méltán több hely dicsekedhetett azzal, hogy sz. Istvánnak, kezét, karját, karcsontját bírja. Így volt ez másutt is; nevezetes példa Franciaországban, magában a St. Denisi apátságban sz. Dénesnek létezett többes hermái, mit részint a történelmi hypercritica, részint a gúny és tudatlanság arra magyarázott, hogy tehát a szentnek több, természetesen hamisított koponyája léteznék. Holott egyszerűn a fejcsont külön részei valának a hermákba foglalva. Sőt gyakran ily hermák, mellszobrok, mint díszes fogadalmiképek üresen is felállítottak; valamint ily eset épen St. Denisből is ismeretes ⁴⁾. Így volnának kiegyeztethetők azon adatok is, melyekre már a hermák összeállításában figyelmeztettem, hogy például sz. Zsigmondnak is két hermája, egyik Lengyelországban ⁵⁾, másik Prágában ⁶⁾ jön elő; míg egy harmadik le-

---

sertatione de sacris ecclesiarum ornamentis reliquit hisee verbis: Sed haec infelicitas, Siscianae nimirum cladis et sacri thesauri exspoliati, pietate saeculi nostri in omen felicitatis maxime reparatur; dum Emin. Princeps Fran. Cardin. Barberinus — — ubi primum nuditatem reliquiae S. Regis, erga cuius cultum exardescit perpetuo, nuper a me accepit, pretiosissimum ornamentum auro, argento, gemmisque distinctum, ipsum Apostolici Regis caput, humeros et pectus exprimens, Hungarico regali paludamento insigne, regia corona ad imitationem angelicae, apostolicaeque coronae Hungaricae superbum, elegantia operis nulli sacro reliquiario secundum, Romana industria elaboratum, mihi ad ecclesiam nostram Zagrabensem deferendum ad manus igenti animi alaeritate consignavit. In cuius — — base eiusdem pietatis argumentum incisum est sat. érti a fenebb már az eredetirőli másolat nyomán itt közlött feliratot. Lásd szinte ezt a 340. lapon említve.

A fenebbi rajznak fényképét Kukuljevics Iván zágrábi főispán volt szives Gasparics kanonok leírásával számomra megküldeni.

¹⁾ A zágrábi hermában lévő ereklyerész iránti kérdésem válasz nélkül maradt, mi azonban, mint most utólagosan veszem észre, csak véletlenségből történhetett, miután kérdésem többi pontjaira nézve határozott választ nyertem. Egyébiránt Praynak (Dextera S. Steph. 61.) helyéből az tetszenék ki, hogy ott csupán részecskéje volna: itaque facile permitto partem cranii quidem divi R. Stephani Zagrabiae Augustini tempore fuisse, colique isthic etiam hodie. Ámbár, mint láttuk, fenebbi adataink egyszerűn s határozottan craniumnak nevezik.

²⁾ Acta Sanctorum f. i. h. pars non modica e calvaria Divi Regis mondatik a nagyszombati nézve.

³⁾ Simon Suppl. de s. dextra 38. és következő lapokon át.

⁴⁾ Felibien Descripton de S. Denis pl. III. 540.

⁵⁾ Przedziecki et Rastavicki Monum. dans l'ancienne Pologne Sign. P. 8. p. fenebb. közölve.

⁶⁾ Bock Mittheilungen. IV. 238, fenebb közölve.

het hogy nálunk is talán létezett Nagyváradon, hol a szentnek teste eltemetve volt. Hasonlón említetik Sz. Magdolnáé egyiránt Lengyel-¹⁾ és Dalmátországban²⁾. Gyakran még a szentek hasonló nevei is nevelik e zavart. Ámbár hogy ezen felül egyszer s más-szor visszaélések is történtek, senki sem fogja tagadni, ki az ereklyéknek a középkorban anyagilag is nagy értéket s az embereknek gyakran szentségtörésre is kész nyervágyát ismeri³⁾.

Míg azonban sz. István fejereklyéje szerencsésen fenmaradt ugyan ránk, de régi eredeti hermái nélkül; addig ellenben nemzeti Muzzeumunkban még egy ily régi hermát bírunk ismét, de ereklyéje s annak neve nélkül.

Ezen mellszobor képét itt közlöm a 13. sz. alatt. A Magyar Nemzeti Muzzeum

13. sz.

legrégibb jegyzékeiben sajátságosan így íratik le⁴⁾: „Trenchini Máté (mellképe) termé-

¹⁾ L. f. közölve Przewdzicki után.

²⁾ Eitelberger Mittelalt. Kunstdenkmale Dalmat. Jahrbuch d. Centralcomm. 1861. 173.

³⁾ Nevezetes példa arra, mikép ugyanazon szentnek teste két helyütt is előjön, nemzetünk apostola sz. Adalbert ereklyéjének azon története, hogy midőn a Gneznában fekvő testet honfiai a Csehek elrabolni készülnek, a gneznaiak a fegyveres erőnek ellen nem állhatván, a szent testének helyébe más csontvázat tesznek, melyet a csehek jóhiszemben magokkal vittek volna Prágába. — Hasonlón értesülünk, hogy midőn Sz. Istvánnak jobbjára Ragusában létezett, valahányszor tiszteletre kitétetett, mindannyiszor a város kapui bezárattak s örök állítottak fel. (Lásd Desericius de initiis et Majorib. Hung. V. 264). Nyilván annak nyoma, hogy visszafoglalását a Magyarok megkísértették. Így hajóznak Luceriába a Horvátok, hogy szent Ágoston egykori püspökük tetemeit megszerezhessék, melyet sötét éjszakának idején elorozva hajójukra szállítanak. De mielőtt még a kikötőből kiindultak volna, azt a luceriaiak hasonló csellel visszaszerezték (l. Acta Sanctorum Hung. II. 132.). Ismeretes Erzsébet királyné esete is szent Simon sírjánál, midőn a szentnek ujját szándékozik elorozni. Alább látni fogjuk, mint igyekeztek a Csehek II. Lajos királyt kijátszani, midőn a hradisini várból Remete sz. Pál fejét magával vinni szándékozott Magyarországra, álfejet tevén helyébe. Lásd Anonymi Hungarici de Translat. S. Pauli 17. lap.

⁴⁾ Lásd Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici sive Catalogus historico criticus antiquitatum, raritatum et pretiosorum. Budae 1825. 49. lapon.

szetes emberi nagyságban, rézből, dúsan megaranyozva, zord tekintettel, leborotvált fővel (!?), rövid szakállal, mely kétfelé osztva, fürtökbe tekerődik, sűrű bajszzsal, erős és tág vállal és mellel. Fővege hiányzik, melylyel hogy egykor bírt, a koponya feletti türesség gyaníttatja“ (így!)

Ezen leíráshoz a tárgynak eredetére nézve megjegyeztetik még u. ott „hogy ezen magyar emlék, úgy mond, emlékezet előtti idő óta Trencsén sz. kir. város tanácsházában lappangott, anélkül hogy ismerete a közönség elé jutott volna. Jelenleg a városi tanács felajánlásánál fogva a nemzeti muzeum hazai régiségeit gyarapítja.“ Utal még a továbbiiban arra is, hogy ki volt Máté a trencsényi vidék egykori hatalmas dynastája sat.

Így mutattatott be ezen régiség mostanáig és mutattatik talán még maiglan is a Muzeumot látogató nagy közönségnek, s így tartatott és tartatik az Csák Máté mellszobrának, melynek képe gyanánt tudomásomra már is egyszer másszor levétetett és kiadott képének mintául szolgált. Szóval így csinálták az archaeológiát archaeologiai tudomány nélkül. A középkori műrégészetben jártasnak azonban csak egy tekintet kell a képre vetni, hogy benne azonnal ereklyetartó főre vagy hermára ismerjen ¹⁾.

Közölt képe s a muzeumi jegyzéknek szavaival adott leírása után nem szükség bővebben tárgyalnom; csak az utóbbinak helyreigazításául és felvilágosításául, részben pedig potlásául is jegyzem meg, hogy az a mi ott leborotvált főnek (tonso capite áll a latin szövegben) mondatik, inkább fejteteje vagy is koponyája leszelésének volna mondható; és nem egyéb, mint ezen fejereklyetartónak azon része, mely földöként nyílt, mint sz. László ereklyetartóján láttuk, s mely alatt tartatott a fejüregben az ereklye, a koponya vagy fejcsont. E felett lehetett azután még korona vagy püspöki vagy más főveg, annak méltósága szerint, a kit előállított. Másképp látni, hogy épen ellenkezőleg haja nem hogy leborotválva lett volna, de inkább dús fürtökben ereszkedik alá. Ezen hajfürtök és nevezetesen az elválasztott szakálnak tekerceses végződése, hasonlóan más e nemű ereklyetartó fejek haj- és szakálfürtjei képzéséhez, igen jellemzik ezen modoros alakításnak régi, még részben bizonyára román vagy csak kora gót műkorát; ha bár ilyesekben az izléssel művészeink gyakran jóval elkéstek volt. Nevezetesen például egészen hasonlóan van képezve a szakál, mint sz. Zsigmondnak fenebb, ezen ereklyetartók összeállításában tüzetesen leírt lengyelországi hermáján, mely a XIV-dik században készült; és azért nyilván ereklyetartónk is ezen kori mű lehet. Az arcznak valamint a szakálnak modorossága, mutatja, hogy ezeknek szabadabb képzése még nem igen állott a művész hatalmában. A mellszobor egyébirant mint mondva volt, dús aranyzású rézlemezéből készült vertmú (getriebene Arbeit); s mint látni nem csupán koronája vagy illető fővege hiányzik; de mint a mellén és széleken kiálló szögek s észrevehető lyukak mutatják, egykor drágakövekkel is vagy más ékítményekkel lehetett díszítve, melyek most szinte hiányzanak.

Más kérdés az, hogy kinek, mily szentnek s hovávaló ereklyetartó mellszobra volt. Valamint azon véleményre, hogy trencsényi Máténak szobra, csak az adhatott okot, mivel Trencsénben találtatott, úgy talán ezen helynek nyomán lehetne nagyobb valószínűséggel nyomozni azt is, hogy kinek ereklyetartóját képezhette.

A magyar szentek legendája Trencsénben vagy csak közelében két szentet ismer: *Zoerard Andrást* és *Benedeket*, kik mind a ketten a szkalkai, Trencsén tőszomszédságában levő szikla barlangban, hol később benedeki apátság emelkedett, remetéskedtek, s az utóbbi vértanúi halált is szenvedett. Mind a kettő az ottani nyitrai egyházmegyének védszentjévé lett. S ámbár életiratukban azt olvassuk, hogy testök is Nyitrán a székesegyházban temettetett el ²⁾; de lehet azért, hogy mint gyakran megesett, sőt más

¹⁾ Így ismertek rá már kivülem is, anélkül hogy egymás véleményét felőle ismertük volna, egymásután Bock Frigyes, Römer, Henszlmann.

²⁾ Lásd Suriust, Inchoffert ad. an. 1002. és 1009. *Ungaricae Sanctitatis Indicia* 1737. kiad. 65. és 67. lap.

szentek ereklyéivel is majdnem rendesen történt, a szentek fejcsontja elválasztva a szkal-kai apátságban, hol egykor éltek, mellszoborba foglalva létezhetett; s ezen apátság veszélyeztetése vagy megszűnte után került talán a trencsényi várba; hol épen, mint alább látni fogjuk, más szentek testjei is ideiglenesen a háborús időkben letéve voltak. Innét kerülhetett később, már bizonyára a protestantismus idejében, ékességeitől és drágaköveitől megfosztva a trencsényi városházba, hol feledve s újabban, mint láttuk, trencsényi Máté mellszobrának tartva került elő.

De ezen felül ismeretes, hogy a mohácsi vész után Magyarország alsóbb részeiből, s nevezetesen Budáról számos egyházi kincs és ereklye menekedett a török hadak elől az ország felsőbb részeibe: Pozsonyba, Márjavölgybe, Nagyszombatba sőt épen Trencsénybe is ¹⁾. Nevezetesen így értesülünk, hogy remete sz. Pálnak Nagy Lajos király által a velenceiektől megnyert teteme ²⁾ a pálosok Buda melletti sz. Lőrincz kolostorából biztosság végett Trencsénybe vitetett ³⁾. A szentnek feje ugyan eredetileg Prágába jutott, de onnét II. Lajos király által 1523-ban szinte a budai sz. Lőrinczi kolostorba hozatott, hol azontúl a szent testével együtt volt ⁴⁾. Ámbár a szerzet későbbi történet

¹⁾ Lásd Knauz Magy. Tud. Értekező I. 60, a Budai várkapolna ereklyéi és kincseiről szóló adatokat és Révai de Monarchia, Schwandtner Scriptorum II. 642.

²⁾ Mellékesen megjegyzem itt, hogy Remete sz. Pálnak magyar életirői, úgymint: az Anonymus Hungarus de translatione s. Pauli; a Névtelen Carthausi magyar szövege. Sz. Pál üsönknek kihozásáról, Toldy Magy. Szentek Legendái eredeti Codexekből 150. lap; Eggerer Fragmentum Panis Corvi protoeremitici; Orosz Synopsis Annal. Ord. S. Pauli 2. lap sat. hibásan írják, hogy Remete Sz. Pál teteme Manuel bizanczi császár által a Boldogságos Szűznek emelt egyházban létezett volna Bizanczban, miután az a Romanus Arguros által 1031-ben épült Peribleptae vagy másképp Triakontaphylos — az az 300 levelű vagy is Rózsa nevű egyházban tartatott. Maig fenáll ezen régi bizanczi basilika, az Aranyszarv partján Stambulban, az Aja kapussi és Dsubatli kapussi nevű kapuk között, jelenleg török mecsetül használva; és régi görög neve szerint törökül Güldsamisi azaz Rózsák mecsetének nevezetik. Midőn a múlt nyáron konstantinápolyban időzésem alkalmával a bizanczi régi egyházi emlékeket vizsgáltam, nem mulasztottam el ezen mecsetet is meglátogatni. A mecset szolgálja azonnal egy sekrestye ajtóhoz vezetett a felette levő felíratra mutatva. Ezen fekete festékkel a falra alkalmazott török-arab felírat értelme: „Krisztus ő felsége apostolainak sírja.“ Majd világot gyújtva sötét keskeny lépcsőn vezetett fel a sekrestyéből, mintegy emeletnyi magasságban létező falüregbe, hol egy újabb fakoporsó-féle állott. Ide mutatva mondá, hogy ez volt azon hely, hol egykor az apostolok tetemei letéve voltak. És valóban ezen egyháznak régibb leírásai szerint, itt volt egykor Remete sz. Pál teste, valamint sz. Kelemennek feje letéve; az előbbi, mint tudjuk Velenczébe és hazánkba jutott, az utóbbi Franciaországba Clugniba. Sz. Pál remetének sz. Pál apostollal azonos neve, valamint az apostoli Clemensnek emléke a hagyományban könnyen összetéveszthetők őket a törököknél az apostolokkal. — E szerint volna tehát kiigazítandó Remete sz. Pál életirőinak tudósítása; mint ezt a Magyar Sionban tüzetesebben tárgyalom: Adalékul a Pálosok magyar történetirőihöz.

³⁾ Fuhrmann Anon. Hung. de Transl. S. Pauli 184. és Orosz. Synopsis annalium ord. S. Pauli 13. mondja: Trencsinium propter metum Turcarum tamquam in fortalitium remotius e S. Laurentio translatum est. Simon (Supplement. de dext. S. Stephani 33. lap) szinte pálos, mondja: Revaius corpus S. Pauli primi eremitae eiusdem cladis (Mohács) occasione Trencsénium translatum ac in arce repositum affirmat. Ámbár az itt általa egyszerűen csak névleg idézett Révai adatát munkáiban nem tudom feltalálni. A felebb idézett helyen, (de Monarchia Schwandtner Scriptorum II. 642.) említi ugyan a budai egyházkincsek menekedését, de nem szól különösen Sz. Pál testének Trencsénybe viteléről; ámbár u. ott, valamivel alább, Trencsény váráról is ír, mint Zápolya birtokáról.

⁴⁾ II. Lajos királynak erről szóló levelét eredetiéből közli Pray (de Dextra D. Stephani 72.) A levél Báthori István nádorhoz van intézve: Ludovicus sat. Spectabilis sat: ne quid fidelitatem vestram de his, quae hic aguntur, lateat, significandum eidem duximus; heri ad instantem ardentemque petitionem nostram a Dominis Bohemis esse decretum, ut caput S. Pauli I. Heremiteae, quod in arce Carsyn esse dicebatur, nobis concedatur ea lege, si inveniretur. Accepavimus conditionem, hodieque primo diluculo profecti sumus ad Carsyn, et caput ipsum, fiecto licet titulo designatum, Deo ita volente invenimus et Pragae eodem die deduximus. Quod nobiscum una ad Hungariam propediem deferemus, corpori suo, si Deo sic placitum fuerit, restituendum. Datum Pragae in Dominica oculi, anno Domini MDXXII. Lásd Pesina Radius IV. 421. és Fuhrmann Anonymi Hung. de transl. S. Pauli 169, hol bővebben tudósít azon cseletről is, melylyel a csehek Lajos ki-

írói egyike arról is emlékeznék, hogy a szent feje Bécsújhelyre vitetett s ott őriztetett ¹⁾. Meglehet azonban hogy talán csak fejereklyéje vagy ennek egyik részlete jutott oda; s a régi ereklyetartó mellszobor a testtel Trencsénben volt; hol a test ugyan a vár ostroma alkalmával elégettnek mondatik ²⁾; de lehet, hogy a külön álló fejereklyetartó herma megmentetett; mint mondám, később, megfosztva értékesebb diszitményeitől az üres réz mellszobor Trencsén város birtokába jutott.

Akárhogy legyen is ez; annyi kétségtelen, hogy a Trencsénből nemzeti muzeumunkba került herma, nyilván ily középkori érdekes fejereklyetartó; legyen az akár Sz. Zoerard Andrásnak vagy Benedeknek, akár Remete Sz. Pálnak, vagy épen talán első szent királyunknak Istvánnak egyik XIV-dik századi, hanem előbbi mellszobra.

Egy más ily érdekes fejereklyetartónk sz. Kálmánnak, mint nemzeti védszentünknek, a székesfehérvári egyházban létezett hermája volt. sz. Kálmán, Colomannus vagy másképp Columbanus, skót királyfi, s anyai ágon állítólag királyi magyar ivadék, beháborúk következtében hazájából számkivetve, zarándokol a sz. földre, honnét visszatértében Magyarországon keresztül menet a határon Stockeraunál idegen kémnek tartatva 1072-ben megöletett. Teste halála után csudákat művel, minélfogva nagy ünnepélyességgel vitetik a mölki monostorba, hol mindaddig tiszteltetett, míg sz. István halála után Péter király a Szentnek tetemeit Magyarország számára megnyerte ³⁾; lehet épen állítólagos magyar rokonságánál fogva ⁴⁾. De csak hamar a bekövetkezett dög- s éhhalál végett, melynek oka a szent tetem jogtalan áthozatalának tulajdonított, visszaadatott

rályt kijátszani szándékoztak, álfeliratot helyezve sz. Pál fejcsontjára. Egyike ismét azon példáknak, hogy gyakran esellel is igyekeztek az ereklyét megszerezni. A Pálos szerzet írói, mint Fuhrmannál (Anon. Hung. 171.) Gyöngyösi és Orosz (Synopsis 11.) tudósítanak arról is, mily ünnepélyllyel fogadtatott a meghozott ereklye, s hogy a testtel egyesítettet: Sacrum caput corpori unitum est, úgymond; minélfogva külön fejereklyetartója nem lett volna, vagy hogy ebből kivétetett. De a tág kifejezés ily késői leírásban úgyszólván magyarázható, hogy azon helyre tétetett, hol a szentnek többi teteme volt.

¹⁾ Simon (Supplem. ad S. dextram 31) mondja: Furmanus Paulinus, s. Pauli caput excidio Budensi ereptum Neostadii in Austria depositum ait. Fuhrmann azonban ezt nem mondja, legalább azon munkájában nem (Anonymi Hung. de Translatione S. Pauli), hol épen sz. Pál testének megmentéséről s elenyésztéről szól (192. lap). De ugyanott mondja, hogy Alamizsnás sz. János, ugyanakkor megmentett teste jobbjára jutott a pálosok által Bécsújhelyre. Fuhrmann más munkájában: Abhandlung. v. Hist. Streitfagen, hol 90—3. lap Bécs-Újhelyről szól, nem találom említve. Többi iratait, melyekben ezen adat előjölne, úgymint: Alt und neues Oesterreich; Alt und neues Wien; Acta Sincera S. Pauli, hamarjában után nem nézhettem.

²⁾ Orosz (Synopsis 13) mondja: Trencsinii occasione oppugnationis, teste Francisco Forgách ignibus absumptum conflagavit. De Forgách ezen helyére történetében rá nem akadtam. Körülményesen tudósít azonban erről Fuhrmann (Anon. Hung. de translatione S. Pauli 185—192), hol Istvánfi szavaival leírja Trencsén vára azon ostromát, melynek alkalmával 1527-ben a felgyújtott várban a szentnek teste is elégett.

³⁾ Pez Scriptorum rer. Austriacarum. Conradi Abbatis Mellicensis Chronicon. I. 291. Anno ab incarn. D. MXII. Beatus Cholomanus suspensus in Stocherave coelos adiit, temporibus Henrici Regis — — Peracto itaque post passionem eius triennio, miraculis proditus levatur, et in monasterio nostro tumulatus est. Hic autem Henricus Marchio duravit per annos circiter XL. usque ad tempora Petri regis Ungarorum, qui Sancto Regi Stephano successerat. Istius Petri precibus et minis circumventus Poppo Treviriensis archiepiscopus, frater Marchionis, obtinuit a fratre suo, ut mitteret in Ungariam ossa Beati Cholomanni, quae tamen postea Ungari pestilentia et fame compulsi reddiderunt.

⁴⁾ Lásd egykorú életiróját Erchinfridet Kollárnál Analecta Monument. I. 843. s a későbbieket: Inchofer Annales eccl. ad an. 1012. Ungaricae Sanctitatis indicia 42. — Katona Hist. crit. I. 240. — Hogy egyébiránt mennyire tiszteltetett Magyarországon, mutatná a Jerney által Magy. Nyelvkincsek II. 8. lap kiadott állítólag legrégebb magyar nyelvemlékünk, mely egy imádságban már nevét említi.

Mölkbe. A szentnek fejereklyetartó hermája azonban 1517-ig a székesfehérvári egyházban létezett, midőn Miksa császár ezt is a mölki monostor számára megszerezte ¹⁾.

A mölki monostornak egyházi műkincsei és régiségei közül volt már kiállítva a bécsi 1860-diki régészeti múkiállításon, egy ily régi herma, ereklye nélkül és névtelenül; még pedig mint azon egyetlen herma, mely eddig az osztrák egyházakból ismeretes ²⁾.

Ezen már fenebb a hermák általános összeállításánál röviden említett fejereklyetartó, melynek itt képét a 14. szám alatt közlöm: rézlemezből készült kivert mű, mintegy lábnyi magas, miután a főt csupán a nyakkal nem pedig mellel ábrázolja. Fején a korona még egészen kezdetleges alakú vékony abroncs, alacsony levélzettel; alatta a koponya fődőkint nyílik. Rajta még román ízlésben idomított lombozatok s állatékítmények vannak bekarcolva; a száj és szem egykori festés vagy máz nyomait mutatja, mint erre már más régiebb hermák arcán figyelmeztettem. A hajzat hátúl nevezetesen két hajfonadékban végződik. A fő feltűnőleg idomtalan, s az arcvonások még durva, vélemény is felmerült, hogy az sz. Kálmán régi fejereklyetartója, mit nevezetesen Widter, egyike e nemben a legjeles bécsi régészeknek, ismételve állított s velem közlött, mint a mölki monostorban is, hol e mellszobor létezik, feulévő hagyományt. S ezzel mint látjuk adataink is tökéletesen megegyeznek. Midőn a szentnek teste a XI-dik században

14. sz.

ügyetlen felfogást és műkezelést tanúsítanak, ámbár ezen idomtalan, csúnya kinézésének oka részben a fő roncsolt s mázától megfosztott állapota. Régi idománál fogva eredetét méltán a XII-dik századba helyezi az említett régészeti kiállítás műjegyzéke is; minélfogva, mint már fenebb láttuk, egyike a legrégebb e nemű ránk maradt mellszoboroknak; valamint az említett hajfonadék véggett női alak fejének tartja ³⁾. Mig ellenben felőle ugyan ezen kiállítás alkalmával, midőn azt magam is vizsgáltam, mindjárt azon

¹⁾ Pez Scriptores I. 279. Chronicon. Monast. Mellicensis mondja „MDXVII. Maximilianus Imperator fecit — — plura monasterio dare donaria, praecipue caput Sancti Colomanni (quod est in Alba Regali Hungariae, illuc tempore guerrarum deductum, et eidem a majoribus remittere polliciti sunt) de Hungaria Mellicium (translaturum promisit), praetendit et se renovaturum Sancti Colomanni sepulchrum. Jerney i. h. 57. figyelmeztet e mellett, hogy a székesfehérvári örkanonokság birtokához tartozott egykor a szalamegyei Galambok nevű, kétségtelenül, úgymond, e szentnek nevével már a XI-ik században Kolumboknak nevezett falu.

²⁾ Így mondja Weiss a Mittheilungen der Centralcommission folyóirat szerkesztője (1861. foly. 71. lap) róla: der einzige Reliquienkopf, welcher sich noch in den Deutsch-Oesterreichischen Klosterschätzen erhalten hat.

³⁾ Katalog der v. d. Wiener Alterthumsvereine Veranstalten Ausstellung V. Kunstgegenständen Wien. 1860. 57. alatt. Hogy azonban ezen korban a hajfonadék férfiaknál is előjön, habár ritkábban, nem nehéz bizonyítani, akár történeti adatokkal, akár a műmellékeken előjövő ábrákkal. Lásd például az elsőre krónikáink adatait Vatta lázadásáról; az utóbbira Sámson alakját a sehöngraberni domborműveken. Heider Schöngrabern 85—86.

Magyarországból visszakerült Mölkbe, feje 1517-ig Székesfehérvárott maradt, melynek ereklyetartó hermája, tehát nyilván még akkor a XI-dik vagy XII-dik században nálunk készült. Ezen feltevésnek a mellszobor durva s kezdetleges román idomzata is tökéletesen megfelel. 1517-ben Mölkbe vitetvén, nyilván csak ott kereshető. Lehet hogy ott az ereklye később új becsesebb hermába foglaltatott, mely az ismételt állami ezüst beszédések közt elenyészhetett; míg ezen régi feledékenységbe jutott; melytől, ezzel legalább, mint hazai műereklényeket megmenteni óhajtanók.

Még egy ily hazánkkal és nemzetünkkel összefüggésben lévő, s az előbbinél nem sokkal későbbi hermának már szinte csak emlékét tartotta fen V. István király leányának, Márjának, Anjou Károly siciliai király azon nejének, kinek örökösödési igénye folytán jutott az Anjou dynastia a magyar trónra, a XIII-dik században írt végrendelete.

Ezen végrendeletben ugyan is azon számos kincsek közt, melyeket a magyar királyleány a magyar királynak s a pannonhalmi benedeki apátságnak is hagyományozott, úgymint ereklyét, keresztet, egyházi öltönyököt, a végrendelet 142-dik pontja szerint említtetik „boldog Lajos királynak ezüst képe, aranyfővel és koronával, egyik kezében ereklyéit, másikkban királyi pálczát tartva.“¹⁾ Ámbár lehet, hogy ezen leírás szerint ezen ereklyetartó, nem a mellszobrok, de inkább a szobor alakú ereklyetartók közé tartozik; melyekről már a következőben szólok²⁾.

V.

Az ereklyetartó hermákon kívül nevezetesek voltak ugyan is még azon ereklyetartók, melyek az illető szenteknek kisebb nagyobb szobraikat állították elő.

Ezen többnyire nemesebb fémekből, ezüstből és részben aranyból, vagy csak aranyozott rézlemezből kiverett kisebb szobrok, melyek a régibb egyházi leltárakban imago név alatt jönnek elő, talapzatra alkalmazva, az illető szentek ünnepein vagy nagyobb ünnepek alkalmával a nagy oltár predellájára állították ki; és rendesen szinte úgy voltak alakítva, hogy hátul alkalmazott nyíláson bele lehetett az illető ereklyét a szobor üregébe alkalmazni. Ezen ereklyék azután láthatók voltak a szobornak többnyire mellére alkalmazott kristály üvegablak által. Gyakran azonban az ily szobrok kezébe is voltak alkalmazva ereklyéik, majd kristály edények- vagy hengerekben, majd szenvedésök eszközei, ha ezen ereklyék erősebb anyagból, érczből sat. voltak, például a láncz szemei, melylyel bilincselve voltak, a kard, a nyil, mely által halált szenvedtek.

Mivel ezen szobrok rendesen szinte nagyobb mennyiségű ezüstből voltak alakítva, s mégis kevesebb műbecsrel s értékkel is bírtak, mint a fényesebb zománcczos és drágakövekkel ékített hermák, a fosztogatásnak még inkább ki voltak téve. Innét, hogy jelenleg csak igen kevés egyház dicsekedhetik még hasonló régibb műtárgyakkal. Így például a prágai egyház 1387-diki leltára szerint 13 ily szobrot bírt; nevezetesen sz. Lajos, Bertalan, András sat. szobraikat; a St. Germain des Prez-i egyház Sz. Lupus, Sz. Mar-

¹⁾ Schulz Denkmale der Kunst des Mittelalters in Unteritalien. Herausg. v. Quast. Dresden 1860. IV. 137. lap: imaginem beati Lodoyci regis de argento cum capite et dyademate de auro tenentem in una manu reliquias suas et in alia manu baculum regalem, existimatum valere uncias decem.

²⁾ Hermájoktól megfosztva lehettek már azon szent fejereklyék is, melyekről még a győri székesegyház 1738-diki inventariuma emlékezik: Reliquiaria lignea duo cum capitibus S. Basilidis unum, et aliud S. Ursulae Martyris, quae sunt in ara S. Stephani Protho-Martyris. (Győri tört. és régészeti füzetek kiadj. Ráth és Römer II. 191.).

git, Vincze, Placid és másokét bírta, de melyek közül egy sem maradt fen. Csak itt-ott találhatók még egyes templomok kincstáraiban s a régészeti gyűjteményekben; mint például sz. Péter apostol ily műbecsű szobra az aacheni egyházban (l. a 15. sz.); az esseni kincstárban aranylemezből egy Madonna; másoka regensburgi egyházban, Hochenzollernben a herceg gyűjteményében, Párisban Soltikoff régiségtárában ismeretesek ¹⁾.

Nálunk úgy látszik ezekből alig egy vagy kettő maradt fen, vagy hogy a többi csak ismeretlenül lappang. Figyelmeztetésül álljon itt azért egykét tudomásomra levő adat, mely tanúsítja, hogy ezen műalkításnak hijával sem volt hazai művészetünk.

Így jön elő a pozsonyi egyház 1425-diki leltárában ²⁾ sz. Orbánnak ereklyéit magában foglaló ily megaranyozott ezüstszobra ³⁾.

A budai királyi ud-

15. sz.

vari kápolnában alamizsnás Sz. Jánosnak négy ily ezüst s részben aranyozott szobra volt, egyik a koldussal, melylyel rendszeren előállítatik, lábainál ⁴⁾.

Zsigmond nagyváradi püspök (nyilván Turzó Zsigmond 1506.) nevének felíratával jelelt, valamely szűzet képező ily ereklyével ellátott ezüstszobor létezett újabb időkig Kölnben ⁵⁾.

Sz. Lászlónak azon lábsont ereklyéje, mely sírjának 1566. történt feltörésekor Szegedi Benedek kanonok által megmentve, később Báthori András ajándékából, az esztergomi főegyházba jutott, mint fenebb már érintve volt, — Katona tudósítása szerint — sz. Lászlónak ezüst szobrában tartatott; legalább újabban egy ideig ⁶⁾.

Pozsonyban a sz. Ferencziek egyháza bírta még a múlt században sz. Istvánnak egy szobrát, melynek jobb kezében szent Istvánnak Lembergben lévő karcsontjá-

¹⁾ Lásd Bock Schatzverzeichniss des Domes zu Prag. Mittheil. IV, 243. és Reliquienschatz zu Aachen 19.

²⁾ Kiadva általam részben Új Magy. Múzeum. 1856. I. 161. és Mittheilungen 1857. Jun. füz.

³⁾ Una ymago argentea deaurata Sancti Urbani cum reliquiis.

⁴⁾ Magy. tud. értekez. I. 50: imago Johannis Eleemosinarii de argento, in nonnullis locis deaurata, habens mendicum in latere; item alia imago eiusdem S. Johannis ex argento totaliter deaurata; item tertia imago eiusdem S. Johannis ex puro argento, item quarta imago eiusdem S. Johannis in certis locis deaurata, cum armis leonum — — hogy oroszlanos czimerekkel volt díszítve, vagy hogy talán talapzata is ily heraldikai oroszlan alakzatokon állott, mint az ily szobroknál előjön. Lásd Bock. f. i. helyét Mittheil. IV. 243.

⁵⁾ Bock das heil. Köln. Beschreibung mittelalterlicher Kunstschätze. St. Ursula 27. Az Orsolya egyház 1798-diki leltárában 23. szám alatt előjön: quatuor ossa sanctorum depromta ex argentea figura virginis, in cuius pede legebantur haec verba: Sigismundus Eppus Varadiensis in Hungaria.

⁶⁾ Katona Hist. crit. XXV. 96. dum in argenteam eiusdem S. Ladislai statuum transponeretur.

ból (l. ezt lejjebb) vett kisebb ereklye volt befoglalva, melyet a rá alkalmazott üvegen át lehetett szemlélni ¹⁾.

Lehet hogy ilyen volt Erdélyben a segesvári egyházban is a tizenkét apostolnak állítólag életnagyságú ezüst szobra, melyektől 1601-ben megfosztatott ²⁾; valamint sz. Istvánnak nagyszombati és sz. Lajosnak Márja V. István király leánya által hagyományozott ezüst s arany szobra, melyekről az előbbi rovatban az ereklyetartó mellszobrok sorában szó volt.

VI.

További nevezetesebb ereklyetartó formák, melyek az emberi test alakzatait utánozták, voltak még a kar vagy kéz alakjára képezettek; melyekben régi egyházművészetünk úgy látszik szinte sok becses tárgyat bírt.

Rendesen ezek is nemes ércből, ezüsből, aranyból, vagy csak dúsan megara-nyozott, drága kövekkel kirakott, rézlemezekből készültek s a szokott díszes ruhába öltözött kéz alakját a könyöktől, sőt olykor az egész kart, váltól kezdve, állíták elő nyitott tenyérrel, vagy csak áldásra emelt három első ujjal; olykor ismét a kézbe helyezett s a szentre vonatkozó tárggyal vagy ereklyével. — A tenyérre, ujjakba vagy magába a kézbe alkalmazott kristályüvegen át volt azután a kézbe helyezett ereklye látható.

Hogy ezen ereklyetartók is régóta s nagyszám-
ban divtak, számos adat és
emlék bizonyítja még. Így
ismerünk Nólában egy ily
régii ereklyetartót ³⁾; hason-
lón a St.-Germain-de-Prezi
apátságából sat.; míg Prágá-
ban a székesegyház a XIV-
dik században 22 kézerék-
lyetartóval bírt; maig is
fenmaradt még több pél-
dány, mint Kölnben és ne-
vezetesen Aachenban Nagy
Károlyé ⁴⁾. (l. a 16. sz.)

Ily kitűnő nevezetes-
ségű kézalakú ereklyetar-
tóban lehetett már nálunk,
mint nekem látszik, Sz. Ist-
ván királyunk híres *Jobbja*
vagy *Jogja*, mint emlékeink
nevezik. A Szent Király te-

16. sz.

temének felvételekor már,
mint tudjuk, jobb keze a
többi testtől elválasztva, kü-
lön helyre vitetett, hol a
Szent Jobbi vagy sz. Jogi
Apátság alapítására adott
alkalmat még a XI-dik szá-
zadban. Története szeren-
csés s alapos tárgyalásban
részesülvén történelmi iro-
dalmunkban ⁵⁾, felment bő-
vebb előadásától. Csak en-
nek nyomán utalok arra,
hogy a sz. jogi monostorból,
úgy látszik a tatárjárás al-
kalmával jutott már Ragu-
sába, s onnan legtetemesebb
része, a karcson visszake-
rülvén, — miután maga a
kéz feje Ragusában maradt
1771-ig, midőn Budára visz-
szahozatott — Szent Jogan

¹⁾ Kósa sz. Ferencziék szerzetének kéziratban lévő történetében 56. lap. Használva Piry Czirjék szivességéből: particula, úgy mond, manui dextrae statuae eiusdem divi Stephani regis inserta, ut transvitrum apparatus. Az ereklye sz. Istvánnak, mint mondók, azon lebergi kézcsonkjából hozatott volna Malomfalvai sz. ferenczi tartományfőnök által 1660-ban, melyről Simon Supplementum 41. és 50. szól. Ugyan csak Piry Czirjék szives közlése által értesülök, hogy ezen csinosabb, de újabb — mint kelte mutatja a XVII-dik században készült fa szoborereklyetartó, maig nem csak létezik, de tiszteletre is kitétik.

²⁾ Deutsche Fundgruben. II. 94—6. Kövári Erdély régiségei 82. Müller Schässburger Bergkirche. Archiv des Siebenbürg. Ver. neue Folge I. 317.

³⁾ Leo Antiquitates urbis agri Nolae 1514. p. 52. mondja: in sacrario praesentis episcopii custoditur manus ex argento ad quantitatem naturalem effigiata, in qua multae sacrae reliquiae ab antiquo diligentissime servantur; eas esse illas de quibus Paulinus locutus est, verosimillimum est. Fertur tamen, in ea argentea manu inclusam esse manum beati Paulini. L. szinte Augusti Beiträge zur kristlichen Kunstgeschichte und Liturgik I. 174.

⁴⁾ Bock Mittheil. IV. 243. U. az. d. h. Köln. St. Kunibert i. h. és Gereon II. Tab. U. az Aachen 35.

⁵⁾ Pray Dissert. hist. crit. de S. dextera Divi Stephani 1771. s az ezt kiegészítő és javító Simon Supplementum ad dissert. de S. dextera S. Stephani ex collect. J. Kollarics. 1797.

tartatott, honnét újabb veszély alkalmával, úgy látszik, Visegrádra jutott; és részei, valamint lehet talán Sz. István másik kezének részletei is jutottak Lengyelországba Lembergbe és a bécsi Sz. István egyházba ¹⁾, hol ily kéz- vagy karalakú ereklyetartókban voltak alkalmazva.

Lembergben a pálosok kolostorában lévő rész ugyanis tetemes súlyú aranykézbe volt foglalva, melyet maga János Kázmér lengyel fejedelem, kinek neve az ereklyetartón bevésve volt, saját kezével készített volna ²⁾.

Hasonlón Sz. István karcsontjának azon része is, mely a bécsi Sz. István egyházba jutott, ott a XV-dik század óta, mint az egyház leltárának jegyzékei tanúsítják, ékes ezüst karalakú ereklyetartóban volt alkalmazva, mely koronát tartott és 12 márka s 10 lat súlyú volt ³⁾.

Valamint a lembergi és bécsi, úgy az eredeti helyén Sz. Jobbon létezett kézereklye is, úgy látszik, eredetileg szinte kéz- vagy karalakú ezüst- vagy arany foglalványban tartatott. Erre utal a Sz. Jobbi apátságnak a XIV-dik századból ismeretes három régi pecsétje ⁴⁾. (Lásd a 17. 18. 19. sz. a. ábrát). Mind a három pecséten ugyanis a kö-

17. sz.

18. sz.

19. sz.

¹⁾ Simon Suppl. 7—62. lap.

²⁾ Simon i. h. 43. reliquias S. Stephani I. reg. Hung. quas nos oculis vidimus inclusas in manu aurea, sat ponderis magni, quam manum ipse rex Joannes Casimirus manu sua elaboravit, et inferius sub manu ipsius est nomen exaratum: Joannes Casimirus princeps Poloniae et Sueciae. U. o. más adat szerint. A. 1634. Joan. Casim. Polon. Rex obtulit pro voto manum ex auro eleganter et artificiose confectam, ponderis plus minus mille aureorum, in qua aurea manu intus pretiosior inclusa habetur manus alia, videlicet os sanctum manus dexteræ S. Stephani.

³⁾ Pray de S. Dextera 70. idézi már ezen leltári jegyzéket: Die nachgeschriben Stueck sein zu dem Hayltumb komen zu den zeiten, als Herr Nielas Holprunner Custos gewesen (hogy ez 1451-ben volt Prayból szinte látható); item ain silbrein wolgezierten Arm, mit einer vergulden Kron in der Handt. Darinn der Arm des Heiligen Sand Steffans, ains Kunigs von Hungern: und ist herkommen von Kunig Lasslaw und geziert von den Guet des Tolter, in Werd: und wigt mit sambt dem Heiltumb XII. Margks. X-Lot. E végett tudakozódtam iránta Bécsben. A leltárak erre kielégítőleg megfelelnek. A legrégebb leltáraktól kezdve egész 1666-ig mindig a fenebbi Pray által közlött leírás ismétlik felőle. De az utóbbi éven túl már megaranyzott ezüst monstrantiába foglalva iratik le. Az 1723—1750—1779-diki inventariumok ezen monstrantiának is 1722-ben történt újításáról szólnak, midőn az még 8 markát és 11 latot nyomott s a rajta lévő gyöngyök súlya 1 lat volt. Ezen monstrantiának valamint a benne létezett kézesont ereklyének rajzát közli Simon Suppl. 60. Az 1798-diki inventarium azonban már nem említi ezt sem. Ez egyházi kincsek az állam által beszedetvén, ennek következtében sz. István ereklyéje is megfosztatott foglalványától; mig legújabbán 1847-ben apácák által foglaltatott be egy faszekrénybe, csinált virágokkal és gyöngyökkel feldisztve.

⁴⁾ Képeit lásd Péterfi Sacra concilia in Hung. II. 190. Pray de S. Dextra 67. kinek ezen pecsét-ábránál szinte már is a szent jobb jutott eszébe. Simon Supplement. 155—6—8. Magy. történelmi tár II. Jerney káptalanok és konvent. 90. Ipolyi Beiträge zur Mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns 9.

nyöknél fogva meghajlott, felfelé emelkedő s áldást adó kéznek alakja látható. Csakhogy az egyikben a kar felett főpásztoribot s felette korona áll, míg a másikon a korona felhő felett mutatkozik. De lehet, hogy ezen eltérés csak a hibás lenyomatnak vagy rajzmásolatnak tulajdonítandó. Míg a harmadikon a korona közvetlenül a kar fölé van alkalmazva, s az előbbieket hármalevelű nyílt koronája helyett, a magyar szent koronához hasonlóan mutatkozik; alatta pedig gyűrű alakzatot ábrázoló kör látható; a pecséttéren mindenütt csillagok jönnek elő.

A pecséttanból ismeretes ugyan, hogy a püspökipálczát tartó kéz a pecsétéken rendesen a zirczi szerzet apátságainak pecsétjelménye volt ¹⁾. A sz. jobbi apátság azonban nem zirczi de benedeki apátság lévén, miután pecsétjein a kéz pásztoribot nélkül is egyenesen koronával s az István kezét jellemző gyűrűvel, mely legendájából ismeretes, jön elő, benne bátran a sz. király jobbjának s kézalakú ereklyetartójának képét gyaníthatjuk; ámbár lehet, sőt valószínű, hogy a pecséteni ábrázolására a zircziek leírt pecsétábrái szolgáltak mintául; míg később a harmadik pecsét már világosan a sz. királynak a magyar koronával díszített karját — ilyen volt mint láttuk a bécsi is — azon gyűrűvel, melyről feltalálása alkalmával legendája emlékezik, hűven állítja elő, úgy mint a sz. jobbi kolostorban lévő ereklyetartója gyaníthatólag kinézett ²⁾.

Szent László kézereklyéinek hasonló kézalakú ereklyetartója ismét a nagyváradai egyházban létezett, mint felőle még a XV-dik századból értesülünk, azon alkalmal, midőn az egyház egyik tornya bedőlve, ezen ereklyét mellszobor ereklyetartójával együtt betemette, de melynek romjai közül sértetlenül vétettek ki ³⁾; ránk azonban mindennek csak emléke maradt.

Szerencsésebben maradt fen maig sz. László királynak egy más kézereklyéje

¹⁾ Mabillon de re diplomatica 109. 115. 421. Lehrgebäude der Diplomatie II. 125. Duelli Synagma append. II. Pray de dextera 69. Sava die Mittelalterlichen Siegel der Abteien. Jahrbuch d. Centr. Commiss. III. 33—4. 54. Ipolyi Beiträge i. h.

²⁾ A sz. király Raguzából Budára visszakerült kezének eddigi ereklyetartója ismeretes képét Simon Supplem. 62. közli: ezüstben dús, de közönséges renaissance művü üveg ládát vagy koporsót képezett. E helyett legújabbban az egyházművészeti irány mindinkább előtérbe lépő igényeinél fogva készült 1862-ben mai fényes ereklyetartója, a ft. magyar püspöki kar bőkezű költségén, aradi Lippert József műépítész hazánkfia mesteri tervezete szerint. Hasonlón a középkori díszes ereklyetartókhoz gót egyházat, kápolnát képez. Hosszoldalai öt, míg keskeny oldalai három oszloptám által ugyanannyi térre vannak beosztva. Ezen oszloptámok közt, a gót ablakzat módjára, áttört s kristály üveggel befoglalt téreken keresztül látható a drágakövekkel foglalt kristály henger, melyen a szent kézereklye vörös bársonypárnán nyugszik. A szekrény négy szögletén mennyezet alatt magyar szentek szobrai állanak; egyfelől az Árpádok, sz. István családja fejedelmi szentjei: Imre, László, Erzsébet, Margit; a másik felén Adalbert, Mór, Márton, Gellért. A tetőpárkányzatot dús lombdíszítmény képezi, mely felett a pikkelyekkel fedett tető, homlokcsücsain dús művézzel és zománczsal díszítve emelkedik, szögletein lilium- és keresztvirágokba végződve. — A tető közepén toronyszerűleg karesú mennyezet emelkedik, melyben sz. István szép szobra áll. Alját magas talapzat képezi, oldalain dús zománcz díszítménnyel és Magyarországnak minden oldalon többszörösen alkalmazott czímerével szinte színes zománczban. Ezen talapzat felett térdelő angyalok emelik a sajátlagi ereklyetartó dómot; míg alul ábrándos szörnyállatok viselik a talapzat súlyát. A 35" magas 20¹/₂" széles ereklyetartó egészen ezüstből készült, súlya közel egy mázsát tesz s mintegy 12000 forintba került. A mű legkisebb részletekig művészi correct izléssel és technikával készült, s arany, ezüst és zománczozat dús színpompájában ragyog. Képe nagy ívrétben, arany- és színnyomatban egykorúlag megjelent. Aláírata: Sz. István első magyar király díszes jobbjának tartója, melyet a magyarországi püspöki kar készíttetett 1862-dik évben. Tervezte aradi Lippert József. Nyom. Reiffenstein és Rösch Bécsben. Üdvözljük mint felébredő régi egyházművészetünk egyik szép jelét!

³⁾ Ivanich Zredna leveleihez (Schwandtner Scriptorum II. 23.) Sacristia in qua utraque manus S. Ladislai a populo solebat visitari — simul cum ipsorum thecis argenteis.

ily kézalakú ereklyetartóval a zágrábi egyházban. De melynek itt rajzban előállított alakja már újabb mű; (Lásd a 20. sz. a. ábrát) valamint felirata is mutatja:

Pro S.
Ladislai Regis
Brachio Conservando
Joannes Zuika
Abb. SS. Trinitatis
de Pétervárad
Custos Canonicus F. F.
1600.

E szerint valószínűleg ugyanakkor, midőn Sz. Istvánnak régibb hermája, az 1594-ki kifosztáskor enyészhetett el a régi kézalakú

20. sz.

A zágrábi egyházban is Sz. László karja mellett még így említetik szent Sándor vértanú keze ⁴⁾.

A győri székesegyház 1738-diki leltára még két ily ezüst kart említ vértanúk ereklyéivel, de ezek nevét úgy látszik már nem ismerte ⁵⁾.

Sz. Imre herceg arany vagy csak megaranyozott kézalakú ereklyetartójának Passauban létezéséről értesülünk ⁶⁾. Hohenlohe György passauai püspök 1387-ben esztergomi érsekségre emeltetvén, magával hozta Magyarországra. De Albert király 1439-ben a passauai egyháznak ismét visszaadta ⁷⁾.

Márja V. István király leányának végrendelete is sz. Balázsnak karját említi, mely ezüstbe volt foglalva ¹⁾.

VII.

Szent királyainknak egyébiránt még más ereklyéi s ereklyetartói is előjönnek ezen felül, melyekre itt csak az összefüggés végett, mintegy kiegészítésül röviden figyelmeztetek.

¹⁾ Képét és leírását szinte Kukuljevics Ivánnak és Gasparics zágrábi kanonoknak köszönöm. Említi már Farlati is Illir. Sacr. V. 340. Sz. László palástjával együtt.

²⁾ Knauz és Nagy Iván Magy. tud. értekez. I. 50. az 1530-diki leltár szerint: item media manus S. Joannis de argento deaurata.

³⁾ Ivanich Zrednához Schwandtner Scriptorum II. f. i. h.

⁴⁾ Farlati Ill. Sacr. V. 340. Brachium S. Alexandri Martyris.

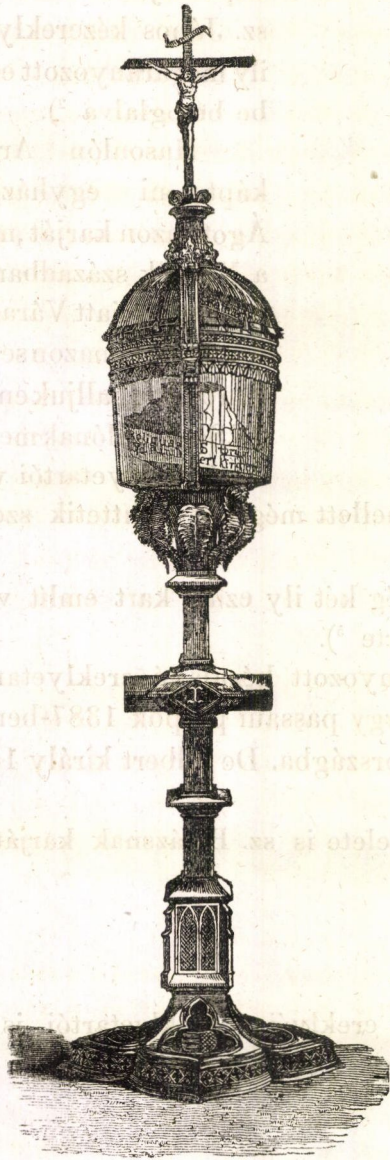
⁵⁾ Lásd Győri Tört. füzetek Ráth és Römer II. 191. Brachia argentea duo cum reliquiis SS. Martyrum. Nevezetesebb, hogy ugyanott *láb alakú* ereklyetartók is említetnek még: Duo pedes lignei deaurati, cum reliquiis SS. Martyrum in ara magna.

⁶⁾ Pray Dissert. d. s. Ladislao, az egyház kézirati feljegyzéséből: item ain arm vergold Herzog Hainrichs von Ungarn.

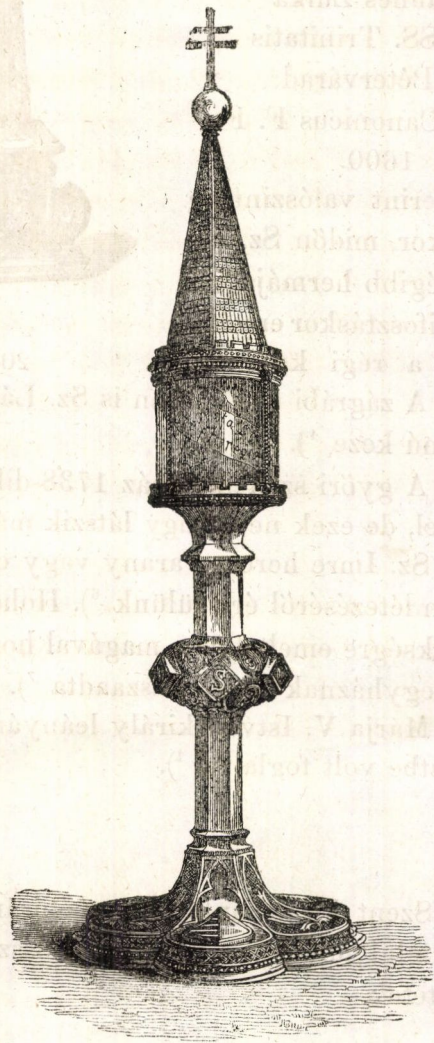
⁷⁾ Pray Dissert. d. s. Ladislao 119. az effelől szóló reversalis.

⁸⁾ Schultz Denkmäler der Kunst. d. Mittelalt. in Unteritalien IV. 143: Brachium beati Blasii inunctum argento.

1367-ben Nagy Lajos király az aacheni dom mellett a magyar fejedelmi szentek tiszteletére s a bucsúkra járó magyarok számára építtetett kápolnájának Imre pilisi apát által három ereklyetartót küld, sz. István, László és Imre ereklyéivel, ezen felül két ezüsstel bevont táblát, és később 1381-ben két gyertyatartót is, nem említve egyéb egyházi ruhákat ¹⁾. Ezen ereklyetartók közül kettő még maig létezik az aacheni domban. Mind a kettő kitűnő művezetű úgynevezett ostensorium alakú (l. a 21. és 22. sz.), mely a gót kehelyhez vagy szentségtartóhoz hasonló talapzaton s ebből emelkedő száron kristály szelenczét

21. sz.

22. sz.

vagy hengert tart; az egyik kúpszerű fődővel kereszttel tetején végződik, míg a másikat gót pyramidális tornyozat fűdi, s hegyén a magyar kettős kereszt áll; ebben az ereklyétet körül foglalo íratszalonon új gót kisebb betűkkel ezen felirat olvasható: De costa S. Steph. Hung. Regis I^{mi} SS. Maurorum, Sant loijbus (? talán S. Ladislaus?); a másikban sz. Ágnes és Katalin ereklyéi vannak, más ismeretlen ereklyékkal, mint a felirat mondja. E szerint tehát a magyar ereklyék egy része elenyészett; valamint a Nagy Lajos által ajándékozott harmadik ereklyetartó is. Rajtuk Nagy Lajos királynak és Magyarországnak egyesített címere látható: a négy szelemen s az Anjou liliomok, sisak a csőrében patkót tartó Strutz madárral s a lengyel sas. Mindakettő ezüstműből, zománczozattal s a XIV-dik

¹⁾ Fejér Cod. Diplom. IX. 4. 91.: tres monstrancias cum reliquiis sanct. Stephani, Ladislai, Henrici regum Hung. duas tabulas cum argento coopertas. A gyertyatartókat l. IX. 5. 525.

századi ötvösi gót ízlés idomtéljes szép művészetével készült ¹⁾. Samennyire valószínűleg Nagy Lajos udvari ötvöse, a hazánkban megtelepült Sienai Péter szepesi alispán vagy fia művének mutatkozik ²⁾, mindenesetre egyik nevezetes hazai műemlékünk.

Sz. Lászlónak nagyobb ereklyéi, nevezetesen ezek közt állkapczája, mely mint mondók Győrött hermájában hiányzik, már régebben szinte Bolognában is léteztek ³⁾; ámbár nem tudjuk biztosan, hogy mikor és mikép jutottak oda, ha tudjuk is, hogy Bolognában a középkorban számos magyar ifjú iskolázott.

Hogy Sz. Lászlónak egyik ereklyéje Esztergomban is létezett, már fenebb említve volt; a mellette lévő hártyaokiraton, melyben Oláh érsek kezeirására lehet ismerni, egykorúlag feljegyezve van története, hogy a Sz. király sírjának 1566-ban történt feldúlása alkalmával került Szegedi Benedek és Báthori András által az esztergomi egyház kincsei közé, hol mint az előbbi V-dik fejezetben láttuk, egy ideig ezüstszo-
borba volt foglalva; míg jelenleg szinte mutatóban, ostensoriumban van alkalmazva ⁴⁾.

Sz. Imrénének tetemes ereklyéi voltak a niedenburzi kolostorban letéve, hová azokat a mohácsi vész után magával vitte volna Márja királyné II. Lajos neje, midőn kincseivel Budáról menekült. De ereklyetartóokról mit sem hallunk, épen úgy mint Sz. László bolognai ereklyéi foglaltványáról sem ⁵⁾.

Ellenben sz. Imrénének passauai fenebb említett karereklyéjén kívül, ugyan ott még más ereklyéi is szinte mutatóba befoglalva léteztek ⁶⁾.

Mi létezik egyébiránt még ezen s nemzeti védszenteink egyéb ereklyéiből és ereklyetartóiból nevezetesen a külföldön, s mennyire lehet még emez utóbbiakat ne talán eredetökre nézve hazai egyházművészetünknek tulajdonítani, itt végleg meg nem határozhatom, hol rájok, az előbbiekkal összefüggőleg, figyelmeztetnem volt csupán fel-
adatom.

Hasonlón csak melleleg figyelmeztetek más ereklyetartóinkra, melyeket egykor hazai egyházművészetünk alkotott. Nagy volt kétségtelenül ezek száma. De ezen érdekes és terjedelmes tárgy még bővebb vizsgálatra és kutatásra vár, és külön fejezetet igényel, melyet itt csupán mintegy kijelölni szándékom.

Bő kútforrásul szolgálhatnak ennek tanulmányozására nézve egyházi régibb

¹⁾ Bock Mittheil. Centralcom. 1862. VII. 115. bővebb leírását és rajzát adja a többi tárgyakal együtt, melyek Lajos által ajándékoztattak s maig fenmaradtak. Lásd a 23. s köv. sz. a. ábrákat.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 3. 529. L. Bock előbb idézett helyét is.

³⁾ Bolland Acta Sanctorum. Janning folyt. Mens. Jun. 316. Joannes Pauli Marini in sua Bononia perlustrata, ad hunc diem (27. Jun.) notat reliquias S. Ladislai aliquas haberi in ecclesia S. Stephani et Metropol. S. Petri, in ecclesia autem S. Petri mandibulam integram; Sed latentibus translationis donationisve instrumentis, difficile est divinare, utrum occasione invalescentium per Hungariam haereseon, an aliquo ex prioribus saeculis allatae Bononiam reliquiae sunt. (Nyilván úgy mint Aachenbe a magyar bucsújáratok következtében, juthatott Bolognába is a magyar tanulók által). Quia tamen Marinus operis sui primam editionem vulgavit A. 1550. adeoque decennio prius quam urbs (Nagyvárad) a turcis caperetur, hoc saltem scimus, ante postremam illam calamitatem communicatas Bononiensibus et aliis fortasse locis pluribus sancti corporis particulas esse. L. Pray de S. Ladislao 44. és Podhraczký sz. László II. 26.

⁴⁾ Podhraczký sz. László Hist. II. 48. írja le Kemp Mihály Kanonok: Promisso meo conformiter describo isthic reliquias e corpore S. Ladislai r. H. in thesauro M. Cap. Strigon. asservatas: reliquiarum in quo eae asservantur est in forma ostensorii, oblongum, e lamina inargentata, sola eius parte intima, quae reliquias ambit argentea. Reliquiae vero ipsae constant ex osse maiusculo, et ut mihi a sacristano custode fuit dictum, partem pedis superiorem, nefors coxendicem efficiente. Itt azután közli azon okiratot, melyet már a II. fejezetben sz. László ereklyéi történetében közöltem.

⁵⁾ Pray Dissertatio de S. Emerico 79.

⁶⁾ Pray de S. Ladislao 118. a passauai egyház régi inventariuma szerint: item ain Monstranzen mit s. Hainrichs Herzogs zu Ungern Heiltum.

leltári jegyzékeink, az úgynevezett inventariumok; de melyek közül hazai történetvizsgálatunk eddig alig mutathat fel egy kettőt ¹⁾. Egy és más ismeretlen azonban még egyházi kincstárainkban is lappang; de ez hasonlóan még szakértő vizsgálatra vár.

Leggyakoribbak e tekintetben az ereklyékkal ellátott kézikeresztek, az úgynevezett pacificalék, melyek arany- és ezüstlemezből, többnyire drágakövekkel és zománcczal ékítve úgy készültek, hogy beléjük ereklyét alkalmazni lehessen.

A pozsonyi káptalani egyháznak 1425-diki leltárában előjövő 4 ezüst és meg-aranyozott ily kézikereszt közül kettőről még világosan feljegyezve találjuk, hogy bennök ereklyeül a szent kereszt részecskéi voltak befoglalva ²⁾.

A budai királyi udvari kápolna kincsei XVI-dik századi jegyzékében hét ily pacificalé közül, csak egynél említetnek külön az ereklyék, ez is inkább az ereklyetartó kiváló alakjánál fogva történik ³⁾; de gyanítható, hogy valamint jelenleg a kézikeresztek nagyobbára kinyitható hátlappal készülnek az ereklyék bevételére, úgy ezek is hasonlóan egyiránt ereklyetartókul szolgáltak.

Bírunk még ily régiebbeket az esztergomi főegyház kincstárában. Ezek egyike a koronázás alkalmával használt kereszt, melyre a királyok az esküt letették, s mely jelenleg is ereklyét tartalmaz. Arany lemezből készült dús filigrán s zománccz művezetettel, valamint drágakövekkel díszítve. Eredeti részeiben a királyi ékszerek közt lévő jogarhoz hasonlítván, úgy látszik hogy valamint ez, szinte a kereszt is még XII. vagy XIII-dik századi mű; ámbár későbbi, XVI-dik századi újítás eredeti alakját több részt megváltoztatta ⁴⁾.

Ugyanott egy más ily nagyobb s elővitelre használt keresztnek, mely kristály lapokból aranyozott ezüst foglalással készült, drágakövekkel és szoborkákkal van díszítve, közepén négyesegű ürege szolgált ereklyetartóul. Eredeti részeiben szinte még XIV-dik századi mű, míg újításai a XVI-dik századból származnak ⁵⁾.

Legnevezetesebb ily emlék ránk nézve azon pacificalé, melyet Sz. István király neje Gizela királyné a ratisbonai egyháznak ajándékozott, hol anyja eltemetve volt. Ritka becsű régi mű, fára vert aranylemezből, szent István és Gizela tömör arany-szobraival, drágakövekkel és gyöngyökkel dúsan ékítve. A rajta lévő számos s részben már olvashatlan feliratok közt a következő eredetét kétségen kívül helyezi:

Hanc regina crucem fabricari Gisila iussit ⁶⁾.

Hasonlón a schweitzzi Sz. Balázs monostor birt volna Sz. László király nejétől Adelhaidtól ily emléket, mint felírata tanúsítja:

¹⁾ A pozsonyi káptalani egyház 1425-ki inventariuma közölve általam itt többször i. h. A budai várkápolnánál közölve Knauztól Tud. Értekez. I. 51. A győri székesegyházi 1738-ból Römer által kiadva Győri tört. füz. II. 190. Kevesebb és csekélyebb az, mi itt ott kiszemelhető egyes okiratainkból, melyek egy vagy más egyházbirtok megerősítése alkalmával az egyházi készletet is megemlítik, vagy végrendeleteket tartalmazva, egyházi eszközöket és tárgyakat is neveznek a hagyományok közt.

²⁾ Item una crux argentea deaurata cum ligno S. Crucis. et pede argenteo deaurato; item una parva crux cum ligno domini a superiori deaurata cum pede argenteo.

³⁾ Knauz Tud. értekez. I. 51.: item aliud pacificalé ad formam turris, cum pede, habens in medio cristallum et reliquias. A leírás szerint ugyanis ez inkább ostensorium mint pacificalé volna; úgy látszik a számos többi, még pedig művészi készletű pacificalénál nem tartotta különösen szükségesnek az ereklyék felőli körülményt megjegyezni.

⁴⁾ Leirva Bock által Schatz d. Metropolitan Kirche zu Graan. Jahrbuch d. Centralcom. III. 19.

⁵⁾ Bock i. h. 31. Ellenben a kincstár azon nagy műbecsű s értékű tömör arany pacificaléja, melyet a hagyomány Mátyás király ajándékának tart, nem készült ereklyék számára.

⁶⁾ Pray Diatribe de S. Ladislao 18². hol érdekes képe is közöltetik.

Clauditur hic digni crucis almae portio ligni,
Pannonici regis dedit hanc coniunx Adelhaidis ¹⁾.

V. István leánya Siciliani Márja végrendeletében ismét három ily ereklyetartó említettik, közülök egyet a magyar királynak hagyományozott. A más kettőről megjegyzi, hogy aranyból készült drágakövekkel és gyöngyökkel ²⁾.

A bécsi udvari kápolna kincstárában létezik egy régi, részben XIV-dik századi kétágú úgynevezett patriarchai kereszt aranyozva és zománczsal diszítve. Rajta a magyar és anjou címér, a négy szelemen és tíz lilium jelenti hazai eredetét ³⁾.

Tudomásomra maig számos ily régi, nagyobbára késő gót pacificale található még egyházaink sekrestyéiben nevezetesen a Szepességben.

A kereszték után legnagyobb számban jönnek elő az úgynevezett ostensoriumok, monstrantiák, mutató ereklyetartók, melyek a gót szentségtartókhoz hasonló alakban készülve, kristályüveg hengerben tartalmazták az ereklyéket.

A pozsonyi káptalani egyház XV-dik századi inventariuma még hat ily ereklyetartót említ, melyek ezüstből vagy csak aranyozva, és számos kisebb szobrokkal diszítve voltak ⁴⁾.

A már fenebb felsorolt ereklyetartók közül ilyenek Nagy Lajos aacheni, sz. Lászlónak esztergomi, Sz. Imrének passau, Sz. Istvánnak bécsi ereklyetartói, valamint a kereszték közt tárgyalt budainak is leírása ezen alakra mutat.

Dúsan el volt látva ezekkel a győri székesegyház is, mint még múlt századi leltárából látjuk, mely mintegy öt ily sajátságos ereklyetartót nevez ⁵⁾.

Régibb s kitűnő műbecsű ereklyetartók voltak az úgynevezett táblák is: tabula reliquiarum, lipsanoteca, tabula itineraria, hieroteca, melyek hasonlóan a könyvtáblához vagy képformában foglalták magokban az ereklyéket. Ilyen egy kettőnek is példánya vagy csak emléke maradt ránk mintegy mutatóanyagul.

Az esztergomi egyház kincstárában őriztetik maig egy ily fényes ereklyetartótábla, nagy műértékű úgynevezett sejtes vagy befoglalt zománcz (zellenschmeltz, emaile cloisonné) képekkel, melyek sz. Konstantint s nejét sz. Ilonát állítják elő, mint a görög felirat is jeleli. Közepén a keresztereklye körül, melynek feltalálására vonatkozik az előbbi kép is, a kínszenvedés jeleneteit látjuk előállítva; míg a keretet diszítványok s egyes szentek alakjai ezüstben kiverve borítják. XII. századi bizanci mű ⁶⁾.

¹⁾ Gerbert. De Rudolpho Suevico. 142. Podhraczky sz. László I. 72.

²⁾ A magy. királynak hagyományozott: crux cum particula mellett: crux parva de auro, cum lapid. et perlis, intus quam fuit spina de corona Domini. Crucem unam parvam de auro cum ligno (crucis) Domini et aliis reliquiis.

³⁾ Fényképi levétele gyűjteményemben; leírva Katalog der Ausstellung v. Kunstgegenständen Wien 1860. 86. sz. alatt.

⁴⁾ I. h.: item una magna monstrancia argentea deaurata plena cum reliquiis; item una magna monstrancia cuprea deaurata, cum sex ymaginibus argenteis pro corpore xti et reliquiis; item quatuor monstrancias argenteas deauratas cum reliquiis.

⁵⁾ Reliquiarium argenteum formam ciborii referens cooperulo argenteo et cruce insignitum. Reliquiarium argenteum deauratum dictum corporis Christi. (Hasonlón említ az előbbi jegyzetben már a pozsonyi inventarium is egy ily ereklyetartó ostensoriumot, mely egyaránt monstrantiául is szolgált). — Reliquiarium ex argento et lapide cum operculo aquilino, dictum poculum S. Joannis evangelistae. Reliquiarium argenteum deauratum quadrilaterum cum turricula et cruce. Reliquiarium argenteum deauratum ex lapide jaspide cum cooperulo argenteo.

⁶⁾ Képét és leírását adja Bock az esztergomi kincstár leírásában. Jahrbuch. i. h.

A pannonhalmi apátság egyházi eszközei közt már 1093-ban előjönne hasonló ereklyetartó zománczos tábla a sz. kereszt részecskéjével ¹⁾. Valamint az 1086-diki okirat szerint a Bakonybéli apátság szinte egy ily aranyzott táblát bírt ²⁾.

Hasonló ereklyetartók volnának a Nagy Lajos által Aachenbe küldött kincsek közt nevezett ezüst táblák; milyen maig három maradt fen, ámbár Lajos okirata csak kettőt említ. Jelenleg predellául, oltártáblául használtatnak. A kereten I. Lajosnak, Magyar- és Lengyelországnak címerei: a kettős kereszt, négy szelemen, sas, liliumok, a struczmadár csőrében patkóval, zománczozatban láthatók; míg a képnek mélyedő, kék alapú, aranyos liliumokkal behintett terén tempera festményben képek, mint a Boldogságos Szűz koronázása, az úgynevezett Maesta della virgine vannak előállítva ³⁾. L. a 23. sz. Itt közlöm mindjárt a következő lapon és számok alatt. (L. 24—26. sz. alatt) Nagy Lajos többi aacheni műereklyéit is, a mennyire ábrákat megszerezhettem. Az ezüstgyertyatartót címerei s alja alapzatával; valamint az általa ajándékozott pluviale fibulát, agraffe-féle csatjait a címerekkel.

23.sz.

A pozsonyi XV-dik századi inventarium is ismét ily kitűnőbb nagy ereklyetáblát említ ⁴⁾.

Hasonló lehetett azon 300 arany forint értékű, aranyzott ezüstből készült csodálatos vagy remekművű — mint az okirat mondja — tábla, melyet Farkas Bálint nagy-

¹⁾ Wenzel Codex Diplom. Arpadianus Continuatus I. 40.: una tabula electro parata, in qua signum domini teneretur, alia ossea (valószínűleg hasonló ereklyés tábla elefantcsontból). Mivel éppen erre az okiratra megjegyzi a Codex Arpadianus nagyérdemű kiadója (előszó XXI.), hogy koholmánynak tartom, megjegyzem, hogy azt nem tartalmára de eredetisége hitelességére nézve tartom annak. Az okokat más alkalommal lehet talán előadnom.

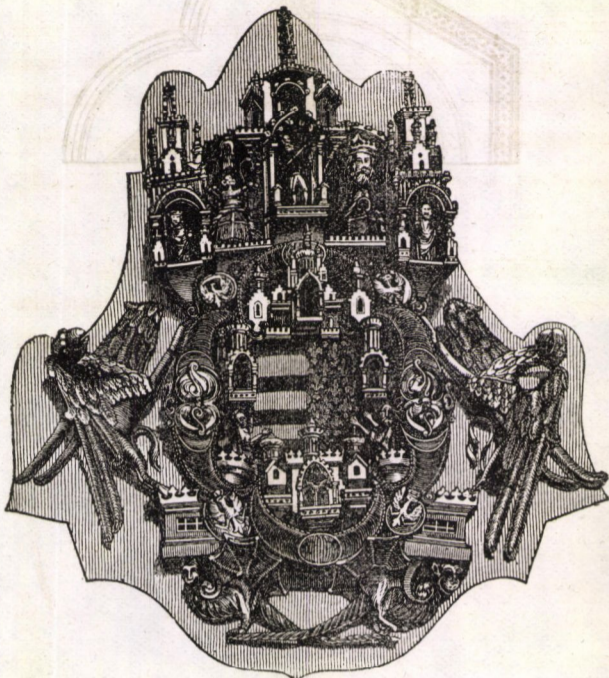
²⁾ Codex diplom Arpadianus continuat. I. 36. bizvást ide számíthatók amaz evangéliumi könyvtáblák is, mintán ezekben is rendesen ereklyék voltak, melyeket az utóbb idézett okiratok említenek: textus evangélii, unus aureus, duo argentei, — mint mindjárt lejjebb látni fogjuk.

³⁾ Bock die Geschenke Ludwigs des Grossen Königs von Ungarn und Polen an die Krönungs Kirche zu Aachen 1862. VII. 116. Bővebb ismertetését, valamint az előbbinek is, egy más alkalommal.

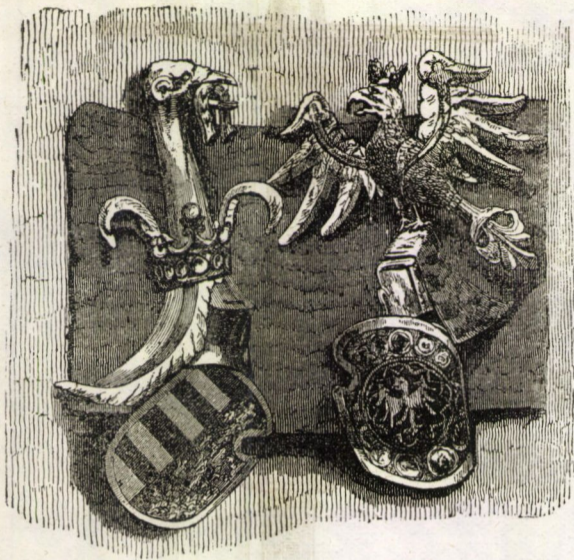
⁴⁾ Idézett h. item una tabula magna cum reliquiis.

váradai püspök 1495-diki végrendelete szerint Sz. László tiszteletére a nagyváradai egyház sz. János kápolnája számára szerzett; ha mégis oltárantipendium nem volt? ¹⁾).

24. sz.

25. sz.

Ilyennek tartom azon evangéliumos könyvtáblákat is, melyekről okirataink gyakran emlékeznek még, mint előbb láttuk, hogy arany- és ezüstből voltak, de ritkábban említik, hogy bennök ereklyék is tartattak ²⁾).

Nagy volt a száma kétségtelenül az ereklyetartó szelenczék-, ládikák- és szekrényeknek; melyek azonban, ámbár nagyobbára művészileg elefántcsontból, kagylókból faragott vagy csak zománczozott rézlemez-, és kristályedényekből állottak, de ritkábban aranyból vagy ezüstből, azért kisebb kincsértéköknél fogva ritkábban is említetnek.

A pozsonyi régi inventarium e nemből is említ még egy-kettőt ³⁾.

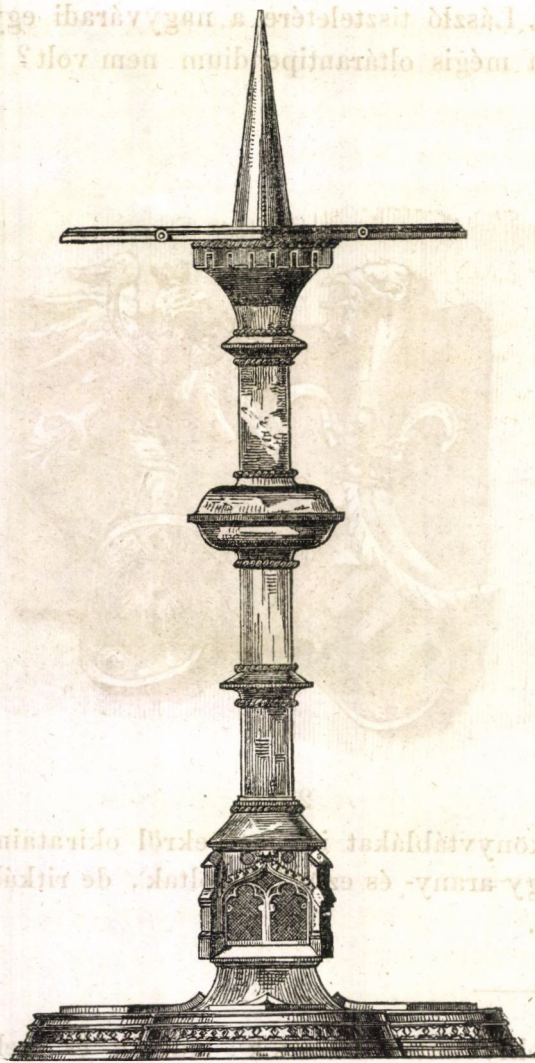
Jelentékeny néhány példány maradt fen maig szinte az esztergomi főegyház kincstárában. Ilyen egy köralakú szelencze ezüstből zománczozva s áttört művezettel. Egyfelén domborműben az angyali üdvözlés (anunciatio), másfelén Krisztus a sírban (in monumento) állítatik elő; míg a szegélyéki ménybe gyöngyök és rubinok vannak befoglalva.

Egy más hasonló alakú gyöngykagylóból áll ezüst foglaltványban. Rajta egyfelől művészi domborműben Márja halála (depausatio), más felén kristályüveg van alkalmazva. A szegély díszítmény virágkelyheiben drágakövek vannak befoglalva. Mindakét ereklyetartó művezete a XV-dik századra mutat.

¹⁾ Keresztúri Episcopatus Magnovarad I. 258. ducentos et tres libros diversarum materialium propriis sumtibus comparatos et dispositos, nec non unam tabulam puram ex toto argenteam et desuper deauratam, mirifico opere fabricatam et laboratam per Reverendis. D. Valentinum Episcopum, pro trecentis florenis auri, (lejobb in sortem dietae tabulae argenteae 300 aureos executoribus praenotatis solvere teneantur) propriis suis pecuniis emptam, ad honorem Beatissimi regis Ladislai (nyilván erre vonatkozó vésetekkel vagy domborművekkel volt díszítve) in capella S. Joannis Evangelistae dedisset.

²⁾ Így jön elő azonban már a Codex Diplomat. VII. 2. 48. 1276.: duo texta evangeli de argento in quibus erant reliquiae.

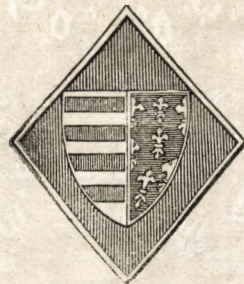
³⁾ Idézett h. item due ladule parvule cum reliquiis.

26. sz. a)

26. sz. b)

26. sz. c)

26. sz. d)

Eltérőbb alakú ugyan ott egy későbbi, nyilván XVI-dik századi kristályurna, mely lehet ereklyetartóul, vagy talán a királyok koronázása alkalmával a felkenésre használt sz. olajedényeül szolgált ¹⁾.

Hasonló volt a serlegszerű győri ereklyetartó, melyet a régi leltár egyenesen sz. János poharának nevez, kőből (talán kristályból), ezüstbe foglalva, hasonlóan ezüstdővel, melyen sas volt. (Lásd felebb).

Nagyobbszerűek voltak ezen tekintetben azon ravatal, ház vagy kápolna, sőt

¹⁾ Bock i. h. 8–13. — Ily közönséges, egyszerűbb szekrények, szelenczék lehettek már általában mindazon ereklyék tartói, melyekről okirataink és a hazai szentek legendái még gyakran emlékeznek, anélkül hogy az ereklyetartók alakját és anyagát szükségesnek tartanák megemlíteni: Így például Erzsébet királyné, I. Károly neje végrendeletében (Fejér Cod. Diplom. IX. 5. 401.) számos kincsei, és egy sajátos tárgy mellett (mely szinte lehet ereklyetartó volt: *Unam linguam draconis auream puram, pretiosis lapidibus decoratam*) egyszerűn áll: *et reliquias sanctorum quas habemus*. Máshol hasonlóan egyes tárgyak alakja mutat ereklyetartóra ismét, ámbár annak nem neveztetik; mint például a pécsváradi monostor egyházi tárgyai felsorolásában említettik: *seriniis de argento 3.* (Fejér Cod. Dip. I. 301.). Hasonlón a veszprémi egyház főbb kincseinek előszámlálásában (Cod. Dipl. VII. 2. 48. 1276.): *una cistula aurea*; mely csak is ily ereklyetartó szekrényke lehetett. — Ily seriniumot szekrényt említ: azon 1015-diki pápai okirat, mely a szent földről hazánkban át visszatértében megrablott papnak elveszett kincseit előszámlálja, — melyek közt számos ereklye s ereklyetartó volt: *unum serinium ubi erant reliquiae, et crux aurea in qua erat de ligno domini, duodecim vasa eburnea; duo texta evangelii de argento in quibus erant reliquiae* (Cod. Dipl. III. 1. 22.). Milyen ereklyetartókba voltak ismét foglalva azon számos ereklyék, melyek fosztogatások következtében a foglalványokból kiszedve maradtak egyes egyházak birtokában, kitudná megmondani! Így például a zág-

egyházalakú nagy szekrények, melyek mintegy sarkophagok, koporsók a szenteknek nagyobb ereklyéi, többnyire egész tetemeik befoglalására szolgáltak.

A legfényesebbek egyike, melyet mint eddig fenmaradt egyetlen ismeretes példát körünkben felmutathatunk, volt bizonyára I. Lajos neje Erzsébet királyné által a zárai egyházban Dalmátiában sz. Simon teste számára készített ezüst sarkophag. Egyike a legnagyobb s legremekebb műveknek, melyek valaha ezüstműből kiverett domború előállításokkal készültek. Hossza több mint hat láb, magassága egy láb és hüvely, szélessége két láb és 6 hüvely; és 21690 ezüst pénzbe került. A felirat rajta hirdeti a magyar királyné, fiatalabb Erzsébetnek, — megkülönböztetve t. i. I. Lajos nejét anyjától ki öregebb Erzsébet volt — mint a kinek költségén készült, s a művésznek a ki készíté nevét:

Shmeon. hic. iustus. &
 egum. de. virgine. nat
 um. ulnis. qui. tenuit.
 hac. Archa. pace. quies
 Cit. Hungarie, regi
 na. potens. illustri
 s. et. Alta. Elisabeth i
 Unior. quam voto. Con
 tulit. Anno. Anno mileno
 treceno. octogeno.
 Hoc. opus. fecit. franciscus. de Mediolano.

A domborművek, melyek a koporsó téreit kívülről és belülről egészen belepik, a szentnek életére és legendájára, valamint egykorú eseményekre vonatkoznak ¹⁾.

Elül nevezetesen, a szépen idomított sisakkal ábrázolt Anjou és magyar czímer alatt azon ismeretes jelenet állítatik elő, mely e sarkophag készítésére alkalmat adott. Erzsébet királyné buzgóságában a Szentnek egyik ujját elorozván, nem távozhat a helyről, míg vissza nem helyezi. Ünnepeles helyzetben állítja ezen jelenet elő a királynét, a mint körülvéve az ország nagyjaitól, mintegy elhatározatlanul habozik, mittevő legyen; visszaadja-e szent zsákmányát, vagy sem. — Más oldalon a királyné koronával fején, három szinte koronás leányával térdel, felajánlva a szentnek az általa készített új ravatalt. Az ellenkező oldalon azon csoda jelenet, midőn az öreg Bán a Szentnek ereklyéje által meggyógyul. Födelén a művész alakja látható, amint művén dolgozik. Az előrés egyik téréen azon nevezetes jelenet áll, midőn Nagy Lajos 1357-ben Velenczét legyőzve s Zárát a magyar korona birtokába hódítva a város szabadságait megerősíti, átadva a városnak a charta libertatist.

Mily történeti visszaemlékezések — — mily dúsgazdagság viszfénye! milyen művészet, csak ez egy emléken is!

Pedig volt ilyen több is, talán nagyobb is. Sz. Istvánnak és Szent Lászlónak nagyszerű oszloppzattal s művészi faragványokkal dús márvány sarkophagjuk.

Splendida marmorum columnis
 sepulcra,

r ábi egyházban, miután ereklyetartói elszedettek, Farlati szerint (V. 340.) a szent kereszt több részecskéi, keresztelő sz. János uja, sz. Péter oldalcsontja, sz. Cajus koponya részecskéje, és aranyzott faszekrénybe foglalva aprószentek egyikének egész teste létezett, melyet állítólag II. András király a szent földről hozott magával s Zágrábon keresztül hazatértében az ottani egyháznak ajándékozott. A győri székesegyház 1738-diki inventariuma egy és más határozatlanul felhozott ereklyetartójával is nevelhetjük még e sorozatot; hol amaz arany sárkánynyelvhez hasonlóan ezüstbe foglalt griffkörmök nevezetnek: Unguis Grypheus. Lásd Győri tört. füz. II. 190.

¹⁾ Lásd legújabb s műismérettel leírva és lerajzolva: Eitelbergertől Mittelalterliche Kunstdenkmale Dalmatiens. Jahrbuch d. Centralcom. V. 176.

mond a XV-dik századi költő Janus Pannonius és benne szinte megaranyozott ezüst koporsójuk volt, mint a régi magyar ének szól:

„Tetemed foglaltaték a szép sár aranyból.“

S ki tudja mily művészettel, mily történeti képekkel birt mindez, s valószínűleg hasonlón sz. Imre sírja is. Mert Béla király leányának sz. Margitnak sírjáról már bizonyosan tudjuk, mily nevezetes, a szentnek életére vonatkozó domborművekkel készült ¹⁾. Remete sz. Pálnak pedig azon nagyszerű márvány ravatalából, melyről a török császár követe álmélkodva mondá, hogy mesterét, Dénes pálos szerzetest, csak a nagy Isten és nem ember taníthatta ilyen művészetre — még egy, a szentet, angyalokat s gót fiálakat ábrázoló domborműtöredék [is maradt ránk ²⁾. Mily dús és fényes lehetett sz. Zoerard Andrásnak a nyitrai egyházban lévő ezüst sarkophagja, melyről még törvénykönyvünk is emlékezik, hogy Trencsényi Máté hadjárataiban elrabolta ³⁾. Sz. Gellért sírjáról hasonlóan tudjuk, hogy ezüst koporsó volt, melyet ismét az öregebb Erzsébet királyné Nagy Lajos anyja készíttetett; s úgy látszik valóban, hogy semmivel sem kisebb művészettel és fénynyel volt kiállítva, mint sz. Simonnak, menyé, a fiatalabb királyné által készíttetett ravatala. Mert az egykorú tudósító elragadtatással s álmélkodással szól az ezüst s aranyos koporsónak remek csodaszerű művészetéről: „mirifici operis“ úgymond ⁴⁾. Ebben feküdt a szent teteme még a XVI. század elején is; midőn nem is az ellenség, hanem már az ellenség előtti félelem fosztotta meg tőle ereklyéit ⁵⁾; mint ország-szerte megfosztotta a többieket is kincsértékű foglalványaiktól, minket pedig régi művészetünk remekeitől s emlékeitől, midőn II-dik Lajos parancsánál fogva az ország minden egyházai és monostorai drágaságaiktól arany- s ezüst edényeiktől a háború költségei végett kifosztattak ⁶⁾. De azóta is, és részben bizonyára azelőtt is, majdnem a hány nagyobb háborút éltünk — éltünk pedig sokat — mindannyiszor egyházainktól is drága

¹⁾ Pray Vita S. Elisabeth. nec non B. Margarit. A régi magyar legendában 307.

²⁾ Eggerer Fragmen panis corvi eremitici 251. és Érdy Hazai műrégiség. Családi Lapok 1852. I. 282. a dombormű töredék képével.

³⁾ Corpus Juris Hungarici. Decretum Caroli I. a bevezetésben: Nitriensem ecclesiam, sepulchrum divi Zoerardi, ex puro argento optime factum spoliavit.

⁴⁾ Vita S. Gerardi (Endlicher Rer. Hung. Monumenta Arpadiana 235.): Post haec anno domini 1361. Deo devotissima domina Elisabeth relicta Caroli regis Ungariae — — ex quo de quadam infirmitate sua per merita sancti Gerardi convaluerat, ideo eadem domina ex deuocione quam ad ipsum S. Gerhardum habebat, monasterium ipsius uiri dei in edificiis extendit, et pluribus ornamentis preciosis et calicibus decoravit, in super sepulchrum de argento et auro mirifici operis reliquiis eiusdem sancti releuandis parari fecit. tumbam uero similiter cum altari in corpore eiusdem monasterii construxit, in quibus in predicto anno beati martiris reliquias sic locauit, quod maiora ossa ipsius poni fecit ad sepulchrum argenteum cum aliquibus reliquiis sanctorum, item minora ossa cum cilicio, flagello et cappa, in qua martirizatus est, locari fecit ad tumbam marmoream, cuius memoria in benedictione est.

⁵⁾ Acta Sanctorum Ungariae II. 235.: Nos Ludovicus Dei gratia Rex Ungariae recognoscimus per praesentes, quod cum fideles nostri, Reverendus Ladislaus de Macedonia Praepositus Quinque-Ecclesiensis ac Egregius Petrus Bornemisza de Capotana, Consiliarii nostri ad exigendas pecunias, vasaque aurea, et argentea, aut alia jocalia, quae ab universis Regni Ungariae, Sclavoniae et Transilvaniae Ecclesiis ac Monasteriis, ex permissione, et indultu sanctissimi Domini nostri Clementis Papae septimi, pro expeditione contra Turcas colligi decrevimus, Commissarii, et Collectores per speciales literas nostras deputati fuissent, inter alia, quae ea claustro S. Petri Pestiensis, Ordinis Minorum Fratrum de observantia regulari Provinciae Ungariae sanctissimi Salvatoris, et aliis Ecclesiis et Monasteriis hic Budae, et in Pesth existentibus, levarunt de eodem claustro S. Petri sepulchrum S. Gerardi Episcopi et Martyris, tempore Cruce signatorum ducentas ac decem et novem marcas continens exceperunt — — sat. Közölve az i. h. Hevenesi másolata nyomán.

⁶⁾ Lásd II. Lajosnak a mohácsi vész előtt az egyházakhoz intézett rendelete nagyváradi példányát Pray Epistolae procerum I. 113. s köv. Keresztúri Comp. Descript. Episcopatus M. Varad. I. 265. s köv. Ludovicus Dei Gratia Rex Hungariae etc. Fidelibus nostris universis, et singulis Dominis Praelatis, Baronibus

és remek kincseik elszedettek, hogy ne is említsem például a józsefi ismeretes rendszeres elkobzást. Az aranytal és ezüsttel rendesen oda veszték nemzeti művilágunk legnagyobb s legdúsabb remekei. Csak a kegyelet azt is alattomosan, titokban vagy véletlenül mentett meg, ha megmenthetett, egyet és mást. Mit most egykori fényes művésztünk után szülött, epigon kegyelűi mentegetünk meg ismét a teljes feledékenységtől, összeszedgetve ország-világ minden zugából, maradványaikat vagy csak pusztá emlékezetőknek is tudomását!

Abbatibus, Capitulis, Praepositisque tam Cathedralium quam Collegiatarum Ecclesiarum etc. Praeterea Comitibus, Castellanis, Nobilibus ipsorumque Officialibus, nec non Civitatibus, Oppidis et villis, earumque rectoribus, magistris civium, Judicibus et villicis, cunctis etiam aliis cuiuscunque status, conditionis et praeminentiae hominibus, in Dioecesi Ecclesiae Varadiensis, ubicunque constitutis, et existentibus, praesentes nostras visuris salutem et gratiam. Scire vos volumus, quod nos animadvertentes, quam atrox malum, quamque horrida procella huic regno nostro immineat a truculentissimo persecutore nominis Christiani, perpetuoque hoste Turca — — — — cum facultates nostras, proventusque solitos, ad tantam vim arcendam minus sustinere videremus, praesertim in tam propinguo, ac praecipiti malo, statuimus tum extrema necessitate ita exigente, tum etiam Sanctissimi Domini nostri Papae permissione accedente, una cum nostris consiliariis assessoribusque; et omnibus Ecclesiis tam Cathedralibus quam Collegiatis, item Capitulis, ac Monasteriis, et Claustris quorumcumque Ordinum dimidium omnium pecuniarum, ornamentorum, vasorumque aureorum, et argenteorum, jocaliumque divino cultui dedicatarum ad hanc expeditionem, quam pro defensione gregis Dominici paramus, exigere et excipere sat.

és remek kincsek elszedettek, hogy ne is említsem példán a jószámi ismeretes rendszeres
 elkövetés. Az irányítal és exaltatell rendszer oda vezeték nemzeti mávalakunk fogas-
 gyobb a legválsabb remek. Csak a kegyelet azt is állatomosán, titokban vagy véltel-
 nül mentett meg, ha megmenthetett egyet és másat. Mit most egykori fényes művésze-
 tünk után állított epigon kegyvölöi mentegőtünk meg janté a teljes feledekenyvégtől, és-
 azszedette ország-világ minden szűbből. maradványaitat vagy csak puata emleke-
 zetőnek is tudomást!

Abbas, Capitulus, Praepositusque tam Cathedralium quam Collegiarum Ecclesiarum etc. Praeterea Con-
 titus, Castellanus, Nobilibus ipsorumque Officialibus, nec non Civitatibus, Oppidis et villis, earundem recto-
 ribus, magistris civium, Juribus et vicariis, cunctis etiam illis cuiuscunque status, conditionis et praesentis
 tate hominibus, in Dioecesi Boesariae Variacione, ubi quondam episcopus, et exaltatus, praesentes nostras
 vivunt saltem et gratiam. Scire vos volumus, quod nos cum venerabilibus, quam auctoritate, quamque por-
 tibus procellis, hinc regno nostro imminet a praesentibus, quo praesentibus nominis Christiani, perpetuoque no-
 strae omni fecerit nostras, proveneritque hinc, et tantum vim auctorem minus auctore
 viderimus, praesentem in tam praesentibus, ac praesentibus hinc, statumque hinc, et tantum vim auctorem minus auctore
 tam etiam sanctissimi Domini Papae praesentibus accedens, una cum nostris consiliis, ac auctoribus
 que; et omnibus Boesariae tam Cathedralibus quam Collegiis, item Capitulis, ac Monasteriis, et Christianis
 quorumcumque Ordinum dignitatum omniumque personarum, omniumque auctoritatum, et argentes-
 rum, localiumque divinis cultus, dedicationum ad hunc expeditionem, quam pro defensione regis Domini pa-
 tris, extere et coepere est.

Felvette és rajzolta aradi Lippert Jos.

Nyomtatta Reiffenstein és Rösch.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY EZÜST MELLSZOBRA.

Felvette és rajzolta aradi Lippert Jos.

Nyomtatta Reiffenstein és Rösch.

SZENT LÁSZLÓ HERMÁJÁN A KOPONYAFÖDŐ.

A KÖZÉP-KORI
KERESZTELŐ MEDENCZÉK.

ÍRTA

RÓMER FLÓRIS.

M. AKAD L. TAG.

Alig van tárgy, melynek felírása oly sokféle olvasásra adott alkalmat, mint azon tálaké, melyek hazánk és a külföld egyházaiban, és régészeti leltáraikban szemlélhetők. Magam láttam a pozsonyit, bazinit, szőnyit, macskovait, rigiczait, valamint a bécsi régészeti tárlatban kitetteket is. Ipolyi említ egy töredéket a pécsi főegyház könyvtári muzeumában; nemzeti muzeumunk öt darabot bír, a neszemélyi reform. egyháznak is van egy darabja, mint Sárközy József buzgó régészünk tudósításából értettem, de eddig látnom nem sikerült; Plank úr tiszabóci gyűjteményében pedig mintegy öt hat darab található. Nem kétkedem, hogy hazánk templomaiban és ritkaságtáraiban, valamint egyesek birtokában még több ilyféle tál lappang, s minthogy a rajta rendszeren előjövő köriratokon már sok ember töré fejét, és a legneveltségesebb olvasásokat hozta ki belőlük; kötelességemnek tartom, minden haszontalan vita, vagy további tétova elkerülése végett, nyíltan kimondani véleményemet, nagyon fogván örülni, ha valaki ezt megcáfolná, vagy alaposb felvilágosítással e homályt eloszlatná *).

A középkori sárgaréz medenczéket, a rajtok látható ábráknál fogva legjobban *szenképűekre, világi tárgyúakra, és virágos közepűekre* lehetne tán felosztani.

A kereteket vevén tekintetbe pedig: *írássos* vagy egyedül *lombozatos* keretűekre.

Hogy előadásomban némi rend legyen, az első felosztást vettem fel alapul és szólok a

I. Szentképű tálakról.

I. Az új-testamentomi szent képekkel ellátottak.

1. A boldogságos sz. szüz képével.

a) **A rigiczai tál.**

A rigiczai (Bács megyében) lelkész úr küldött be Érdy tagtársunkhoz sárgaréz-tálat, kérdezvén a rajta található írásnak értelmét. Érdy úr sziveskedett engem is meghíni a magyarázatra, s megvallom a külső, a 16. század jellegével bíró, de régiebbekkel is kevert latinus betűkből nem volt nehéz az interpunctiók segítségével ezt olvasnom: ICH: BART: AL: ZEIT: GELVCK | , melynek magyarázata, tán a keresztelésre vonatkozólag: Mindenkor szerencsét hoztam, (szültem). Ezen mondat négyszer ismételtetik egé-

---

*) Mily érdekléssel kíséri ezen medenczéket a német irodalom, eléggé tanúsítja az, hogy az „Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit“ I. köt. 16. lapján álló cikkek az ezen medenczékkel foglalkozó irodalmat felszámolván, csak hamarjában mintegy 14 munkát említ, melyek ezen tárggyal is foglalkoztak; bár sajnálattal kell azt is felhoznom, hogy fővárosunk első könyvtáraiban azok egyikét sem valék képes megtalálni.

szen, egyszer pedig csak . . . RT: AL: ZEIT: GELVCK. Otte: Handbuch der kirchlichen Kunst Archaeologie 251. l. e mondatot így olvasta: EH BART sat. azért, mert a C-et az E-től, melynek közép behajlása még is nagyobb mint a C-é nem különböztette meg, és az I — mely előtt a mi rajzunk szerint tisztán látható | vonal áll, mely itt mondatválasztó gyanánt használtatik — az általa vizsgált példányon hiányozhatott.

Sokkal több bajom volt a belső körírása fejtegetésével; és minthogy első perczben nem sikerült azt megfejtenem, bizonyos voltam, hogy nem is fog soha sikerülni. Mindazonáltal tekintetbe vevén a tál közepén álló képet, mely a Gábriel főangyal általi jelentést ábrázolja, azt hittem, hogy az ott a virágcserepen látható, és igen gyakran ezen köszöntésnél a régi műemlékeken is mondatszalogokon előjövő AVE M(ariá)-val a köriratot is lehet megegyeztetni és bár erőltetve, de mégis valószínűséggel, e szent köszöntést véltem benne feltalálni ¹⁾ E véleményre vitt a 3 fölött álló u betű? (1. áb-

1. ábra.

ra) ²⁾, melyet t idomú jel követ 4-nél. A 6 és 9-nél látható majd egyenlő jegyeket á-k-nak vettem, a 2 fölöttit szinte á-nak; az 1 és 10-nél állókat pedig, melyek világosan szalag-alg összekötött ri ³⁾ szótagot tesznek egyedül helypótlónak. E szerint az 5, és a 6-nak C forma része adta volna az M-et, a 6-nak dülő része a nyolczas ∞ derekú C-vel az á-t. — Erőltetett biz ezen olvasás, ezt magam is elismerem; de még is, legalább e tálra nézve természetesb, mint Otte idézett helyen nem egészen hű, vagy tán készakarva átídomított írásá-

¹⁾ „Rigicza és környéke“ című egydirat szerzője 20. l. ezen tálról így nyilatkozik: a szinte igen régi keresztelő rézmedence — mely augsburgi mű és a XV. vagy XVI. században készítettven közepben a Máriának megjelent angyalt tünteti elő, — magyarázatát, itt jeles régiség bűvárunk Érdy János úr által adott felvilágosítás alapján megérintem, hogy a nagyobb körben — ezen keresztelő tálon — latin nagy betűkkel többször ismételve e szavak vannak: „ich bart alezeit (?) geluck“ szórul szóra „én szültem minden időben szerencsét,“ a kisebb körben pedig góth (?) betűkkel e szavak „Ave Maria“ hasonlóan ismételve s a „ria“ szórészt viszhangoztatva, a virágedényen pedig a Máriá-t olvashatni.

Ezen tál a ritkaságokat kedvelő pestvárosi bíró, néhai Boráros holmiainak elárvereztetésekor, a templom számára vétetett.

²⁾ Épen ezen u miatt vélték sokan, hogy itt év szám fordulhat elő.

³⁾ Az 1. és 8. alatt előjövő ri különbözik, mint a figyelmes olvasó első tekintetre láthatja.

ból — melyből ő MLvtHEr-t akar kihozni — erőszakolt magyarázata. Ezen M. Luther-féle eszme annyira megrögzöttnek látszik a német tudósok közt, hogy legújabbán Sommer úr „Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 1861. 9. szám 319. lapján még tovább ment, és egy tálon észrevett (7-dik ábrába rajzolt, l. 133. lap) betűben a D-et, Doctort is hozzá találta *).

Vannak kik e betűket számoknak tartják; de minthogy oly sok tálon majd nem változatlanul előjönnek, és hol bennük változás vagy, az csak a helypótlás végett jó elő, nem hihető hogy ezen tálakat, melyeknek kivitele különféle korra mutat, mind egy évbe lehetne tenni.

Én azt, mit fejtegetni nem lehet, sőt hol az első művésznek sem volt eszében valami értelmet e betűalakokba fektetni, nem is keresem s nyíltan vallom, hogy ezen értelem nélküli köríratok, valamint a nem magyarázható REKOR. DE. JGJ. SCAL. — RAHE WJSHNBJ-féle kisebb betűjű mondatok, azon sorba tartoznak, hová a könyvsarkokon található értelem nélküli betűsorozatok, vagy a nem régen Pesten Schaudt harangöntőnél beolvasztott ecsegi harang körírata, mely háromszoros barátbetűjű abcből állott. Itt is a betűk, ha még is azok, inkább szokásból következetesen majd ugyanazon czifrázatot tesznek mint szavakat vagy mondatokat; mi abból is látszik, hogy a helyszűke miatt vagy önkénytesen akárhol félbeszakasztatik, vagy kevesebb-több betűvel vagy jellel megtoldatik. Az általam fenebb említett körírat már azért sem valószínű, mert akármilyen legyen a kép a medenceze közepében — a körírat ugyanaz marad; ha csak azt nem tesszük fel, hogy az első tál a Gábiel főangyal köszöntését tárgyalván a hieroglyphszerű írással magyaráztatott, s hogy ezen írás később mindennemű képeknél tömnyomatilag megmaradt.

A körben lévő képnek tárgya az angyali üdvözlés. Baloldalon térdepel a hosszú ruhás, lefolyó hajú boldogságos szűz; előtte a térdelő zsámolyon csinos lombozatú terítő, széles bojtokkal, ezen a nyitott könyv fekszik. Tőle jobbra áll jobb térdjét mintegy imádásra hajtó, szinte hosszú ruhás angyal ¹⁾. Jobbját mellére teszi, baljában keresztbe végződő lilios hirnökbotot tart. Köztük látszik egy virágcserep, melynek szalagos tagozatán AVE M(aria) áll, a cserépből hat virágszál (nefelejts?) emelkedik. Az alakok képei durvák, esetlenek, minden magasztosb kifejezés nélküliek. Ruházatuk felül a testhez tapad, tovább egyenközű ránczokban foly le; a térdek körítették, az alsó ránczozat uszályos.

Az angyalnál mind a két szárny egyközűen hátrahajló.

A galambalakú sz. lélekből, ki balra néz a bold. szűz felé, hét sűgár ömlik ²⁾. A

*) Mennyire rabjai még a hirneves tudósok is ily elűbevert véleménynek, abból látható; mivel egy tudós után, ki Dürernek a keresztfa alatt álló sz. Jánosa arcában Luthernek vonásait vélte megismerni, (l. erről bővebben: Organ für christliche Kunst 1862. 17. sz. 200. lap.) más nagynevű írók is azt utánimádták, és mint valóságot hirdették.

Mint „Bakonyom“ 194. lapján sürgettem a hibás traditiók, vagy szántszándékkal készült ámitgatások leleplezését, úgy itt is kötelességemnek tartom megkérni a hozzá értőket: hogy az itészeti nem helyeselhető ilyféle balhiedelmet szüntessék meg; mert ellenkező esetben, nem csak nevetségessé tesszük magunkat az értelmesebbek előtt, hanem a valódi műemlékeknek becsét is csorbítjuk, és a kétségen fölött álló kincseik iránti hitelt is aláássuk.

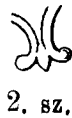
¹⁾ Ilyenmű angyalt, de jobbra nézőt, találunk Róbert Károly király kis ezüst pénzén is, sőt számtalan kép és faragvány foglalkozik ezen a középkor előtt igen kedves tárggyal. — Reánk magyarokra nézve bizonyosan igen érdekes azon egyenlő tárgyú kép, melyet a dömölki apátság régi temploma szentélyében két év előtt Bergh Károly építész barátommal a vakolat alatt találtunk, s mely az ugyan ő általa másolt péczeli freskóval ezen Közlemények egyik figyelemre méltó cikkét teendi. Eme különben is igen kedves tárgyat gyönyörű kivittel láthatni a Comesina által 1863-ban kiadott St. Flóriáni Biblia pauperum 1-ő Tábláján.

²⁾ Tán jelképileg a „tu septiformis munere“-re emlékeztetvén.

fal gyanánt felálló, minden látarány nélküli padozat jobbra balra álló } } } } } jelekből van összetéve.

)))))
((((((

A medence alsó átmérője 11", a felső 12'5"; a párkány 8''' rajta befelé álló akanth-levéllel, mint a 2. ábra mutatja. Az oldal 2" magas; a legbelső átmérő 6" 3''' dombor tagú keretje 3''' belsejébe 1", a másik domborkeret 3''' a kül-

2. sz.

ső írás 6''' külső lapos keret, melyen összekötött, folyó levelek, l. 3. ábrát, 6'''-nyi.

Az angyal, Mária, galamb alakjai, a cserép és térdelő hátulról vert munka, a többi fölülről van kiverve.

3. sz.

angyal lábától kezdve négy-szer ismételtetett egészen, ötöd-ször csak néhány jegy fordul elő. A felső írás kezdete az alsóval nem egy helyen van.

A belső nagyobb írás az

Ez a rigiczai medence részletes leírása, melyet azért közlöttem oly környék-ményesen, hogy más ilyenekkel könnyebben összehasonlíthatni, és vagy a gyárilag készült tálak ugyanazonságát vagy különbséget meg lehessen határozni.

b) Az ó-szőnyi református egyház keresztelő medenczéje.

A rigiczai tálnak egyik párja az ó-szőnyi ref. egyház birtokában van, és mintegy két év előtt iratott le általam *Bakony* című munkám 28. lapján. Az angyali üdvözlés egyenlő a rigiczaival, a külső írás REKORDE . . . . . a többi betű nem olvasható, ezen szókat ötször fordulnak elő egészen és még annyi betű, mennyi 2"-nyi térben elfér, de szinte nem olvashatók, mert a tál igen el van koptatva. Valaha ezen edény veresre volt festve, de hol e festék lezsuroldott, látni, hogy szinte sárgaréz-ből áll. A belső nagyobb írás betűi ugyanazok, szinte azon rendben következnek és pedig négyszer egészen, 5-öször csak az 4, 5, 8 jelek l. 1. ábr.; de kétesen.

A külső karimáthatszirmú rózsácskák körítik (4. ábra) alul pedig a kisebb

4. sz.

5. sz.

íráson kívül 5. ábrában rajzolt ékítmény. Nagyságra a rigiczaival majd egyenlő.

c) A nemzeti muzeumé, és a külföldiek.

A magyar nemzeti muzeum egyik sárgaréz tálának képe a rigiczaival egyenlő; de 2"-nyi magas oldala hasasan felhajtott, körülfutó, kivert levelekkel, fölül be van húzva. Karimája 6'''-nyi

6. sz.

6. ábrájú ékítmény-nyel, — egyébiránt ezen tál minden más rajz és írás nélkül van.

Ezen tál Jankovich Miklós gyűjteményével került a többi itt levőkkel együtt a muzeumba.

A bécsi régészeti egylet 1860. nov. 16-kán kezdett érdekes kiállításában, különös figyelmet gerjeszték e nemű tálak; melyek számra 7-en voltak kiállítva, és mindkettőt kivéve — Leemann bécsi régészethaladó polgár birtokában van. A kiadott jegyzék 225. számú tál 9"-nyi átmérőjű, a XVI. századnak tulajdonítatik, s egészen egyenlő képre nézve az eddig leírtakkal.

Fennemlített Sommer úr által leírt két keresztelő medence is, melyek egyike Teutschenthalban, másika pedig Tauchaban őriztetnek, képeikre nézve egyentárgyúak,

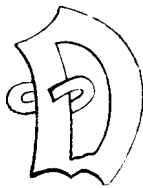

és az angyali üdvözetet ábrázolják. Az írás egyenlő, csak hogy az egyikben a 7. ábrájú 135. l. D? forma betűvel több jelenik meg, és ötször ismételtetik.

A teutschenthalai írást körül-futja egy irányban 9 szarvas, ezen kívül gazdag levélkítmény kisebb görög kereszttekkel köríti.

S így látjuk, hogy az eddig ismertettek közt, legtöbbször előfordul az angyali üdvözet.

alatt az mondatik, hogy öszpontos körökben diszítványok foglaltatnak.

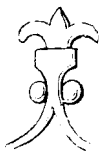
7. sz.

Az Isten anyja az üdvözítővel karján csak egyszer említetik egy XVII. századnak tulajdonított, 12 1/2"-nyi átmérőjű tálon, mely a tepli monostoré Csehországban. Ezen tálon írás nem látszik lenni, mert az idézett jegyzék 224. száma

2. Sz. György képével.

Maskovai evang. egyház keresztelő tála.

Ezen új-testamentomi tárgyon kívül, csak egyet találtam, mely ide sorozandó, t. i. Nógrádmegyében fekvő *maskovai* evangélikus anyaegyház keresztelő tála. Ennek alsó átmérője 11"5", felső 12"5"; a karima 6", az oldal magassága 2"-nyi. A kép körének átmérője 6"5", a pálczás keret 3", a belső betűk 12"-nyiak, melyeket követ 2" pálcza és 6"-nyi betűk. Ezek így következnek: 4-szer 2 REKOR2 DE2 NGI 2 SCAL 2 és ötször: 2 REKOR2DE2 NR2DE 2 NGRSCAL 2 a szélén a 8-dik ábra-féle diszítvány. A nagyobb írásjelek olyanok mint a többször említett rigiczaiak, és pedig 5-ör egészen következnek egymásután, 6-dikszor csak a 4, 5, 6-jel, l. 1. ábra, ismételtetik.

8. sz.

A kép maga sz. Györgyöt állít-

Tudjuk, hogy sz. György a lovagkor legkedveltebb védszentje volt, hogy képével ékített tallérok, mainap is védszer gyanánt hordatnak; mi csoda hát, hogy ezen medenczében is előfordul?

ja elénkbe; jobbra nyargal, fején kilencz rózsával ékített barett. Feje mellett balra apró 5 ágú csillag. Ruhája bő ujjú; alatta a balra hajuló sárkány, fejét jobbra fordítva, lábainál a törött lándzsa darabjai.

II. Ó-testamentomi képekkel.

I. Első szüléink a paradicsomban.

Nemzeti muzeumunk tálai.

A boldogságos szűzre vonatkozó előállításokon kívül leggyakoribbak azok, melyek az első szülők bűnesetére vonatkoznak; és igen természetesen, ha ezen tálak rendeltetése az volt, hogy a sz. keresztiségnél a hajdani kútakat pótolják. A baj és annak isteni orvoslása egybefüggőleg kapcsolatnak össze ezen sz. edényekben. Németországban e kép gyakran foglalja a medenczék feneke közepét, mint az *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit* I. köt. 16. lap mondja; a bécsi kiállításban két ily tárgyú tál tétetett ki a közszemlére *Leeman* úr gyűjteményéből; a kisebbik 9" átmérőjű, XVI. századból, úgy tárgyalja az első bűnt, hogy az emberi nem ősei feje fölött mondatyszalag látszik; a másik 11", szinte azon századból, de Éva oldala mellett a paradicsom kapuja ábrázoltatik.

Hasonló tárgyú tálak vannak *nemzeti muzeumunkban* is. Az egyiknek alsó átmérője 11"-nyi. Oldala emelkedik 15"-nyire, levélidomúlag körülfutó dudorokkal. Pálczával végződő karimája 1"11"-nyi; feneke domborúbb, és egyszerű pálczatagozatú keretben foglalja a paradicsomot. Ennek közepén áll a háromgyökű almafa számos gyümölcsével, törzsére a kígyó tekeredik *); jobbra Ádámot állíták, balra Évát, botránnyig idomtalan, esetlen alakokban. Éva háta mögött ház látszik toronykával és záros, pántos ajtócskával — a paradicsomnak fent említett kapujával. A kör többi részeiben, mintegy a paradicsom szépségeit emelők, mindenféle virágok látszanak. A 8"-nyi keretben körívrűleg font ágacsok között csinos lombzat mutatkozik, szalag, a karima szélén pedig a 9-dik ábrában előállított ékítmény fordul elő.

9. sz.

Lemann úr másik tálának is van párja *muzeumunkban*. Ez alul 7"-nyi, széle emelkedik 2"7"-nyire, karimája 9"-nyi. Pálczás keretben szinte az éden ábrázoltatik. Hármass dombon emelkedik a három dudorú gyümölcsös almafa. Jobbról Éva áll, bal kezében a kárhuzatos almát tartván, feléje hajol a csábító kígyó; balról Ádám — mindketten igen formátlanok. Fejeik fölött többször ide-oda hajló mondatszalogok lebegnek ezen írással, *eva (hat den?) anfang (des?) gemacht — Adam hat gebrochenn das gebot*. A többi térben mindenféle valódi és képzelmenyes, stilizált liliomos, bógáncsos burján emelkedik a föld színéről.

Alsó keretjén a 10-dik, a

10. sz.

11. sz.

karimán a 11-dik ábrájú levéldíszítmény látható.

II. Jósue és Kaleb.

Pozsonyi evang. gyülekezet tála.

Ezek után igen kedves kép a medenczékben Jósue és Kaleb alakjai **), kik az ígéret földjéről, a nagy szőlőt hozzák. E tárgy látható Pozsony városa főpiaczán, a régi városházzal — mely a Grünstübel utcának egyik szögletét teszi — szemközti ház a térfelé álló ormán. Ezt a népmonda Pozsony városa első legrégebb házának tartja és a Pressburg (borsajtó) német nevével köti össze. Úgy szinte az igen díszes *Biblia pauperum*ban IX. Tábláján láthatjuk.

Ilyen előállítású keresztelő tállal bír a pozsonyi evangélikus gyülekezet, melynek szíves közlését *Lichner Pál* tanár és könyvtárnok úr, tisztelt barátom előzékenysége nek köszönhetem. E tálnak átmérője alul 11", felül 14", karimája 8"-nyi. A kettős körirat külseje § REKOR § DE §IGI§ SCAL§ igen csinos majuskulákkal és a szavak közt megfordított § jelekkel, mint szóválasztókkal. A benső írásforma ékítmény megegyez az 1-ső ábra benső cifrájával, azon különbséggel, hogy a 7 fölött áll l-forma jel keresztbe fekvő ∞ -sának csak a tulsó füle van meg, az l-t az l-vel foglaló szalag pedig egészen a l-ig terjed s így a l l l jeleket (7, 8, 9 l. 1. ábra) egybefűzi. Mind a felső, mind ezen írás 6-szor ismételtetik.

A belső szélét, valamint a tál kihajló karimáját 10-dik ábra forma levél szalag övedzi.

*) A *Biblia pauperum* X. Táblája ugyan ezt ábrázolja; az ős-szülők szebb testidommal, a kígyó emberfejjel van ellátva.

***) Tanúsítja Anzeiger f. K. d. d. V. I. köt. 16. lapj.

Ezen tállal egészen egyenlő lehet *Leemann* úré, a bécsi kiállításban 226. számú, XVI. századbéli tála, melynek átmérője szinte 11".

III. Világi tárgyú tálak.

a) Női alak.

Alakokat előállító tálak közt említendő a XVI-dik századnak tulajdonított, a többször idézett jegyzék 229. száma alatti 21" átmérőjű tál, mely *Leemann* úr birtokában van. Ennek fenekén ül koszorú között, mely három-három virágcserepbe ültetett liliummal van díszítve, egy női alak; ennek egyik kezében koszorú van, a másikban pedig egyes virágszált tart.

Ehez hasonló a jegyzék 422. számú tála is, mely a linezi muzeumban őriztetik. Ez 11" átmérőjű XVI-ik századbéli mű, melynek közepén a fennleírt alakhoz hasonló látható, virágszállal egyik, mondatszaggal másik kezében, körülötte írás látszik, mely keretet képez.

b) Cicero mellképe.

Nemzeti muzeumunkban van egy tál, melynek alja 10"-nyi. Oldalai egyenesen emelkednek 2"-nyira, karimája 15"-nyi. Belül 3'5"-nyi pálczától körített keretben *Cicero* domborképe látszik: MARCVS TVLIVS CIC=, a képen túl = ERO: CONS írással; más 14"-nyi keret közt van 15 domborodó, kerekded csúcsba végződő, szírom, mely a fej körül rózsát alakít. Kivüle ugyan azon írás, mely a rigiczai tálon 2-től 9-ig 5-ször egészen; a hatodszori ismétlésnél a jelek összezavarvák és a 7-dik C-féle jel után, hol közelebb, hol távolabb álló hasas vonal van, mint a 7-dik ábra mutatja. A betűk egyáltalán dülők, a kezdetnél helylyel közzel tisztább veretűek, másutt, főleg a bélyeg végén igen homályosak. A betűk alakja majd egyez a következő táléval, de külön nagyságú, szélességű, és egyszerűebb mint a rigiczai tálon lévőké, hasonlók az Otténál rajzoltakhoz, melyekből M. Luthert kibetűzte. Úgy látszik, hogy az egész körzifrázat kétféle bélyeggel van kiverve, melyek egyike tán 4'5" másika 5"-nyi volt. A külső írás helyét levélkítmény foglalja (12. ábra); a karimát díszíti a 12. és 13. ábrabeli levélkoszorú, úgy, hogy ennek vége vagy nincsen kinyomva, vagy mint a hely épen engedé, egyik a másikba bele van nyomva. Hogy a két utolsó tál a rajta látható képek miatt, alig tartozott a sz. keresztséghez, nagyon valószínű, s azért a sokszor idézett *Anzeiger* dolgozótársa is a házibútorzat közé számítandóknak tartá.

12. sz.

13. sz.

IV. Virágos közepű tálak.

Nemzeti múzeumunkban.

Ide sorozható még más két edény, mely növényországi díszítményt nyert alapul. Egyik 6"2"-nyi átmérőjű. Közepén tizenhat hajlott fügealakú levél, körívnyleg domborodó székével szép rózsát képez. Körülötte, mint a rigiczai tálon két, 1"-nyi pálcza-keret között a rejtélyes körirat négyszer jó elő, itt ott a 11 előtt felül alul háromszirmú lombozat áll, melynek közepén dombor félgolyó emelkedik 5-tödször csak a 2,3,4,10, jelek állnak. A külső karimán idomtalanabb írással, mint más tálakon láttuk, olvashatni ezt: ICH BART GELVK ALZEIT: minden szó után 5-szirmú, váltogatva más más rózsza van; a mondat 5-ször ismételtetik.

A belső írásnak bélyege 4 1/2"-nyi hosszúságú — a külső 5"2"-nyi; — azonban igen változik, mi a választó rózsák külön nagyságú veretéből leginkább kitűnik.

A tál alul 10'5"-nyi, hasasan 2"-nyira emelkedvén felül 1"-nyi karimával bir 4,10"-nyi, hatszirmú rózsákkal.

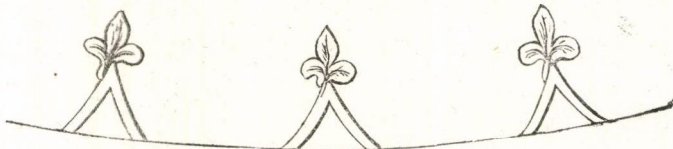
Van meg egy másik is, melyet a közepén díszlő rózsza miatt ehhez lehet csatolni. Ezen medence alul 9 1/2"-nyi, hajlott vonallal emelkedik 12"-nyi szélességre, 15"-nyi magasságra; a 2"-nyi pálczába végződő pereme 2"3"-nyira emelkedik.

Ennek 14"-nyira dudorodó fenekének közepén rózsza van, melynek széke 2"-nyi lapos körív, ennek szélén félkörű ívek körülfutnak, hézagaik közti apró pontocskákkal. Ezeket körülveszi 12 tojásdad lándzsás domborodó levél, melyek csúcsai közt, téglázottan rakott levelek végei kilátszanak. Az 1"-nyi kettős közben, melynek szélétől 1/2"-nyi vonal körülfut 11"-nyi betűkkel ez iratik: Got f Sei f mit f uns f, négyszer ismételve és két függélyes húzás, valamely be nem végzett betűnek részei. A köriratnak

14. sz.

csinos alapja ferdén rácsozatos vonalokból áll, melyek dül énykéi mélyedettebbek, lásd a 14. ábra. Ezen írás bélyege mintegy 5"6 1/2"-nyi, mit az egybe nem vágó hálós alapvo-

15. sz.

nalai össze nem állásából, és a bélyegnek a pálczás keretnek eltérésein leginkább lehet észrevenni.

A karima legszélén a 15-dik ábraféle díszítmény áll.

Figyelmeztetés.

Már a kezdetben mondottak után nem lehet semmi kétségünk, hogy az itt említett sárgaréz medenczéken kívül, még számos más van és lehet honunkban, melyek figyelmünket megérdemlenék; nem is hozván fel azon sok más, réz vagy drágább fémből készült tál- és tálczanemű edényeket, melyek különben is érdekes régészeti osztályunk kitünő kincsei között ragyognak.

Ezen részletes és tán soknak feleslegesnek látszó leírásnak nem csak azon haszna lesz, hogy ki valahol ily tálát tud, azt az érintett osztályokba sorozhatja, vagy mint az említettekől elütöt, mint újabban régészetünk ezen ágát nem csak gazdagíthatja, hanem a felállított minták szerint, másoknak tanulmányul le is írhatja.

Beillenek ez kezdetnek egyházi- és otthoni edényeink teljes leírásához. Hol mint nálunk, ezen irányban még oly kevés tétetett, szükséges, hogy legalább a fennlévő anyagot gyűjtsük, azt sorozzuk, határozzuk, leírjuk. Majd jön az, vagy majd föllépnek azok, kik arra hivatvák, hogy belőle rendszert alapítsanak, a hamisat az igaztól, az utánzást a valóditól, a másoktól vettét a mienktől megkülönböztessék. Igaz, hogy így igen sok érdekes, egyedüli, eddig nálunk nem is sejdített kincs fog napfényre hozatni; — de ellenkezőleg még több álkincs fog eddigi fényétől megfosztatni, sok kéréző tulajdonosnak bosszúságára a vélt gyémántja köszörült üveggé fog leszállíttatni!

Nagy mérvben és öntudatunk méltó kifejlesztésével történhetnék ez egy nagy magyar régészeti kiállítás által. Tudjuk, mily hévvel karoltatott fel ezen dicső eszme két év előtt, ismerjük és méltányoljuk az okokat, melyek miatt a terv elnapoltatott; de azért egy perczig sem kétkedünk arról, hogy előbb utóbb még is derül a nap, melyen régészetünk örömnepét tartandja.

Addig gyűjtsünk, rendezzünk, írjunk, hogy ama nagy nap készületlenül meg ne lepjen!

Általános nézet az írások kivételére nézve.

Mondtam, hogy az olvasatlan írást hiában törekszünk megfejteni, mert bizonyosnak látszik, hogy a medence-kolompárok a XVI. és XVII-dik századokban már csak az érthetetlenül összerakott jegyeket használták; de következik-e ebből, hogy nem fogjuk azon eredeti tálakat, vagy akárminemű fémedényen alkalmazott betűjegyeket találni, melyek ügyetlen összeillesztése, annyi fejtörést okozott, s oly nevetséges fejtegetésekre adott alkalmat.

Különös mindenestre az, hogy a külső keretekben többnyire majusculák s majd nem ugyan azon mondatok, néha, mint az ICH : BART : AL : ZEIT : GELVCK és ICH , BART , GELVK , ALZEIT közt csekély változtatással jönnek elő. Így ez és a REKOR, DE , IGI , SCAL , (ha csak valami francia- vagy angol nyelvrégész által meg nem fejtetnek) értelem nélküli szavai, a RECOR , DE , NGRSEAN és RECOR , DE , NR, DE , NGRSCAL , változatai eléggé mutatják azt, hogy ugyanazon betűelemek különféleképen használtattak, és minthogy még is nagyobb részt ugyanazon sorban következnek, azt kell kihoznunk, hogy nem az egyes betűket kalapálták a többnyire pálczás keretek közé, hanem hogy azon egyformaság hosszabb bélyegeknél használatából eredt, mint valóban több ily bélyeget volt módom észrevenni. Ezek különsege és a tálak változó átmérője tette azt, hogy sokszor nem az egész bélyeg használtatott; sőt hoztam fel

példát arra is, hogy ugyanazon sorban, egészen hasonló betűk vagy jegyek használtak, de még is külön bélyeggel. Ez újra látszik fenebbi állításomat igazolni, hogy eredetileg e jeleknek értelmük lehetett; de félszeg módon használtatván, úgy mint jelenleg előjönnek, értelem nélküli megfejthetetlen rejtélyek maradnak mindaddig, míg meg nem találják azon eredeti mondat, vagy mondatok, melytől vagy melyektől ezen eltorzítások származtak.

E mesterség műtani fogásainak észlelete is vezethetne végtére némi felvilágosodásra; és ámbár magában véve, itt a legörvendetesb eredmény is csekélynek fog tetszeni, meglehet még is, hogy ha nem is ebben, tán idővel más rokon ágban meglepő fölfedezésekre fog útmutatóul szolgálni.

RÓMAI FELÍRATOK ERDÉLYBŐL.

I. KÖZLEMÉNY.

TORMA KÁROLY

M. AKAD. L. TAGTÓL.

Midőn Erdély több részében folytatott felirattani fürkészeim három évi [1860—1862.] eredményét ezennel közzétenni szerencsém van: tervszerű munkálatnak mutatom be első cyclusát. Lankadni nem tudó akarattal gyarapított archaeologiai-tárczám lapjaival kívánok ugyan is az egykoron összeállítandó „*Corpus inscriptionum Romano-Dacicarum*“-nak csekély tehetséggel, több jóakarattal szolgálatot tenni; s ezt annyiszor, a hányszor csak arra a végre az „Archaeologiai Közlemények“ helyet adnak közleményeimnek is.

Szem előtt tartott főczélom közleményeimben ugyan az, hogy új, eddigelő senkitől nem ismertett feliratokat tegyek közzé, de az ilyenek mellett még kiváló figyelmet fordítok a már közlött, de csonkán vagy hiányosan ismertett felíratokra is. E végből a létező másolatokat kitelhető kritikai figyelemmel hasonlítom mindig össze az eredetivel; s így ezeknek lehetőleg teljesen hű másolatát kívánom adni; a mely eljárás következtében aztán az így kijavított feliratokat bizvást az újak közé lehet sorozni.

Nagy Osztró. ¹⁾

Félkör alakú, 3"-nyi magas pedestalon álló, 4' magas nőt ábrázoló szürkés-fehér márvány-szobor. A fő és jobb kar hiányzik. Balkarával, a melynek kézfeje szintén hiányzik az alak 2'2" magas — 4" széles *ara*-ra támaszkodik. A redős öltöny [*palla*] a jobb vállról lebocsátva a bal mell alatt akként kanyarodik a vállra föl, hogy a bal váll meztelen marad. A szobor hátsó része egyenesre van faragva, hogy — a mint gyanítható — falhoz kényelmesebben támasztathassék. A faragás átalában elég csinosnak nevezhető. A fentebb említett kartámaszul szolgáló kised *ara*-n következő szépen metszett felírat létezik:

CLA .
SATV
RNIN
SCVLP
SIT

„*Claudius Saturninus sculpsit.*“

Jelenben Fel-Pestesen [Vajda-Hunyadtól északnyugatra] Makray Lászlónál.

Érdekes e felírat azért, mivel egy dáciai szobrász nevével tézsen ismeretessé bennünket.

Várhely.

1.

5 1/2" magas — 4'1" hosszú — s mintegy 4' széles szürkés-fehér márvány töredék, e szépvésetű felíráttal:

---

¹⁾ Mindazon helységnevek, a melyek ehhez hasonlóan vannak megjelölve, az illető felíratok s régiségi tárgyak lelhelyét mutatják.

////////// ECVNIA.
 „ . . . . . pecunia . . . . .“

Az egykori egész hihetőleg valamely középület homlokpárkánya lehetett.

2.

3'11" magas — 1'11" széles szürkés-fehér márványból faragott sírkő, a következő felíráttal:

D M
 MCINIAE VALEN
 NAEVIXITAN^x
 ETAVE^lIAE MAXIMI
 NAEVIXITANXX
 AVREL MAXIMVS
 ETAVRELPVSIN
 NVS
 CONIVGIBVS DIG
 NISSIMIS

„*Diis manibus, Liciniae* ²⁾ *Valentinae vixit annis LX, et Aureliae Maximinae vixit annis XX, Aurelius Maximus, et Aurelius Pusimus, conjugibus dignissimis.*“

Mind a két felíratos-kő jelenleg Karában [Kolozsvártól délkeletre] a b. Józsika Leó-féle telken van. A hagyomány szerint főkormányszéki tanácsos gr. Kendeffi Elek hitvese, szül. gr. Bethlen Krisztina hozatá azokat több oszlop- s építészeti díszítmény-darabbal együtt Hunyadmegyéből, Hátszeg-vidékéről. — Arról, hogy e felíratos köveknek lelhelye Várhely, vagy ennek közvetlen környéke volt, főképen az győzhet meg, hogy az anyag, a melyből azok faragva vannak, épen olyan, mint a Hátszeg-vidéken talált római felíratos-kövek mindnyájáé, azaz: szürkés-fehér márvány; de meggyőz arról továbbá az a körülmény is, hogy a gr. Kendeffi-féle birtokok legnagyobb részben épen Hátszeg-vidéken léteznek.

Fel-Pestes.

1.

2'6" magas — 1' széles veres-porondkő *ara*, ezen durva modorban vésett felíráttal:

I O M
 „*Jovi optimo maximo.*“

2.

Újból, más ehhez hasonló 2'2" magas — 10⁵/₄" széles, ugyan olyan anyagból készített *ara*, a melyre hasonló technikával e pár betű van bevésve:

I V N
 „*Junoni.*“

Találák mindkettőt 1835-ben a „Valya-bikeuluj“ nevű határrészben egy patak partjában. Ezzel az alkalommal találtak még egy többféle régi pénzzel telt edényt is, de a melyekből egyet sem tudtam meglátni, avagy a szóbeszédből kivenni, hogy melyik császár pénzei lehettek. — Korunk a leírt két araból sírköveket alakított; a faluval éjszakra szembe levő „Fácza“ nevű szőlőkertben két sírhalmot megjelölő emlékkőül van ugyanis mindkét darab alkalmazva. — Fel-Pestes határán egyébiránt a rómaik megtelepedésének semmi nyoma nincs.

²⁾ A 2-ik sor 1-ső betűje kétségen kívül L; a melyet csak a metsző vétsége ferditett olyanná, mint a hogy látható.

Megindító a közlött két felíraton a kifejezésnek valóban lapidaris egyszerűsége, a vallásos buzgalom azon áhítata, a mely a dácziai szegény rómaid ösztönzé isteneinek ez egyszerű fogadmányi-oltárocskákkal — még egyszerűbb szavakban kedveskedni. Mig a büszke patricius a világvárosban válogatott fajtájú márvány-táblákra metszeté vallásos buzgalma ömledezéseit: az igénytelen, de tán vallásosabb római telepes vagy katona ez egyszerű oltárok felállítása által lelt módot az óriás imperium e legkeletibb részében hatalmas isteneinek kedvére cselekedni!

Nándor-Válya.

2' magas — 10 $\frac{3}{4}$ " széles, csiga-mészkből faragott fogadmányi-oltár, e felíráttal.

LIBERo PATR
VLPϞNEP o S
V S L M

„*Liberi patri, Ulpus Nepos votum solvit libero munere.*“

Találta Tagyer György földész [38. ház sz.] 1860-ban, szeptemberben a „Fá-cze“ nevű határrészben levő szántójában. Egyébiránt a határon római településnek semmi nyoma nincs.

E felírat „*Liber pater*“ kifejezése alatt sem a görög Dionysos, mint a kinek a „*Liber pater*“ szokott mellékneve volt ³⁾, sem pedig a rómaiak Libera és Ceressel társaságban istenített Liber-je ⁴⁾ nem értendő, — hanem, a mint egy 1844-ben Tordán talált felíratból látható ⁵⁾: *Romulus*, a kinek dácziai felíratokon e melléknév gyakran, s több változatban adatott, mint „*Romulus pater*“ ⁶⁾, „*Romulus Parens.*“ ⁷⁾

Károly-Fehérvár.

A következő két felíratos-kő jelenleg ugyan *Alvinczen* látható, de mindkettő bizonynyal a valaha Károly-Fehérvár és Maros-Portus között létezett Apulum romjai között találtatott. Alvincz területén tudtommal a rómaiak megtelepülésének kétségtelen nyoma nincs, s koruknak csak is egy műve szemlélhető Alvincz határán, t. i. azon római út, a mely a Hunyad-megyében létezett gyarmatoktól Apulum felé vezetett, s mely néhol annyira ép, hogy ma is mint olyan használatban van.

1.

I O M
PRO- SALVEIM
ETCOLL- FABR --
TIB- IVL- BVBAL
EX- DEC- XI.
D D

„*Jovi optimo maximo, pro salute imperatoris et collegii fabrorum Tibius Julius Bubalinus ex decuria XI. dedicavit.*“

---

³⁾ V. ö. *Pauly*, Real-Encyclopädie der class. Alterthumswissenschaft, IV, 1014—1023. l.

⁴⁾ V. ö. *Pauly*, i. m. IV. 1023—1024. l.; *K. O. Müller*, Handbuch der Archäologie der Kunst 3-e Aufl., 535. l.

⁵⁾ *Neigebaur*, Dacien, 206. l. 44. sz.

⁶⁾ *L. Seivert*, Inscriptiones, 4. l., 2. sz.; *Neigebaur*, i. m., 18. l., 1. sz.

⁷⁾ *L. Seivert*, i. m., 6. l., 5. sz.; *Neigebaur*, i. m., 19. l., 3. sz.

E fogadmányi oltár jelenleg az alvinczi ref. templomban ⁸⁾ van az alamiznaszekrény tartójakép felállítva. Felső párkányzata, s oldalszegletei letompítottak, a miért a kezdő s végbetűk egy része hiányzik. Ily csonkított állapotban magassága 2'3" — szélessége 1'3". Anyaga csiga-mészkö.

2.

2'7" magas — 1'1" széles csigamészkö fogadmányi-oltár.

DEO BONO
PVEROPOS
PHOROAPΘ
LNIPYTHO
T·FL·TITVSET
T·FL·PHILETVS
P. S. S. S.

„*Deo bono puero posphoro Apollini pythio Tibius Flavius Titus, et Tibius Flavius Philetus pro salute sua suorumque.*“

Barcsay Jánosnál [Bolgár-piacz, 160. sz.]

Öt dáciai felíratot ismerünk eddig ⁹⁾, a melyek a „*Puer Phosphorus*“-ról említést tesznek; ezek közül 4 magának a „*Puer Phosphorus*“-nak ¹⁰⁾, 1 pedig ugyancsak nekie és pythiai Apollónak volt emelve ¹¹⁾. Felíratunk immár a 6-dik, a mely ez istenségről általában, és a 2-dik, a mely ezenkívül pythiai Apollóról is említést teszen. Érdekessé válnak e felíratok az által, hogy *mindnyuját* Apulum romjai között találták, a mi azt látszik bizonyítani, hogy a „*Puer Phosphorus*“-nak tisztelete Dácia területén csak is Apulumban volt elterjedve.

T o r d a.

1.

1'5½" magas — 2'7" széles mészköből faragott sírkő. Felső része hiányzik, alsó felén:

VIX· AN· XXXX
MAXIMA C
ONIVX B M

„ . . . . . *vixit annis XXXX, Maxima conjux bene merenti.*“

2.

1'3" magas — 10½" széles, mészkö fogadmányi-oltár (?), de a melyen csak e három betű olvasható:

- -A- - -
- -C- - -
- -T- - -
-----

⁸⁾ E templom szakértő megvizsgálását nem mulaszthatom el a t. archaeologiai bizottmány figyelmébe ajánlani. Véleményem szerint az 1250—1300. körül épülhetett. Három hajóra vala építve, s falai kívül freskókkal valának díszítve.

⁹⁾ L. együvé sorozva *Orelli-nél*, 1934—1938.

¹⁰⁾ L. *Seivert*, i. m., 85: 121; *Neigebaur*, i. m., 133: 51.: — azután *Neigebaur*, i. m., 145. 140—141—148.

¹¹⁾ *Neigebaur*, i. m., 145.: 150.

3.

2' magas — 1'8" széles mészkőből faragott síremlék. Felső, alsó és baloldali része hiányzik:

- L E I A - - - -
O . V I X . A N . I I I M - -
T V A L . D E C . N . M V - -
N A T I S . P I I S S I M I S - .
- - - - -

„[Va]leriano . . . . . o, vixit annis III m[ensibus] . . . . , Titus Valerius decurio nominatus mu[nicipii, cog]natis piissimis . . . . .“

Találták mind a három felíratot 1860-ban a szindvölgyi szőlőkkel szembe levő oldalon.

4.

1'6" magas — 1'½" széles mészkő fogadmányi-oltár; alsó része hiányzik.

H E R C V L I
I N V I C T O
P R O S A L M
- V R . A N O - -
- - - - -

„Herculi invicto, pro salute Marci [A]urelii Antonini . . . . .“

Találták 1858-ban az alpiaczon levő Lovas-féle háznál egy melléképület alapjának ásása alkalmával.

5.

1'8 ½" magas — 8 ½" széles mészkő fogadmányi-oltár.

I N V I C O
A V R . M O N
T A N V S . M I L .
L E G . V . M A C E
L . P .

„Invicto ¹²⁾ [Mithrae], Aurelius Montanus, miles legionis V Macedonicae libens posuit.“

Találták 1859-ben a szindi-völgyi szőlőben. Ugyanakkor e felíratos-kő szomszédságában találtak még egy igen szép fehérmárvány mythras-követ is ¹³⁾, a mely jelenleg az erdélyi muzeum régiség-gyűjteményében őriztetik. E kő ismertetését más alkalommal fogom közzétenni.

6.

1,6" magas — 8 ½" széles mészkő fogadmányi-oltár. Alsófele hiányzik.

I O M
D R E B
I A S M
L E G I I T A

„Jovi optimo maximo Drebias (?), miles legionis I Italicae . . . .“

Találták 1859-ben az úgynevezett Leányvárbán, az új malom árkának ásása alkalmával.

Figyelmet érdemel e felíraton a *Legio I italica* megnevezése, a mi bebizonyítja nem csak azt, hogy e legio Trajan dáciai első hadjáratában részt vett ¹⁴⁾, hanem azt is, hogy annak, vagy egy részének állomási helye a régi Salinae volt.

¹²⁾ Az első sor végső betűje előtti T. a metazó hibájából kimaradt.

¹³⁾ Közlötte Ackner, Mittheilungen der k. k. Central-Commission V, 1860, 56. l.

¹⁴⁾ L. Gruter, Inscript. aatiquae totius orb. rom., 357: I, 391: 4, 430: 5; Pauly, i. m., IV. 871. l.

7.

1' 4" magas — 7" széles mészkő fogadmányi-oltár.

I · O · M
 A V R · L V
 C I F E R
 V · L · P ·

„*Jovi optimo maximo Aurelius Lucifer votum libens posuit.*“
 Találták 1860-ban a várhegyen.

8.

1' 6 1/2" magas — 7 1/4" széles mészkő fogadmányi-oltár.

I · O · M
 M A N L ·
 Q V A E S
 V S K M

„*Jovi optimo maximo Manlius Quaestus votum solvit libens merito.*“
 Találták 1856-ban a Leányvárbán.
 Mind a nyolcz darab Nagy Miklósnál Tordán.

E 16 új felíraton kívül ime közlök még több más ismereteseket is, de a melyek közül néhány részint hézagosan, vagy épen rosszul vala közölve, részint pedig lelhelyileg osztályozva nem volt.

E felíratos kövek egykor *Lugosi Ferencz* I-ső Apafi Mihály erdélyi fejedelem titkárának *magyar-peterdi* kertjében valának felállítva, a mint ezt a következő című kézirat bizonyítja „*Historia Domus, seu Residentia Thordensis ordinis minor. strict. observ. jussu A. R. P. Martini Péterffi ord. min. str. obs. Praedoct. SS. Theol. Lectoris Prov. Transsilvaniae S. r. Stephani Ministri Provincialis, ad inserendam rerum memoriam inchoata Ao. 1775. Industria Fratris Arseny Gold,*“¹⁵⁾ a mely munka *Magyar-Peterd* című rovata alatt — 6-dik r. 29—33. ll. — ez olvasható: „... illustris residentia olim spect. ac magnifici domini *Francisci Lugosi* Serenissimi quondam Principis Michaelis Apafi I. secretarii fidelis donatione mediante usucapta. Antiquitatum erat tam cupidus, ut nihil non fecisset quo minus corrasis undique veterum monumentis aream et hortum ditaret; et vero favit conatui effectus, vix enim alicubi conglomeratiores videbis antiquitates s. a. t.

E kézirat 6 olyan felíratot közöl, a melyek egynek kivételével jelenleg mind megvannak, s részint *Czegében* [Szamos-Ujvártól keletre] gr. Vass Ádámnál, részint pedig *Magyar-Peterden* [Tordától északnyugatra] Lendvai Józsefnél, a ki a *Lugosi-féle* jószág jelenlegi tulajdonosa — láthatók.

Seivert a ki „*Inscriptiones etc.*“ című munkájában e felíratokat háromnak kivételével közölte, de a mint hibás közleményéből kitűnik azokat saját szemeivel nem látta, — azt állítja, hogy azok *Petelén Petrosánban*, és *Károly-Fehérvárott* találtattak volna. De nem fogunk hibába esni, ha mi mindnyáját *tordai leletnek* nevezzük. Ugyanis *Gold Arzen* atya abbeli kifejezése daczára, hogy *Lugosi* mindenünnen gyűjtött régi műemlékeket: az a körülmény, hogy az általa közlött, s ma *Czegében* és *Magyar-Peterden* létező felíratos kövek mindegyikének anyagja — a mint arról szorgos összehasonlítás után meggyőződünk — ugyan egy minőségű, t. i. az a mészkő fajta, a melyből a Tor-

¹⁵⁾ E munka másolata tudós történet buvárunk *Mike Sándor* „*Index rerum memorabilium regni Transsilvaniae*“ című gyűjteményében meglelhető, P. betű alatt 139—143. ll.

dán talált római felíratos kövek mindenike faragva van; ez a körülmény mondjuk elfogadhatóvá teszi abbéli véleményünket, hogy e felíratok mind Salinae romjaiból ásattak ki. — Gold Arzen idézett „*undique*“ kifejezése hihetőleg más műemlékekre — mint szobrok, oszlopok, oszlopfő-, és alj töredékek s. a. t. — vonatkozhatik, a melyek hasonlóképp Magyar-Peterden valának felállítva, s a melyeket a fentebb említett kézirat bőven leír, de a melyek közül több darab e század első tizedében Thoroczkóra vitetett, a hol azok jelenleg a gr. Thoroczkai-féle kertben láthatók. — Torda közelsége is [2 mf] gyanítanunk engedi, hogy Lugosi inkább onnan, mint közelében eső helyről hozathatá ama nagyobb súlylyal bíró műemlékeket, semmint más távolabbi vidékekről.

1.

4' 3" magas — 2' 2" széles mészkő síremlék.

D · M
AELIA · SECVNDI
NA · VIX · AN · XIII ·
ET · AELIA · CRISP ·
VIX · AN · III ·
AELI · SECVNDVS
ET · DECCIA · P · RE
TES · FIL · PIEN · TISS ·
ET · AEL · CON · --- · S
MAR ·

„*Diis manibus Aelia Secundina vixit annis XIII., et Aelia Crispina vixit annis III., Aelius Secundus, et Deccia parentes filiabus pientissimis, et Aelius Con[stan]s maritus.*“¹⁶⁾
Czegében, gr. Vass Ádámnál.

2.

4' 3" magas — 2' 5" széles mészkőből faragott sírkő:

D · M ·
P · AEL · VALERIANUS ·
PATRONVS · E · DE ·
COLL · FABRVM · VIX ·
AN · IX · DECC · E · PRIN ·
CIPALES · QMS · ÆRE
CONLATO · --- · IE
DECRET · VNIVER
FAC · CVR · --- · T

„*Diis manibus Publius Aelius Valerianus patronus et decurio collegii fabrum vixit annis LX., decuriones et principales omnes (?) aere conlato . . . . . de decreto universitatis faciendum curaverunt.*“¹⁷⁾

Czegében, gr. V. Á.

3.

2' 4 1/2" magas — 2' 1 1/2" széles mészkő síremlék:

D M
VALERIVS · LOCI
NVS · VET · N · C

¹⁶⁾ Közlötték hibásan: *Seivert*, i. m., 188: 1; *Neigebauer*, i. m., 249: 1; *Gold* „*Historia Domus etc.*“

¹⁷⁾ Csonkán közlötték: *Seivert*, 189: 3; *Neigebaur*, 250: 3; *Gold* „*Historia domus etc.*“

AMPESTRORV
IX·ANN·XXXXV
IIIAVREL·PIRUSI
VIRGINIO·B·M·P
M

„*Diis manibus Valerius Locinus veteranus numero campestrorum, vixit annis XXXXVIII. Aurelius Pirusius Virginio* ¹⁸⁾ *bene merenti posuit monumentum.*“ ¹⁹⁾

Czegében, gr. V. Á.

A numerus campestrorum hihetőleg *cohors campestrium*-ot [Ill?] jelent. Bebizonyítja e szerint e felírat, hogy a *cohors campestrium* vagy *campestrorum* Dáciában, s ennek egy osztálya épen Salinaeben állomásozott. — Azt, hogy e *cohors* melyik legiónak [V Macedonica?] volt segély-csapata, meghatározni nem tudom.

4.

3' 9" magas — 2' 8" széles mészkő síremlék:

D M
PAELVICTO
RIPLAVTIANO
DECMVNI - - P
SALVIAC³ISE }
CVNDMAVER-
IVNIA - - - -
MENTI - - - -
FRONTINA
M

„*Diis manibus Publio Aelio Victori Plantiano decurioni municipii Salvia conjux, Secundina, Vera, Junia . . . Menti . . . . . Frontina . . . . . merenti.*“ ²⁰⁾

Magyar-Peterden, Lendvai Józsefnél!

5.

6' 5 1/2" magas — 4' széles mészkő síremlék, mely azonban kettőbe van törve; az emlék alja elveszett:

D M
AVRELIVS
CALANVS·VIX·ANL
I·ET·MILITAVIT·XXV
- - - - -

„*Diis manibus, Aurelius Calanus, vixit annis LI* [—59.], *et militavit XXV*.....“ ²¹⁾
Magyar-Peterden, L. J.

6.

2' 7" magas — 1' 7" széles mészkőből faragott emlékkő. Közepén kettőbe van törve:

¹⁸⁾ Metszési hiba Virginus helyett

¹⁹⁾ Szerfelett hibásan s kihagyásokkal közlötték: *Seivert*, 189.: 4.; *Neigebaur*, 250.: 4.; *Gold* „*Historia domus etc.*“

²⁰⁾ Két helyt és hibásan közlötték: *Seivert*, 186.: 289. és 188.: 2.; *Neigebaur*, 249.: 2. és 172.: 4.; *Gold* „*Historia domus etc.*“

²¹⁾ Hibásan közlötték: *Seivert*, 190.: 5.; *Neigebaur*, 250.: 5.

VICTORIAE·
·AVG·
L·IVL·E·GALER·
LEVGANVS
CLVC - - - -
XIIIG·M·V·AEDIS
CVSTO SCR·LEG·XIII
NOMNESVO·E·M - -
-·IVL·PAERNI FILI
SVI·D·D·

„*Victoriae Augustae Lucius Julius et Galerius Leuganus, Cajus Lucius . . . . .*
(*miles legionis*) XIII. *Geminae Martinae Victricis, aedis custos sacrae (?) legionis XIII.*
Geminae, nomine suo et M(arci) Julii paterni filii sui dedicavit.“²²⁾

Magyar-Peterden L. J.

Érdekes e felíraton a 14-dik Gemina Martia Victrix legionak megnevezése, miután e legio hosszabb ideig állomásozott a szomszéd Pannoniában.

7.

3' 3" magas — 2' 7" széles mészkő síremlék:

D M
SCAVRIANI
CAES·N·SERVALI
VIX·AN·XXIII
FVSCIANS
FRATRI·B·M·P

„*Diis manibus Scauriani caesaris nostri servati, vixit annis XXIII., Fuscianus fratri bene merenti posuit.*“²³⁾

A következő három jelenleg ugyancsak Magyar-Peterden meglevő felíratot a „*Historia domus*“ nem említi ugyan meg, de azok — mint hihető — már Lugosi idejében ott valának. — Ismeretlenek lévén, ime itt közlöm azokat, mint — hihetőleg — tordai leleteket.

1.

4' 4 1/2" magas — 2' 7" széles mészkő síremlék:

D M
AVR·LIVSCLIVNVSILEGVMAC
VIXITANNLIXPOSVERVNTFILI
AESAVRNASCIAETA VREL
MARCELINAPATRIPIEN
TISSIMO TITVLVM

„*Diis manibus Aurelius Cliunus immunis legionis V. Macedonicae vixit annis LIX., posuerunt filiae Saurnascia et Aurelia Marcelina patri pientissimo titulum.*“

2.

1' 11" magas — 3' 6" széles mészkőből faragott sírkő, a mely azonban középen ketté van törve:

²²⁾ Csonkán közlötték: *Seivert*, 185.: 286.; *Neigebaur*, 141.: 118.

²³⁾ E felíratot közlötö: *Seivert*, 176.; 268., s utána *Neigebaur*, csak hogy hibásan; *Scauriana*-t irván *Scaurianus* helyett.

D T·F·T·T·SERA - - -
STP·III·V·A·XXX - - -

„T. F. T. T. Sera . . . . . stipendiorum III., vixit annis XXX. . . . .“ Bal-
ról: „Diis.“

3.

4' magas — 2' 11" széles mészkő síremlék. Felső része hiányzik:

P - - - - -
VLPIANVSPROB - - -
CONIVGI
B M

„ . . . . . P. . . . . Ulpianus Probus . . . . . conjugii bene merenti.“

A „Historia domus“ végül egy olyan magyar-peterdi feliratot említ meg, a mely
ma ottan fel nem lelhető. Tartalmát, mint újat ime közlöm az említett kézirat szerint.

Sírkő, melynek felső része hiányzik:

- - - - -
CANIVS VIXIT
ANNIS XXXV
AFLICTA CAESIA
CONIVGI BENE
MERITO
POS

„ . . . . . canius vixit annis XXXV., afflicta Caesia conjugii bene me-
rito posuit.“

A fentebbiekben közlök tehát ezuttal 19 új, 7 az eredetiekről kijavított és 1
elveszett felíratot; összesen 27 darabot.

PANNONIAI

ÚJABB KIADATLAN
LATIN FELÍRATOK.

írta

RÓMER FLÓRIS,

M. T. AKAD. L. TAG.

Tárczámban egy darab idő óta rejlik néhány római felirat, melyek közlésével azért sietek; mert tudom, hogy ez által mások is buzdítatnak, látván azt, miszerint épen nem szükséges mindjárt egy íveket töltő sorozattal fellépni; de még inkább azért, mivel attól tartok, hogy jegyzőkönyveim elveszhetnének, és talán megint sokáig nem lesz ember, ki egyes kövek felíratával törődjék; vagy ezen emlékekkel is úgy járhatnánk, mint igen sok mással, melynek ma már egyedül fentartott felírásait bírjuk, még a kövek maguk, mintegy szemünk láttára örökre eltűntek*).

a) *Köemlékeken levő felíratok.*

Az ország szívében kezdvén, említenem kell legelőször azon sírkövet, mely 1863. márt. 6-án Buda-Ujlakon Weigand Ferencz molnármester, a bécsi országútoni 240. szám alatti házában, a városi albiróság tőszomszédjában, pincze ásatás alkalmával találtatott.

Az írásos kő maga, a törés legmagasabb pontján vevén, 3'-nyi magasságú, szélessége 3' 7", vastagsága 8" térszen, és egy 11" magas, 1' 11" széles nyelvvél a 17" magas, 6' 6" széles talapzatba beeresztvén, cvvel együtt arczon feküdt. Az egyszerű szélétől 5"-nyira létező és egy-egy hüvelknyi páleza és horony tagozatot kivéve semmi ékítményt nem mutat. Az írás, egészen ép betűkkel, következő:

I.

- - - - - }
 NVS EX · CoH₁v v · AVR_o **)
 RVM · VIXIT ANNoS LX
 CLA · VITALIANVS {MI} L
 COH · N · FILIS ***) {ET} · FL · MAR
 CELLA CONIVX · POS {VI} T
 AE · IVCVNDIANVS · FEL ·
 VALERIANVS MILITES

II.

Az Ó-Budai plébániai kertben Mithras tiszteletére emelt fogadmányi oltár.

INVICTO
 DIVO
 V. S. L. M.

*) L. Akad. Értesítő Phil. Törv. Tört. közl. III. II. 270. 272. 1.

**) Említenem kell itt a Vácson látható síremléket, melyet Schoenwisn. Comm. Geogr. II. köt. 261. 1. XII. sz. alatt közöl; ott is COH. (milliaria) MAVRORVM egyik katonája AVR. VIATOR neve olvasható; sajnos, hogy leírt kövünk épen azon helyen esonka, hol a Cohors számának állnia kell.

***) Sajátságos és talán nem épen gyakori az VS-nek ilyféle összekapcsolása; a {} zárjegy közt álló betűk összefonottak.

PR*)O CO
M COTB

III.

Ugyanott a konyhakertben:

. . L {AVD} IANVS T- - - L - - - - -
FIRMANVS VAL LVC - - - -
BL. OPTIMVS FIL - - - QVII - - - -
AVR MAXIMVS AVREL SEP - - -
AVR F {IR} {MI} {NI} ANVS AVR. PRIMA
FLAVIVS VICTOR {IN} VS CAVR- - - - CA
AVR {VAL} E {NT} INVS SEP {VAL} EN- - -
SEP {MA} X {IMI} ANVS AVR - - - - EI- - - -
AVR S {AT} VR {NI} NVS - - - - V - - -
IVL. SÆNAIVS QVIA- - - - MERC {VR} IALI
- - - - - NATOR - - - {AV} - - - - RIN- - -
PCNXAX - - ANNORV(M) POS
- - - - - OPTIMO {PATRI} **)

IV.

Pesten a régi városfalban, az újabb evangélikus iskolaház építése alkalmával, a Károly kaszárnya hátsó falának hosszabításában, mely valaha a vácsi kapu falával ott közel találkozott:

SIL DOM
SECVN
DINIVS SA
BINIANVS
V. S. L. M.

A 2 lábnyi magasságú fogadmányi oltár az írásos táblánál 6" 2" szélességű; változatos tagozatú, felül egy szélesebb szíjtagon jobbra-balra hajtott babérlevél? alul szintén oly tagon félig nyuló, fölfelé irányzott fog-ékítmény. A házi- és erdei *csösz-istennek* szentelt oltárkák nálunk nem ritkák; ilyenek p. o. Paur által leírt XII-ik felírás SILVANO DOMESTIC SAC. (Archaeol. Közl. I. köt. 222. lap.) SILVANO DOMEST. SACR., és SILVANO SILVESTR SACRV Katanchich által Dissert. de Col. Mill. 89. és 88. l. közölt, és ugyanazon SILVANO SILVESTRO Schoenw. Itin. Geogr. II. 253. l. Ó-Budánál talált emléket hoz fel, és azt gyanítja mind Katanchich, mind Schoenwisner, hogy Mursa és Aquincum szomszédjában ezen istenségnek szentelt berkek léteztek.

V.

1) IMP CAESAR
MARCVS AVRE
LIVS SEVERVS
- - - - -
FELIX AVGVSTVS

*) B?

*) A két utolsó sor a többi igen kopottnál annál nehezebben olvasható; mert palimpsestus azaz: az első írás fölé, mintegy kijavítva faragtatott.

PONTIFEX MAXIMVS
 TRIBVNICIAE
 POTESTATIS
 VIII COS
 III PP R L ^Q ^M (rest)?

2) AB·AQ·M·P.

Ezen érdekes mérföldmutató három darabra tört, a felső 3' 10"; átmérője 1' 3" és 1' 2", tojásdad átmetszettel, igen szép írással.

A 2-dik darab hossza 2'; a harmadik legalsó darabnak tojásdad része 1' 2"—1' 6, ós 1' 1 1/2" átmérőkkel — a négyszögű, földben állott rész 1' 6' magas 1' 1" és 1' 6 1/2"-nyi szélességgel.

Találtatott Pavlicsek krisztinavárosi tejesgazdának Promontor felé fekvő *Nádorkerttől* s az országúttól jobbra fekvő homokbányájában.

Egészen megegyez azon oszloppal, mely 1779-ben a promontori magtáraknál Aquicumtól VIII ezer lépésnyire találtatott, és Schoenw. It. Geogr. I. 88 és II. 145. l. olvasható. Ennek megfelel északfelé állott ugyanazon felíratu kő, mely *Szent-Endrén* VIII lépésnyire Ó-Budától felásatott; l. Act. Mus. Nat. Hung. 264. lapon. De van más is, mely 1816 a csepeli előhegyen M. JVL. Philippus császártól találtatott M. P. VIII. 257. l. és még is egy másik Severus idejéből, M. P. VIII. mely 1796-ban *Szőnyön*, hová bizonyosan Buda tájáról vitetett, leíratott, és a fennidézett munka 256. lapján közöltetett.

VI.

IMP - - - - -
 FIRIO?
 M - - - - -
 MAXIMINVS
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -
 F - - - - -
 - - - - -
 - - - - -
 C - - - - -
 MP - - - - -

5' 3" magas igen rongált írású kőoszlop, melynek négyszögű része 1' 6", átmérője 1' 2", az alsó rész szélessége 1' 7".

Az írás maga esetlenebb, mint az előbbié. — Találtatott mintegy 10°-nyire az előbbitől Buda felé; 400 lépésnyire a Schaeffer-féle csütről, ugyanazon birtokos homokgödörében.

Hasonlók leírvák Act. Mus. Nat. Hung. 260. lap. 44. 45. sz. kövekről.

VII.

MEMORIAEQ *) M·AVRELI
 MELLITI LIBRARI LEG LEG

*) Világos, hogy a D M (Diis Manibus) a kőkoporsó födelére volt vésvé.

II · ADI · VIX · ANN · XVIII STIP
 IV M · AVR · MARTIALIS {VE} T
 EX SIGNIF LEG S S FILIO - - -
 - - - - - SIMO *) FC

VIII.

LIB · {ET} · LIB
 · A V G ·
 M · {AVR} · LA
 TIO · A RA
 VOT {VM} · PoS
 PRo S {AL} {VTE}
 M · {AV} R · IoVI
 NI · ER · LEG

 II {ADI} · STIP
 · VIII ·

Találtatott régi csatornával, és alakú téglákból álló padlattal Ó-Budán, mezőutca 631. számú ház udvarában, hol a 21" magas, 11" széles, igen ép, csinos oltárka a padlás lépcsője mögött be van falazva.

IX.

D M
 C POLLIO**) C FILIO DOMO · COL · AEL
 MVRSA ***) MARP ****) IANO · VET · LEG · II · {AD}
 EXC · A · QVI VIX · AN · LX · CC · POLLII MARIN
 IANVS {ET} MARCELLINA {ET} M {AR} TINA
 FILI · {ET} HEREDES · PATRI PISSIMO · F · C ·

X.

A csáktornyai várban, a kapu belső falában, bemenvén jobbra, igen díszes faragványú emlékkő látszik.

A kő szélessége 2' 9", magassága 6'; legalul — alsó felén töredezett keretben — balra nyargaló férfi ábrázoltatik; fölötte két díszes oszlopocska között ezen írás olvasható:

*) PIEN TISSIMO!

Ezen ép kőkoporsó a budai kamarai épület hátsó udvarában áll, hossza 7', széle 3' 6'; a kő vastagsága 5—5½".

**) POLIO nevét olvassuk Paur Arch. Közl. I. 224- l. XVI. kövön.

***) Érdekes, hogy itt a Col. Mursa melléknevével: AELIA találkozunk, mely — mint hiszem — eddigi forrásinkban ismeretes nem volt.

****) Az R kétes.

Ezen kőkoporsó Buda-Ujlakon 171. száma, Hoffman-féle házban áll, és mészgödör gyanánt szolgál. Találtatott a házban kútásás alkalmával. Hossza 7' 4", széle 3' 8", a kő vastagsága 6". Az írás mellett oldalt két szárnyas genius áll. A csepegő alatt állván teli van apró moszatokkal, melyek az írást idővel olvashatlanná teendik.

P · ANTONIVS
 GLA · FAVORIS
 L · F · ANN · XXV ·
 GLAVDIA · T · F
 DAOVMENA
 ANN XXXXV
 FAVENTINA · ERES
 FACI · CVRA

E fölött 1' 2"-nyi magas téglányban szép faragványú góroncz (Tridacna gigas-féle) kagylóban két alak mellképe, a kagyló mellett jobbra-balra cupidók? a többi tért négyszirmú rózsák foglalják. Legfelül 1'-nyi hosszúdad négyszögben egyenszárú háromszög van. Ennek külső tagozata ökörszemű díszítményből áll. A belső tér közepén szoptat a farkas két kisedet, a fennmaradt téren jobbra-balra futó tengeri szörnyek látszanak.

Az egész kő igen díszes, és a nemz. Museumnak ígértetett Fesztetics gróf őmsága által.

XI.

Alsó Lendván, az uradalmi tisztartóilak falában igen szép faragványú római emlékkő, mely állítólag *) 1852-ben Lendva táján kiásatott.

Felül szakállas férfi álarcz két jobbra-balra fekvő oroszlány között.

(?) Közép lapján jobbra női alak villában, kezében gyümölcs? közepén fiucska bullájával, hajadon fővel, balra igen szép férfialak; keskeny szalagban, a rómaiaknál igen kedves állatéleti tárgyú kép vagyön, egy kutya jobbra farkast támad — balra kígyót (?) mar.

Két sodort oszlop között, igen tiszta faragványú betűkkel ez áll:

VIBENVVS
 VANNI · F.
 V · F · SIBI · ET
 MARC · CRISPINÆ
 CON · ET MARCIO
 VIBIANO · F · AN · VIII.

Alul: jobbra-balra hajló delphinek hosszú bajszokkal **).

XII.

Pauer János fehérvári kanonok és apát úr ő nagysága házában leírtam tavál egy római sírkövet, mely *Csikvárt* (Szabad-Battyánban) a lenföldeken 1861-ben találtatván, megvétetett és legújában a nemzeti Múzeumnak ajándékozott.

A kő négy szabálytalan töredékből áll; alul nagyobb vederforma edény látszik, melyből jobbra-balra szőlőfürtökkel és levelekkel ékített venyigék kanyarodnak.

A felírást úgy adom, mint a töredékeken látni lehet:

*) Az alább idézett levél mindenesetre régiebb s így azt hiszem hogy tán e század 2-dik tizedében ásatott ki.

**) A *Czechféle* kéziratok közt találtam a magy. Akadémia kézirtárában *Mocsi Elektől* gyűjtött felírásokat, a többi közt ezen írás is meg van; mellette egy levél, melyben ez áll: „Az első betűk az esztendő számát jelenthetik, mely is tenne 1520-dik? Esztendőt, 4 V, egy M, egy C. Olvasott-e valaki ennél badarabbat? Ments meg uram a féltudosoktól!

HIC IACET INTVMV
 LO. AVR. SA BINA.
 PIENTISSIMA CONIVX
 ANOR. XX V. QVEM(?)
 LAPIS IST(E)* TEGIT
 RAPTA (ES)T LVCE
 SERENA Q(VÆ) MAGIS
 DEBVERAT. F(ESSO)S
 SEPELIRE PARE (N)TES
 ODOLOR OPIE TAS.
 OFVNERA TRISTIA CO
 NIVGIS. MARCVS AVR

(ATTI) ANVS DEC. ALE. I. TRH
 ACVM. {ET} AVR. SABINILLA
 FILIA. EORVNDVM. VIVI
 SIBI. FACIVNDVM CVRARVNT

Bizonyítja a Thrákok első szárnyának Csikváron való fekvését.

A sírkő mint a versek szerkezetéből, valamint a nem pogányos irányból látni, valószínűleg keresztény emlék; ilyenek Paur Iván értekezésében is (Archaeol. közlem. I. 222. XI. számú, 226. l. XXII. a számú és még inkább 227. Christus monogrammjával ellátott XXIII. számú kövek is.

XIII.

Fejérvárott a püspöki kert falábani sírkövön, felül háromszögben öt szírmű rózsa, ennek oldalain két támokkal? ellátott tányérforma díszítmény:

D. M
 VLP MAC ---
 HER L GL
 ALEXAN
 DER {HE} LP
 FECIT

XIV.

Győrött a régi vármegye ház udvarában a kútnál:

--- ILLIAE **)
 AN LXX HS
 S. SALVIVS IVLIVS
 CONIVGI CARISSIME
 PIENTISSIMAE ET
 DESIDERA)NT)ISSI)MA)E
 F. C.

*) () forma zárjel közti betűket pótlólag alkalmaztam.

**) Petilliae?

XV.

Győr-Sziget Stanzl úr házában van egy fehérmárvány kő töredék a csatorna alatt:

AN XI TV
 ---- TAVI VR
 ILIA III.
 PATRI FPP

XVI.

I}MP{ - - - - M}AV{}RE}L
 C - - - - - SPIVS
 O - - - - PARTH
 N - - - - I}AT) - - P}NT{F}MA}X.
 P - - - - - II COS
 P. P. PR - - - OE PO}NTE}S.
 -- OTVST - - - AB SIS.

 {MP} XXX

Ezen mérföldmutató fekszik Győrben, a temetővel szemközt lévő Jellinek építőmester úr 37. számú háza hátsó része előtt, és hajdan mint kocsik elleni óvókő két oldalt a „Meváltóról“ címzett — a városház ellenében álló — patika szegleteit védé, innen magyarázható, hogy közepén levő betűk épen egészen eltűntek, a különben is igen likacsos — kaisersteini — kövű oszlopon.

Az oszlop maga két darabból áll. Alsó négyszögű része 27" magas, 24" széles, a kerekdek rész 36", és az átmérő 24". Ezen 3 1/2" betűkkel csak a {MP} XXX. áll. A föl-felé kissé vékonyuló kerekded rész folytatása 5' 2", majd két lábnyi átmérővel.

Ha a SIS-t jól olvastam — Sisciának, akkor a M. Passus XXX. nem állhat, ha csak közelebb valami ilyenévű helyet nem találunk, vagy a MP után — talán C-t észre nem vettem.

XVII.

Környén: Giller főerdőmester kertjében:

(M)*) ISSIO IV - - - -
 DECLARGC - - - -
 (E)SSALINO C
 ---- S - - - - TM(P)

más írás fölötti újabb írás.

XVIII.

Ugyanott, oltáron:

DELBA TH
 EHMAVRAVIC
 TORINA - - -
 EPOSCOT - - -
 BOTVISOM
 V S L M.

Az oltár 3'; felső díszítménye 1/2', szélessége 1' 3", párkányzata 1 1/2'.

*) A zárjel közti betűk alig kivehetők.

XIX.

01

Első síron (sarcophagon):

ET PERPETVE SECVRITA
 TI --- IN MEMORIAM ET I
 - - - - VALENTINI QVOM
 DAM - - - - MAG LEGIADI
 AVREL MAXIMINA SIBI ET
 FILIO VIVA F C

XX.

A másik igen kopotton ugyanott:

MEMORIE AVR
 - - - IVLIANI TRI - - -
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - INO
 SVO

XXI.

1788. a *szendi* (Komárommegye) tónál találtatott a régi Oratoriumban, mely a Nemes tó partján állott ezen kő:

1788. a szendi
 tónál találtatott
 a régi Oratoriumban

BONÆ
 FORTVNÆ
 M. SEPTIMIVS
 VALENTINVS
 DEC. BRIG
 EX VOTO.

Mostani holléte nem tudatik, mert az uraság elvitette. Ismételve előjövő *BRIG* szó a köveken mutatja, hogy Ó-Szőnynek nem Bregetio volt igazi neve, hanem BRIGETIVM v. BRIGETIO; mi Act. Litt. Musei Nat. Hung. I. 249. lapján álló 35-dik felírásból is kitetszik.

XXII.

Gyallán (Komárommegye) a reform. templom oldala mellett igen kopott kővön :

CAR - - - - VINDICTO - - - Q
 - - - - - OT - - - N
 E - - - - -

XXIII.

ASECVA
 A'UGTH
 ANAHV
 VOEXTIA
 LVPIAN - - SRNO
 AMATOREIFORVM

RIS GRATVS INC
ECPECVNIAE AT
VERASIDIXIMD

Czech (MSS. 3. Miscellanea Jaurinensia) közt ezen jegyzettel:

A sz. Mártoni klastromban, a kisebb pincze ajtaja előtt le van téve egy kőtöredék, melyen ezen felírás olvasható.

XXIV.

Pannonhalmán az ebédlő alatti fabolt falában:

- - - - -
ISSIM - - - -
DES - - EMERI - - -
- - - OS FEC - - - -

XXV.

Tápon (Győrmegeye) a plebániához szögletén római síremlék töredéke áll; a kő szélessége 3' 2"; felül csak egyoldala van meg, hol kettős oszlopon belül emberalak látszik baljában tekercset tartván; alúl pálca és horonyból készült keretben, igen szép betűkkel:

D   ϩ   M
MAVRO - - PVS

E kő állítólag Bakony-Szombathelyről hozatott.

Tápon ugyanott: egy római faragványtöredék, mely jobbfelé térdeplő mezeten alakot mutat, ruhája a hátán fölül lebeg.

XXVI.

Oroszvároton a grófi melegház falában:

D   M
FLAVIVS
ATTIVS·CIVES
TREVER·EQ
AL·I·CANN·S}TI}P
VII. H. S. E.
H. F. C.

XXVII.

Szala-Apátiban, római oltár, felül négyszögü mélyedéssel:

{NE}P }AV}G
IV(L)IVS
LVPVS
I. C. F }ET}

XXVIII.

Zánkán (Szalamegye) Czobor József istállója falában lévő emlék, találatotott állítólag a sághi pusztában; a kőnek csak fele van meg, magassága 2' 11", szélessége 1' 3", oldal-

keretje egymásba nyúló $\searrow \swarrow \nwarrow$ ből áll, felül dült kereszttek teszik az ékítményt, az igen szép, vöröses betűk 2" sek:

A V
 } P V { A(L) - -
 F V A
 TINA
 H
 TICL
 TVSS
 V F

XXIX.

Sz. Békallyán Ludvay János udvarában van egy kis kutválu, gyerek sír, mely a *parragi* rétből találtatott:

FLORD . . . NN - - - - -
 - - RDVDO - - A - - -
 - - - - -

XXX.

Ugyanannak kertjében egy síremlék-töredék, mely fölül oszlopot mutat és ezen betűket:

- - - - -
 - - - - -
 ME - - - -
 FILI - - - -
 H - - - -

alúl négyszögben egy lefelé konyuló delphin, melynek párja t. i. a fölfelé uszó, *Borbély Gábor* pajtája ormán látható. Mind a két töredék a sz. Békallyi *körtvélyesi* dűlőben találtatott.

XXXI.

Kékkuton (Szalamegyében) a kath. templom bejárásánál, díszes faragványú kő áll, felül háramszögű orna van, közepén nyolcszirmu rózsza, melyben egy más ötszirmu foglaltatik; ez alatt levélékítmény és két oszlop közt:

D M
 P DVBI - - -
 H S E
 ANN LXX P
 - - RTIVS SM
 AN LXXX
 C P

A kő 4' magas, 2' 9" széles; találtatott a kékkuti mesterlak táján, több kisebb sarkophaggal.

XXXII.

Ugyanott.

- - - - -
 - - - - -
 AN LXX A V R E PRO

BIANVS·ET ROMAN
VS - - TVRSA· < BER
TI·ROMES·ET DO
MIO IOVI TITVLV
M·PVSVERVM·(?)

az egész emlék 3 1/2' magas, 2' széles, díszes faragványu oszlopokkal az oldalon, és a talapzaton szép vederrel, melyből csinos lombozat fejlődik.

Az írás ügyetlen és tudatlan kőfaragót árúl el.

XXXIII.

Kékkuton Szigethi Péterné szőlőháza falában; a 4' magas, 2' széles kő egyszerű talapzaton két helyes oszlop közt ezen felírást tartalmazza:

V F (V)
P ANTONIVS
VR - - SIO}AV{ - - -
BT ALBANIAE
MAXIAE O(O)!
ET ANTO}NI}AE
MAXIMILLAE FIL
DE }AN{ - - XXV
H. S. E.

Felül csinos lombozat fölött emelkedik a ketté szakasztott háromszögbe benyúlván egy meztelen, szakál nélküli emberfő, a többi tért ékítmények foglalják el.

XXXIV.

Az *ecséri* (Szalamegye) puszta templom, torony alatti falában egy bele épített, s fejére állított kő található ezen felírással:

Q TITIVS BRIMO
IVS FILIE IVSTE M
PIENTISSIME AN

XXXV.

Keszthelyen az urasági kastély tornáczában, állítólag Fenékről ide került töredéken:

DEO S}MV{EO LIBERO
}NF}? DRVMVS
- - - - R APO - - -

oldalt szőlő fürtök vannak.

XXXVI.

Almásón (Komárommegye) az urasági udvarban sarcophagon, melynek magassága 2' 4", szélessége 2' 11" hossza 1°, 1/2'.

{AV}R·CANDIDAE Q Q}VA}E·VIXIT ANNOS
XXV SER PRISCVS·EQVES·LEGIAD·CON
IVGI CARISSIME

F

C

XXXVII.

Ó-Szőnyön igen kopott kőlapon :

 MAXIMIA - - - -
 - - - - - S

 - - - - - M

 A - - - - - T.

XXXVIII.

Ugyanott a *Pannonia* nevű dűlő délkeleti végén, a nagy kőrakáson egy kőlapot találtam, melynek hossza 3' magassága 2½'.

D M
 ET MEMORIAE C
 PETRONI· NVNDI}NI}
 }AV}GVSTALIS· MVN
 BRIG· L SEPT PETRO
 NIVS· CA AVONCVLO
 F. C.

XXXIX.

Látóhegyen a grebicsi pusztán (Komáromm.) a Kietreiberféle malom átellenében egy kútnál :

D M
 M· IVL· PROCVLO
 VET LEG IAD MIL AN
 XXVI CORNITRIB AN
 XVI· VIXIT AN̄ LXXX IVL
 RIMIO XVG MBRO (tán M. BRG Mun. Brigetio)
 I· IVL EVTYCHES
 BE - - - ET HERE}DE{S
 GELLIA QVIN}TI{LIA
 - - - NIVX BENE MER
 F CVR.

Egy Proculus nevű Optiót illető sírkő Vácson találtatik Schoenwisner többször idézett munkája II. 254. VI. szám alatt, a másik pedig egy promontoriumi kővön u. o. 267. lapon XVIII. alatt említetik, úgy szintén Arch. Közlem. I. köt. 226. lap.

E kő másolatát tiszt. Frank urnak a kegyes rendből köszönhetem.

XL.

Ácson Malek Károly útmester házában :

DEDICA}TV{M
 KAL· SEP}TE{MBR
 SABINO· II· ET

{VE}N{V}S{TO}

C S.

kiásatott az ó-szőnyi határban.

b) *Téglákon és agyag edényeken levő felíratok.*

XLI.

Goldinger budai ácsmester úrnál találtam rovatkás téglát LEG II HAD felíráttal; így Ficker Henrik tanár úr a budai Gymn. 1857 értesítőjében 14. lapján ? jel által kifejtett kételye megszűnnék. A budai Capistranusok könyvtárában őrzött — szintén Goldinger úr által oda jutott — téglán pedig QVADRIBVR világosan olvasható.

XLII.

A győri Muzeum téglán:

T F S.

16 1/2" — 12" — 2" 2" és 2" 5" téglán, melyet *Ossiról Jáky Ferencz* lelkész úr beküldött.

XLIII.

OFAR}MV}RSICINIMC

Két párkányos téglán, melyeken borjú- és kutyalábnyomok vannak.

18" 9" — alúl 13" 4" a válúban 12" 6" széles — a párkány magassága 1" 6"

Ezek Fernbach úr győri házának alapfala ásátásánál találtattak.

XLIV.

ATILIAE · FIRMAE

Carnuntumi téglán.

XLV.

VII BRM.

Szőnyi téglán.

XLVI.

LVPICII

Ugyanott talált téglán.

XLVII.

COHORS III.

Asszonfán a múlt században talált római téglákon

Czech MSS. Miscell. Jaur. 3.

XLVIII.

LEG II.

u. o.: Sidó úr, asszonfai birtokos földjén említetik egy crypta vagy régi téglákból épült boltozat.

XLIX.

LEG II {AD}

A pilismaróthi (Esztergommege) kishelyi szőlők fölött álló római *castellum* falmaradványi között. Egy másikon a Leg utáni második I ki nem vehető.

L.

- - - DRIBV

a többször előjövő QVADRIBVRGVM helyett, ugyanott; l. fenebb a XLI. számat.

Hogy *Quadriburgum* a négytornyú erődítések inkább köz- mint tulajdon-neve ebből is kiviláglik, minthogy már több helyen találtattak téglák ezen felíráttal. Bár közölnetnének mindenholnan ezen felírások, hogy e kétes kérdésnek már valaha véget vethessünk. Hasonlitsd Arch. Közlem. III. kötetében felállított véleményemet, a „Pannon. területén Magyarországon fenmaradt néhány római várnáról“ írt értekezésemben.

LI.

- - - P*)ICI · I o T

Tégla töredék ugyan onnan. — Mind a három darab Bakits János pesti ügyvéd úr tulajdona.

LII

Vörös cserép (terra sigillata) darabon, mely Szőnyön találtatott; hosszukás négyszögű, végen körített keretben:

BORILLI · S

Lámpákon.

LIII.

SEXTI

Győri Muzeumé — Milkovits úr ajándéka Koronczóról.

LIV.

CAMFID

u. o. találtatott Győrött a Vérhalmon, Vályi úrtól.

LV.

SVC

CESSI

u. o. háromágú agyag lámpán, találtatott Szombathelyen; *Molnár István* úr ajándéka.

LVI.

F}AV{OR

F

ugyan attól, a győri muzeum birtokában.

* * *

A felírás nélküli, de római sírkövek között felemlíthetők:

1. A *bábolnai* templom sekrestyéjében befalazott sírkő, melynek felső részén jobbra női alak, jobbjában almát v. golyót tartva, balra férfi alak látható, ki baljában tekercset tart, jobbjával egy kisebb alakot magához szorít.

„Az alsó négyszögben háromlábú asztal áll, körülötte szövénékeket és ivó edényeket tartó alakok. Az egész igen durva homokkőből van faragva.

2. *Ó Budán Jilek építőmester* úr házában. Jobbra Hygieia Isten asszony, jobbjára a csészéből ivó kígyó tekeredik, balról AEsculap, kinek bunkóját a kígyó körülveszi. Igen csinos faragvány.

*) Vagy tán F, nem lehet tisztán kivenni a részletenkint gyenge nyomató bélyegen.

MAGYAR RÉGÉSZETI KRÓNKA.

ÍRJA

IPOLYI ARNOLD.

M. T. AKAD. L. TAG.

A tér szűke miatt elhagyva ez alkalommal Közleményeink Régészeti Repertoriumát, folytatjuk a Régészeti Krónikát, vagyis mindazon hazai újabb régészeti felfedezéseknek feljegyzését, melyek akár egyenes bejelentés nyomán a Bizottság által tárgyalattak, akár egyéb magántudósítás s a napisajtó által az Archaeologiai Bizottságnak s egyes tagjainak tudomására jutottak, a tárgyakat a helynevek s folytatott folyószám alatt sorozva elő.

553. Szécsény m. városban, Nógrádvármegyében, 1862-ben, februárhó 24-dikén pincze ásás alkalmával felfedezett régiségek híre terjedvén, miután a hír nagyítva, rézkoporsók sat. kiásásáról, ezeknek s egyéb leleteknek szétrombolásáról szólott, Kubínyi Ferencz biz. tag az ügy megvizsgálására készséggel vállalkozott, s a bizottság megbízása következtében tüzetes jelentést tett. E szerint a szécsényi vár falán kívül eső, úgynevezett Ujváros területén, hol hajdan temető volt, találtattak az említett ásás alkalmával számosabb koporsók. Ezek egyikében selyem- s arany ruha szövetek mellett találtattak: 1) 1½ aranyat nyomó, sárga, zöld és fekete zománcczos s több türkissel (vagy is malachitkövel) díszített gyűrű, 2) mintegy 20 fekete gyöngy pasztából, 3) érdekes koporsószeggek ezüsből, némelyek gömbölyűfejük, mintegy forintos nagyságúak; mások kisebbek, csillagfejük, valamint félhold alakúak, mindannyi ezüsből; 4) egy ezüst karika, alkalmasint női ékszer. A tárgyak a 16-dik századból valók. Mindez utóbbi tárgyakból Vancsó Gyula ajándékából több példányt nyert Kubínyi úr a nemzeti Muzeum számára, mind pedig ugyan ezen célra az említett aranygyűrűt saját tetemes költségével megszerzte. Ugyanott egy régebben talált rendkívüli nagyságú vasbilincset is kapott ezen célra ajándékban a város előljáróságától, valamint Nyikos Lajos úrtól régi sarkantyúkat és *Bregetiumban* talált római réz kulcsot.

Ugyan ezen alkalommal Kubínyi Fer. úr a Szécsény melletti

554. Dolányi pusztán talált arany sodrony gyűrűt, mely a kis-terennei kelta arany sodronyokhoz hasonlón, szinte egy darab aranyszálból készült, s 3 db. körmőczi arany sulyú, Nagy Andor úrtól ezen értékben szerzett meg s ajándékozott a muzeumnak.

Hasonlón

555. Somos-Ujfaluban (Nógrádban) az ottani úgynevezett *Pogányvár* alatt talált két kelta érmet vett ajándékban Koch Antal bányatanácsos úrtól. Az említett helyen, jelentése szerint, hasonló tárgyak már több ízben találtattak volna, de a lakosok által néhány garasért a zsidó korcsmárosok birtokába jutottak. Koch úr ezentúl azoknak nagyobb díj melletti megváltására ajánkozott, hogy velök a nemzeti Muzeumot gyarapíthassa.

Jelenti szinte ez alkalommal Kubínyi úr, hogy

556. Losonczon a Lambert nádor idejében épült gótízlésű református egyház 1849-ben az orosz pusztítás alkalmával leégvén, a tűz által sokat szenvedett falai is összedőltek volna, úgy hogy helyébe újabb templom épült, némi utánzott gótízlésben; de a régi torony falai még megmaradtak volna ugyan, ellenben fájdalom a régi gótízlésű ajtófél faragványai is szétromboltattak! A régi templom körülkerítve volt fallal, s állítólag

Hunyadi János ideje óta vár gyanánt védelmi helyül és menedékkül szolgált, több toronybástyával lévén ellátva. Ezek közül is fájdalom a négyszögletű fő bástyatorony, mely belül szép gerendázattal volt ellátva, nincs többé! Itt tartattak hajdan a megyei úgynevezett messorialis gyűlések s a helybéli helvét hitvallásuak conventjei. A bástyák elhordatván, a volt falkerítés délkeleti oldalán áll még csupán egy szinte négyszögű bástyatorony, a templomot környező sétatér sarkán. Van még a kérdéses templom falaiból fenmaradt, állítólag igen régi feliratú emlékkő is a reform. egyház birtokában, melynek biztosítását s lerajzolását ajánlá Kubínyi úr. Reményljük, hogy az illetők megörvendeztetik vele a bizottságot.

Végre hasonló tudomására juttatja a bizottságnak, figyelmébe ajánlva, hogy

557. Kalandán (Nógrádban) az ottani gót stílusú kis templom vandal módon szétromboltatván, a Kalandai családnak benne levő régi XVI-dik századi szép faragványú sírköve is (kiadva Mocsárynál Nógrádvármegye I. 166.) az új egyházba áthozva, folytonosan ki van téve a rombolásnak. Megóvására a Bizottság a kellő lépéseket azonnal megtette.

558. Pécsel. Az Archaeol. Közlemények előbbi kötetében a régészeti krónika 532. sz. a. említett pécseli román ízlésű reform. templomnak szándékolt lerontása megakadályozása végett az Akademia Archaeologiai Bizottsága rögtön folyamodott mind az illető egyházi, mind pedig a megyei hatóságokhoz, hogy ezen műemléket az azt fenyegető szükségtelen lerontástól megóvnák. Egyszersmind pedig intézkedett, hogy Berg és Hencz szakértő győri műépítész urak az egyház alap- és felrajzát, valamint műrészleteit felvegyék. Az egyházi és polgári hatóságok válaszából kitűnt, hogy az egyház máris legnagyobb részt lerontatott. Ellenben Berg és Hencz építész urak mindent megtettek, hogy a még fen levő s feltalálható részletekből az egésznek képét a mennyire lehetett összeállítsák, mint ezt a pontos leírás mellett beküldött rajzok tanúsítják. Nevezetesen kitűnő érdekű, az egyház román s átmeneti ízlése részletein kívül, felfedezett falfestményének töredékrészlete. A tárgy leírása és rajza az Archaeologiai Közlemények során közzé fog tétetni.

559. Buda. Az Archaeologiai Bizottság egyik kitűnő feladatául tekintvén a főváros, nevezetesen az ó-budai római Aquincum régi fekvésének s emlékeinek teljes és kimerítő vizsgálatát és felvételét, ezzel helyben lakó több tagjait megbizta, azon megfigyeléssel, hogy a feladat terjedelmes és költséges volna végett magokat tehetős és befolyásos műpártoló és régiségkedvelő egyénekkel összeköttetésbe helyezték. Tárgyalás közt a bizottság figyelme a főváros egyéb középkori maig fenálló emlékeire is kiterjedvén, mint Budavár házainak régibb részleteire, s régibb bástyafalai közül egyedül épen fenmaradt egy toronyra, a lánczhídtól jobbra, hol az úgy, mint többi környezete nem sokára talán újabb építményeknek kénytelenítettik helyt adni, kívánatosnak látszott, hogy ezen maradványok már most alkalmilag is részletenként s egyenként lerajzoltassanak, mire nézve különösen Henszlmann biz. tag úr felkérte; másrészt az albizottság tagjai oda utasítottak, hogy a még fenálló romok és részletek iránti tájékozás végett, a levéltárakban található alaprajzok, régi telekkönyvek s felmérések nyomán a testvér főváros hiteles régi térképe készítsék el s ez tétessék idővel közzé.

560. Ó-Szőnyben folytatott ásások (lásd a Közlemények előbbi kötetében 394. sz. a.) rajzait Malek útbiztos úr beküldvén, belőlök ismét érdekes substructiók és hypocaustumok nyomai tűnnek ki; melyek a bizottságnak már az említett múlt alkalommal ezek iránt határozatba hozott gondoskodását s eljárását még sürgetőbbé teszik.

561. Szeged. Az itteni alsó városi ferencziek gót egyházának építészeti felvételeit és számos rajzait hozzá mellékelte leirással volt szerencsés a bizottság Molnár Pál

építész-mérnök úrtól megnyerni; mit munkálatai során a mint költsége engedi, igyekezni fog közleményeiben kiadni.

562. Csatkán,

563. Marczaltón és

564. Koronczón talált érdekes kőbalták rajzai mutattattak be Kubínyi Fer. úr által a Bizottságnak.

565. Győrből a Bizottság a ft. káptalan liberalitásából könyvtára egyik érdekes XV. századi képes hártya-codex antiphonaléját nyerte meg s képecseinek lemásoltatásául jövő kiadása végett.

566. Székes-Fehérvár. Az itt bizonyos háznak építése alkalmával napfényre jött érdekes építészeti részletek és mozaik darabok alkalmat adván Pauer János l. tag úrnak a székesfehérvári sz. István által épült basilika s annak alapromjai ismertetésére, az Akademia Archaeologiai Bizottságát ennek bővebb vizsgálatával bízta meg. Mely feladatnak a Bizottság úgy felelt meg, hogy tetemes költség gyűjtésével az alap falaknak kiásatását fogantba vette, s ezt nagyszerű ásatások által azon részeiben a hol hozzá férhető, eszközölte is. Mind ezen munkálatok tüzetes leírása, a felfedezések s az alapfalak rajzai, a Bizottság által annak idején, amint a munkálatok befejezve lesznek, ki fognak adatni.

567. Tisza-Szőlősről jelentik a Bizottságnak, hogy ezen helység határának Aszti nevű helyén aranytárgyak, alabastrom tábla s teke ásattak ki, melyek iránt a Bizottság adott alkalommal bővebben fog vizsgálandni.

568. Óbuda Fehéregyház. Ifj. gr. Nádasdy Ferencz és társai értesítik a Bizottságot, hogy miután a fehéregyházi Árpádsír felásatásában akadályoztattak, az ezen czélra gyűjtött 122 ftot a Bizottságnak azon kéréssel adják át, hogy a Bizottság által alkalmasabb időben netalán intézendő ásatásokra szolgáljon. Mely esetben alólírottak is az ily vizsgálatok tanulmányozása végett magukat a munkálatoknál alkalmaztatni kérik. A Biz. köszönettel fogadván a bizodalmat, addig is míg e tárgyban intézkedhetik a pénzösszeget a takarékpénztárban tőkésíti.

569. Győr városa területén kiásott több érdekes római köemlék a városi hatóságtól a nemzeti muzeum számára eszközöltetett ki a Bizottság által. Hasonlón

570. Kassa városa hatóságától kieszközleni sikerült a Bizottságnak, hogy a kassai dom csúcsáról levett régi csonka szobrok, állítólag a templomot építő fejedelmek I. Károly, Lajos és Erzsébet vagy sz. István, László és Imre szobrai a nemzeti muzeumnak átengedtettek. Úgy szinte

571. Csáktornyai várban gróf Festetics birtokában lévő egy római emlékkő, valamint Malikóczy sírszobra a Bizottság megkeresése folytán a birtokos ő méltóságával a Nemzeti Muzeumnak ajándékozott.

572. Verőcze megyében a **Fruska Gora** görög zárdái között felfedezett bizancki ízlésben épült egyik zárdaegyháznak rajza Storno műértő hazánkfi által a bizottsággal közöltetvén, a bizottság ezen érdekes emlékek saját költségén megvizsgálását s megfelelő építészeti felvételét elrendelte.

573. Egerben a várban létezett régi székesegyház romjainak az egri Érsek ő excellentiája s az ottani ft. káptalan nagylelkűleg felajánlott költségén történt kiásatására a Bizottság egyes tagjai befolyván, ezen érdekes emlék leírását s felvételét kiadásában idővel reményli a közönség elébe terjeszthetni.

574. Székesfehérvár városa birtokában lévő több érdekes ottani római és középkori kőfaragványt a Bizottság, közbenjárása által, a városi hatóság hazafiú készségéből szinte a Nemzeti Muzeum számára kieszközölt.

575. Ó-Budán legújabbán felfedezett régi sírok vizsgálatában a Bizottság

tagja Rómer úr járt el, s eljárása érdekes eredményét az akadémia osztály ülése elébe fogja terjeszteni.

576. Tőssi sveiczi zárdában lévő árpádházi királyaink emlékeinek rajzait Botka Tivadar leírásuk kíséretében szíves volt a Bizottságnak megküldeni.

Hazai régiségek s műemlékek vizsgálatára és felvételére a bizottság utaztatta tagja közül

Zalában a **göcsei** vidéken Rómer Florist.

Szepesben és **Sárosban** Ipolyi Arnoldot.

Borsodban Henszlmann Imrét, vállalkozott ezenkívül:

Nógrádvármegye régiségei vizsgálatára Kubinyi Ferencz Rómer Floris kíséretében. Ugyancsak keleti magyar emlékek vizsgálatára s nevezetesen a Corvina könyvtár felkeresésére, úgy a bizanczi, valamint classicus műemlékek tanulmányozására a keleten, Törökországban, Konstantinápoly és vidékén, valamint Görögországban Athenaeben és vidékén Kubinyi Ferencz nagyobb utazást tett Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold társaságában.

A fm. Helytartótanács felhívása következtében a Bizottság a hazai műemlékek fentartására alakítandó felügyelő országos bizottmány ügyében újabb javaslatot terjesztett elő. Valamint a fm. Helytartóság megkeresése következtében III. Béla királynak 1848-ban Székesfehérvárott kiásott tetemei iránt kívánt véleményt terjesztett elő.

A Nemzeti Múzeumba az 1862 év folytán beküldött régiségek sorozata :

577. Baranyából kard és kardmarkolat aranyos gombja. Neumann uradalmi mérnöktől.

578. Orosházáról Vespasian és Traján érmei.

579. Vanyorczról (Nógrád) Hadrián ezüst érme.

580. Balassa-Gyarmat (Nógrád) Miksa kir. denárja.

581. Budáról római kőkoporsóban talált Venus-szoborka bronzból.

582. Nagy-Kérről Báthori Zsigmond érmei.

583. Keresztesről gr. Károlyi György birtokán talált vassarkantyú.

584. Cservenkáról a terecskei határban talált cserép csupor.

585. Baracskáról (Fehér megyében) római és régi magyar ezüst és réz érmek Kandó Józseftől.

586. Golubácz falu területén talált római ezüst érmek Hoffmann Bódogtól.

587. Kula helység területén (Bács megyében) talált bizanczi arany DN. FO-CAS PERP AVG képével.

588. Ennyingről Batthyányi Fülöp herezeg birtokán talált római s régi magyar érmek.

589. Fenéki pusztán (Zalában) talált régi vaseke részek gróf Festetics Taszilóttól.

590. Ó-Kanizsán talált olvashatlan feliratu ezüst érem Szabados Antal lelkésztől.

591. Terenyén a hegytetőn talált rézkori tárgyak : bronz tekercsek, tölcsér alaku rezek és más töredékek

592. Félegyházán (Kis Kunságban) talált kelta ezüst érem, Molnár Anna asszonyosság ajándéka.

593. Pesten Szűcs Anna assz. majorjában kiásott későbbi magyar és külföldi érmek.

594. Tót-Vázsonyban (Veszprém megye) a bögei pusztán egy régi templom alapjából kiásott rozsdás vasbuzogány.

595. Dorozsmán (Kis Kunságban) a város közepén kiásott bronz régiségek : fejsze, behajtott nyelvű lapoczka-féle eszköz, fejszetöredék; a város ajándéka.

596. Pándon (Pest megyében) talált „Faustina junior“ sárga réz érem.

597. Büttösben (Abaujban) 1854-ben talált rézvész-féle kelta tárgy, Zsarnay Józseftől.

598. Tatárfalván (Szatmárban) talált bányász-csákány rézből, Szél Farkastól.

599. Balaton partján talált sarkantyú és csattöredékek Sárváry Sándortól.

600. Libercse helység területén (Nógrádban) egy barlangban talált sisak, vas-sodronyból, Madách Imre ajándéka.

601. Pénzeskuton (Veszprémben) kelta rézvész, báró Splényi Béla ajándéka.

602. Telkenyéren, Erdélyben talált Zsigmondkori ezüst érem s téglatöredék, melynek felirata, a mennyre kivehető, ez : eg3 — — alt heletem mos es ha — — — mint Cel ni terte — — — Berzet ki nem követi. Várady Ádám ajándéka.

603. Somogy és Tolna megye határán (hol?) erdőföld szántása alkalmával talált rézbuzogány. Liber József ajándéka.

604. Rákoson (Pest mellett) talált régi ezüst gyűrű, jobb és bal oldalán lefüggő lakattal, Zsivora György ajándéka.

605. Fehérvárrott a sz. István basilika ásása alkalmával talált érem, mely I. Ulászlónak eddig annyiból ismeretlen érme volna, hogy rajta neve kétszer, az elő s hátoldalon jön elő Magyarország czimerével s a lithvaniai lovaggal.

606. Szászka-Bányán (Krassó) egy téglavetőben talált kétélű kard, Muny Frigyes ajándéka.

607. Pesten a városligeti tó ásása alkalmával talált hamvveder s V. István érme; ugyanott a Müller-féle telken talált cserepek.

608. Ó-Budai szőlőhegyekben talált római ezüst érmek : Nero, Severus, Sept. Constant. jun. Valentinianus sat. Piringer János ajándéka.

609. Alcsút (Fehér megye) helységben Pintér József udvarának hegy felőli partos részében talált fehér márvány táblára domborúan vésett Mitras emlék, Mészáros Károly lelkész ajándéka.

610. Arad megyében (hol?) talált régi görög ezüst érem : Molossi Epiri és római ezüst érmek : Afrania (caput muliebre galeatum) hátul SAFRA ROMA (Victoria in citis bigis) Coponia et Sicinia, Sentia, Terentia, Lucanus, C. Julius Caesar.

611. Szennyesi pusztán (Szabolcsban) talált kelta rézvész és vassarkantyú, Patay József ajándéka.

612. Mátra-Verebelyi egyház magyar feliratu 1605-diki harangja.

Ismeretlen helyekről beérkezett más kisebb tárgyak mellett érdekesebb adományok még ezen felül : domboru metszetekkel ékes csont nyereg, állítólag Mátyás király nyerge, gróf Zichy Jánostól. — Hallstadtban 1829. kiásott bronzok és vaskori tárgyak gyűjteménye báró Prokesch Osten ajándékából. D. Jelinek Zsigmondtól : réz tál közepén sas képe, 1584 évszám és L H betűk. Régi érem darabokat s gyűjteményeket ajándékoztak : Csanádi Ferencz, Kubinyi József, Varga Lőrincz, Csala Gerő, Vidacs Károly, Somody István, gr. Battyányi Imre, Bonnáz Sándor püspök, Justh Dénes, Gyügyei József, sat.

A hírlapokból folytatólag a következő nevezetesebb hazai leletekről értesülünk.

613. Aj Torna megyei helységben, a Pesti Napló 1862, 63. sz. tudósítása szerint tetemesebb mennyiségű leginkább 1650—1705-diki ezüst pénzek találtak, melyek alkalmasint a kuruczvilági zavarok alatt ásattak el. Gr. Keglevich Béla az ezen leletből

részére jutott pénzeket azon ajánlattal küldé meg a nemzeti muzeumnak, hogy az intézet válogassa ki magának azon érmekeket, melyeket megtartani kíván. Ezen lelkes ajánlat folytán a muzeumnak régi pénzgyűjteménye 93 érdekes ezüst pénzzel szaporodott, melyek többnyire I. Lajos által verettek, van közöttük III. Zsigmond lengyel királynak is négy, s az olmtüezi püspököknek tiz darab pénze.

614. Podheringen létező Rákóczy házról közli a Vasárnapi Ujság 1862, 10. számában Lehoczky úr, hogy ezen épületben verette II. Rákóczy Ferencz 1704—1706-ban azon X és XX számmal jegyzett rézpénzeket, melyek pro libertate köriratot viselnek. Ily nemű régi pénzeket, de más különféle öntetű csákányokat és buzogányokat szántás vagy ásás alkalmával ott, úgy mond, gyakran találnak. Érdekes a többi közt azon két régi csákány érczből, melyeket nem rég e vidéken találtak s az uradalom birtokában vannak.

615. Fületelken a K. Küküllő völgyében, a Pesti Napló 1862, 94. sz. tudósítása szerint, a mint az ottani szász lakosok az erdőben utat vágtak, nem igen mélyen kincsre találtak, mely mintegy 200 év óta lehetett a földbe elrejtve. A pénzek kisebb része lengyel, míg a nagyobb rész magyar. Az erdélyi pénzek általában Báthori G. és Bethlen G. korabeliek, míg a magyarországiak többnyire a mohácsi csatával egykorúak. A találmány áll összesen 431 darab ezüst pénzből, mely közt vannak még ezüst denárok I. Ferdinand és II. Mátyás korából, néhány lengyel és lithvaniai denár, brandenburgi ezüstpénzek sat. Ezen pénzek egyes darabjai árultattak a segesvári iskola igazgatóság által, s a bejövő pénz a fületelki egyház építésére fordítottak.

616. Berzán, Aradmegyében a Körös mellett több 1000 darab régi ezüst pénz találtatott az Ország 1862. 20. sz. tudósítása szerint. A pénzek a tudósító leírása szerint nagyrészt rómaiak, Dacia és Pompejus felirattal.

617. Tard Borsodmegyei helységben, Egertől mintegy másfél óra távolságra Mezőkövesd felé lejtő domb emelkedik, melynek, mint az Egri Posta 1863, 3. sz. tudósít, a szóhagyomány szerint itt táborozott tatároktól maig tatárdomb a neve. A falu lakói, a közöttük elterjedt és hivenőrzött népmonda szerint, úgy mond, állítólag szinte tatárok utódai volnának. Ez említett tatárhalom aljában, melynek egész környékét még alig egy század előtt is sűrű vadon boritá, nem rég új temető nyitattott, melynek kiásott sírüregeiben porlodó emberi kaponyák és csontok közt apró régi cserépedények találtattak, melyek közül néhány épebbet, az ottani lelkész egri érsek ő excellentiájához rendelkezésére beküldött. Becsesebb régiségtárgyak eddigelő az illető helyen nem fődöztek fel. Régészetünk érdekében azonban, úgymond a tudósítás, felettébb kívánatos, hogy a további ásások alkalmával e helyiségre különös figyelem forditassék.

618. Péterfalván Erdélyben, mint a Kronstadter Zeitung nyomán az Ország 1863. 34. sz. tudósít, mintegy 60 őskori pogány sirra találtak a falu mellett, s azokat nagyrészt ki is ásták. Lettek ez alkalommal cserepeket, csontokat és hamut. E vidéken már több ily temetkező hely nyomára akadtak.

619. Nagy-Szombatból írják a Lloydnak a Pesti Napló 1863 23. sz. szerint, hogy az egykori városi bástyafalak utolsó kapuját is lerombolták közelebből, s falaiban több régi zsidó sirkövet találtak berakva.

620. Székely Földváron Erdélyben talált római régiségek ismertetését közli a Kolozsvári Közlöny 1860. 72. számú tárczája Torma Károly úrtól, mit kitünő érdekénel és szakavatott leírásánál fogva a tudósító beleegyezésével itt mint illetékes helyen átveszünk. „A „Verein für siebenbürgische Landeskunde“ történettudományi osztályának folyó hó 14-én tartott gyűlésében a jelenlevők nagy érdeklődéssel szemlélték néhány az 1859-ki és folyó év tavaszán Székely-Földváron (a Maros jobb partján, Marosujvárral épen szemben) kiásott római régiséget, melyeket eddigi tulajdonosuk báró Löventhal Sá-

muel ur megszemlélés végett — miután azokkal már azelőtt az erdélyi muzeumnak kedveskedett volt — szives volt közölni a „Verein“ tagjaival.

A szemlére kitett tárgyak a következők valának :

621. Feketebarnára égetett (*terra-cotta*) háromfültű cserépedény, hihetőleg bortartásra használt *amphora*.

622. Női alakot ábrázoló, veresre égetett cserépedény (valószínűleg ez is *amphora*), de melynek teteje, illetőleg a női alak feje hiányzik.

623. Bronze-öntetű sasfő, mely — miután belül egészen üres, és csőrén két, az orrlyukakat ábrázoló nyílás van alkalmazva, — hihetőleg házi használatra szolgáló vízeresztőnek (*Antefixa*) vala alkalmazva.

624. 1" vastagságú fehérmárvány*) tábla, melyre következő ábrázolat van faragva : tunicába öltözött római férfi — mely alaknak azonban derekától felső része hiányzik — lovon ülve, a ló alatt oroslány mardos egy bikát; a hátlayan ugyanazon lovas alaknak — azonban a bika és oroslány ábrája nélküli — utánzása. Talán a jobb művész vésőjéből eredett előlap ábrázolatát más kéz akará utánmímelni, mi azonban az utánzónak nagyon primitív módon sikerült. Így a lovas lábszárjai aránytalanul hosszúak. — Földombormű (bas-relief). — Szerfelett hiányos levén a tábla, a rajta levő ábrázolat jelentését meghatározni nem tudom.

625. 1 1/2" vastag fehérmárvány fogadmányi tábla (*tabula votiva*), következő féldomboru ábrázolattal : „álló, félig meztelen *Hercules* jobbával obligát buzogányára támaszkodva, baljával egy csak megkezdett kisdéd alakot ölel át. Ballába alatt szakálas agg férfiunak feje látható. E férfiunak többi része — épen itt eltörve lévén a tábla — hiányzik. *Hercules* alakjától — fejének irányában — balra ökörnek hátulsó lábai és farka láthatók. Sajnos azonban, hogy e tábla e helyütt is megvan csonkitva. A hátlayan egy férfiunak — hihetőképén *Hercules*nek — csak durvájában körvonalozott alakja látható. Tán épen az imént említett primitív kéz akará *Hercules*t kevésbé nagyobb alakban mint az előlapon — azonban más állásban utánozni.

Hercules mint a hősiség idealja tekintetett a hellenek s rómaiak által, s antik ábrázolataiban a küzdelmekről megacézózott s kipróbált erő vala a főkifejezés¹⁾. Mint ilyenek fegyverzete, illetőleg plastikai ábrázolatainál ismertető jelei az oroslánbőr, buzogány, kézij valának. Az utolsó fegyvernem kivételével mindezen tárgyak ábrája e tábla *Hercules*ének ábrázolatán is fellelhetők. Azon kisdéd alak, melyet táblánkon *Hercules* baljával átölelve tart, hihetőleg a nyöstényszarvas által táplált s újból megtalált fiára, a kis *Telephosra* vonatkozik, *Hercules*nek ily ábrázolata gyakori lévén, különösen az *Antonine*k korszakában²⁾, a melyben készült valószínűleg e tábla is. *Hercules* továbbá ugy is tiszteltetett, mint a *marhacsordák*nak *felügyelője*, *védője*, s mint ilyenek gyakoriak ábrázolatai³⁾.

A táblánkon *Hercules*től balra, habár csonkitva szemlélhető marhának torsojából következtetve némi bizonyossággal állithatjuk fel azon véleményünket, hogy *Hercules*nek, mint a *marhacsordák védőjének* tiszteletére lehete, fogadmánykint, ezen tábla felál-

*) Hihetőleg a Torda melletti *Szind* mészkőtöréseiből. — Az *Apulum* — károly-fehérvári, *Salinae* — tordai, s több más e tájakon eső, így a székelyföldvári, római telepítvényromokban kiásott szobor, oszlop, párkánydiszitmények, s más plastikai ábrázolatok anyaga jobbadán a *szindi* márványtörésekből származik. Kétségtelenné teszi ez állítást a többszörösen s legnagyobb figyelemmel véghezvitt anyagösszehasonlítás, nem különben *Szind* közelsége az említett helyekhez. T.

¹⁾ L. K. O. Müller, Handbuch der Archeologie der Kunst. Breslau 1848. §. 410. 1.

²⁾ L. u. o. §. 410. 8.

³⁾ L. u. o. §. 411. 5.

litva. — A Hercules ballába alatt levő alak ki- és miségét — tetemesebben lévén itten az ábrázolat megcsonkítva, mintsem abból következtetést lehetne vonni — meghatározni nem tudjuk.

626. 1 1/2" vastag fehér márványtábla, melyre féldomborműben következő ábrázolat van faragva: álló, félig meztelen ifju torsoja (a fő hiányzik), jobbról balra vetett görög köpenynyel (*chlamis*); balfelén oltár (*ara*, *cippus*, vagy tán még inkább oszlop) alatta sas.

Valószínűleg ez alakban *Ganymed* van ábrázolva. Nem lehetetlen azonban, hogy ezen tábla fogadmánykint *Jupiternek* is lehetett emelve, habár egy *férfi* Jupiter ábrázolata feltevésének, e tábla *ifju* alakjánál, a tagok gyöngédsége, nem különben a meztelenség némileg ellentmondana, nem vala ugyanis szokatlan a *sakáltalan*, *fiatal* ¹⁾, nem a *félig*, sőt *egészen meztelen* Jupiternek plastikai előállítására is ²⁾.

Hogy tehát Jupitert ábrázolja-e e tábla obligát sasával, vagy pedig Ganymedet urának jelvényével? a tábla töredezettsége, hiányzó részei, és főként durva faragása miatt eldönteni nem tudjuk.

627. Bacchanalis jelenetet féldomborműben ábrázoló, mintegy 2" vastagságú fehérmárvány — fogadmányi? — tábla. Ezen darab is csonkán ásatott ki, s így valószínűleg csak is felerészét bírjuk benne az érdekes jelenetnek, mely is következő: bacchansnő tánczó állásban, jobbában a vennyigebotot (*thyrsus*) tartja; balját — hol épen a tábla el van törve — kinyújtva. A thyrsus csucsáról lefutó szőlőgerezdet oldalt kis bacchansfiu térdre hajolva metszi görbe késével. E mellékábra alatt satyr és e mellett más férfialak látható. — E két utóbbi alaknak csakis felső része látható, itten is ellévén a tábla törve.

Bacchusban az ókor az emberi kedélyben uralgó, annak esendőségét különböző eszközök által felrázó természetet, úgy mint a nyájasságot, jó kedvet, a természet nyújtotta örömeket, ezeknek többféle tulzott élvezetét, mint a bor, szerelembeni kicsapongást sat. idealizálta, ³⁾. — A bacchus-dionysos tiszteletnek (*cultus*) egész köre volt, az ugynevezett *bacchus-kör*, melyhez a természetszülte örömek, a jókedv, élvezet, kicsapongás személyesítői: a *satyrok*, *nymphák*, *satyrnők*, *mánadok* sat. — egyszóval a *bacchansok* és *bacchansnők* egész legioja tartozott ⁴⁾.

Leggyakoribbak a Bacchusnak mint *boristennek* ünnepét tárgyazó jelenetek. Ilyen ünnepet állít előnkbe az említett féldombormű is.

Könnyűszerűen öltözött, zilált fürtű, jókedvű, — valószínűleg tánczó bacchansnő képezi a főalakot, mely a vennyigebotot (*hasta pampinea*, *thyrsus*), melynek csucsára a szőlőlevelek és gerezdekből álló csokor van tűzve, s mely egy szalaggal (*instita* vagy *mitra*) van átkötve, tartja jobbában ⁵⁾. — E thyrsus csucsáról lefutó — némileg, hogy anachronismussal éljek, a jelenet arabeskjeiképen használt — levelekkel vegyes szőlőgerezdeket kis bacchansfiu vágdossa.

A tábla letörött fele is a leirotnak kiegészítésül valószínűleg hasonló jelenetet ábrázolhatott, csak hogy megfordított állásban. Ugyanis a tábla nagyságából ítélve a bacchansnő előtolt balkezét könnyen nyujthatá más bacchansnőnek, kinél aztán a thyrsus, az ebből lefutó arabeskek, bacchansfiu, satyr sat. ábrája fordított állásban ismétlődött.

Véleményem szerint e táblára vésett jelenet *szüreti-örömek*, *vigság emlékének*,

¹⁾ L. K. O. Müller, Archaeologie sat. §. 350. 3.

²⁾ U. o. §. 350. 2.

³⁾ L. K. O. Müller Archäologie sat. §. 383 s köv.

⁴⁾ U. o. §. 385 s köv.

⁵⁾ Leírásukat lásd Anthony Rich., Dictionnaire des antiquités romaines et grecques, Edit Chéruei. Paris 1859, 314, 643, 335 és 408 l. l.

és pedig az ily jelenetek szokott képzésétől nem eltérő modorban faragott *plastikai ábrázolata*.

Érdekes e helyütt megemlíteni azon körülményt, hogy mindezen leirt tárgyak a tulajdonos báró úrnak székelyföldvári szőlőjében véghezvitt rigolizálások alkalmával találtattak.

628. 1 1/2" vastagságu fehérmárvány fogadványitábla. Álló Apollónak — (az íj feszítésre szolgáló bőrt, vagy ruhát tartó?) — jobbra fejére áttéve, illetőleg azon nyugtatva; balkeze a három húrú lantra (*lyra*, vagy *kithar*) van támasztva, mely egy oltáron vagy jobban oszlopon áll. A tegez és íj a jobbláb mellé van letéve.

Apollo az üdv és rend, zene és jövődölés istensége vala, ki a zene által a kedélyt lecsendesíté, s a jövődölés által a dolgok magasabb rendére utalt ¹⁾; továbbá napisten (*Phoebus*), a vers és zene feltalálója, muzsák elnöke (*musagetes*) is vala; s a rómaiak által még az orvoslástan feltalálójaként (*medicus*) s gyakran a források védnökeként is tiszteltetett. Találmányai miatt, vagy másként kiállott küzdelmeiből, vagy pedig nyugodt állapotából származott kedélyhangulata szerint kétféleképen állítottak elő plastikai ábrázolatai. — T. i. vagy a *küzdő*, vagy a *megszelidült, nyugvó* istenség képeztetett ²⁾. Ez utolsó kedélyállapotában van *Apollo* fogadmányi táblánkon is előtűntetve. Az íj használatában megfáradott jobb kar a fejre áttéve nyugszik; így a tegez (*pharetra*) és íj (*arcus*) félre vannak téve; a balkéz azonban a lyrát átfogván — mintha felakarná azt ragadni — úgy látszik mintha a *zene istene* nyugalommal és vidámsággal zenélni akarna.

Ezen tábla kivételkint a többitől egészen ép. Érdekesbbé e műdarabot azon felirat teszi, mely a tábla aljára van ekint bevésve :

APOLLINI
ATILIVS CELSIA ³⁾NVS DEC VSLM
APOLLINI

azaz Apollini Atilius Celsianus decurio votum solvit lubens merito Apollini.

Emelte tehát e fogadmányi táblát (*tabula votiva*) Apollonak, tőle nyert bizonyos kedvezményért, melynek kinyerhetésére fogadalmat tett volt, ezen fogadmány teljesítésül Atilius Celsianus decurio.

Decurionak neveztetett a római telepítvényekben, városokban (*colonia, municipium*) a tanácsos, a katonaság viselésétől mentesített több rangú városi, polgári hivatalnok; nemkülönben tíz embernek vezetője valamely lovas osztálynál. Hogy polgári, vagy katonai decurio vala-e Atilius Celsianus, meghatározni nem tudjuk.

Hogyha a római valamit meg- vagy elnyerni, szerencsésen véghezvinni akart : valamelyik *illető istenségnek* kérelme teljesítése esetében ajándékadást ígért, *fogadott*. Ha aztán kérelme, vagy óhajtása teljesült, az ígért ajándékot, fogadványt, mely arany-, ezüst-, innejáték-, oltár-, vagy szoborból sat. állott, az istenségnek feláldozván — *megadta*. Innen ered a „*votum solvit libens* vagy *lubens*“ kifejezés, azaz : *fogadmányát örömmel lefizeté teljesíté*.

629. Fejérmárvány tábla-töredék, e csonka felirattal APOI..... azaz : Apollini.

Az elősorolt plastikai ábrázolatok mindannyia egyébiránt igen együgyűen, modorosan, sőt durván van faragva, s leszámítva az archaeologiai érdeket, műbecsrel legkevesebbé sem bírnak. Miután e körülményből kifolyólag felismerhető, elhatározott típus-

¹⁾ L. K. O. Müller, Archäologie sa. § 359. 1.

²⁾ L. u. o. §. 361, 1—2.

³⁾ Az A és N. összefonva.

sal e faragványok nem bírnak, s együgyü kivitelök épen semmi műiskolának — habár modoros kinövésben is — jellegét nem nyújtják támpontul az archaeolognak annak meghatározására, melyik kornak, — ha valjon a római és görög műiskolának-e szüleményei azok? — igen nehéz lenne azon kort meghatározni, a melyből ezen római műemlékek származnak, s részemről nem is merek biztos meghatározást jogosultan feltolni. Ha azonban figyelembe vesszük a körülményeket, hogy t. i. — mint említők is — Herculesnek leírt táblánk szerinti ábrázolata különösen az Antoninek korában vala szokásos; — továbbá, hogy a leírt 4, 5, 6, 7, 8 szám tábla igen egy nemben (genre) van vésvé, s valószínűleg egy kéznek műve; — hogy végre kitűnőleg az említett Antonini korszak szolgáltatja nekünk Erdély — a régi Dacia — sok részeiből a legszámosabb s érdekesebb plasztikai, és epigraphiai emlékeket, nem minden valószínűség nélkül állithatnók talán, hogy mindezen leírt műemlékek az Antoninek bölcs országlása éveiből (138—180 Kr. u.) erednek.

630. Találtak még egy ásatás alkalmával két darab ezüst, és öt darab római rézpénzt. Egyik ezüst pénznek körirata az előlapon (*avers*) ANTONINVS PIVS, AVG a hátlapon (*revers*) VOTA SVSCEPTA X; a másikon csak az imperator neve olvasható: SEVERVS (vagy L. Septimius *Severus*, vagy M. Aurelius Alexander *Severus*). A rézpénzek pedig a rozsdától teljesen megemésztve levén, köriratuk nem olvasható.

631. Találtak Székely-Földvár határán, — különösen a római *castrum stativum* helyén — biztos adatok szerint igen nagy számban „L XIII“ bélyeggel megjegyzett római épülettéglák. Ezen körülmény kétségtelenné teszi azon tényt, hogy Székely-Földváron a 13-dik római kettős (*gemina*) ezred, vagy máskint a „*legio XIII. gemina Gordiana*“ vagy *gemina Antoniniana*“¹⁾ tanyázott, s foglalá el az ottani álló táborhelyet.

Vége azon kérdésre nézve: *hogyan neveztek azon római telepet (colonia), melynek romjai között találtak a leírt archaeologiai tárgyak?* — szerény véleményemet röviden óhajtom kimondani. — Röviden mondom, mert ha valamely eddig ismeretlen daciai római-telep nevét meghatározni akarjuk, kénytetve vagyunk terjedelmesen, s collectiv érdeemben szólni a tárgyhoz, szándékosan szétbontani, s összezilálni nem akarhatván a kérdésnek még nem elég biztos adatok alapjáni taglalata által azon összehűgést s egymásból következtetést, mely a Dáciában felmutatható római álló táborhelyek, katonai telepek és városok között létezett. — A *Ptolemaeus geographus*, és a *Peutingerről* nevezett földabrosz adatainak az Erdély területén található, s kétségtelenné elismert római telepek hálózatával való összeegyeztetése, az e feletti vizsgálódás, a két kutfő által megnevezett telepek elhelyezése, jobban holfektöknek meghatározása egyébiránt oly bonyolult csomót ad kezünkbe, hogy azt csak figyelemmel, biztos tényekre támaszkodva lehetend felbontani! Előkészületeket tevéen a kérdéshez való terjedelmesebb hozzászólásra: a székely-földvári telep nevének meghatározása körüli véleményemet ezuttal csak fővonásaiban körvonalozom.

A *Peutingerről* nevezett Septimius Severusféle *posta* földabrosz Apulumtól kezdve a *sarmaták felé* következő római telepeket jelel meg: *Brucla*, Apulumtól 12 milliarerai ($2\frac{2}{5}$ n. m.), ettől *Salinae* viszont ugyanakkora távolságra.

Az Apulum (*Károly-Fehérvár*) és Salina (*Torda*) közötti távolság tehát 24 milliarera — $4\frac{4}{5}$ n. mértföldre van téve. Miután azoiban a Károlyfehérvár és Torda közötti távolság 7 geographiai, vagy a mostani utvonal szerint 9 n. mértföldet teszen: nyilvánvaló, hogy azon földabrosz rajzolója feledett egy telepet Brucla és Salinae közé berajzolni. — Nem rosszul helyezi tehát ebből kifolyólag érdemdu archaeologunk, a szenterzsébeti

¹⁾ Ily melléknévvel ruházott fel a 13-dik római legio mind a néptől, mind a senatus és hadseregtől kedvelt ifju Marcus Antoninus Pius Gordianus császár (240—244 kr. u.) tiszteletére.

tudós lelkész Ackner — Mannert nyomán — Brucla és Salinae közé *Marcoclavát* vagyis a Ptolemaeus *Marcodava*-ját ¹⁾).

Ha már e tételt mint valószínűt elfogadjuk : kénytelenek vagyunk nem mindenben követni Acknert a további elhelyezéseknél. Ő ugyanis Bruclát korábban *Koslárdhoz* ²⁾, később *Krakó és Tibor közé* ³⁾; *Marcoclavát* előbb *Miriszlóhoz* ⁴⁾, utóbb *Várfalvához* ⁵⁾ helyezi; de ha tekintetbe vesszük a távolsági mértékeknek a valóságtól elütő nagy különbözősét : elfogadhatóbbnak tartjuk következő saját helyezésünket : Apulumtól 12 milliara ($2-2\frac{2}{5}$ n. m.) távolságra *Bruclát meghagyjuk Koslárdnál*; — ettől, miután nem tudhatni ha a Peutingerféle földabrosz Brucla után jegyzett 12 milliara a Brucla és Salinae, vagy tán *csak* a kifeledett *Marcoclava* és Salinae közötti távolságot akarja-e jelölni, — Bruclától mondjuk mintegy 25—27 milliarenyira — (jogosítva lévén nagyobb távolság vételére, annyival inkább, hogy ezen mérték a *Koslárd és Székely-Földvár* közötti mintegy $5\frac{2}{5}$ n. m. távolságnak igen jól megfelel), helyezhetnők *Marcoclavát Sz.-Földvárhoz*; végre innen 12 milliara, azaz $=2\frac{2}{5}$ n. mértföldnyi távolságra (a melynek mintegy megis felel a Sz. Földvár és Torda közötti távolság) esnék *Salinae-Torda*.

Ha érvényt nyerhetne e tételünk, úgy — következésképen — változást kellene szenvedni Ackner azon állításának, mely szerint ő Sz. Földvárhoz *Patavissát* helyezi ⁶⁾.

A prágai Cseh Muzeumnak „Pamatky Archaeologické a Mestopisné. Redaktor K. V. Zap“ czimű folyóirata 1859-diki folyamában szinte találunk magyarországi régiség-leletekről közleményeket, melyek ugymond Dr. Reusz Gusztáv feljegyzései szerint Német Bozena által tettettek közzé.

Ezen töredékes értesítések leginkább Gömör, Hont, Zólyom és Borsod vármegyék pogánykori régiség leleteire vonatkoznak. Így

632. Perjesen (Gömör várm.) egy ligetben kőlap alatt számos bronz tárgy találtatott, melyek közül tetemes rész a Cseh Muzeumnak küldetett a Magyar Muzeum helyett.

633. Felső-Pokorágyon (hol?) sírhalmokat említ, melyekben kelta ezüst érmek találtattak.

634. Althütten (? Borsodban) nevű helyen terjedelmes földalkotmányok láthatók, melyek területén bronzgyűrűk, karpereczek, keltek és hamvedrek talátnak, ezek közt római érmek is, nevezetesen Diocletian pénz s mintegy 500 darab más ezüst pénz, kelta éremnek tartva, talátnak.

Ohajtottuk volna, hogy a hazai régészet s a nemzeti becsület ottani baráti ezek tudósításával és beküldésével a Cseh Muzeum barátjait megelőzve, a Magy. Akademia archaeologiai bizottságát s a Magyar Muzeumot örvendeztették volna meg!

¹⁾ Jahrbuch der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien II. B. 1857, 87 l.

²⁾ Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt I. B. 1845, 28 l.

³⁾ Jahrbuch der kk. Central Commiss. u. o. 87. l.

⁴⁾ Archiv sat. 28. l.

⁵⁾ Jahrbuch sat. 88. l.

⁶⁾ L. Archiv sat. III. B. 1857, 79—80 és 98 l. l. — Megjegyezni kívánom itten, hogy az erdélyi muzeumegyletnek értekezések felolvasására szánt f. évi 1-ső gyűlésén felolvasott ily czimű közleményben „Rómaiak nyoma Erdély északi részeiben“ bebizonyítani törekedtem azt, hogy *Patavissa a Kolozsvárnál* létezett valószínűleg nagykiterjedésű római castrum stativum és colonia romjainál lenne keresendő.

